

GOVERNMENT OF INDIA
ARCHÆOLOGICAL SURVEY OF INDIA

CENTRAL
ARCHÆOLOGICAL
LIBRARY

ACCESSION NO. 10721

CALL No. 891-04
35er.

D.G.A. 79.

100
100

10721

80
10

H. KERN

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

Vol. 8

ACHTSTE DEEL

DE NĀGARAKRTĀGAMA

SLOT

SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH
EERSTE GEDEELTE

'S-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF

1918

D.G.A. 79.

H. KERN.

VERSPREIDE GESCHRIFTEN. Vol. 8

ACHTSTE DEEL

1872.

DE NĀGARAKRTĀGAMA,

SLOT

SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH,

EERSTE GEDEELTE

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF

1918

E. J. BRILL
Antiquarian and
Oriental Bookseller
LEIDEN - HOLLAND

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY, NEW DELHI.
Acc. No. 16721
Date. 6. 9. 61
Cat. No. 891. 04 / Ker

INHOUD VAN DL. VIII.

VII. DE NĀGARAKRTĀGAMA.

OUDJAVAANSCH LOFDICHT OP KONING HAYAM WURUK (slot).

Pag.

(B. Slot). De Nāgarakrtāgama. (Door Prapañca. 1287 Çāka = 1365	
A.D.). (1905-'14). Zang 38—98	1
Inhoud der Zangen	122
Register der Eigennamen	124
Klapper op den 1 ^{ma} druk der Zangen	132

Facsimile achter p. 132.

VIII. SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH.

A.) Bijdragen tot de Spraakkunst van het Oudjavaansch. (1898—1906) [Inleiding], 187.	135
Hoofdstuk I. Voornaamwoorden (en Lidwoorden)	138—183
A. Persoonlijke voornaamwoorden, 188.—B. Bezittelijke voornaamwoorden, 149.—C. Aanwijzende voornaamwoorden en Lidwoorden, 154.—D. Vraagende voornaamwoorden, 167.—E. Onbepaalde voornaamwoorden, 171.—F. Betrekkelijke voornaamwoorden, 177.—G. Reflexief en wederkeerig voornaamwoord, 180.	
Hoofdstuk II. Letterschrift en Uitspraak	184—192
A. Alphabet, 184.—B. Klinkers, 184.—C. Medeklinkers, 184.—D. Uitspraak der Klinkers, 185.—E. Medeklinkers, 188.—F. Anuswāra en Anunāsika, 190.—G. Gebruik der hedendaagsche Jav.-Balin. letterteekens om de Oudjavaansche te vervangen, 190.—H. Oudjavaansch alphabet in Nieuw-jav. karakters, 191.—J. Oudjavaansch alphabet (<i>Toevoeging van 1918</i>), 192.	
Hoofdstuk III. Werkwoorden	193—259
[Algemeene Inleiding], 193.—A. Over formatieeven bij 't werkwoord in 't algemeen, 197.—B. Werkwoordvorm met <i>um</i> , <i>m</i> , 198.—C. Gebruik van de voorvoegsels <i>a</i> en <i>ma</i> , 201.—D. Gebruik van de voorvoegsels <i>ang</i> en <i>mang</i> , 206.—E. Passiefvorm met <i>in</i> , 210.—F. Werkwoordelijke vorm met voorvoegsel <i>ka</i> , 212.—G. Gebruik van de voorvoegsels <i>maka</i> en <i>paka</i> , 217.—H. Werkwoordelijke vormen met voorvoegsel <i>pi</i> , 224.—J. Werkwoordelijke vormen met voorvoegsel <i>paha</i> , 228.—K. Het voorvoegsel <i>si</i> , 229.—L. <i>Silih</i> als voorvoegsel, 230.—M. Desuffixen <i>a</i> en <i>an</i> , 230.—N. De achtervoegsels <i>ien</i> en <i>an</i> , 238.—O. Het suffix <i>aken</i> , 248.—P. Wijzen en tijden van 't werkwoord, 257.	

Hoofdstuk IV. Syntaxis	260—290
A. Over 't gebruik van <i>n</i> en <i>an</i> als bestanddelen van een volzin, 260. — B. Voorbeelden van 't gebruik van <i>yan</i> als gelijkwaardig met <i>an</i> , <i>n</i> , 274. — C. Verkorte vormen van persoonlijke voornaamwoorden en hun gebruik, 278. (Eerste persoon, 278. Tweede persoon, 280. Derde persoon, 282.)	
(B.) Appendix. (1889)	291
I. Eenige imperatief-vormen van het Oudjavaansch	293—313
1. Werkwoorden met <i>um</i> , 294. — 2. Woorden met prefix <i>ma</i> of <i>a</i> , 296. — 3. Woorden met <i>maka</i> , <i>maha</i> ; en <i>mang</i> of <i>ang</i> , 297. — 4. Praedicaatswoorden zonder voor- en invoegsels, 298. — 5. Passieve imperatief, 299. — 6. Vetatief, 303. — 7. Beteekenis der partikel <i>at</i> , <i>t</i> , 305. — 8. Imperatief met <i>den</i> , <i>en</i> met <i>i of ri</i> , 306.	
II. Oudjavaansche absolutieven	314—323
Ucapa, 322.	
Corrigenda	324

VII.

DE NĀGARAKRTĀGAMA.
OUDJAVAANSCH LOFDICHT OP
KONING HAYAM WURUK
VAN MAJAPAHIT.

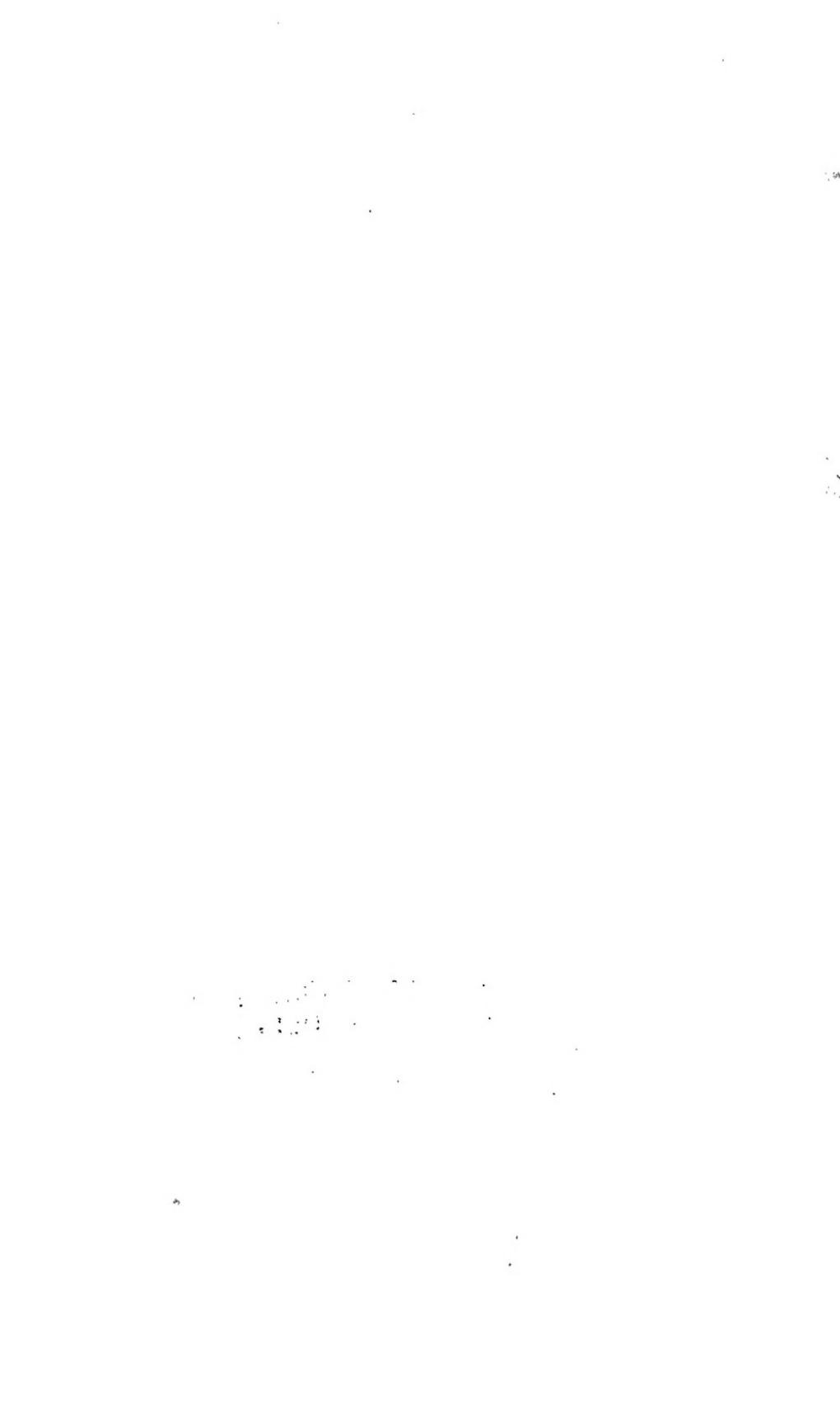
(Slot)

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI

Acc. No. .... 877 .....

Date.... 24.4.49 .....

Call No. ....

De Nāgarakṛtāgama.
Oudjavaansch lofdicht op Koning
Hayam Wuruk van Majapahit.
Door Prapañca.
1287 Çāka = 1365 A. D.

(Met een uitslaand facsimile.)

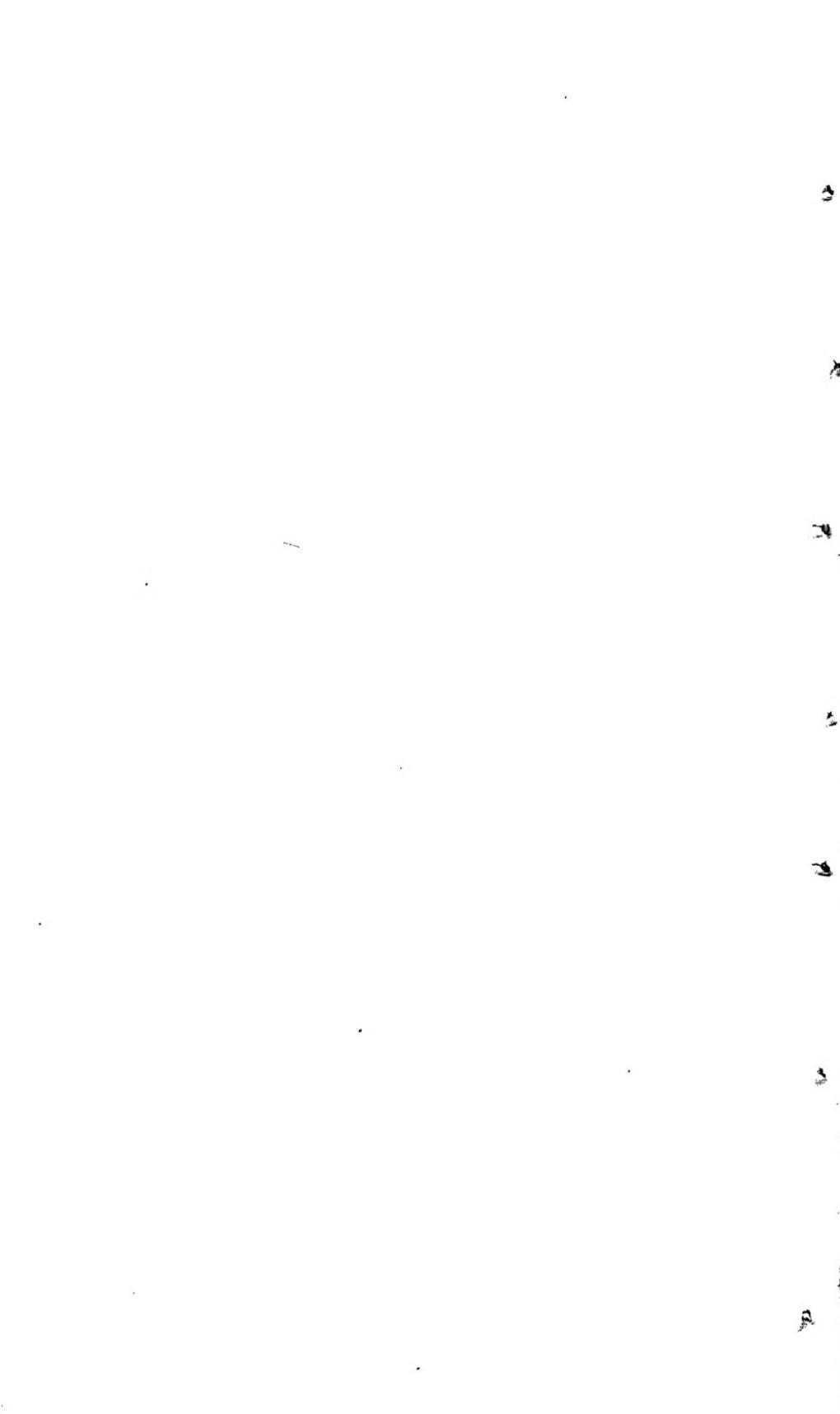
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI.

Acc. No. ....

Date. ....

Call No. ....

(*Vervolg*)

DE NĀGARAKRTĀGAMA.

ZANG 38.

(*Bijdragen, Dl. 67, 1913 en 63, 1910.*)

De maat hiervan is welbekend in de Indische prosodie onder den naam van Wamçapatrapatita.

Rāmya nikā(ng) Burēng talaga mumbul ahēning abiru |
caṇḍi ḡilā minekala ri madhya nika rinacana |
sōk yaça munggwi pinggir ika len kusuma caracara |
lot paran ing macangkrama lanāngjēnēki ring umara || 1 ||

D. i. «Het liefelijke van Burēng is de heldere, blauwe vijver die (als uit den grond) opwelt; een Caṇḍi van natuursteen, voorzien van een mekhala (gordel) is in 't midden er van gebouwd; talrijke gebouwen staan aan den zoom en allerhande bloemen. (De plaats) is zonder ophouden 't doel van wandelaars en vervult degenen die er heen gaan steeds met behagen.»

Tan wuwusēn langö nikā tuhun narapati caritan |
tistis ing arkka mangkat ahawan tēgatēgal aruhur |
rāmya dukut nikātēl ataṇdēs akiris ahijo |
lwānya sasāgarānak angalun jurang ika dinēlō || 2 ||

D. i. «Wij zullen niet (meer) over de bekoorlijkheden daar spreken, maar van den Vorst vertellen. Bij 't afnemen der hitte van de zon, vertrok hij, den weg nemende over de hooge tēgal-velden, waar dicht, schoon, effen, groen gras prijkte, en waarvan de uitgestrektheid als een kleine zee bedriegelijk scheen te golven.»

Çrī-naranātha lālana yayā ratha nira malaris |
prāpta ri Singhasāri tumame wēgilan ira huwus |
ndan rakawi ywa mampir i sirang Sugatamuniwara |
sthāpaka ring sudarmma tuwi gotrasawala dunungēn || 3 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst, een toer makende, zette in zijn wagen den tocht voort totdat hij Singhasāri bereikte, waar hij reeds zijn tijdelijk verblijf betrokken had, toen de hofpoëet een bezoek bracht aan een uitnemenden

Buddhistischen Wijze, opzichter van de tempelgebouwen en het bewaren der geslachtslijsten.»

Het woord rakawi, dat ik vertaald heb met «hofpoëet», bevat hetzelfde voorvoegsel als rāma, «Vader», reṇa, «Moeder», raka, «oudere broeder», enz. Het is zoo iets als «Zijn Edele». De dichter kwalificeert zichzelven als rakawi, niet zoozeer waarschijnlijk om den indruk te wekken dat hij een «voornaam dichter» is, als wel om te kennen te geven, dat hij de koninklijke gunst geniet; men kan den term vergelijken met het «Poet laureate» der Engelschen.

Het is duidelijk, dat de eerwaarde Buddhistische geestelijke het ambt van tempelwachter bekleedt en dat bij hem geslachtslijsten berusten; van wie, blijkt niet, vermoedelijk van voorname families.

Het woord sthāpaka, bepaaldeelijc van een Buddhistischen beambte, komt meermalen voor, gelijk men zien kan in K.B.Wdb. (III, 176).

De beschrijving van dezen persoon wordt voortgezet in de volgende strofe:

Wṛddha halintang i čači sahasra tuwuh ira huwus |
satya suçila satkula kadang haji suyaça |
pūrṇa tameng kriyā mara tan angkadhabra panagara |
kyātiri Mpungku huttama kaṣatpadan ira satirun || 4 ||

D. i. «Hij was oud, had reeds den leeftijd bereikt van over de duizend maanden; hij was braaf, deugzaam, van goeden huize, verwant met beroemde vorsten, ten volle ervaren in de ceremoniën, opdat niet.....¹; alom bekend was het, dat Z. Hoogeerwaarde zijn ambtsplichten op voorbeeldige wijze vervulde.»

Naam en titel van den grijsaard, die over de 83 jaar oud was, vernemen wij eerst uit Zang 49, 5 als Ācārya Ratnāmça.

Kaṣatpadan, in den tekst slecht gespeld kaṣadpadan, wordt in K.B.Wdb. vermeld onder ṣatpada (III, 176), maar niet verklaard. Het grondwoord ṣatpada, «bij», is bekend genoeg, maar er bestaat in 't Skr. geen afleiding van, die licht verspreidt over de beteekenis van kaṣatpadan. Mijne vertaling is dus maar een gissing.

De dichter gaat, na de lofrede op den hoogeerwaarden Buddhistischen leeraar, over tot het verhaal hoe hij ontvangen wordt.

Çighra katanggama ² ywa si walat nira wawang asēgēh |
dū, laki, bhāgya sang kawi sang amrih amarēki haji |
sang wēnang āçrayān masiha ring kadang amēlas arēp |
māsku kadīng pangipyan aparan ta pasēgha tēmun || 5 ||

¹ De volgende woorden onverstaanbaar.

² Zoo leze men voor 't zinledige kahāng çāma van den gedrukten tekst.

D.i. «Aanstonds ontving hij blijde den persoon, die hem (met een bezoek) kwam lastig vallen, en sprak hij ter verwelkoming hem toe: «Och, kerel, welkom is de Dichter, die ijverig den Vorst zijne opwachting pleegt te maken; die als een toevlucht kan genomen worden en zich ontfermen zal over zijne medelijdenswaardige verwanten. Mijn waardste! het is als een (zoete) droom¹. Welk gastonthaal is het, dat gjij wilt vinden?»

In si walat ligt in 't persoon aanduidende si tevens een bewijs van neaderigheid opgesloten. Men zou de geheele uitdrukking ook kunnen weergeven met «indringer», of «plaag». Men vergelijkt een uitdrukking als «mijn huisplaag» in onze taal, ofschoon dit niet op een onwelkomen gast wordt toegepast.

In plaats van de frase «Welk gastonthaal» enz., zouden wij zeggen: «waar aan heb ik uw bezoek te danken en waarmede kan ik u dienen».

Het antwoord op de vraag van den gastheer wordt in de volgende strofe gegeven.

Ndon rakawi n'parāhyun atasiā krama ni tuhatuha |
 Çrī naranātha sang paḍa dhinarmma satata pinarēk |
 mukya bhaṭāra ring Kagēnēngan karuhuna wuwusēn |
 pūrwwakathā nirān Giripatiçwarasuta caritan || 6 ||

D.i. «Het doel van 's Dichters bezoek is: hij wencht te vragen naar den levensloop der Ouden, der doorluchtige heerschers, die bijgezet zijn in graftempels, welke men nog steeds eerbiedig nadert; te beginnen met den Bhaṭāra te Kagēnēngan²; spreek 't eerst van hem; vertel zijn voorgeschiedenis als zoon van Giripatiçwara.»

Het woord Bhaṭāra is hier in 't verband onvertaalbaar. Er ligt in opgesloten dat Koning Rājasa, die na zijn dood in de Cañđi te Kagēnēngan vereewigd was door een Çiwa-beeld met zijne trekken, geacht werd goddelijke eer waardig te zijn.

ZANG 39.

(*Bijdragen, Dl. 67, 1913.*)

De verzen zijn in de dichtmaat Bhujanggaprayāta. De eerste strofe luidt aldus:

¹ Namelijk: uw bezoek.

² Het is karakteristiek dat voor Prapañca de «oude» geschiedenis begint met Çāka 1104 [zie toch Zang 40, 1]. Van wat er vóór dien tijd gebeurde, verlangt hij niet eens te vernemen. Het is alsof de geschiedkundige overleveringen van den vroegeren tijd waren uitgewischt of opzettelijk aan de vergetelheid werden prijsgegeven.

Tuhun pāduka Mpungkwi mungguh sirojar |
 uḍū diwya, takwan rakawy āngēne twas |
 mahotsāha singgih kawi wrēddhabuddhi |
 purih ning kaçāstrajñān¹ angde stuting rāt || 1 ||

D. i. «Doch Zijne Eminentie de waardige Monseigneur zeide: «O, voor treffelijk! de vraag van U, groote dichter, treft het hart. Van grooten ijver, inderdaad, zijn de dichters van ontwikkelden geest. Het streven naar wetenschap bezorgt roem in de wereld.»

De oude man gaat met zijn vriendelijke toespraak aldus voort:

Nda sangtabya teki nghulun mājarosēn |
 maçucya wway ing saptatīrtha swacitta |
 namās te Girīndrāya sambah ri sang hyang |
 nda tan dadya kotpāta teki mpaçabda || 2 ||

D. i. «Nu met Uw verlof zal ik aanstonds spreken. Moge het water der zeven heilige badplaatsen in 't eigen gemoed rein wezen! Hulde aan Girīndra (Çiwa)! vereering aan de goden! En moge er geen (ongunstig) voor teeken plaats hebben terwijl ik het woord voer!»

De inhoud van deze strofe geeft aanleiding tot ettelijke opmerkingen. Ten eerste zij de aandacht gevvestigd op den bijzonder beleefden toon, dien zulk een voornaam personage als Ratnāngça — hij was van vorstelijke familie — tegenover zijn gast aanneemt, waarbij hij zich bedient van een nederig voornaamwoord dat men in onze taal zou kunnen weergeven met «Uw dienaar». Voorts is het kenmerkend dat hij zijn verhaal laat voorafgaan van een mangala, een heilbrengend begin, zoals gebruikelijk is in den aanhef van geschriften. Wat met de «zeven heilige badplaatsen in 't gemoed» bedoeld is, weet ik niet te verklaren. De uitdrukking saptatīrtha wordt toevallig ook vermeld in 't KBWdb. onder sapta (III, 292), maar zonder dat we daardoor iets wijzer worden. Misschien hebben wij te doen met een rhetorische figuur, waarvan de zin hierop neérkomt: «moge mijn gemoed bij de mededeeling welke ik doen zal zóó rein wezen als het water der zeven heilige badplaatsen», — welke die zeven dan ook zijn.

Merkwaardig, eindelijk, is het, dat de spreker, hoewel een Buddhist, hulde brengt aan Çiwa en de (overige) goden, vermoedelijk omdat de persoon met wien zijn verhaal begint, de stichter van de dynastie van Tumapēl, Koning Rājasa, als zoon van Çiwa te boek staat.

De eerwaarde heer gaat aldus door:

Kṣamātah manah sang kawīndrān rumēngō |
 ikang wwang rēngō sugyan akweha mithyā |

¹ Verbeterd uit "strajan van den gedrukten tekst.

ndan angg^ggwane jana sang w^rddha tekā |
pilih nyūna sugyādhikā tañ calāna || 3 ||

D. i. «De dichtervorst zij bij 't aanhooren toch vergevingsgezind. Van wat men hoort¹ is er mogelijk veel dat valsch is; edoch, men stelle vertrouwen in lieden die vroed zijn, in dat geval. Misschien ontbreekt er iets; mogelijk is er iets te veel; dat worde niet kwalijk genomen.»

ZANG 40.

(*Bijdragen, Dl. 61, 1908.*)

In dezen Zang wordt gesproken van den stichter der dynastie, waaruit na verloop van tijd de vorsten van Majapahit voortkwamen. Zoo uitvoerig als in de Pararaton de geschiedenis van den beruchten Ken Arok verhaald wordt, zoo beknopt is die in den Nāgarakṛtagama; een lange uitweiding over 's mans lotgevallen zou in 't gedicht dan ook geheel misplaatst zijn, daar de dichter niet anders beoogt dan in hoofdtrekken de geschiedenis der voorzaten van zijn patroon in herinnering te brengen. Het behoeft ons dus niet te verwonderen, dat zelfs de naam Ken Arok niet bij Prapañca voorkomt. Wel vermeldt hij 't merkwaardige feit dat Ranggah Rājasa — de Pararaton heeft eenvoudig Rājasa — de zoon is van Bhaṭāra Guru, zooals wij reeds gezien hebben.

Bij alle overeenstemming aangaande hoofdzaken, is er toch eenig verschil in de voorstelling tusschen het gedicht en 't geschiedwerk. Met verwijzing naar 't geheele 1ste Hoofdstuk van de Pararaton (1896) en de belangrijke Aanteekeningen van Brandes daarop, wil ik beproeven een vertaling te leveren van dezen Zang.

Ngūnī çākābdhīdeçdu hana sira mahānātha yuddhaikawīra |
sākṣāt dewātmakāyonija tanaya tēkap Çrī-Girīndra prakāça |
kapwārēs bhakti sakweh parajana sumiwī jöng nirātwang tumungkul |
Çrī-Ranggah Rājasa kyāti ngaran ira jayeng-çatru çūrātidakṣa || 1 ||

D. i. «Weleer in 't Çāka-jaar oceaan, hemelstreken, maan (d. i. 1104) was er een groot vorst, zeer heldhaftig in den oorlog, blijkbaar van goddelijke natuur, bekend als een niet uit een moederlijf geboren zoon van den Doorluchtigen Girīndra (Heer der Bergen). Met gelijk ontzag en onderdanigheid dienden alle klassen² van lieden zijne voeten, eerbiedig zich buigende. Als

¹ De constructie van *wwang rēngō* is mij niet recht duidelijk. Wellicht is het een samengestelde uitdrukking voor «overlevering».

² Ik meen para hier te moeten opvatten als 't Javaansche woord, niet als het Skr. para, want Skr. *parajana* beteekent «vreemden».

Z. Maj. Ranggah Rājasa was zijn naam vermaard, die zijne vijanden overwon, een held en zeer bekwaam. »¹

Daarop volgt de 2de strofe van dezen inhoud:

Deçāgöng wetan ing parbwata Kawi pēnuh ing sarwwabhogātirāmya |
kuww anggēhnyān kamantryan mangaran i Kuṭarājenadēh wwang nikābāp |
yekī nggwan Çrī-Girindrātmaja n-umulahakēn dharmma manggöng kaçū-
ran |
tuṣṭā ning sādhu naṣṭā ning ahita ya ginöng sthitya ning rāt subhakti || 2 ||

D. i. «In een groot landschap ten Oosten van den Kawi, vol van allerlei zeer schoone voortbrengselen ² was een kuwu (hoofdkwartier, legerkamp, hoofdplaats), dienende tot Mantri-verblif, Kuṭarāja geheeten, door een talrijke bevolking gedrukt. Hier was het, dat de zoon van Girindra ³ zijn (bestuurs)plichten uitoefende en zich op krijgsdeugd toelegde. Opdat de goeden tevreden zouden wezen en de slechtgezinden verdeeld, streefde hij den ordelijken toestand van de zeer onderdanige bevolking des lands te verzekeren.»

In deze strofe komt het een en ander voor, waarover 't verhaal in de Pararaton geen licht verspreidt. Van de stormachtige jeugd van den godenzoon wordt geheel gezwegen. Een toespeling op het verblijf van den held in de streek ten Oosten van den Kawi, vindt men ook in 't geschiedboek, p. 13, waar o. a. gezegd wordt: «Allen beoosten den Kawi hadden ontzag voor Ken Angrok, die er toen pas aan dacht koning (ratu) te willen worden, wat de lieden van Tumapēl (ook) verlangden». ⁴ Bevreemdend is het dat de kuwu Kuṭarāja in de Pararaton in 't geheel niet genoemd wordt. Wel is er sprake van een akuwu, d. i. bezitter van een kuwu, met name Tungkul Amēitung, die door Ken Angrok vermoord en wiens weduwe, Ken Dēdēs, door hem tot vrouw genomen werd. Uit de bewoordingen van 't gedicht is niets van dien aard op te maken. Wel blijkt er uit dat de held als regent te Kuṭarāja oorlogzuchtige plannen had. Hieraan gevolg gevende, trok hij ten strijde tegen den vorst van Kadiri, hetgeen vermeld wordt in strofe 3:

Ri Çākābdhikṛtāṅgkara sira tumēke Çrī-narendreng Kaḍintēn |
sang wīrānindita Çrī-Kṛtajaya nīpuṇēñ cāstra tatwopadeça |
çighrālah gōng bhayāmrih malajēng anusup pājaran pārçwa cūnya |
sakweh ning bhṛtya mukyang parapajurit asing kāri ring rājya çīrṇṇa || 3 ||

¹ De eerste helft van deze strofe is, met de vertaling, reeds gegeven op p. 252 van het vorige deel dezer Serie bij Zang 1. (*Noot van 1918*).

² De beteekenis van bhoga laat zóóveel speelruimte toe, dat moeilijk te zeggen valt wat de dichter eigenlijk bedoelt.

³ Als synonieme uitdrukking komt ook nog voor: Giripatiçwarasuta in Zang 38, slotvers.

⁴ Gemakshalve geef ik de vertaling van Brandes (l. o. p. 50).

D. i. «In 't Çāka-jaar oceaan, dobbelsteen met vier oogen, Çangkara's (1144) trok hij op tegen den vorst van Kadiri, den onberispelijken held, den doorluchtigen Kṛtajaya, ervaren in de heilige boeken en de ware leer. Weldra overwonnen, in groot gevaar, trachtte deze te vluchten, en sloop in een afgelegen, verlaten kluizenarij. Al zijn voornaamste dienaren, de krijgslieden van alle rangen en al wie in 't rijk achtergebleven waren, vonden den dood.»

De oorlog tegen Kadiri wordt in de Pararaton uitvoerig beschreven op blz. 13 vg., waar van den vorst, aldaar Dangdang Gēñdis genoemd, een gansch andere, minder gunstige voorstelling gegeven wordt dan 't gedicht, waar ook de naam verschilt; doch dit is van geen beteekenis, aangezien Kṛtajaya de bhiṣeka, de koningsnaam is. Ten opzichte van de nederlaag en vlucht des vorsten van Kadiri (Daha) stemmen onze beide bronnen in hoofdzaak overeen; dat de een de plaats waar de verslagene een goed heenkomen zocht een dēwālaya, «tempel», de ander een pājaran, «kluizenarij» noemt, maakt geen verschil van eenig belang. Ten aanzien van 't jaartal heerscht tusschen 't geschiedwerken 't gedicht volkommen overeenstemming.

De gevolgen der overwinning van den «zoon van Bhatāra Guru» worden beschreven in strofe 4:

Ryy ālah sang Crī-narendreng Kadiri girigirin tang sabhūmī Jawārēs |
prāptānēmbah paḍa wwat sahanahana wijil ning swadeçānpasewa |
tunggal tang Janggala mwang Kadiri samasamāngekanāthātiçakta |
ngkān tēmbe ning dapur mwang kuwu juru tumameng sāmya mangde su-
keng rāt || 4 ||

D. i. «Na de nederlaag van den Doorluchtigen vorst van Kadiri werd het geheele land Java vervuld van groten schrik en angst: zij kwamen hun hulde betoonen en boden, terwijl zij hun eerbiedige opwachtingen maakten, allerlei opbrengsten van 't land aan. Janggala en Kadiri werden vereenigd onder één machtig heerscher. Toen vond de dapur en de kuwu juru voor 't eerst bij 't algemeen ingang tot geluk der bevolking.»

Janggala is nog heden ten dage de naam van een distrikt in de residentie Surabaya. In de Pararaton komt de naam niet voor, wel Tumapēl. Blijkbaar zijn Janggala en Tumapēl twee namen van een en hetzelfde gebied van niet zeer groten omvang. Zelfs na de inlijving van Kadiri was het rijk waarover Rājasa heerschte niet zeer groot, zoodat de voorstelling van den dichter, alsof 't geheele land Java voor den overwinnaar van Kadiri sidderde en hem huldigde, schromelijk overdreven is.

Dapur en kuwu juru heb ik voorzichtigheidshalve onvertaald gelaten. Een der beteekenissen van dapur is «keuken»; kuwu juru laat zich verklaren als «tijdelijk verblijf voor kraamvrouwen». ¹ Zou eerst in de 13^{de}

¹ Vgl. Sundaneesch juru, ngajuru [«jongen, jongen werpen»], enz.

eeuw het maken van kookplaatsen en kraamvertrekken buiten's huis meer algemeen geworden zijn? Het is volstrekt niet onmogelijk, maar vooralsnog bezitten wij daaromtrent elders geen berichten.

In de slotstrofe van Zang 40 lezen we 't volgende:

Mangkin w̄ddhy āmēwēh tang prabhawa wibhawa ring Çrī-Girindrātma-
sūnu |
enak tāndēl nikang Yāwadharanī sumiwī jōng nirāñ chatra ning rāt |
rī Çākāsyābdhirudra krama kalahan irān mantuk ing swargaloka |
kyāting rāt sang dhinarma¹ dwaya ri Kagēnēngan Çaiwa-Boddhengusāna||5||

D. i. «Steeds nam de macht en heerlijkheid van ² den eigen zoon van Girindra toe. Verzekerd was de rust van 't Javaansche land, dat de voeten vereerde van hem die de beschermer der wereld was. In 't Çāka-jaar negen³, oceanen, Rudra's (1149) had zijn overlijden plaats en keerde hij terug naar den hemel. Hij, de zoo vermaarde in de wereld, werd te Kagēnēngan plechtig ter aarde besteld in twee Caṇḍī's, als gewezen Ciwaiet en Buddhist.»

De dichter zegt niets omrent de wijze waarop Koning Rājasa aan zijn einde is gekomen. Uit de Pararaton weten wij dat hij vermoord is op aanstoken van zijn stiefzoon, die hem in de regeering opvolgde en den konings-titel Nūṣapati of Anūṣapati voerde. Het stilwijgen van den hofpoëet over die onstichtelijke geschiedenis laat zich gemakkelijk verklaren, zoodat er niet de minste reden bestaat om de betrouwbaarheid van 't geschiedboek in twijfel te trekken. In Zang 41 wordt Anūṣapati eenvoudig «zoon» van zijn voorganger op den troon genoemd, vermoedelijk opzettelijk. Als hovinging zal de dichter begrepen hebben, dat hij de *chronique scandaleuse* van den stichter der dynastie moest laten rusten, en het doen voorkomen alsof de vorst van Janggala en Kadiri, de voorzaat van Hayam Wuruk op den troon, ook de stichter van 't stamhuis was.

Moeielijker te verklaren is het gebrek aan overeenstemming tusschen den Nāgarakṛtāgama en de Pararaton ten opzichte van 't sterfjaar des konings. Volgens Prapañca overleed hij in 1149 Çāka (1227 A. D.), terwijl het geschiedboek die gebeurtenis stelt in Çāka 1169 (1247 A.D.), dus twintig jaren later. Als begin der regeering van Nūṣapati geeft dezelfde bron Çāka 1170 en als datum van zijn dood 1171. Hij zou dus maar één jaar geregeerd hebben. Volgens het gedicht kwam hij aan de regeering in 1149 Çāka en stierf hij in 1170. Het verschil van 1 jaar is niet noemenswaard, zoodat het

¹ De tekst heeft dinārma.

² Er zal ning voor ring moeten gelezen worden.

³ Syā is slechts een anderé spelling voor siyā; voor den voorstel a vgl. men de opmerking in 't KBWbk. onder siyā (III, 305).

niet de moeite waard is er bij stil te staan. Van meer belang is de tegenstrijdigheid in de opgaven van 't sterfjaar. Wat moeten wij daarvan denken?

Oppervlakkig beschouwd, schijnt de datum 1169 Çāka als sterfjaar van Koning Rājasa geloofwaardiger dan 1149, en wel om de volgende reden. Van de regeering van Anūṣapati weet de dichter niets anders te vermelden dan dat hij zijn «vader» opvolgde, over geheel Java heerschte, stierf en dat zijn beeld, als Çiwa voorgesteld, prijkt in den graftempel te Kidāl. Zijn geheele geschiedenis, zonder vermelding van een enkel feit, wordt afgehandeld in één strofe, Zang 41. Dat is toch al te weinig voor een koning die twintig jaar aan 't bewind zou geweest zijn. Volgens 't eene bericht zou Rājasa vijf jaren over Tumapēl (Janggala) en Kadiri (Daha) geregeerd hebben; volgens 't andere vijf-en-twintig. Het eene is evengoed mogelijk als 't andere. Hoe oud nu was Rājasa, toen hij Kadiri veroverde? In de Pararaton wordt zijn geboortejaar niet opgegeven; in 't gedicht wordt niet bepaald gezegd dat hij in 1104 Çāka ter wereld kwam; de uitdrukking is, dat er in dat jaar een heldhaftig groot vorst, zoon van den god Girīndra, *az.* Bhaṭṭāra Guru, «was». Nemen wij eens aan, dat zijn geboortejaar bedoeld is, dan was hij veertig jaar toen hij Kadiri onderwierp; waarin niets onwaarschijnlijks ligt. Volgt men de lezing van de Pararaton, dan bereikte hij den ouderdom van 65 jaar; volstrekt niet onmogelijk.

Zoolang wij geen andere gegevens te onzen dienste hebben, zullen wij ons wel wachten op al te beslissenden toon het geschil te beslechten. Bij voortgezet onderzoek of bij toeval kunnen nog geschriften en inscripties ontdekt worden, waarin nuttige gegevens voor de geschiedenis van Java in het tijdperk der vorsten van Tumapēl en Majapahit voorkomen. Voorloopig hebben wij nog genoeg te doen met de reeds nu toegankelijke bronnen niet ongebruikt te laten.

ZANG 41.

(*Bijdragen, Dl. 63, 1910.*)

Bhaṭṭāra sang Anūṣanātha wēka de Bhaṭṭāra sumilih wičeṣa siniwi |
lawas nira n-amukti ring rat apagēh tikang sa-Yawabhūmi bhakti matutur |
çakābda¹ tilakādri-Çambhu kalahan Bhaṭṭāra mulih ing Girīndrabhawana |
sireki winangun pradipa Çiwbimba çobhita rikang sudharma ri Kidāl||1||

D. i. «Vorst Anūṣanātha, zoon van den Vorst, volgde op als opperheerscher. Zoolang hij in de wereld regeerde, was 't geheele land Java rustig,

¹ In den tekst foutief: çākābdhi.

onderdanig en gehoorzaam. In 't Çakajaar 1170 overleed de Vorst en keerde terug naar 't verblijf van Girīndra (d. i. Çiwa). Hij werd afgebeeld¹ in een luisterrijk Çiwa-beeld dat prijkt in de Çanđi (graftempel) te Kidal.»

Bij den vorigen Zang had ik al gelegenheid op te merken dat er ten opzichte van 't sterfjaar des Konings Rājasa verschil bestaat tusschen de opgaven in de Pararaton en ons gedicht. Volgens den dichter heeft Anūśanātha (*al.* Anūśapati) geregeerd van 1149 Çāka tot 1170, en kenmerkte zich zijne regeering door ongestoorde rust, zoodat dan ook geen enkele gebeurtenis vermeld wordt. Dit is toch wel eenigszins bevreemdend, zoodat in dit geval de Pararaton mij geloofwaardiger toeschijnt. Omtrent het sterfjaar van Anūśanātha is op te merken, dat ik tilaka genomen heb als uitdrukking voor «nul», en wel omdat het in de beteekenis van «secte-teeken» op 't voorhoofd synoniem is met bindu. In 't K.B.Wdb. woordenboek van v. d. Tuuk (III, 699) ontbreekt het; ook in het hedendaagsch Javaansch heb ik het niet ontmoet. Aangaande de voorstelling in 't gedicht dat Anūśanātha eenvoudig de «zoon» van Rājasa genoemd wordt, verwijs ik naar het bij den vorigen Zang opgemerkte.

Sudharma is hier, naar mij toeschijnt, duidelijk een woord voor «graftempel, mausoleum», want dat de asch van Anūśanātha te Kidal werd bijgezet, blijkt ook uit de Pararaton; vgl. de Aantekening van Brandes aldaar, blz. 60.

De volgende strofe luidt aldus:

Bhaṭāra ~ ~ ² Wiṣṇuwarddhana kēteka putra nira sang gumanti siniwi |
Bhaṭāra Narasingha rowang ira tulya Mādhawa sahāgrajāmagṛhi rāt |
sirāng hilangakēn durātmaka manāma Linggapati māti ³ cīrṇa sahana |
arṣ sahana ning parāngmuka ri jōng nireki tuhu dewamūrtti sakala || 2 ||

D. i. «Vorst— Wiṣṇuwardhana, zijn zoon, was het die hem in de regeering opvolgde; Vorst Narasingha was zijn genoot; gelijk Mādhawa (Wiṣṇu) met zijn ouderen broeder (Indra), bestuurden zij het rijk. Hij vernietigde een slechtaard, Linggapati geheeten, zoodat allen (van diens aanhang) omkwamen. Alle vijanden sidderden voor de voeten van hem, die in waarheid een geopenbaarde belichaming der godheid was.»

De inhoud van deze strofe wijkt op één punt aanmerkelijk af van wat de Pararaton te lezen geeft. In dit geschiedwerk toch wordt verhaald dat Anūśapati werd opgevolgd door zijn halfbroeder Tohjaya, die na slechts één jaar geregeerd te hebben, vermoord werd en opgevolgd door Anūśapati's zoon Rangga-wuni, als koning Wiṣṇuwardhana geheeten. De dichter rept

¹ D. i.: zijn trekken werden voorgesteld.

² Er ontbreken, zoals de maat uitwijst, twee korte lettergrepen, misschien nṛpa.

³ HS. en druk foutief: māhi.

met geen woord van Tohjaya. Er is reden om te vermoeden dat dit met opzet nagelaten is, want in de Pararaton wordt verhaald dat Tohjaya uit vrees voor zijne twee neven Rangga-wuni en Kēbo Campaka (*al.* Narasingha) 't plan beraamde deze gevaarlijke personen uit den weg te laten ruimen. Zijn toeleg werd verijdeld en bij een oproer kwam hij zelf om. De geheele geschiedenis is zoo weinig stichtelijk, dat de hofdichter vermoedelijk gemeend heeft over Tohjaya en diens geschiedenis te moeten zwijgen. Voor 't overige bestaat er overeenstemming tusschen de Pararaton en 't gedicht. Beide leggen nadruk op de eensgezindheid tusschen Wiṣṇuwardhana en Narasingha.

De persoon, die in 't gedicht Linggapati genaamd wordt, heet in de Pararaton Lingga ning pati, een benaming waarin 't woordje ning moeilijk te verklaren is. Waarin de vijandschap van dezen man bestond, wordt in geen onzer bronnen vermeld.

In de 3de strofe gaat de dichter aldus voort:

I Çāka rasaparwwatenduma Bhaṭṭāra Wiṣṇu ngabhiṣeka sang suta siwin |
samasta parasāmya ring Kaḍiri Janggalomarék amuspa ring purasabhā |
narendra Kṛtanāgarekang abhiṣekanāma ri sirān huwus prakāṣita |
pradeça Kuṭarāja mangkin atiçobhitāngaran i Singhasārinagara || 3 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1176¹ wijdde Vorst Wiṣṇu(wardhana) zijnen zoon om te regeeren; alle onderdanen in Kaḍiri en Janggala kwamen hun opwachting maken naar de hoofdstad. Koning Kṛtanagara was zijn (des prinsen) koningsnaam, toen hij zich vermaard gemaakt had. De plaats Kuṭarāja, die meer en meer verfraaid werd, kreeg den naam van Singhasārinagara.»

Kutarāja komt in Zang 40 voor als de naam der residentie van Rājasa (Ken Angrok); uit hetgeen hier gezegd wordt, mag men opmaken dat het de hoofdplaats van het rijk Tumapēl of Kaḍiri-Janggala bleef ook onder de regeering van Wiṣṇuwardhana, toen het den naam ontving van Singhasāri. Hiervan wordt geen melding gemaakt in de Pararaton, waar wel gezegd wordt dat Wiṣṇuwardhana in 1193 Çāka een kuṭa te Canggu-Noord bouwde.

Onder de wijding van Wiṣṇuwardhana's zoon heeft men te verstaan diens wijding tot kroonprins, yuwarāja.

Het einde van Wiṣṇuwardhana wordt beschreven in strofe 4.

Çakābda kanawāwanikṣiti Bhaṭṭāra Wiṣṇu mulih ing Surālaya pējah |
dhinarmma² ta sire Waleri Ciwabimbalen Sugatawimba munggwī Jajaghu |
samāntara muwah Bhaṭṭāra Narasinghamūrtti sira mantuk ing surapada |
hañar sira dhinarmma de haji ri Wēngkēr uttama-Çiwārcca munggwi Ku-
mitir || 4 ||

¹ Door een verschrijving stond hier in het oorspronkelijk artikel: 1167. (*Noot van 1918*).

² De tekst heeft sang voor dhinarma, in strijd met de maat en de constructie.

D.i. «In 't Çāka-jaar 1190¹ stierf Vorst Wiṣṇu en keerde terug naar den Hemel; hij werd bijgezet en *in effigie* vertegenwoordigd door een Çiwa-beeld te Waleri en door een Sugata-beeld (Buddha-beeld) te Jajaghu. Kort daarna keerde ook Vorst Narasingha-mūrti naar den Hemel terug; onlangs werd hij door Z. Majestiteit bijgezet te Wēngkēr, als uitnemend Çiwa-beeld (vereeuwigd) te Kumitir.»

Het sterfjaar van Wiṣṇuwardhana is volgens de Pararaton 1194 Çāka, hetgeen een verschil van vier jaar oplevert met wat het gedicht opgeeft. Een ander verschil vertoont zich in de opgave van den regeeringsduur, volgens 't geschiedwerk 14 jaar, volgens den dichter 20. Er schuilt echter een fout in de Pararaton, want, zooals Brandes niet nagelaten heeft op te merken in zijn Aantekening², komt het getal 14 niet overeen met de jaarcijfers 1172—1194, volgens welke de regeering van genoemden Vorst 22 jaar zou geduurde hebben. Wij hebben niet de middelen om te beslissen welk bericht 't meeste vertrouwen verdient.

Uit de wijze waarop in strofe 4 de uitdrukking *dhi in arma* gebruikt wordt, is op te maken dat men daaronder niet enkel verstaat het bijzetten der asch van een overleden vorst in een Caṇḍī, maar tevens 't opstellen van een beeld, voorstellende een god of Buddha, met de trekken van den overledene. Men kan zulk een beeld dus beschouwen als dat van een vergoddelijken Vorst, die op die wijze door zijn beeltenis voor de levenden vertegenwoordigd wordt, en in de nagedachtenis verheerlijkt blijft voortleven. De overledene kan op verschillende plaatsen zoo vereerd worden, omdat de asch natuurlijk in meer dan één graftempel kan bijgezet worden. Ook was er geen bezwaar om één en denzelfden persoon op ééne plaats als Çiwa, elders als Buddha, enz. voor te stellen, volgens de syncretistische theorie in Zang 1 van den Nāgarakṛtāgama.

In de Pararaton wordt alleen gewag gemaakt van Wiṣṇuwardhana's graftstede te Jajaghu, zonder twijfel het hedendaagsch Jago, anders genaamd Tumpang. De Caṇḍī te Jajaghu was blijkens de vermelding van 't quasi-Buddha-beeld aldaar een Buddhistisch heiligdom.

Wiṣṇuwardhana's mederegent, Narasingha, werd volgens de Pararaton bijgezette «Kumēpēr», terwijl zijn *pāmēlēśatan* — een term van onbekende beteekenis — was te Wudikuñcir. Nu is met den plaatsnaam Kumēpēr stellig hetzelfde bedoeld als met «Kumitir», waar volgens de lezing van den boven medegedeelden tekst, de overledene was bijgezet en vreeeuwigd door een Çiwa-beeld met zijne trekken. Het is niet duidelijk of de dichter wil zeggen dat Narasingha's graftempel met quasi-Çiwabeeld ook «door Z. Majestiteit»

¹ Ka voor kha.

² Zie de Pararaton (1896), blz. 68, vg.

(de haji) in Kumitir werd opgericht, dan wel of die handeling alleen betrekking heeft op 't grafmonument te Wēngkēr. Met Z. Majesteit, in verband met het woord hañar, «nieuwelings», kan kwalijk een ander bedoeld zijn dan Hayam Wuruk. Om 't bericht in de Pararaton in overeenstemming te brengen met de bewoordingen in 't gedicht, mag men met eenige waarschijnlijkheid aannemen, dat Narasingha onmiddellijk na zijn dood te Kumitir of Kumēpēr werd bijgezet, en dat eerst veel later onder Hayam Wuruk een gedeelte der asch werd bijgezet in een kapelletje of monument zonder beeld te Wēngkēr, hetwelk identisch zou kunnen wezen met het pamēlē-satan te Wudikuñicir van de Pararaton. Waarom Narasingha-mūrti, d. i. «belichaming van Narasingha», al. Wiṣṇu, na zijn dood door een Çiwa-beeld vereeuwigd werd, is moeilijk te zeggen. In allen geval moet hij bij zijn leven een Çiwaiet geweest zijn.¹

De laatste strofe luidt als volgt:

Kathākēna muwah narendra Kṛtanāgarānghilangakēn katungka kujana |
manāma Cayarāja çīrṇa rikana Çakābda bhujagoçaikṣaya pējah |
nagāsyabhawa Çāka sang prabhu kumon dumona rikanang tanah ri Malayu |
lēwēs mara bhayanya sangka rika dewamūrtti nira ngūni kālahā nikā || 5 ||

D. i. «Er worde voorts verhaald dat Koning Kṛtanāgara een gemeenen snoodaard verdelgde, met name Cayarāja, die omkwam in 't Çāka-jaar 1192. In Çāka 1197 beval de Vorst een krijgstocht te ondernemen tegen 't land Malayu (d. i. Sumatra); groot, mocht men verwachten, was de vrees voor zijn goddelijk lichaam: een (voldoende) reden dat het zou onderworpen worden.»

Hiermede is te vergelijken wat de Pararaton verhaalt blz. 18: «Sapafijenēng çri Kērtanagara angilangakēn kalana aran Bhaya. Huwus ing kalana mati, angutus ing kawula nira, andona maring Malayu». Hiervan geeft (p. 65) Brandes de volgende vertaling: «Nadat Çri Kērtanagara koning was geworden, trachtte hij den dolenden vijand (kalana) Bhaya te verdelgen, en toen deze dood was, zond hij zijn troepen tegen Malayu». Deze vertaling is over 't algemeen onberispelijk, maar de vertolking van kalana met «dolende vijand» onjuist. Kalana toch is een gewoon woord voor wat in 't Sanskrit rākṣasa heet; het is een synoniem van wwil; het is dus in eigenlijke beteekenis een «boos wezen», doch overdrachtelijk wordt het woord op mensen toegepast, evenals wij van «een duivel» spreken.² Het kan wezen dat Bhaya, of zooals 't gedicht heeft: Cayarāja, een soort roofridder geweest is, maar van 't begrip «dolende vijand» is in katungka kujana niets te

¹ Over den volleren naamsvorm Narasinghamūrti later meer [zie Zang 4.5, en 4.6, 2].

² Zie Juynboll's Glossaar op 't Rāmāyaṇa (1902), s.v. kalana.—(Verg. nog Prof. Kern's latere bespreking van dit woord in Bijdr. Kon. Inst. 73, 1917, p. 176—177. Toevoeging van 1918.)

ontdekken.¹ Waarin 's mans euveldaden bestonden, blijkt noch uit het gedicht, noch uit de Pararaton.

Evenmin is uit te maken, welke van beide lezingen: Bhaya of Caya, de ware is. De letterteekens voor bha en ca verschillen in 't oude schrift zóó weinig, dat ze licht verward kunnen worden. Dat in onze beide bronnen één en dezelfde persoon bedoeld wordt, is niet twijfelachtig.

Aangaande 't besluit van Kṛtanagara om een krijgstocht te ondernemen tegen Sumatra, heerscht tusschen onze bronnen volkommen overeenstemming. Het bericht van Prapafica is vollediger, in zooverre het de jaartallen vermeldt. Verder bevat het slotvers een staaltje van 's mans Byzantinisme.

Alvorens van deze strofe af te stappen, zij opgemerkt dat de versmaat behoort tot de klasse Saṃkṛti, bestaande uit 4 regels, elk van 24 lettergrepen. De bijzondere naam van deze soort van Saṃkṛti is mij onbekend, daar ik dien nooit in Sanskrit-geschriften noch in leerboeken over metriek heb aangetroffen.

De volgende Zang is in een versmaat van de klasse Wikṛti; de bijzondere vorm en naam ook hiervan zijn onbekend. In dezelfde maat is Zang 2 van Arjuna-Wiwāha.

ZANG 42.

(*Ibidem.*)

Çakābda yamaçūnyasūryyā diwaça nr̥pati muwah amāti durjjana |
ikang Mahiṣa Rangkah atyaya kaṭungka nikā pinalēḥ ing sanāgara |
ring anggawiyatarkka² Çāka sira motusan kana ri Bāli cūrṇyanītā |
ndatandwa kawēnang ratunya kahafiang tēka marēk i narendra sakrama ||1||

D.i. «Het Çāka-jaar 1202 was de datum dat de Koning wederom een booswicht doodde, Mahiṣa Rangkah, wiens gemeene vergrijpen bondgenooten vond³ in 't geheele rijk. In Çāka 1206 zond hij troepen naar Bali om het te verpletteren⁴, en weldra werd de koning ervan overwonnen, en gevangen kwam hij eerbiedig bij den Vorst.»

Van dezen tweeden door Kṛtanagara beteugelden booswicht, Mahiṣa Rangkah, zwijgt de Pararaton ten eenenmale. Waarin 's mans misdaad bestaan heeft, wordt niet duidelijk gezegd; misschien was het een oproerling. Ook van den tocht naar Bali wordt in 't geschiedwerk niet gerept. Het ver-

¹ Ter loops zij opgemerkt dat kaṭungka het in Buddhistisch Sanskrit niet ongewone khaṭungka [booswicht] is; ook Pāli khaṭungka.

² De tekst heeft verkeerdelyk wiyanarkka.

³ Ik ben niet zeker dat ik de bedoeling van den dichter hier goed begrepen heb.

⁴ De dichter bezigt gaaerne zulke sterke uitdrukkingen.

moeden van Brandes, Parar. blz. 124, dat Bali in 1256¹ Çāka nog niet onderworpen was, is, wegens 't bericht in ons gedicht, onhoudbaar.

De dichter zet zijn verhaal aldus voort:

Samangkana tikang² digantara padāngabhaya marēk i jōng nareçwara |
ikang sakahawat Pahang sakahawat Malayu pada manungkul ādara |
muwah sakahawat Gurun sakahawat Bakulapura mangāçrayomarēk |
ndatan lingēn i Suñda len Madhura pan satanah i Yawa bhakti tansalah ||2||

D. i. «Zoo dan naderden (lieden van) de andere landen, veiligheid zoekeende, tot de voeten van den Vorst; al de gjizzelaars van Pahang, al de gjizzelaars van Sumatra («Malayu») bogen zich eerbiedig; voorts al de gjizzelaars van Gurun, al de gjizzelaars van Bakulapura maakten, toevlucht zoekeende, hun opwachting. Onnoodig te zeggen dat Sunđa en Madura en 't geheele land Java hulde bewees zonder missen.»

Kahawat, dat ik gissenderwijs met «gijzelaar» vertaald heb, ontbreekt in de woordenboeken; vgl. echter de beteekenissen van Jav. hawat [«klamp, band»]. Gurun is het hedendaagsche Gorong. Waar Bakulapura te zoeken is, weet ik niet; misschien Bēngkulen.

In de laatste strofe van Zang 42 vindt de dichter gelegenheid om Koning Krītanagara uitbundig te prijzen, in de volgende bewoordingen:

Tuhun nrpati tan pramāda luput ing mada makin atiyatna ring naya |
apan tētēs i kewēh ing bhuwanarākṣaṇa gawayēn i kāla ning Kali |
nimitta nira n-angrēgēp samaya len brata mapageha pakṣa Sogata |
tumirwa sang atitarāja ring usāna magēhakēna wṛddhi ning jagat || 3 ||

D. i. «Waarlijk was de koning niet nalatig, vrij van zinbedwelming, hoe langer zoo meer zich uitermate beijverende in heerschersbeleid. Omdat de moeielijkheid om de wereld te beschermen (vooral) in het Kali-tijdperk duidelijk uitkomt, daarom hield hij zich ijverig aan de godsdienstige verplichtingen en geloften om de Buddhistische belijdenis te bevestigen, en om de vorige koningen in 't verleden na te volgen ten einde de welvaart der wereld meer te bevestigen.»

In hoeverre deze loftuiting verdient is, zal een punt van overweging uitmaken bij de behandeling van den volgenden Zang, welke in Çārdūlawi-krīdita-maat is.

ZANG 43.

(*Ibidem.*)

Ling ning çāstra narendra Pāñdawa rika³ Dwāpāra ngūni prabhu |

¹ Door een drukfout stond hier: 1250. En verg. Zang 49, 4. (*Noot van 1918*).

² De tekst heeft nikang, foutief.

³ Lees rikang.

gogendutri lawan Çakābda¹ diwaça ny antuk nireng swahpada |
ndah sāntuk nira tēmbay ing Kali tēka'ng² rāt mūrkka hārohara |
nghing sang hyang ṣadabhijñādhāraka³ rumakṣa'ng loka dewa prabhu || 1 ||

D.i. «Naar luid der Čāstra's (leerboeken) heerschten voorheen in 't Dwāpara-tijdperk de Pāṇḍawa-vorsten; 3179 gevoegd bij 't Čāka-jaar (waarin men is) is het tijdperk van hun hemelvaart, en nadien begon 't Kali-tijdperk en werd de wereld verdwaasd en in beroering; alleen 't hoogere wezen dat de zes abhijñā's (transcendente kundigheden) bezat, beschermd de wereld als Majesteit en Vorst.»

Wat hier in de drie eerste regels gezegd wordt, komt overeen met de welbekende voorstelling in de Indische, en wel meer bepaalde lijk brahmanistische, geschriften. Het begin van 't Kali-yuga, het tijdperk waarin wij nog leven, wordt gesteld op 18 Februari 3102 vóór Christus. Aangezien de Čāka-jaartelling met 78 na Chr. begint, valt de aanvang van 't Kali-yuga 3179 vóór 't begin van de Čāka-aera.

In 't jaarcijfer gogendutri kan ga niet anders wezen dan een verkorting van aga, «berg»; de cijferwaarde der woorden go, indu en tri is bekend.

Aan de brahmanistische chronologie in de drie eerste regels knoopt de Buddhistische dichter de theorie vast, dat de Buddha in 't Kali-tijdperk de wereld beschermd heeft. In zeker zin wordt den Buddha dus de rol toegegedeeld van Wiṣṇu. Hoe Prapañca zich die bescherming voorstelt, blijkt niet. Aangezien volgens rechtzinnige Oudbuddhistische begrippen de Buddha na zijn Nirwāṇa niet meer bestaat, schijnt de uitdrukking van den dichter vreemd, doch men bedenke dat men met Mahāyānistische denkbeelden te doen heeft. In de Saddharma-Puṇḍarīka, één der voornaamste Mahāyānistische kanonieke boeken, worden op den Buddha toegepast de uitdrukkingen lokanātha, «heer der wereld», narendrarāja, «koning der koningen», mahi(voor mahīm)çāsamāna, «de aarde regeerende». Daar Prapañca een Mahāyānist was, is het mogelijk dat hij werkelijk aan een blijvende, al mocht het een zuiver geestelijke, heerschappij van den Buddha geloofd heeft.

Dit vermoeden vindt eenigen steun in de bewoordingen van de nu volgende tweede strofe:

Nāhan hetu narendra bhakti ri pada Črī-Čākyasinghāstiti |
yatnānggēgwani paficaçila kṛtasangskārābhisekakrama |
lumrā nāma Jinābhiseka nira sang Črī-Jñānabajreçwara |
tarkka-wyākaranādiçāstra ng-inaji Črinātha wijñānulus || 2 ||

¹ Tekst heeft foutief abdhi.

² Verkeerd in den tekst tn ang.

³ Tekst heeft verkeerdelyk pada voor ṣaḍa.

D. i. «Dat was de reden waarom de Koning deemoedig de voeten van Ćākyamuni vereerde, standvastiglijk. IJverig betrachte hij de Vijf Geboden, de gebruikelijke *sāṃskāra*'s (sacramentele handelingen), wijdingsceremoniën. Na zijne wijding tot Jina werd zijn naam alom bekend als Ćrī-Jñānabajreçwara. In de wijsbegeerte, spraakkunst en andere wetenschappen die de Vorst bestudeerde, was hij volkomen ervaren.»

De Vijf Geboden gelden voor alle leeken die belijdenis als Buddhist afleggen; de Tien Geboden zijn verplichtend voor hen die een monnikgelofte doen. Bijzonder vrome leeken nemen behalve de Vijf noodzakelijke Geboden, nog drie andere van de *Daçaçila*'s of Tien Geboden in acht.

Merkwaardig is de vermelding van 't feit dat Kṛtanagara zich heeft laten wijden tot Jina. Dit is de gewone term nu nog in Tibet, en was het ook op Java, voor wat in Nepāl, en in navolging daarvan in Europeesche geschriften «*Dhyāni-buddha*» heet. Het is overbekend dat oorspronkelijk 't woord een veel ruimere beteekenis heeft en zoowel bij de Jaina's als bij de Buddhisten in zwang is. De Jina's zijn te beschouwen als geestelijke heerschers, ofschoon 't bestuur niet door henzelven wordt uitgeoefend, maar door hun zonen, de Bodhisattwa's, die dan ook als *kumāra*, «kroonprins», te boek staan. De Jina's zijn dus heerschers in ruste. Volgens welke theorie nu een zelf-regeerend Vorst zich tot Jina kan laten wijden, is niet recht duidelijk, want hij wordt dan toch een effectief geestelijk heerscher. Ook blijkt het niet in welke verhouding men zich den tot Jina gewijden Koning Kṛtanagara tot de 5 officiële Jina's of *Dhyāni-buddha*'s moet voorstellen, tenzij men aanneemt dat hij in levenden lijve een openbaring is van een Jina, want uit de laatste strofe van dezen Zang leeren wij dat hij na zijn dood werd voorgesteld als de Jina Wairocana. Wat nu den naam, welken Kṛtanagara na zijne geestelijke wijding aannam, betreft, is door de merkwaardige vondst der in 't Sanskrit gestelde wijn-inscriptie, afkomstig van Tumpang, gebleken dat de Vorst zich inderdaad zoo betitelde.¹ De geringe afwijking in 't gedicht mag men gerust aan de behoefté van de versmaat wijten.

De dichter, onuitputtelijk in zijn lof, gaat aldus voort:

Ndan ri wrēddhi nireki mātra rumēgēp sarwwakriyādhymātmika |
mukya'ng tantra Subhūti rakwa tinēngöt kempēn rasanye hati |
pūjā yoga samādhi pinrih ira'n amrih sthitya ning rāt kabeh |
āstām tang gaṇasatra² nitya madulur ddāneniwō ring³ prajā || 3 ||

D. i. «En ten overvloede van dit alles verdiepte hij zich in alle zaken van

¹ Zie Speyer, Versl. en Meded. Kon. Academie v. Wetensch. Afd. Lett. 4de Reeks, VI (1904), p. 188—144 en 253—262. In de inscriptie van Ćāka 1273 (zie Bijdr. 7, IV, 1905, blz. 655; [en verg. noot 1 op p. 22 hierna]) heet hij Jñāneçwara Bajra.

² Conjectuur voor cakra van den tekst.

³ Tekst heeft geheel bedorven: madulu ddāneniwöhing.

's mensen binnenste¹, vooral het zoogenoemde Subhūti-Tantra werd door hem doorgrond en de inhoud ervan in zijn hart opgenomen. Het welzijn der gansche wereld beoogende, legde hij zich toe op (godsdiestige) vereering, op *yoga*, op *samādhi* (aandachtig op één punt gevestigd gepeins). Onnoodig te spreken van de gasthuizen voor de geestelijken, altoos gepaard met giften aan het volk toegediend.»

Het geschrift Subhūti-Tantra is mij onbekend. In de lijst van Mahāyānistische werken in de *Mahāvyutpatti* vermeld, komt het niet voor. Tantra kan beteekenen een leerboek in 't algemeen, doch ook een tractaat met voorschriften omtrent de vereering van allerlei wonderlijke of vreeselijke goden en godinnen ter verkrijging van aardsche goederen en geneugten, waarbij het maken van magische kringen en 't uitspreken van tooverspreuken een voorname rol spelen. Vermits de bij Tumpang gevonden afgodsbeelden duidelijk hun Tantrisch karakter verraden, is het niet te betwijfelen dat het Tantrisme op Java in de 13de eeuw bloeide, en daaruit volgt verder dat het Subhūti-Tantra of Tantra van Subhūti een geschrift was, behorende tot de bovenbedoelde klasse. Subhūti is de naam van een der leerlingen van Ākāyamuni, die als spreker optreedt o. a. in 't Mahāyānistische hoofdwerk *Prajñā-Pāramitā*, hoewel er geen sprake van kan wezen dat dit boek zou dagteekenen van Buddha's tijd. Evengoed kan het Tantra, om er gezag bij te zetten, aan Subhūti zijn toegeschreven, al is het ontwijfelbaar eerst veel eeuwen na de prediking van den Meester opgesteld. Een zijdelingsch bewijs dat Kṛtanagara een grootmeester was in het Tantrisme of *Mantrayāna*, is de toevoeging van 't woord *Bajra* (*Wajra*) in zijn geestelijken titel.²

De opsomming van Kṛtanagara's verdiensten en deugden wordt voortgezet in de 4de strofe:

Tan wwantēn karēngō kadi nrēpati sakweh sangng atītaprabhu |
pūrṇeng ṣadguṇa cāstrawit nipuna ring tatwopadeçāgama |
dharmmeṣṭāpagēh ing Jinabrata mahotsāheng prayogakriyā |
nāhan hetu ni tus ni tus nira paḍaikacchatra dewaprabhu || 4 ||

D. i. «Er is geen onder al de vorige heerschers zoo beroemd als (deze) Koning: volmaakt in de zevoudige staatkunde tegen 't buitenland; ervaren in de wetenschappen; goed thuis in de gezaghebbende boeken der ware leer; zeer gerecht; standvastig in zijn Jina-gelofte; zeer flink in praktische handelingen. Daarom zijn zijne afstammelingen allen alleenheerschers, goddelijke Vorsten (of: Majesteiten, Vorsten). »

¹ Men zou kunnen zeggen «psychologische studiën», ware «ziel» niet een begrip dat in 't Buddhismus geen plaats heeft.

² Vgl. over den *wajra*, als wapen der Tantrische grootmeesters, Waddell, *Lamaism* (1896), pp. 25, 27.

Wanneer wij voorgaande hooggestemde lofrede op Koning Kṛtanagara vergelijken met hetgeen de Pararaton omtrent hetzelfde personage te lezen geeft, kunnen wij den twijfel niet onderdrukken of de dichter zich niet door zekere vooringenomenheid heeft laten verleiden een al te vleiend beeld te schetsen. Als wij de Pararaton gelooven mogen, was Kṛtanagara verslaafd aan den drank van palmwijn en legde hij groote zorgeloosheid aan den dag, toen de vijandelijke benden onder Jaya-katong reeds tegen Tumapēl optrokken. Voorts weten wij uit Chineesche bronnen dat hij door zijne baldadige beleediging van den gezant des Keizers van China, dezen, den vermaarden Mongoolschen heerscher van China, Kublai Chān, bewoog een krijgstocht uit te rusten om den overmoedigen potentaat van Java te tuchtigen. Er is geen reden te gelooven dat de voorstelling, die de Pararaton van 's mans karakter en handelwijze geeft, verzonnen of lasterlijk is, en zeer stellig kan geen twijfel opkomen aan de juistheid der Chineesche berichten wat aangaat de beleediging, den gezant van Kublai Chān aangedaan.¹ Zooals wij boven gezien hebben, somt de dichter onder de deugden van Kṛtanagara ook deze op, dat hij zich ijverig aan de Vijf Geboden hield; doch één van die geboden verbiedt het drinken van bedwelmende dranken, zoodat of de dichter of 't geschiedwerk onwaarheid spreekt. In hooge mate verdacht is het, dat in 't gedicht, zooals wij straks zien zullen, geen woord gerept wordt van de wijze waarop Kṛtanagara aan zijn einde is gekomen. Die weinig roemrijke geschiedenis kan den dichter niet onbekend geweest zijn.

Het ligt voor de hand, het besluit te trekken dat de hofdichter, die ook elders blijk heeft gegeven dat hij angstvallig vermijdt te gewagen van minder eervolle handelingen der vorstelijke familie, ook hier zich zelven trouw is gebleven ten koste der historische waarheid. Daarbij komt nog, dat hij als Buddhist voor den Vorst, wiens ijver voor 't geloof onbetwistbaar vaststaat, is ingenomen en diens nagedachtenis daarom meent te moeten eeran door hem deugden toe te dichten die hij niet bezat. Intusschen bevat zijn bericht enige elders bevestigde gegevens, die tot aanvulling strekken van hetgeen de Pararaton vermeldt.

In de nu volgende strofe staat het bericht van Kṛtanagara's overlijden en apotheose:

Ring Çākābdhijanāryyama² nrēpati mantuk ring Jinendrālaya |
 sangke wruh nira ring kriyāntara lawan sarwwopadeçādika³ |
 sang mokteng Çiwabuddhaloka kalahan Çrī-Nātha ling ning sarāt |
 ringke sthāna nirān dhinarmma Çiwabuddhārcā halēpnyottama⁴ || 5 ||

¹ Zie de Pararaton, 65 vgg.

² Zoo leze men voor jakāryyama.

³ HS. ādhikā.

⁴ De tekst heeft foutief nottama.

D. i. «In 't Çāka-jaar 1214 keerde de Vorst terug naar 't verblijf van den Jinendra. Wegens zijn kennis van verschillende ceremoniën en alle leerstukken enz., heet het algemeen van wijlen den Koning dat hij is «de in Çiwabuddha's wereld zalig overledene». Op de plaats waar hij bijgezet werd, is een uitnemend schoon Çiwabuddha-beeld.»

Het sterfjaar van Kṛtanagara, zooals het hier opgegeven wordt, komt overeen met den datum vermeld in de bij Singhasāri aan 't licht gekomen inscriptie van Çāka 1273.¹ Ook hierin heet het dat genoemde Koning begraven is «in Çiwabuddha», ri Çiwabuddha. In de Pararaton wordt gezegd dat zijn koningsnaam Çiwabuddha was, doch reeds Brandes heeft terecht opgemerkt dat dit onaannemelijk is. De vergissing is licht te verklaren als een gevolg van de omstandigheid dat de heugenis aan Kṛtanagara bij «'t algemeen», sarāt, levendig gehouden werd door zijn beeld als Çiwabuddha in zijn graftempel. Hoe dat beeld, hetwelk tegelijk Çiwa en Buddha moest voorstellen, er uitgezien heeft, daarover vernemen wij niets, en ik waag mij daaromtrent niet eens in gissingen. Zooveel echter mogen wij wel onderstellen, dat het gelaat de trekken, min of meer geïdealiseerd, van den overledene weērgaf. In plaats van «Çiwabuddhaloka» heeft de oorkonde van 1216 Çāka (Pararaton 78): Çiwa buddhālaya, «verblijf(heiligdom) van Çiwabuddha».

Het is onnoodig op te merken dat de vorm mokta voor mukta, «zalig afgestorvene» (eigenlijk «verloste» uit den Saṃsāra) een Javanisme is. Ook de inscriptie van [Kjahi] Napii [= Singhasāri] heeft kamoktan voor kamuktan. De *o* voor *u* is zeker wel te wijten aan verwarring met mokṣa.

Niet enkel 't heiligdom Çiwabuddha was aan de nagedachtenis van Kṛtanagara gewijd, zooals wij leeren uit de laatste strofe van Zang 43, aldus luidende:

Lāwan ring [Sagala]² pratiṣṭa Jinawimbātyanta ring çobhita |
tēkwann Arddhanareçwari mwang ika sang Çri-Bajradewy āpupul |
sang rowang nira wrddhi ring bhuwana tunggal ring kriyā mwang brata |
hyang Wairocana Locanā lwir iran-ekārcca prakāçeng prajā || 6 ||

D.i. «En in [Sagala] is hij opgericht als een uitermate fraai Jina-beeld. Daar-enboven als Ardhanareçwari in vereeniging (of: koppeling) met H. Maj. Bajradewi, zijn gezellin in (de bevordering van) 't welzijn in de wereld, deelende

¹ Zie Bijdr. 7, IV (1905), blz. 655, waar men 1272 verbetere in 1273, en voor twīk in regel 12 leze twēk, d.i. «tijdstip». — (Dit opstel van Prof. Kern over de inscriptie uit 1273 Çāka van Singhasāri (*alias* «van Kjahi Napii») werd op zijn verlangen niet herdrukt in Rubriek VI dezer Serie, omdat Dr. Brandes een betere vertaling gegeven had in de Singhasāri-Monographie, 1909, p. 88—89 (*Toevoeging van 1918*).

² Deze naam was in het oorspronkelijk artikel oningevoerd gelaten, daar het handschrift het metrisch onmogelijke Sākgala gaf. De juiste naam bleek later uit Zang 74 (*Noot van 1918*).

in de heilige handelingen en geloften: 't Hoogere Wezen (Jina) Wairocana en Locanā (diens vrouwelijke wederhelft) dragen hun gelijkenis in één beeld, dat in den lande vermaard is.»

De inhoud van deze strofe is een belangrijke bijdrage tot de oudheidkunde van Java. Jammer dat het tot nog toe niet gelukt is de twee hier vermelde graftempels met de daarbij behorende beelden terug te vinden. Wat het laatstgenoemde beeld, de Ardhanareçwari, betreft, voorstellende den Dhyāni-buddha Wairocana met zijne Çakti Locanā, dat moet een soortgelijk beeld wezen als de door Çiwaieten vereerde Ardhanārīçwara, voor de helft Çiwa, voor de andere helft vrouwelijk. Ook in Oudjav. werken komt Ardhanārīçwara en Ardhanareçwari als beeld van Çiwa met gemalin voor.¹

Welke plaats bedoeld is met Sagala (in de bedorven lezing van het handschrift Sākgala), vermag ik niet te raden. Er is een welbekende stad Çākala in Noord-westelijk Indië, die ook in Buddhistische Pāli-geschriften meermalen voorkomt als Sākalā en Sāgala, o. a. als hoofdstad van den Griekschen koning Milindra (Menandros) in den Milinda-Pañha. Het is zeer wel mogelijk dat men ook op Java den naam van deze bij Buddhisten besfaamde stad aan een oord gegeven heeft. De zonderlinge fout Sākgala zou juist kunnen ontstaan zijn doordat de twee vormen Sākala en Sāgala naast elkaar in gebruik waren. De verkorting van de letter der eerste lettergreep heeft in een Javaansch gedicht niets bevredigends. Hoe het zij, tot nog toe is een oord van dien naam op Java niet opgespoord.

Welke Jina aldaar met de trekken van Kṛtanagara prijkte, waag ik niet te beslissen. Daarentegen is het niettwijfelachtig dat met Jinendra, d. i. «Heer der Jina's», in de voorgaande strofe bedoeld is Çākyamuni, want in den volgenden Zang, strofe 1, wordt gezegd dat Kṛtanagara «mulih ring Buddhabhawana». Volgens rechtzinnig Buddhistische begrippen kan er weliswaar geen sprake wezen van een «verblijf» of hemel van den Buddha na diens Nirvāṇa, maar de Javaansche Mahāyānisten waren verre van rechtzinnig.

ZANG 44.

(*Ibidem.*)

Deze Zang is gedicht in de maat Suwadanā. De eerste strofe luidt als volgt:

Tatkāla Çrī-narendrā² Kṛtanagara mulih ring Buddhabhawaṇa |
trāsa'ng rāt duhka hārohara kadi maluyā rehnyān Kaliyuga |

¹ Zie v. d. Tuuk, KBWdb. I (1897), 106 en vgl. 542.

² De oorspronkelijk korte lettergreep, gevuld wordende door de caesuur, wordt als een lange aangemerkt. Dit is hier aangeduid door verlenging der klinkers.

wwantēn sāmantarāja prakaçita Jayakatwang nāma kuhaka |
ngkāneng bhūmi Kadīryy āpti sumiliha wiçesāmrih kirakira || 1 ||

D.i. «Ten tijde toen Koning Kṛtanagara naar 't Buddha-verblíjfterugkeerde, was de wereld door schrik bevangen, rampsspoedig en in beroering, alsof de orde van zaken zooals die (gewoonlijk) in 't Kali-tijdperk heerscht, zou terugkeeren. Er was een befaamd naburig vorst, Jaya-katwang met name, een slecht mensch, in 't land Kadiri, begeerig om op zijne beurt de suprematie te erlangen, waarnaar hij trachtte met alle middelen van staatkunde.»

De dichter drukt zich, misschien opzettelijk, eenigszins onduidelijk uit. Niet ten tijde van Kṛtanagara's dood, heerschte beroering in 't rijk; reeds vóór die gebeurtenis hadden de troepen van Jaya-katwang gezegevierd. Eenigszins vreemd, op den eersten blik, is de opmerking dat het was alsof de toestanden van 't Kali-tijdperk schenen terug te keeren. Immers, men leefde nu eenmaal in dat tijdperk. Doch Prapafica zal een fijn compliment aan den volgens hem onovertroffen wijzen en goeden heerscher, Kṛtanagara zaliger nagedachtenis, hebben willen wijden, met te kennen te geven dat de menschen, onder diens regeering, ofschoon levende in 't Kali-tijdperk, zoo gelukkig waren alsof men in de Gouden Eeuw verkeerde.

Zoowel uit de Pararaton als uit ons gedicht weten wij dat Kadiri indertijd ten onder was gebracht door Rājasa (Ken Angrok) en vereenigd met Tumapēl (Janggala). Noch in Zang 40, noch in 't geschiedboek wordt de juiste verhouding waarin Kadiri tot Tumapēl kwam te staan, aangegeven, doch uit de tweede strofe, zooals wij straks zien zullen, moet men zich die verhouding zóó voorstellen, dat Kadiri een vasalstaat werd, die de souvereiniteit van Tumapēl erkende. Over de geschiedenis van Kadiri sedert de onderwerping aan Rājasa tot den tijd van Jaya-katwang zwijgt de kroniek, doch gelukkig verspreidt het gedicht daarover eenig licht in de strofe die nu volgt:

Ngūni lunghā nira Çri-Kṛtajaya rikanang Çākābdhimanusa |
ajñā Çri-Parwwatādhīndrasuta Jayasabha¹ ng-anggantyana siwin |
ring Çākāṣṭaikanā Çāstrajaya muwah umunggw ing bhūmi Kadiri |
ring Çāka trīni san Çangkara haji Jayakatwang nātha wēkasan || 2 ||

D.i. «Indertijd toen Kṛtajaya weggevloden was in 't Çāka-jaar 1144, beval de zoon van den Opperheer der bergen (d.i. Çiwa's zoon Rājasa) dat Jayasabha hem (nl. Kṛtajaya) in de regeering zou opvolgen. In 't Çāka-jaar acht, één, één² zat wederom (? of voorts?) Çāstrajaya in Kadiri; in Çāka 1193 eindelijk werd Jaya-katwang heerscher.»

¹ De lettergreep als lang beschouwd wegens de volgende caesuur, hoewel dit hier niet door verlenging des klinkers is aangeduid.

² Voor «tachtig, één, één», dus 1180. De dichter heeft de vrijheid genomen de nul, als van zelf sprekend noodig, te verzwijgen, zoodat hij acht voor tachtig zegt.

Gelijk men ziet, bevat deze strofe een belangrijke aanvulling van hetgeen in de Pararaton is overgeleverd. Uit onze beide bronnen weten wij dat de overwonnen Vorst van Kadiri, Krtajaya, *al.* Dangdang Gëndis, na zijn nederlaag zich door de vlucht redde en in 't verborgen voortleefde; hij werd, volgens een legende, in 't geschiedwerk medegedeeld, met zijne drie gemalinnes onzichtbaar. Verder zwijgt de Pararaton over de geschiedenis van Kadiri tot aan 't optreden van Jaya-katong, dat daar volkomen onverklaarbaar is, doch door hetgeen Prapafica vermeldt, eenigermate begrijpelijk wordt. Aan de juistheid van de voorstelling die men in bovenstaande strofe aantreft, althans in hoofdzaak, is er geen reden om te twijfelen. Het is alleszins begrijpelijk dat Räjasa zich tevreden stelde met als soeverein erkend te worden en Jayasabha, vermoedelijk een verwant van den voortvluchtigen koning, als heerscher over Kadiri aanstelde, natuurlijk als zijn vasal. Dit is geheel in overeenstemming met de gedragslijn welke de Indische wetboeken voorschrijven.

Eenige moeielijkheid baart de verklaring van den volgenden regel der strofe. Muwah betekent gewoonlijk «wederom», maar kan ook opgevat worden als «voorts». De keuze tusschen beide hangt af van de vraag of Çästrajaya als synoniem van Krtajaya te beschouwen is. Zoo ja, dan zou de geëclipseerde vorst na 36 jaren zich schuil te hebben gehouden, de kans schoon gezien hebben — stellig niet met goedvinden van Tumapël — als heerscher op te treden. Voorts zou hij dan nog 13 jaar geleefd hebben, om in 1193 door Jaya-katwang opgevolgd te worden. Dit is toch niet waarschijnlijk, en daarom houd ik Çästrajaya, den opvolger van Jayasabha, voor een anderen persoon dan Krtajaya. Hoe het zij, in 1193¹ kwam Jaya-katwang aan de regeering. Aanvankelijk — zoo mogen wij ons, denk ik, den gang van zaken voorstellen —, heerschte hij als vasal van Krtanagara, maar door eerzucht gedreven en ziende dat een groot deel der krijgsmacht van Krtanagara door den tocht tegen Sumatra afwezig was, trachtte hij den luister van Kadiri te herstellen en in plaats van vasal op zijn beurt soeverein te worden.

Het blijkt niet uit de ons ten dienste staande gegevens, om welken tijd Jaya-katwang aan zijn eerzuchtige plannen een begin van uitvoering heeft gegeven. Daar hij in 1193 Çäka aan 't bewind kwam en zijn doel eerst bereikte bij den dood van Krtanagara in 1214 (= 1292 A. D.), moet men aannemen dat hij eerst na lange voorbereiding als aanvaller optrad. Te oordeelen naar 't relaas in de Pararaton heeft de oorlog, waarin Jaya-katwang ten slotte zegevierde, niet lang geduurd, zoodat wij 't begin ervan omstreeks

¹ San kan hier geen andere waarde hebben dan die van 9; misschien een verkorting van sang a. Aan san = pisan valt hier niet te denken. Afwijkend heeft de Pararaton, 24: 1198.

1212 of iets later kunnen stellen. In allen geval zijn de berekeningen van Brandes, op onvoldoende gegevens berustende¹, niet juist.

Het verdient opmerking dat zoowel in de Pararaton als in ons gedicht de titel h aji zoo vaak aan den naam van Jaya-katwang voorafgaat. Haji, Bisayasch hadi, Tagalog hari, Bikol hade, Pampanga ari² is, gelijk men weet, een woord voor «koning», maar schijnt vooral de titel te wezen van een afhankelijken Vorst; vgl. het gebruik van Sang aji (Sēngaji) in 't Maleisch.

In de 3de strofe gaat Prapañca aldus voort:

Sakweh ning nātha bhaktī wěka ni wěka Bhaṭādrīndratanaya |
āstām ri Črī-narendra³ Kṛtanagara tēkeng nūṣāntara manūt |
mangke pwe līna sang bhūpati haji Jayakatwang mūrkka wipatha |
kewěh ning rāt rinakṣeng Kali niyata hayunyā⁴ tan dadi lanā || 3 ||

D. i. «Alle vorsten waren onderdanig aan den kleinzoon van den telg des Bergvorsten (d. i. Rājasa), en ook aan Koning Kṛtanagara was men gehoorzaam tot over de andere eilanden. Weldra nu, na 't henengaan des Vorsten, liep het met den overmoedigen Haji Jaya-katwang verkeerd af: bij de moeilijkheid om in 't Kali-tijdperk de wereld te beschermen, is het gewis dat het aardsch geluk niet bestendig kan blijven.»

De Zang besluit met het beknopt verhaal van den val van Jaya-katwang, die niet bestand was tegen de vereenigde troepen van Raden Wijaya en den Keizer van China.

Pangdānī wruh nireng çāstra pangawaça ni kotsāhan haji dangū |
mogha wwantēn wěka Črī-nṛpati malahakēn çatrū āmahayu rāt |
ndan mantw anggēh nira dyah Wijaya panēlah ing rāt māstawa sira |
ārddha mwang wwang⁵ Tatar mamrēpi haji Jayakatwang bhraṣṭa sahana||4||

D. i. «Ten gevolge van zijne kunde in de Çāstra's vermocht hij een wijl heerschersmacht uit te oefenen, doch een zoon van (wijlen) Z. Maj. den Vorst was er, die de vijanden ten onder bracht en den welstand van 't rijk herstelde, namelijk diens (Kṛtanagara's) schoonzoon, Prins Wijaya met name, in den lande met lof bekend. In vereeniging met de Tataren leverde hij slag aan Haji Jaya-katwang, welke geheel en al ten val kwam.»

De in deze strofe vermelde hoofdfeiten zijn ook van elders bekend. Jaya-katwang⁶ heeft slechts korten tijd, ongeveer twee jaren, de vruchten ge-

¹ Aant. op de Pararaton (1896), 66 vgg.

² Maleisch sang-aji zal wel aan 't Jav. ontleend zijn.

³ Als lang gerekend vóór de caesuur.

⁴ Tekst n.y.a tegen de maat.

⁵ De tekst heeft twang.

⁶ Ouderwetsche spelling voor Jayakatong.

noten van zijne overwinning op Kṛtanagara en de daarmee gepaard gaande onderwerping van Tumapēl aan zijn gezag. Het trof voor hem ongelukkig dat kort nadat hij Tumapēl onderworpen had, de door Kublai Chān uitgezonden expeditie op Java aankwam om den hoon, door Kṛtanagara den gezant des Keizers aangedaan, te wreken. Weliswaar was Jaya-katwang aan die euveldaad volkomen onschuldig, maar het schijnt dat de aanvoerders der expeditie hem toch als vijand beschouwden en behandelden, omdat hij de opvolger was van Kṛtanagara, of wel hij heeft de komst der overzeesche scharen als een daad van vijandschap beschouwd, die hij als Javaansch heerscher niet kon dulden. Ook is het mogelijk, ja waarschijnlijk, dat Raden Wijaya, die met sluwe middelen den aanvoerders der Keizerlijke troepen allerlei voorspiegeld om met hen een bondgenootschap aan te gaan, hen omtrent den staat van zaken en de gezindheid van Jaya-katwang op een dwaalspoor geleid heeft. Niettegenstaande de betrekkelijk uitvoerige berichten in de Chineesche bronnen en de Pararaton¹, blijft de ware toedracht der zaak duister. Zooveel staat vast, dat Jaya-katwang meester werd van Tumapēl in 1214 Çāka, en 't onderspit dolf tegen de vereenigde macht zijner binnenvijanden in 1216.

Ārddha kan hier, zoover ik zien kan, niets anders wezen dan een verbastering van of schrijffout voor sārddha, d. i. Sanskrit sārdham.

In de Javaansche bronnen worden de troepen van Kublai Chān steeds Tataren genoemd; zeer verklaarbaar omdat een groot deel der krijgers van Dzungis Chān en diens opvolgers, behalve uit Mongolen ook uit Tataren bestond.

ZANG 45.

(*Ibidem.*)

Deze Zang is gedicht in een versmaat van de klasse Kṛti; de naam der bijzondere soort onbekend. De eerste strofe is van den volgenden inhoud:

Ri p̄jah nrpa Jayakatwang awa tikang jagat alilang |
masarūparawi Çakābda rika Narāryya sira ratu |
siniwing pura ri Majhāpahit anurāga jaya-ripu |
tinēlah nrpa Kṛtarājasa Jayawarddhana nrpati || 1 ||

D. i. «Bij den dood van Jaya-katwang werd de wereld weder helder en klaar. In 't Çāka-jaar 1216, toen werd Narārya koning, en heerschte in de hofstad Majapahit, bemind (bij zijne onderdanen) en zegevierend over zijne vijanden. Als vorst werd hij geheeten Koning Kṛtarājasa Jayawardhana.»

¹ Zie vooral aldaar Aantekening op Hoofdstuk VI.

De gegevens in deze strofe komen geheel overeen met wat men aantreft in de oorkonde van Kṛtarājasa in 1216 Çāka, op den 5^{den} der donkere helft van de maand Bhādrapada, welke oorkonde in tekst en vertaling door Brandes is medegegeerd in zijne uitgave van de Pararaton, blz. 78 vgg. Uit die oorkonde zien wij dat Raden Wijaya, toen hij nog geen koning was, zich noemde Narārya Sanggrāmawijaya, en dat zijn koningstitel was Kṛtarājasa Jayawardhana. Verder blijkt uit dat officieele document, dat hij de zoon (of: afstammeling) was van Narasingha-nagaradharmaśeṣa; en de kleinzoon van Narasinghamūrti, korter genaamd Narasingha, dien wij als mederegent van Wisṇuwardhana in Zang 41 hebben leeren kennen. Derhalve is de opgave in de Pararaton, p. 18, dat hij de zoon was van Mahiṣa Campaka (alias Narasingha) een vergissing; hetgeen trouwens van zelf spreekt, want indien hij een zoon van Narasingha geweest ware, zou hij in 1216 geen jonge man meer geweest zijn.

Opmerking verdient dat *masa*, voor *māsa*¹, hier gebezigd is in den zin van jaargetijde, gelijk in 't Nieuwjavaansch. Het aantal jaargetijden (ṛtu) in 't Skr. is zes; ook thans nog heeft bij de Javanen *māngsa*, *masa* de cijferwaarde van zes.

De spelling Majhapahit (hier *metri causa* Majhāpahit) is ook elders de gebruikelijke.

Jaya-ripu is een Javaansche omzetting van Skr. ripungjaya.

In de tweede strofe vervolgt de dichter zijn verhaal aldus:

Satēwēk nṛpa Kṛtarājasa Jayawarddhana siniwi |
sa-Yawaksiti maluy ātutur atisādara n-umarēk |
paḍa harṣāja n-umulat ri payugalan nṛpati catur |
duhitā nṛpa Kṛtanāgara paḍa tulya surawadhū || 2 ||

D. i. «Al den tijd dat Koning Kṛtarājasa Jayawardhana heerschte, was 't gansche land Java gehoorzaam en maakte met zeer grooten eerbied zijn opwachting. Allen verheugden zich evenzeer in den aanblik der vier gemaillinen des Konings, dochters van Koning Kṛtanagara, die even schoon waren als godenvrouwen.»

Hier openbaart zich eenig verschil met het bericht van 't geschiedboek, waarin van slechts twee dochters van Kṛtanagara gesproken wordt, die door Raden Wijaya gehuw'd werden, en wel eerst nadat hij de Tataren gepaaid had met belofte ze den Keizer van China aan te bieden. Daaruit mag men opmaken dat hij ze huwde kort vóór of na zijne troonsbestijging. Het wordt in de Pararaton gezegd dat hij slechts twee der dochters tot vrouw nam. Als derde vrouw (*bini haji*) noemt de Pararaton, p. 24 (vert. p. 76) de

¹ De tekst heeft *māsa*, doch tegen de maat.

Maleische prinses Dara Pētak, welke door de Javaansche, van Sumatra terugkeerende troepen was medegevoerd.

In den volgenden Zang weidt de dichter uit over de gemalinnen des Koning, die met name genoemd en gekarakteriseerd worden, doch in zulke dubbelzinnige uitdrukkingen en tevens in zoo'n slechten stijl, dat men naar 's mans bedoeling raden moet. Niettemin zal ik beproeven er naar mijn beste vermogen een vertaling van te leveren.

ZANG 46.

(*Ibidem.*)

In Çārdūlawikrīdita-maat:

Ndan sang Çrī-Paramēçwari Tribhuwanānāmāgrajānindita |
 tansah dyah duhitā prakācita Mahādewy ānulus ring hajōng |
 Prajñāpāramitākya sang maka-Jayendrādewy ānindyeng raras |
 dyah Gāyatry anurāga wungsu pinakādi'n-rājapatnīg puri || 1 ||

D. i. «En wel Hare Hoogheid Paramēçwari (Oppervorst) Tribhuwanā genaamd, de oudste, de onberispelijke; onmiddellijk op haar volgende Vrouwe Prinses bekend als Mahādewi, volmaakt van schoonheid; Prajñāpāramitā, die onberispelijk in aanminnigheid als Jayendradewi fungeerde; Vrouwe Gāyatry, de beminde, de jongste, nam de eerste plaats in als koningsvrouw in de Kraton.»

De onzekerheid der vertaling vloeit voort uit de dubbelzinnigheid van eenige benamingen. Mahādewi is eigenlijk geen eigennaam, maar een titel. Toch zie ik niet dat daarmee hier iets anders dan een eigennaam kan bedoeld zijn. Wel is Mahādewi een benaming voor de godinnen Pārwatī en Lakṣmī, doch niet als eigennaam. Een aannemelijke verklaring van den titel Jayendradewi, of zoools er eigenlijk staat: Jayendrā dewi, vermag ik niet te geven. Prajñāpāramitā, oorspronkelijk de verpersoonlijkte Hoogste Wijsheid (alias Māyā, de Natuur) is hier ondubbelzinnig een eigennaam. Uit den vierden regel moet men opmaken dat Gāyatry, hoewel de jongste der zusters, de favorite des Konings was. Dat zij de meest begunstigde was, ligt ook opgesloten in anurāga.

Uit Zang 48 blijkt dat Kṛtarājasa bij twee zijner gemalinnen dochters naliet, van wie de oudste de later zoo beroemd geworden Regentes, Hare Hoogheid van Jiwana (Kahuripan) was, en de jongste, Hare Hoogheid van Daha. De namen hunner moeders worden in bedoelden Zang niet genoemd; zij worden alleen aangeduid als pṛawarārājapatiṇy anupama, «de aller-voortreffelijkste, onvergelijkelijke gemalinnen des konings».

In de Pararaton, p. 24 (vert. p. 105), wordt gezegd dat de oudste der twee met Raden Wijaya gehuwde Prinsessen resideerde te Kahuripan, de jongste te Daha. Dit nu houd ik voor een vergissing, ontstaan door verwarring van de moeders met de dochters, en daarom acht ik 't bericht in 't gedicht in dit opzicht alleen juist. Alles wel overwogen, schijnt mij de voorstelling in den Nāgarakṛtāgama ten aanzien van Wijaya's gemalinnen meer te vertrouwen dan die in de Pararaton, ook omdat ze veel vollediger is.

Eenige moeielijkheid baart in den laatsten regel de tweede strofe:

Ndan rakweki n-atēmw amingtiga sirān wwang sānak-ārddhāparō |
āpan rakwa Bhaṭāra Wiṣṇu mamisan parṇah nirān tan madoh |
lāwan Čri-Narasinghamūrtty awēka ri dyah Lēmbu Tal suçrama |
sang wîreng laga sang dhinarmma ri Mirēng Boddhapratiṣṭāpagēh || 2 ||

D. i. «De onderhavige met elkander getrouwden nu bestonden malkaar in den derden graad, waren dus vrij na verwant, want Bhaṭāra Wiṣṇu (-wardhana) was verwant in den eersten graad, in een niet verre familiebetrekking, met Z. Hoogh. Narasinghamūrti, die tot dochter had de wakkere Lēmbu Tal; de manmoedige in den oorlog, die bijgezet is te Mirēng en vereeuwigd door de oprichting van een Buddhistisch beeld.»

Wat hier gezegd wordt, is grootendeels duidelijk genoeg en onbetwistbaar juist. Immers, de Prinsessen waren de kleindochters van Wiṣṇuwardhana, en Raden Wijaya was de kleinzoon van Narasinghamūrti; zij waren dus verwanten in den derden graad, terwijl de laatstgenoemde en Wiṣṇuwardhana elkanders volle neven waren, mamisan.

Voorts hebben wij aan Prapāñca de wetenschap te danken, dat Narasinghamūrti de vader was van Lēmbu Tal. Deze dame nu — zoo vernemen wij uit den eersten regel van den volgenden Zang —, was de moeder van Raden Wijaya, want wij lezen daar: Dyah Lēmbu Tal sira maputra ri sang narendra, «Vrouwe Lēmbu Tal had tot zoon den Koning (nl. Kṛtarājasa)». Nu gaat er een licht op over een voor ons, doch niet voor de tijdgenooten dubbelzinnige uitdrukking in de meer vermelde oorkonde van 1216 Čāka, waarin Kṛtarājasa zich noemt: «Narasinghamūrtisutātmaja». De samenstelling sutātmaja kan evengoed opgelost worden in sutā + ātmaja, d. i. dochters-zoon, als in sutā + ātmaja, zoons-zoon. Dank zij dat bericht in 't gedicht, weten wij nu dat het eerste bedoeld is.¹

De laatste regel der strofe is even dubbelzinnig in 't Hollandsch, als in 't

¹ Dat de vertaling «zoon van den uit Narasingha's evenbeeld geborene», door Brandes (Parar. 80) gegeven, hiermede vervalt, behoeft niet uitdrukkelijk gezegd te worden. — (Over het feit, dat Vorst Kṛtanagara = Ciwabuddha soms als titel óók Narasingha-mūrti, «verschijningsvorm van Wiṣṇu», voerde, zie Prof. Kern's posthumé aanteekening in *Bijdragen Kon. Inst.* 78, 1917, p. 500. *Toevoeging van 1918*).

oorspronkelijke. Waarop toch slaat het betrekkelijke «die»? Op den vader of op de dochter? Wegens 't epitheton «manmoedig in den oorlog» zou men geneigd wezen te denken aan een man, maar in den volgenden Zang wordt een vrouw gekarakteriseerd als *wīra widagdha wijñā*, «manmoe-dig, bij de hand en wijs». Verder blijkt uit Zang 41, st. 4, dat Narasinghamūrti na zijn dood bijgezet was op twee plaatsen, Wēngkēr en Kumitir, dus niet te Mirēng. Er is dus hier geen sprake van hem, zoodat alleen overblijft zijne dochter. Zij was het, die te Mirēng begraven en door een Buddhistisch beeld met haar trekken vertegenwoordigd was voor 't nageslacht. «Buddhistisch» behoeft niet noodzakelijk een «Buddha-beeld» te beteekenen; ook een godin uit het Buddhistisch Pantheon kan daarmee bedoeld zijn.

ZANG 47.

(*Ibidem.*)

Deze Zang, in Wasantatilakā-maat, begint aldus:

Dyah Lēmbu Tal sira maputra ri sang narendra |
nā don nirān rēsēp amingtiga len suputri |
nā lwir pawor ni pakurēn haji saikacitta |
sājñā nirājñā kinabehan aweh sukeng rāt || 1 ||

D. i. «Vrouwe Lēmbu Tal had tot zoon den Koning. Gelijk deze zich gedroeg (d. i. in zijn gedrag toonde) in 't besef (dat hij besefte) dat hij met de Prinsessen (zijne gemalinnen) in den derden graad verwant was, zoo waren zij in haar gemeenschappelijk echtgenootschap van den Vorst, (steeds) één van zin: al wat hij beval, was een bevel van allen gelijkelijk, bevorderende het geluk van 't geheele volk.»¹

Ring Čāka sapta-jana-sūryya narendra warṇān |
mastwākēn ātmaja nirān siniwing Kadintēn |
Çrīndreçwaribū nira wīra widagdha wijñā |
rājābhiṣeka Jayanāgara tanbanoli || 2 ||

D. i. «In het Čāka-jaar 1217 moet van (den) Koning verhaald worden dat Hare Hoogheid Indreçwari, zijne heldhaftige, beleidvolle, verstandige moeder, zijnen zoon bevestigde als heerscher in Kadiri, met den koningstitel Jayanāgara, niet anders.»

Niet alleen de onbeholpenheid van den stijl, maar ook de dubbelzinnigheid van sommige uitdrukkingen bemoeielijkt de verklaring van deze verzen.

¹ Hierachter is een alinea weggelegaten waarbij Prof. Kern uitging van de meening, dat in strofe 3 als sterfjaar van den Koning 1216 Čāka opgegeven wordt. Naar uit de aanteekening bij die strofe zal blijken, is hij later van die meening teruggekomen. (*Noot van 1918*).

Nira, «van hem», kan slaan op den (bovenvermelden) Koning, maar in ibu nira, «zijne moeder», kan het ook terugwijzen op den zoon. Daarenboven kan nira ook «van haar» beteekenen. Om de zaak nog ingewikkelder te maken, spreekt de dichter hier van eene Indreçwari, die elders niet genoemd is. Is het eenvoudig een titel van Lembu Tal? Men zou geneigd wezen dit aan te nemen, omdat zij gekarakteriseerd wordt in bewoordingen die overeenkomen met hetgeen van Lembu Tal gezegd wordt in de slotstrofe van Zang 46. Is daarentegen Indreçwari de moeder van Jayanagara, niet de grootmoeder, dan is het vreemd dat de dichter haar niet onder de gemalinnen van Raden Wijaya genoemd heeft, over wier eensgezindheid hij zoo even uitweidde, tenzij Indreçwari slechts een variant is van Jayendradewi.

Uit een zinsnede in de meermalen reeds aangehaalde oorkonde van 1216¹ blijkt, dat Kṛtarājasa spreekt van Čri-Jayanagara. Daaruit mag men toch wel opmaken dat bedoeld is het zontje, dat hij met den koningstitel vermeldt, daardoor te kennen gevende, dat hij dit kind tot zijn opvolger bestemde. Aan zijn wil werd uitvoering gegeven door een vrouw.² Wie was die vrouw? De Koninginne-Moeder, Lembu Tal, die echter niet «Indreçwari» genaamd wordt; of was het de moeder van Jayanagara, volgens de Pararaton eene Maleische prinses, Dara Pētak, dus niet te vereenzelvigen met Jayendradewi? Ik waag het niet, te beslissen.

Wat betreft de bijzonderheid dat Jayanagara heerscher werd in Kadiri, dit meen ik zóó te moeten verklaren, dat gezegde vorst ten tijde van zijn minderjarigheid als Infant beschouwd werd en als zoodanig in naam heerscher werd van een deel des ríjks; iets dergelijks als bijv. de troonopvolger in Engeland, Prins van Wales; in België, Hertog van Brabant heet. Jayanagara werd dus Prins van Kadiri.²

Tan hanoli, «niets anders», is een stoplap.

In de derde strofe lezen wij 't volgende:

Ring Čaka mā-try-aruṇa līna nirang narendra |
drāk pinratiṣṭa Jinawimba sireng puri jro |
Antahpura ywa panēlah nikānang sudharmma |
Çaiwpratiṣṭa sira teki muwah ri Simping || 3 ||

D. i. «In 't Čāka-jaar 1231³ overleed de Vorst. Weldra werd een beeld

¹ Zie Brandes, Pararaton, blz. 111.

² Door het schrappen van een regel op deze beide plaatsen omtrent Lembu Tal, werd tevens een verbetering verkregen, die aansluit bij het weglaten van een deel van Prof. Kern's bespreking bij het slot van Zang 2 hiervóór. (Noot van 1918).

³ Oorspronkelijk stond hier 1216, waarbij mātryaruṇa verklaard werd uit mātr (16) en aruṇa (12). In Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914) p. 147 deed Poerbatjaraka een andere oplossing aan de hand, en wel mā (1) + tri (8) + aruṇa, dus 1231. Prof. Kern heeft zich in Bijdr. 70 (1915) p. 221 met deze «vernuftige, juiste verklaring» vereenigd. (Noot van 1918).

als Jina van' hem opgericht in 't binnenste van den koningsburg; Antah-pura¹ dan is de naam van die grafkapel. Voorts werd een Çiwaietisch beeld van hem opgericht te Simping.»

In de Pararaton [blz. 25, vgl. blz. 105] wordt eveneens vermeld dat Kṛta-rājasa bijgezet werd «in de Anta(h)pura», d. i. de Dalēm. De graftempel te Simping wordt in de Pararaton niet vermeld.

Jina kan evengoed «de Buddha» als een of ander der Dhyāni-Buddha's beteeken. Met «Çiwaietisch» zal een of andere vorm van Çiwa bedoeld zijn.

ZANG 48.

(*Ibidem.*)

* Deze Zang, in Madraka-maat, begint aldus:

Ndah kawēkas narendra Jayanāgara prabhu ri Tiktawilwa nagari |
mwang nr̄putrikāntēn ira mebu sang prawararājapatny anupama |
sang rwa padottameng hayu bangun rwa ning Rati'n'anorakēn surawadhū |
nātha ri Jiwanāgra ja nira nr̄pe Daha sira pamungsu siniwi || 1 ||

D. i. «Hij liet dan (bij zijn sterven) na Jayanagara als Heer in Tiktawilwa (Majapahit), en de prinsessen diens jongere zusters, die tot moeder hadden de onvergelijkelijke, voornaamste gemalin des (overleden) konings; beide, gelijkelijk uitmuntende in schoonheid, leken een paar Rati's², de Hemel-nimfen overtreffende. De oudste was heerscheres in Jiwana (*al.* Kahuripan); de jongste heerschte als vorstin in Daha.»

De twee prinsessen van wie hier sprake is, zijn degene die in de Pararaton, blz. 27, betiteld zijn als Bhrēng Kahuripan (d. i. Hare Doorluchtigheid te Kahuripan) en Bhrēng Dāha. De eerste, die later gedurende de minder-jarigheid van haar zoon Hayam Wuruk de teugels van 't bewind voerde, heet in Zang 2 Tribhuwanawijayottungga-dewī³; in de oorkonde, door Brandes medegedeeld in de Pararaton, blz. 121, luidt de titel: Tribhuwanottunggadewī Jayawiṣnuwardhani. Hare Doorluchtigheid te Daha heet in Zang 4 als vorstin Haji Rājadewī Mahārājasā; in bedoelde oorkonde is haar naam Wiyat, doch hoe zij als vorstin betiteld wordt, is wegens een lacune in 't stuk niet meer te lezen, behalve de laatste lettergreep wi, zeker wel de laatste lettergreep van dewī.⁴

¹ De tekst heeft Antahpurāywa, waarmede ik niets weet aan te vangen. Ik vermoed dat het een schrijffout is voor Antahpura ywa, waartegen geen metrisch bezwaar bestaat, daar de korte klinker vóór ywa prosodisch lang is. Mijn vertaling berust op de lezing ywa.

² Rāti is de gemalin van Kāma, den Minnegod.

³ De tekst heeft foutief: Jiwayoo.

⁴ Vergelijk de bespreking van Zang 4 hiervóór. (*Noot van 1918*).

Uit de bewoordingen van den dichter kan men opmaken, dat de Prinsessen van een andere moeder waren dan Jayanagara. Terecht heeft Brandes ze dan ook ¹ «halve zusters» genoemd, ofschoon de oorspronkelijke tekst eenvoudig «sanak» heeft. In 't gedicht heeten ze bepaaldelijk «jongere zusters». ²

Het is moeielijk met zekerheid te zeggen, wie van Wijaya's gemalinnen de moeder van genoemde prinsessen was. Vermoedelijk is het de in Zang 46, 1, eerst genoemde; want de daar gebezigde uitdrukking Parameçwarī en in Zang 48 prawarājapatni komen feitelijk op hetzelfde neer. Daarenboven vormt haar vorstinnentitel Tribhuwana ook een bestanddeel in den titel van Hare Doorluchtigheid te Kahuripan.

In de tweede strofe wordt het volgende verhaald:

Ring Çakakāla mukti-guṇa-pakṣa-rūpa Madhumāsa ta pwa caritan |
Çrī-Jayanāgara prabhu n'umangkat anghilangakēn musuh ri Lamajang |
bhraṣṭa Pu Nambi ³ sāk sakulagotra ri Pajarakan kuṭanya kapugut |
wrinwrin arēs tikang jagat i kaprawīran ira sang narendra siniwi || 2 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1238, in de maand Madhu (de Lentemaand) zij vermeld, dat Z. Maj. de koning Jayanagara, de Vorst, optrok met het doel de vijanden te Lamajang te verdelgen. Pu Nambi kwam ten val met zijn familie en verdere verwanten, te Pajarakan werd zijne veste afgebroken. De wereld was ontsteld en vervaard door de heldhaftigheid van den regeerenden vorst.»

De tocht van Jayanagara tegen Lamajang en de tuchtiging van Nambi worden ook in de Pararaton ⁴ verhaald. In 't jaartal van die gebeurtenis heb ik gissenderwijs aan mukti de cijferwaarde van 8 toegekend, alleen steunende op de Pararaton t. a. p. Ik vermoed dat men mukti, «verlossing», genomen heeft als synoniem van wimokṣa, «bevrijding». Nu bedraagt het aantal wimokṣa's bij de Buddhisten acht.

Wat de dichter van Jayanagara, wiens heldhaftigheid hij zoo verheft, weet te vertellen, is uiterst mager, vergeleken met hetgeen de Pararaton te lezen geeft. In de nu volgende strofe wordt 's konings dood beschreven.

Ring Çakakāla windu-çara-sūryya sang nr̥pati mantuk ing Haripada |
çighra sirān dhinarmma ri dalēm purārcca nira Wiṣṇuwimba parama |
len ri Çilā Pēṭak mwang i Bubāt paḍāpratima Wiṣṇumūrtty anupama |
ring Suka-lila tang Sugatawimba çobhita n'Amoghasiddhi sakala || 3 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1250 keerde de Vorst terug naar Wiṣṇu's hemel;

¹ Zie de Pararaton (1896); blz. 109.

² Hierachter is een zin weggelaten, welke vervallen moest in verband met Prof. Kern's gewijzigde opvatting van Zang 47, 8; zie aldaar. (*Noot van 1918*).

³ De tekst heeft verkeerdelyk Namti.

⁴ Blz. 25—26 (vert. 107—108).

kort daarop werd hij bijgezet in de Dalēm van den hofburg; zijn beeld (daar) is een allervoortreffelijkst Wiṣṇu-beeld. Ook te Çilā Pēṭak en te Bubat heeft hij onvergelijkelijke beelden naar zijn gelijkenis in de gedaante van Wiṣṇu. Te Suka-lila is zijn fraai Buddha-beeld als Amoghasiddhi in levenden lijve.»

De datum van Jayanagara's overlijden, hier opgegeven, komt overeen met het jaartal in de Pararaton. Daarentegen wijken onze twee bronnen van elkaar af ten opzichte der plaatsen waar zijn stoffelijk overschot rustte. De Pararaton kent alleen als zoodanig Kapopongan, anders genaamd Çr̄nggā-pura, dat oogenschijnlijk met geen der bovengenoemde plaatsen kan vereenzelvigd worden. Nademaal de graftempels van Jayanagara opgericht zijn niet zoo heel lang vóórdat Prapañca zijn gedicht schreef, mag men aan zijn getuigenis in dezen onvoorwaardelijk geloof schenken. Van de plaatsnamen in 't gedicht komt ook in de Pararaton (blz. 26, 28, vg.) Bubat voor, maar niet als heiligdom gewijd aan de nagedachtenis van Jayanagara.

Onder «Buddha-beeld» heeft men te verstaan «beeld van een Dhyāni-Buddha», en wel van Amoghasiddhi.

Uit het door den dichter vermelde mag men opmaken, dat Jayanagara een bijzondere vereering had voor den god Wiṣṇu, al paarde hij daaraan den noodigen eerbied voor den Mahāyānistischen Jina Amoghasiddhi.

ZANG 49.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is Bhujanggaprayāta. De twee eerste strofen luiden als volgt:

Tuhun ring Çakābdendubāṇa-dwi-rūpa |
 nrpe Jiwana kyāti mātā narendra |
 gumantirikang Tiktamālūra rājñī |
 pitā Çrī-narendra rikang Singhasāri || 1 ||

 paningkah ¹ nira Çrī-mahārājapatnī |
 sirāteki manggalya ring rāt wiçesa |
 sutā mantu len potrakān rāja rājñī |
 sirāngratwakēn mwang rumākṣeng sakāryya || 2 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1251 dan volgde de vorstin te Jiwana, welvermaard, de moeder van den tegenwoordigen Koning (Hayam Wuruk), als koningin in Tiktamālūra (Majapahit) op, (en) zijn vader te Singhasāri; volgens de regeling van Hare Hoogheid de Groot Koningsvrouw. Deze had in de

¹ Paningkah in den tekst is een schrijffout.

wereld het bijzondere geluk dat haar dochter, schoonzoon en kleinzoon vorsten en vorstinnen waren. De laatste (de dochter) nam de koninklijke heerschappij waar en strekte hare regeeringszorg uit over alle aangelegenheden.»

De moeder van Hayam Wuruk, de beroemde vrouw die wij als Tribhuwanottunggadewi Wiṣṇuwardhani hebben leeren kennen, kwam volgens de Pararaton aan 't bestuur in 1250, hetgeen niet noemenswaardig verschilt van 1251 hierboven. Haar man, Čri-Kṛtawardhana, resideerende te Singhasāri, is bekend uit Zang 3 en de Pararaton (blz. 27), waar ook zijn vroegere naam, Raden Cakradhara¹, vermeld wordt.

Tikta-mālūra is een Sanskrit-vertaling van Majapahit; evenals Tikta-wilwa in Zang 48; elders, o. a. Zang 6, ook Wilwa-tikta.

De moeder van Hare Hoogheid te Jiwana (Kahuripan) wordt door den dichter aangeduid met den titel van «Hare Hoogheid de Groote Koningsvrouw». Hiermede vergelijke men den titel Ratu ageng, die heden ten dage gevoerd wordt door de Vorstin-Moeder. Als ik de bedoeling van den dichter wel begrijp, was aan deze hooge vrouw het recht toegekend aan te wijzen wie 't bewind zou voeren gedurende de minderjarigheid van haar kleinzoon.

Omtrent de vertaling van den laatsten regel der tweede strofe verkeer ik in twijfel; alles hangt af van de beteekenis welke men hier aan angratwakēn heeft toe te kennen. Dit woord ontbreekt ten eenenmale in 't KBWdb.; in 't Rāmāyaṇa komt het een paar maal voor in den zin van «tot koning aanstellen, als koning erkennen». Zulk een werkwoord eischt een object bij zich, en dat ontbreekt in het vers. Daarom geloof ik, dat de dichter bedoelt «de koninklijke heerschappij waarnemen». Zoo dit juist is, slaat «zij» op de rājñī, 't laatste woord in den vorigen regel, op de Koningin Regentes. Blijft men bij de beteekenis «tot koning (of: koningin) aanstellen», dan heeft «zij» betrekking op hare Moeder, de Groote Koningsvrouw. Doch dit past slecht bij «en strekte hare regeeringszorg uit over alle aangelegenheden», en nog slechter bij de bewoordingen der onmiddellijk volgende strofe. Men kan niet zeggen dat Prapañca de gave bezit zich ondubbelzinnig uit te drukken.

Wij komen nu aan de 3de strofe, waar zeer bepaald van de Regentes gesproken wordt.

`Ring agniśwari² Čāka tang čatru čirṇa |
Sādeng mwang Kēṭālah dinon ing swabhṛtya |

¹ De vertaling Parar. blz. 110 is onjuist. — (Zie hiervóór de bespreking van Zang 3. Toevoeging van 1918.)

² Zoó leze men voor āgnip wari. De dichter heeft zich veroorloofd ari te schrijven voor hari.

tēwēk ning jagadrākṣaṇa bwatnya sumrah |
ri sang mantry anāmā Madātyanta wijña || 3 ||

D. i. «In Çāka 1253 verdelgde zij hare vijanden; Sađeng en Kēṭa leden de nederlaag, door hare troepen beoorloogd. Ten tijde van hare regeering vertrouwde zij den last ervan toe aan den Minister, Mada genaamd, een zeer beleidvol man.»

De zaak van Sađeng wordt ook in de Pararaton verhaald, en wel uitvoiger; ook in hetzelfde jaar gesteld [blz. 27—28, vgl. blz. 119]. Van Kēṭa — zoo dit de ware lezing is — wordt daar niet gerept.

De Minister Mada is de vermaarde Gaja Mada, aan wiens kloek bedrijf het te danken was dat een groot deel van den Indischen Archipel de opperheerschappij van Majapahit moest erkennen. Hij overleed in Çāka 1286¹.

In de volgende strofe wordt de tuchtiging van Bali bezongen.

Muwah ring Çakabdešu-māsākṣi-nābhi |
ikang Bāli nāthanya duççila nīca |
dinon ing bala bhrāṣṭa sakweh wināça² |
arēs salwir ing duṣṭa mangdoh wiçāta || 4 ||

D. i. «Voorts in 't Çāka-jaar 1265³ werd de snoede, laaghartige vorst van Bali beoorloogd door 't (Javaansche) leger; hij kwam ten val met alle (de zijnen) en sneefde. Vervaard vlogen allerlei boosdoeners ver weg.»

Volgens de Pararaton (blz. 28; vgl. blz. 120) deed Gaja Mada [in of nā 1256 Ç.] een gelofte om ettelijke eilanden te onderwerpen, o. a. Bali. Dat het voornemen ten uitvoer gebracht is geworden, blijkt uit het gedicht.

Met de onderwerping van Bali besluit het geschiedverhaal, zooals de dichter, naar hij zelf mededeelt, het hoorde uit den mond van den Ācārya Ratnāmça.

Dang ācāryya Ratnāngça nā ling nirojar |
tuhūjar ni sang wrddha pojā nirāngṛēs |
katon kottaman Črī-narendra rikang rāt |
apan dewawangçāthawā dewamūrtti || 5 ||

D. i. «Zoo waren de woorden, die de Acārya Ratnāmça sprak. Waar was wat de grijzaard zeide; aandoenlijk zijn verhaal. Duidelijk bleek (daaruit) de hoogheid der doorluchtige heerschers in de wereld; want zij zijn van goddelijk geslachte of wel belichaamde goden (d. i. goden in menschelijke gedaante).»

Deze regels, zoo echt karakteristiek voor den hofpoëet, vereischen geen

¹ Deze zinsnede is bij den herdruk gewijzigd naar aanleiding van Prof. Kern's latere opvatting van Zang 71, 1; zie aldaar. (*Noot van 1918*).

² Conjectuur voor nāçā.

³ Door een fout stond hier: 1256. Hiernaar verbetere men ook het «1256» op p. 247, r. 9 v. o., in dl. VII dezer Serie. (*Noot van 1918*).

toelichting. Het thema der vorstelijke heerlijkheid wordt nader uitgewerkt in de volgende strofe:

Ikang wwang rumēngwī kathā Çrī-narendra |
ndatan¹ tṛpti cittanya membuh kabhaktin |
mawas pāpakarmmanya māryyāngaweça |
ikang duhka rogādi māwas wināçā || 6 ||

D. i. «Degene die de geschiedenis der doorluchtige heerschers hoort, is niet (er van) verzadigd in zijn geest en zijn gevoel van aanhangelijkheid neemt toe; het is zeker, dat kwade handelingen zullen ophouden hem te bezien; ongeluk, ziekte enz., zullen zeker verdwijnen.»

Nu volgt:

Muwah pāduka Mpungku mopakṣamojar |
iking pangrēngō māsku hīnganya mangkā |
tumēmwe ri kawṛddhyan² ing paṇḍitatwa |
phalā ning mucap kastawan sang wiçesa || 7 ||

D. i. «Verder verontschuldigde zich Z. Hoogedele Monseigneur en zeide: «Tot hiertoe, mijn waardste, gaat wat Gij wenchtet te hooren. Moogt Gij de vermeerdering van Uwe geleerdheid erlangen als vrucht ervan dat Gij den lof verkondigt van Z. Majesteit».

De Zang besluit met de volgende strofe:

Huwus ning sēgēh sakramānārjjawāngling |
rakawy amwitānoliheking swakāryya |
tēka'ng rātri sontēn mēgil ri pakuwwan |
kṣaṇefjing manangkil ri jōng Narendra || 8 ||

D. i. «Na de gastvrije ontvangst nam de Dichter beleefd en orecht dank betuigende 'twoord, en nam afscheid om terug te keeren tot zijne gewone bezigheden. Tegen den avond nam hij zijn intrek in een tijdelijk verblijf; zoodra het morgen was, maakte hij zijne opwachting aan de voeten des Konings.»

Onder pakuwwan zal men hier wel hebben te verstaan het kamp, waar Hayam Wuruk zich bij Singhasāri tijdelijk bevond.

ZANG 50.

(*Bijdragen, DI. 67, 1913.*)

De verzen zijn in Praharsāṇī-maat.

Warñān çrī-nṛpati mahas mareng paburwan |
mangkat sāyudha saha bhṛtya len rathāçwa |

¹ De tekst heeft foutief n d a y a n.

² In den tekst corrupt: tumēmwang hitawṛddyan.

ngkāneng Nandanawana¹ kānanātidurgga |
kaywanyādbhutatara kāça muñja kīrṇa || 1 ||

D.i. «Er zal beschreven worden hoe de Vorst er op uitging naar zijn jachtgebied². Hij maakt zich op met wapens, met dienaren en wagens en paarden, naar 't Nandanawana, een zeer moeielijk begaanbaar woud, met zeer verbazend (zwaar) geboomte en overal begroeid met kāça- en muñja-gras³.»

Nandanawana is de bekende naam van Indra's hemelschen lusthof, doch hier blijkbaar toegepast op een koninklijk jachtgebied.

Medran tang bala balabar huwus manēngkö |
lāwan syandana madan angrapēt rangköt |
kedran tang wana wanaranya kagyat awri |
awrēg pakṣi nika mapakṣa mūra kegu || 2 ||

D.i. «De troepen maakten een omtrekende beweging: van alle kanten sloten zij 't veld af⁴, en de wagens stonden gereed dicht aanééngesloten⁵. Het bosch werd omringd, de apen waren onthutst en bevreesd; de vogels, in beroering, besloten, ontsteld, weg te vliegen.»

Deze strofe vertoont als stijlsieraad eenige voorbeelden van klankspeling, nl. bala bala° in den eersten regel; dana° dan a° en ra° ra° in den tweeden; wana wana° in den derden en pak° pak° in den vierden. De geheele Zang draagt blijk dat de dichter zich bijverd heeft om met zijne schildering van de jacht een litterarisch kunstwerk te leveren.

Hüng ning bhṛtya mawurahan matunwatunwan |
ghūrṇāwarṇa pasurak ing tasik gumēntēr |
untab ny agni nikā dudug ring antarāla |
sāksāt Kāñḍawawana de hyang Agni ngūni || 3 ||

D.i. «Het geschreeuw der dienaren weérgalmde, terwijl zij den brand er in staken; daverend als het donderend geloei des oceaans. Het opvlam-

¹ De tekst heeft Nanda ka°, stellig een schrijffout.

² Een meer letterlijke vertaling volgens 't idioom onzertaal ware: «ging in 't jaaggebied zwerven».

³ Kāça is *Saccharum spontaneum*, dus Jav. glagah; muñja rietgras.

⁴ Manēngkö, waarvan 't hedendaagsch Jav. anēngkē een bijvorm is, heeft tot stam sēngkö, niet sēngkē, zoals 't KBWdb. heeft [III, 1901, blz. 407]; ook de aldaar opgegeven betekenissen zijn verkeerd. Natuurlijk is sēngkö, niet sēngkē de ware spelling; men vergelijke o.a. rēngö met Mal. dēngar, Bis. dongog, Tag. dingig, enz. De juiste spelling komt ook in proza voor, o.a. in Wirātaparwa [ed. Juynboll, 1912], blz. 35, in kasēngkö.

⁵ Rangköt komt overeen met Jav. rēngkēt; bijvormen zijn rēngkēd, rungkud. Het woord ontbreekt in 't KBWdb.

mende vuur bereikte de tusschenruimte, evenals (toen) 't Khāṇḍawa-woud voorheen door den god Agni (verbrand werd).»

Tonton tang mṛga malayū ndatan wri rātnya |
kewran wibhrama marēbut harēp marampak |
apan minggat abalabar kkarēs nikenggi |
hetunyākukud umusī tēngah matimbun || 4 ||

D. i. «Men zag de herten (of: wilde dieren) vluchten, niet wetende waar zich te bergen. Radeloos liepen zij her en derwaarts, zich bijverende om de voorsten te zijn in dichte drommen. Daar zij in hun bange vrees van alle kanten zich uit de voeten maakten, weken zij naar 't midden, bij hoopen.»

Kwehnya lwir ggawaya ri gobrajāprameya |
lwir goh ring wṛṣabhapurāṅgēbēk prakīrṇṇa |
wōk sēnggah gawaya lulāya çalya cihna |
godheya plawaga wiḍāla gaṇḍakādī || 5 ||

D. i. «Hun menigte was als van talooze gawaya's¹ in Gowraja²; van runderen in Wṛṣabhapura³ tot stoppens vol. (Er waren) evers, reeën, gawaya's, buffels, stekelvarkens, hazen⁴, leguanen, apen, katten, neushoorns enzoovoorts.»

Satwāsing sahana rikeng alas pralabdha |
kapwātūt manah ika tan hāna wirodha |
kadyāhēm pinaka jurunya tang mṛgendra |
ngkāne saṇḍing ika ciwā marēk tan enggi || 6 ||

D. i. «De dieren, zooveel als er in 't woud waren, waren in de klem. Zij waren allen eensgezind; geen was er die een tegenstrijdig gevoelen had. Als om raad te houden werd de leeuw⁵ als hun voorzitter gekozen; aan zijne zijde bevond zich de jakhals, onvervaard.»

Ter opsmukking van zijne beschrijving van 't jachtvermaak des Konings, ontwerpt de dichter in zijne vruchtbare verbeelding een fantastisch beeld van dé beraadslaging der in nood verkeerende wouddieren, die den inhoud vormt van den volgenden Zang.

¹ Bos Gavaeus [of Bos sondaicus, de Jav. bānteng].

² Gowraja is is een «koekraal», doch hier schijnt een mythische plaats bedoeld.

³ Dezelfde opmerking als in voorgaande noot. De eigenlijke beteekenis is «Stierenstad».

⁴ Mijne vertaling van cihna berust op louter gissing; de haas, çācā, is namelijk het «teeken» [cihna] van de Maan, çācāngka.

⁵ Versta op Java: de tijger. Ook in het Sanskrit komt mṛgendra als «tijger» voor; zie Pet. Wdb. i. v. (Noot van 1918).

ZANG 51.

(*Ibidem.*)

De verzen zijn in de dichtmaat Pṝthwi. — De jakhals neemt het woord.

Kṣamākēna patakwan inghulun i sang mṝgindrādhipa |
gati nr̄epati n-angrarah gahana toh naya ndya ng ḡeḡen¹ |
angantya juga matya ring pangadēgan malaywā kunēng |
mwang anglagana² denya tulya hayuyun³ dinon⁴ tan murud || 1 ||

D. i. ««Het zij mij vergund een vraag te richten tot den vorst, heerscher over de wilde dieren⁵: nu de Koning het woud afjaagt, welaan, zeg, welke gedragslijn er gevuld moet worden. Zullen wij maar afwachten om op de plaats waar wij staan te sneven? of zullen wij vluchten? of ook zullen wij tegenstand bieden, wanneer allen gelijkelijk daartoe gezind zijn, en, aangevallen wordende, niet terugdeinzen?»»

In toh ligt dikwijls de beteekenis van «welaan, zeg!» Daar wat in 't KBWdb. [II, 1899, p. 551] er van opgegeven wordt, ten eenenmale onvoldoende is, mogen hier enige aanhalingen volgen waarin deze beteekenis duidelijk genoeg uitkomt. Zoo leest men in Sutasoma f. 94, b: toh ndy anung nīti; Smaradahana: toh ndy ang duhka sakeriya; Bhārata-Y. 33, 4: toh ndyānung naya ng enake kita; Bhoma-K.: toh, rakryan apati, ta paran tikāngulaha ningwang amawa bhuwana. Vaak kan men het vertalen eenvoudig met «welaan» of «komaan». Bijv. Bhoma-K. 110, 12: prabhu, toh haywa sandeha; Rāmāy. 5, 7: ya ta walēsēnta, toh kirakiran pējahanya huwus. Niet zelden ook past de vertaling: «eilieve! och toe»; zoo Arjuna-W. str. 149: ibu, toh, rumuhuna kita; «eilievel» of «zeg eens!» str. 176: indung, toh syapa ta kitāri māsku.

Tulya is eigenlijk slechts een vertaling van paḍa, maar hier gebruikt op een wijze als in 't Skr. niet mogelijk is.

De rede van den jakhals vindt geen algemeene instemming, gelijk blijkt uit de nu volgende strofe.

Awarṇa kadi mangkanojar ikanang ḡālomarēk |
ikang hariṇa kṛṣṇasāra ruru cihna mojar wawang |
yan i bwat i patikta tan hana muwah nayānung ḡeḡen⁶ |
kalena saka ring malayw amalarolihāng ungsirēn || 2 ||

¹ Beter ḡēḡōn.

² Voor 't foutieve ala^o in den gedrukte tekst.

³ Deze vorm voor mayuyun zeer verdacht.

⁴ Conjectuur voor dinoh.

⁵ D.i. de leeuw.

⁶ Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke nayāḡēḡōn.

D. i. «Zóó¹ sprak de jakhals ter audientie. De reebok, de zwartbonte antilope, het hert, de haas zeiden daarop: «Naar het gevoelen van (ons), Uwe nederige dienaren, is er geen andere gedragslijn te volgen dan te vluchten, in de hoop iets te vinden waar wij heen kunnen gaan»..»

Met het gevoelen dezer vreesachtige dieren, konden andere zich niet vereenigen, zooals zij in de volgende strofe onverholen te kennen gaven.

Ikang gawaya serabha² wrēshabha len taraksāmuwus |
adā wipatha kong kēnas tuhutuhun mrgālpādhama |
ndatar lēkasa ning sudhīra ng alayū mangantyā kunēng |
si manglawana dharmma gēgwana malar tumēmwā ng hayu || 3 ||

D. i. «De Bos Gavaeus, de buffel, de stier en de hyena zeiden: «Schande! gjij hebt het mis, reebok; gjij zijt inderdaad een nietswaardig, gemeen wild dier. Het moet niet de handelwijze van den moedige zijn om op den loop te gaan of stilletjes af te wachten. Te kampen is een plicht dien men vervullen moet, in de hoop van 't geluk te bezagen»..»

Nu vat de leeuw 't woord op:

Mrgendra sumahur³ kalih pada wuwus ta yuktikā gēgēn |
nda yan wruga mabhedakēn sujana durjjanānung⁴ dēlōn |
yan ing kujana wāhya solaha malaywa mangswa kunēng |
apan wiwal angangga patyana tēkapnya tanpadon || 4 ||

D. i. «De leeuw antwoordde: «Uw beider rede is geschikt om daar gevolg aan te geven. Doch indien men verstandig is, maakt men onderscheid tus-schen de braven en de minderwaardigen die men heeft gade te slaan. In 't geval van de minderwaardigen, is het openbaar hoe zij zich zullen gedragen⁵, of zij zullen vluchten of ten strijde rukken; immers zij zijn ongezind om te verdragen dat zij gedood worden, doordat het noodeloos is»..»

De leeuw gaat aldus voort:

Tuhun pwa yan i sang tripakṣa rēshi Çaiwa Boddha tuwi |
malaywa juga ng enakāngiringane sirān paṇḍita |
kunang pwa kita yat kapanggihana tēkap⁶ narendraburu |
angantya pati kewalāwwata huripta haywāgigu || 5 ||

¹ Awārṇpa kadi mangkana is een omslachtige uitdrukking, schijnt het, voor anmangkana.

² Bedoeld is Skr. sairibha; de a in de tweede lettergreep zal wel een afschrijfversfout wezen.

³ Gedrukt sumawur.

⁴ Conjectuur voo 'n annung.

⁵ Met andere woorden: het is niet twijfelachtig welk alternatief zij zullen kiezen.

⁶ De tekst heeft tkan nare^o.

D.i. «Wat nu echter de geestelijken van de drie secten: Ṛṣi's, Ciwaietische en Buddhistische, aangaat, laat maar vluchten die lust heeft om hen te volgen, als zijnde geestelijke personen; of wel, indien gij door den Koning op jacht gevonden wordt, wacht dan slechts den dood af en biedt uw leven aan zonder weerzin».

Tripakṣa betekent eigenlijk: «tot de drie secten behoorend». Onder 't substantivisch gebezige woord, verstaat men, volgens een verklaring in 't KBWdb. [II, 1899, p. 610]: sang muni Čewabuddharsi, d.i. «de Ciwaietische, Buddhistische asceten en Ṛṣi's», of wiku Ciwabuddharsi, d.i. «monniken, Ciwaietische, Buddhistische en Ṛṣi's». In ons gedicht Zang 81, 1 wordt ook gesproken van «de Tripakṣa's in geheel Java», voor wier vaste positie de Koning groote zorg droeg. Vergelijkt men nu vs. 2 van denzelfden Zang, waar sprake is van wipra mwang Ṛṣi Čaiwa Bodduha, «Brahmanen en Ṛṣi's, Čaiwa's en Bodduha's», dan komt men tot het besluit dat de Ṛṣi's een zeker slag van asceten zijn en wel, heremieten en sannyāsin's, anders genoemd bhikṣu, monnik, welke de oud-brahmaansche leefregels volgden en ook in hun godsdienstig-wijsgeerige denkbeelden zich van Ciwaietische en Buddhistische geestelijken onderscheiden. Eigenlijk is de term Ṛṣi alleen toepasselijk op de Wijzen uit den voortijd.

Zeer eigenaardig is de wijze waarop de leeuw zijn uitspraak motiveert, zooals de nu volgende strofe te lezen geeft:

Apan nr̥pati yogya panghañutane ¹ hurip ning ² dadi |
 Bhatāra Giripaty amūrtti ri sirān wiçeṣaprabhu |
 awās hilanga pāpa ning pējaha de nirāmatyana |
 lēwih saka ri kottamān ing alabuh ri sang hyang raṇu || 6 ||

D.i. «Want de Koning is bevoegd om aan 't leven der schepselen een einde te maken. God Giripati (Čiwa) is in hem als opperste heer belichaamd. Voor zeker zal de zonde van den stervende te niet gedaan worden wanneer men door Hem gedood wordt, eerder dan ten gevolge van de hoge daad van zich te storten in een heilig meer».

Hier ziet men in den eersten regel zeer kras geformuleerd de stelling dat de Koning volstrekt meester is over leven en dood van zijne onderdanen, van alle schepselen. Dat recht ontleent de vorst aan de omstandigheid dat hij een god in menschengedaante is. Het is een niet onbekende theorie van absolutisme, zeer gepast in den mond van den hofdichter Prapañca, maar minder in dien van den leeuw. Zeer eigenaardig is de voorstelling dat zonde wordt uitgewischt wanneer men door den heerscher gedood wordt, en voorts

¹ Men verwacht mangha^o.

² Zoo leze men voor wing.

dat zelfmoord, als men zich in een heilig meer verdrinkt, als een uitstekende daad wordt beschouwd, waardoor men zich van zonde schoon wascht. Trouwens ook in Indië heerscht een soortgelijk geloof.

De leeuw zegt vervolgens:

Syapeka musuha kwa ri bhuwana yanpađe medhani |
tathāpi ri sira tripakṣa mariris ngwang andoh wawang |
pitowi haji yan ta katēmwa niyatāku kawwat hurip |
ndatan muwaha satwajāti phala ning pějah de nira || 7 ||

D. i. ««Wie zou dan als vijand willen optreden, ter wereld, wanneer . . . ¹. Nochtans, bij de geestelijken der drie secten mij aanstands te verwijderen, daarvan ben ik afkeerig ². Ik zal dan ook, indien ik met den Koning samentreft, beslist mijn leven aanbieden; de vrucht van door Hem gedood te worden, zal wezen dat ik niet meer als dier zal geboren worden.»»

ZANG 52.

(*Bijdragen, Dl. 68, 1913.*)

Deze Zang, in Toṭaka-maat, schildert de moedige verdediging van 't opgejaagde wild. De eerste regel bevat de slotwoorden van den leeuw vóór 't opbreken der vergadering.

Kadi mojar aku pwa ³ kita npapupul |
wěkasan parēng anghaḍa yan humarék ⁴ |
bala peka sahāśtra kaduk maburu |
pinagut ning açrṅgga maluy malayū || 1 ||

D. i. ««Zoals ik te kennen gaf, blijven wij bijeen.» Ten slotte rezen zij gezamenlijk op van de audientie. De troepen te voet met wapens in de hand, die tever vooruit jaagden, stieten op de gehoornde dieren die van hun vlucht omkeerden.»

Tucapa mamawāćwa parēng maburu |
tinujuna warāha sēdēng mapupul |
kasihan karawangnya n-aneka pějah |
rinēbut saha putra tatanpabisa || 2 ||

D. i. «Te vermelden valt dat de ruiters, die tegelijkertijd ter jacht waren,

¹ De woorden pađe medhani, of 'dani versta ik niet. De lezing lijkt zeer verdacht.

² Die redeneering is mij niet recht duidelijk. [Doch zie strofe 5.]

³ Zoo lees ik voor mwa van den gedrukten tekst.

⁴ Humarék voor umarék; onnoodig, dewijl de Wirāma van yan reeds aanduidt dat de lettergreep als lang wordt aangeduid.

de wilde zwijnen ontmoetten, terwijl dezen zich vereenigden. Och arme! verscheiden zeugen werden gedood, met hare jongen, machteloos.»

Manalandangi teki karungnya¹ masö |
sakapätlima bhinna magöng maruhur |
amësa² ta tutuknya mabäng' ri mata |
paða rodra sihung nika tulya curik || 3 ||

D. i. «Toen rukten de (mannelijke) wilde zwijnen vooruit om zich te weer te stellen met groepen van vier, vijf, vervaarlijk, groot, hoog (van stuk). Zij strekten hun snuiten vooruit, rood van oog, gruwelijk waren hun slagtanden, gelijk aan dolken.»

Ikanang çwa n-amamuk iniratnya pëjah |
hana rantas iganya³ gulunya pëgat |
rinëbut muwah anglwangi malwang arok |
papagutnya bangun laga rodra jëmur || 4 ||

D.i. «De honden die woedend aanvielen werden door hen opengescheurd⁴; van sommigen waren de ribben verbrijzeld, (van anderen) de keel afgebroken. Bij een herhaalde worsteling brachten zij elkaar verliezen toe in 't strijdgewoel⁵: de samenbotsing leek een gruwelijke verwarde strijd.»

ZANG 53.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is bekend onder den naam van Wiläsini.

De beschrijving van de jacht wordt aldus voortgezet:

Tucapang aburw anüt hariña mafjangan silihuhuh |
sasiki winangswan⁶ ginayur ing⁷ gayor gëyuh-alon |
laku nika pan kënoru rughira drawâdrës angëbék |
dudu ng asakit këne pada pinâda mawyat aningā || 1 ||

D. i. «Laten wij spreken van degenen die, elkander luid toeroepende, de reeën en herten achterna joegen. Een voor een ontvingen zij den stoot der

¹ Zoo leze men voor karangnya.

² Conjectuur voor ampah.

³ Nyang in den tekst foutief.

⁴ Irat ontbreekt in 't KBWdb., maar is bekend uit het Jav.

⁵ Arok is «handgemeen», doch deze uitdrukking paste hier niet.

⁶ De lettergreep swan moet als tweelleettergrepige dienst doen; misschien is de ware lezing: *sëhan.

⁷ De tekst heeft a.g.

slagtanden (van die [?] dieren); uitgeput liepen zij langzaam, daar zij getroffen waren in de dij, vol van 't hevig vloeiente bloed. Anderen, die bezeerd werden aan de voeten door getrapte zijn geworden, rolden erg gedeerd neder.»

Apulih ikang balātri saha tumbak akral angusī |
atunah ikang kēnas kimuta mañjangan lwang ika bāp |
apulih ikang wiśāṇa¹ gawayādi satwa magalak |
bubar alayū bala nrēpati kagyat alwang iniwud || 2 ||

D. i. «De manschappen kwamen te hulp met sterke speren (den vijand) opzoekende. De reeën, en ook² de herten, verspreidden zich; hun dooden lagen links en rechts. De strijd werd hervat door de neushoorns, gawayas's en andere kwade beesten. De koninklijke troepen vlogen uiteén op de vlucht, onthutst, met verlies aan dooden bij den verwoeden aanval.»

Hana mangusir jurang sukēt aliṇḍungan tahēn agōng |
dudu ng umanek mareng pang arēbut ruhur kaburayut |
kasihan ikang musir kkayu rumangkarangka lumaluy |
kaparēpēkan wētisnya winiśāṇa kagyat akidat || 3 ||

D. i. «Sommigen zochten hun toevlucht in ravijnen, struikgewas, of een schuilplaats bij groote boomen. Anderen klommen in de takken, trachtende den top te bereiken en te omklemmen. Och arme! zij die hun toevlucht zochten in de boomen vielen bij 't klauteren terug; hun onderbeen werd gepakt, door hoorns getroffen; onthutst spartelden zij.»

Kṣaṇa paramantry aneka saha wāhanāsrang apulih |
amatang anūla mangduk anuligy amanḍēm anujah |
karaṇa nikang wiśāṇi³ malayū gr̥bēgnya gumēpuh |
tinut inusinuyā lwang ika kīrṇa kīrṇa rinēbut || 4 ||

D. i.: Oogenblikkelijk snelden tal van mantri's met hun voertuigen te hulp: zij hanteerden lansen, spiesen; staken, wierpen schichten, gooiden, schopten, ten gevolge waarvan de gehoornde beesten vluchten, zich in drommen wegspoedende; zij werden vervolgd, nagezet, achterjaagd⁴, terwijl hun gevallen, overweldigt, overal verspreid lagen.»

Wiku haji Çaiwa Bodhha hana milw anumbak aburu |
ginēluran ing tarakṣa malajöng tinüt mangudiding |

¹ In den tekst verkeerdelyk withāna.

² Kimuta beteekent «hoeveel te meer», doch de dichter heeft het woord blijkbaar niet recht begrepen en er den zin aan gehecht van u ta.

³ De tekst heeft de bedorven lezing wiśabhi.

⁴ Uyā (of uya) ontbreekt in 't KBWdb., doch vgl. Jav. nguyahuya dat gegeven wordt in 't Jav. Wdb. onder kuya. Uit den vorm der reduplicatie blijkt dat de stam huya is.

lali ring upakriya nggan ika tan suçila ta kunëng |
tumut angiwö kawähyan alupān huwus kṛtawara || 5 ||

D. i.: «Onder de geestelijken des konings, Çiwaietische en Buddhistische, waren eenigen die mede op de jacht met speren staken. Door de tijgers¹ begromd, gingen zij op den loop, vervolgd door de dreigende (dieren). Zij verzuimden hun plcht van weldoen, door niet edelaardig (of deugdzaam) te zijn, mede te doen aan 't plegen van iets ongeestelijks en te vergeten dat zij weldaden hadden genoten.»

Men schijnt uit deze bestrafing van 't onbetrouwbaar gedrag van enige geestelijke heeren te moeten opmaken, dat er waren die zich werkelijk aan zoo'n onheilig bedrijf schuldig maakten, een bedrijf zoo geheel in strijd met de uitdrukkelijke voorschriften aan alle wereldverzakers. Trouwens niet enkel in 't oude Java kwam het dus voor, dat geestelijke heeren met sterk wereldsche neigingen hun gelofte weinig ernstig opvatten.

ZANG 54.

(*Ibidem.*)

Deze Zang, in Çārdūlawikrīdita, begint aldus:

Warnnan Çrī naranātha sāmpun umanek rin syandanānindita |
çobhātyanta ruhurnya pāthya² tikanang sapy āmatēk nirbhaya |
mungsi madhya nikang wanāntara manūt burwan sing angde takut |
hetunyālaradan mēgat bala parāngdoh tang çawanyālayū || 1 ||

D. i.: «Er worde beschreven hoe Z. Maj. de Vorst reeds gestegen was op zijn onberispelijke, prachtige, zeer hooge karos; in goeden staat waren de ossen die onbevreesd (den wagen) trokken. Hij richtte zijn koers naar 't midden van 't dichte woud, het wild dat vrees inboezemde vervolgende, hetgeen ten gevolge had dat het vijandelijke leger scheideerde, afdeinsde, zich verwijderde van zijne dooden en vluchtte.»

Kāryy ang sūkara kṛṣṇasāra ruru cihnañdinya manggöng bhaya |
tandang Çrī-nṛpati n-mawāhana turanggānūt riy atry ālayū |
mantri tañda bhujangga kapwa sang umunggw ingng açwa milw aburu |
bhraṣṭa ng satwa dinuk tinumbak inirās kinris pějah tanpagap || 2 ||

D. i.: «Er bleven over de zwijnen, zwart-bonte antilopen, de gevlekte antilopen, hazen enz. door vrees bevangen. Z. Maj. de Vorst zette zich in

¹ Tarakṣa is eigenlijk «hyena», of ook wel «wolf», doch de dichter schijnt het voor «tijger» te gebruiken. [Of voor «panter», Jav. tutul?]

² In den tekst patya.

beweging om met wagens en paarden de rumoerig vluchtenden te vervolgen; de mantri's, officieren, geleerden, allen die te paard zaten, deden meê aan de jacht. De dieren bezweken; gestoken, met pieken doorboord, doorgehouwen, gekrist, sneefden zij zonder een kik.»

Arddhālwā maratā lēmah tuwin alas rēngkōd ri sornyāpaḍang |
hetunya ng harinātidurbala tinūt saglisnya de ning kuda |
tuṣṭāmbēk nr̄epati n-parāryyan anaḍah mantri bhujanggomarēk |
mājar solah irānpakolih irikang solih nirāngde guyu || 3 ||

D. i.: «De grond (van 't jachtveld) is zeer uitgestrekt en effen; al is het bosch dicht begroeid, daar onder is de grond niet ruig; vandaar dat de reeën, geheel machteloos, door de paarden met alle snelheid vervolgd werden. De Vorst voelde zich tevreden in zijn gemoed terwijl hij zich verpoosde en zijn maal hield, in tegenwoordigheid der mantri's en geleerden. Hij toonde aan, hoe hetgeen hij verkregen had het won van wat zij machtig geworden waren; hetgeen gelach verwekte.»

ZANG 55.

(Ibidem.)

De maat van dezen Zang is een specie van Saṃkṛti, waarvan de bijzondere naam mij onbekend is.

Awicaritan gati nr̄epati yan maburu jēnēk i rāmya ning giri wana |
hanan umulih mareng kuwukuwu maluy amawa ri sang paranr̄epawadhū |
kadi lari ning macangkrama hanan kadi tumēkani rājya ning ripukula |
wruh ira ri doṣa ning mr̄ga tatan-wyasana sira n-ahingsadharma ginēgō || 1 ||

D. i.: «Het behoeft niet besproken te worden hoe de Vorst, terwijl hij op de jacht was, zich verlustigde in de liefelijkheid van berg en bosch; soms keerde hij terug naar de paviljoenen van 't kamp, waar hij de koningsvrouwen genoot, alsof hij een wandeling voor plezier voortzette; soms (ook) alsof hij 't koninkrijk der vijanden aanviel¹. Daar hij bekend was met het kwaad der wilde beesten, maakte hij zich geenszins schuldig aan een ondeugd; de plicht om geen levend wezen leed te doen werd (daardoor) niet verzuimd.»

Volgens de Indische wetboeken is het jachtvermaak een berispelijke harts-tocht. Om den koning die zich aan die ondeugd heeft overgegeven, schoon

¹ Als ik het wèl begrijp, geeft de dichter te kennen, dat de Koning nu eens zich vermaakte met vrouwen die hij reeds vroeger bekende, dan weer met andere die hij voor 't eerst aan zijn neiging onderwierp; een verrichting te vergelijken met de inneming van een vijandelijke veste.

te wasschen, gewaagt de dichter van de schade door verschillende soorten van wild aangericht. De lezers van Indische geschriften weten dat ook daarin menigmaal de jacht, ten minste van koningen, vergoelijkend wordt besproken, en zelfs aangeprezen als een mannelijke oefening: o. a. in Kālidāsa's Çakuntalā.

In de volgende verzen wordt de terugkeer naar zijne residentie verhaald.
 Caritan ulah nirān madan umantuka mangēn i kalangwan ing swanāgara |
 krama çubhakāla mangkat ahawan Bañiu-hangēt i Banir muwah Talijungan |
 amēgil in Wēdwawēdwan irikang dina mahawan i Kuwarāha ri Cēlong |
 mwang i Dada Mārgga Rantang i pagēr Talaga pahañangan tēkeka dinu-
 nung || 2 ||

D. i. «Er wordt verteld dat hij zich gereed maakte om huiswaarts te keeren, denkende aan de bekoorlijkheden van zijne hofstad. Vervolgens op een gunstig tijdstip maakte hij zich op, den weg nemende over Bañiu-hangēt, Banir en voorts Talijungan¹. Hij overnachtte te Wēdwawēdwan; den (volgenden) dag nam hij den weg over Kuwarāha, Cēlong en Dada, Mārga [...] Rantang², de omwalling van 't Zoetwatermeer: tot zoover ging de reis.»

Rahina muwah ri tāmbak i Rabut Wayuha(?) ri Balanak linakwan alaris |
 anuju ri Pāñdakan ri Bhañarāgiṇa mēgil i datēng nire Padamayan |
 maluy angidul mangulwan umare Jajawar i suku sang hyang adri kumukus |
 marēk i Bhatāra dharmma saha puspa paña paña hagarjijita wwang umulat || 3 ||

D. i. «Den volgenden dag werd de tocht voortgezet over den dam (of: vischvijver) van Rabut, Wayuha³, Balanak; men bereikte Pāñdakan, Bhañarāgiṇa. Bij zijne aankomst te Padamayan betrok hij 't nachtkwartier. Wederom keerde hij zuidwaarts, westwaarts, gaande naar Jajawa(r) aan den voet van den heiligen vuurpuwenden berg. Hij bracht zijn eerbiedige hulde aan den graftempel met bloemen, onder algemeen gejuich der toeschouwers.»

De graftempel waarvan hier sprake is, wordt beschreven in den volgenden Zang.

ZANG 56.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is een specie van Dhṛti, die in de mij bekende Indische leerboeken over prosodie niet opgegeven wordt. In Oudjavaansche dicht-

¹ Ik ben niet zeker van de woordscheiding; mogelijk is het: ta L., doch de lezing is verdacht.

² Onzeker of dit plaatsnamen zijn; mārgga is «weg»; rantang wordt in 't KBWdb. (I, 705) vermeld, doch zonder verklaring; in 't Jav. is het «een mandje».

³ De woordscheiding is niet overal zeker, evenmin als de juiste lezing der plaatsnamen in deze verzen. — (Met name is voor Jajawar i wel te lezen: Jajawa ri; verg. in Zang 78, 8: Jawajawa. *Toevoeging van 1918.*)

werken vindt men meermalen voorbeelden er van, o. a. in ons gedicht Zang 10 en 27, en in de Arjuna-wiwāha Z. 10.

Ndan tingkah nikanang sudharmma ring usāna rakwa karēngö |
kīrtti Črī Kṛtanāgara prabhu yuyut¹ nareçwara sira |
tēkwan rakwa sirāng adhiṣṭita çarīra tan hana waneh |
hetunyāngdwaya Çaiwa Boddha sang amūja ngūni satata || 1 ||

D. i. «De gesteldheid nu van voorzegden graftempel is van oudsher² vermaard: het is het monument van Z. Maj. Koning Kṛtanāgara, den overgrootvader van den Vorst, en de voornoemde is het ook, wiens lichaam (of: gebeente) is bijgezet.³ Om reden hij twee godsdiensten beleed, was hij in der tijd als vereerde steeds Çiwaïet én Buddhist.»

Cihnenç cañdi ri sor kaçaiwan apucak kaboddhan i ruhur |
mwang ri jro Çiwawimba çobhita halēp nirāparimita |
Akṣobhya pratime ruhur mmakuṭa tan hanolya nikā⁴ |
sangke siddhi nirān wināça tuhu çūnyatatwa parama || 2 ||

D. i. «Ten blijke daarvan is de tempel beneden een Çiwaïetisch heiligdom en heeft het als top een Buddhistisch heiligdom van boven. En binnen prijkt een beeld van Çiwa, dat onbeschrijfelijk⁵ prachtig is; boven is het beeld van Akṣobhya met een kroon, dat zijne wedergade niet heeft. Ten gevolge van zijne toovermacht verdween deze, wiens wezen in waarheid het hoogste Niet is.»

Op die wonderdadige verdwijning van Akṣobhya komt de dichter nader terug in den volgenden Zang. Wat betreft het ware wezen van Akṣobhya, vergelijke men de Kamahāyānikan, p. 65 (uitg. van Kats, 1910): «Dang hyang Akṣobhya ākāçadhātu. Ikang taya swabhāwa, ya ākāça ngaranya», d. i. «De heilige Akṣobhya is 't element aether (ledige ruimte). Wat van nature 't Niet-zijn is, dat heet aether (ledige ruimte).»

Blijkbaar heeft deze bepaling van 't wezen van Akṣobhya den dichter voor den geest gestaan; 't verband tusschen de begrippen «verdwijnen» en «niet-zijn» ligt voor de hand.

De vraag die zich hier van zelf opdringt, is, of het beschreven dubbel heiligdom hetzelfde is als waarvan sprake is in Zang 43, 5, waar wij lezen:

«Ringke sthāna nirān dhinarmma Çiwa-Buddhārcā halēpnyottama»,

¹ Een bijvorm van buyut.

² In het oorspronkelijk artikel was Usāna als plaatsnaam opgevat; later is Prof. Kern daarvan teruggekomen. Vgl. deze Serie, Deel VII (1917), p. 248 en de noot. (Noot van 1918).

³ Tan hana waneh «is er niets anders» is een stoplap; men zou het kunnen vertalen met «om er niet meer van te zeggen; om kort te gaan».

⁴ Zoo lees ik voor ntikā, dat metrisch onmogelijk is.

⁵ Aparimita is eigenlijk: «onbegrensd».

d.i. «Ter plaatse waar hij (nl. Kṛtanāgara) bijgezet is, zijn beelden van Çiwa en van een Buddha, die uiterst prachtig zijn»¹. Wel is waar blijkt uit de dubbelzinnigen term Buddha niet met gewisheid welke Buddha bedoeld is, maar beschouwt men de plaats in verband met de beschrijving van 't heiligdom in Zang 56, dan is er, dunkt mij, geen twijfel aan, of de bedoelde Buddha is de Dhyāni-buddha Akṣobhya.

ZANG 57.

(*Ibidem.*)

De maat van dezen Zang is in de Indische prosodie bekend onder den naam van Mahāmālikā.

Hana mata karēngō tēwēk sang hyang Akṣobhyawimba n-hilang |
prakaçita Pada-pāduka Çrī Mahāgurw i rājādhika |
sutapa çuci suçīla boddhabrata çrāwakānindita² |
anupama bahuçiṣya sāmpun maciryy an mahāpañḍita || 1 ||

D. i. «Naar luid der overlevering had op het tijdstip toen het Akṣobhya-beeld verdween, de opperkoning een doorluchtigen grooten leeraar, bekend onder den naam van Pada-pāduka. Hij was zeer ascetisch, rein, zedelijk, geloovig Buddhist, een onberispelijke Çrāwaka (monnik), had onvergelijkbaar veel leerlingen, en had reeds getoond een groot geleerde te wezen.»

sira ta mahas atīrtha seccha mēgil ring sudharmme dalēm³ |
prañata marēk i sang hyang arccātibhakty ādarā⁴ngastuti |
ya ta ng amuhara çalya ni twas nirang sthāpakānangçaya |
ri wēnanga nira n-abhaktya ri hyang Çiwarccātañāngakṣamā || 2 ||

D. i. «Hij ging eens rond, naar hartelust heilige plaatsen bezoeckende en overnachtte binnen den graftempel. Nederig gebogen naderde hij 't heilige beeld, dat hij met groote devotie vereerde en loofde. Dit veroorzaakte een pijnlijk gevoel in 't hart van den tempelopzichter, die in twijfel verkeerde hoe hij (de bezoeker) devotie kon bewijzen aan het heilige Çiwa-beeld; hij deed met verlof een vraag.»

Muniwara mawarah sire tatwa sang hyang sudharmmeng dangū |
mwang i hana nira sang hyang Akṣobhyawimbātisūkṣme ruhur |

¹ Bij Zang 48, 5 (p. 22 hiervóór) staat vertaald: «is een uitnemend schoon Ciwabuddha-beeld». (*Noot van 1918*).

² Verbeterd uit çrāwanāninditā.

³ De tekst heeft tegen de maat sudharmma dalēm.

⁴ Foutief gedrukt *tyāngdharā*.

ryy ulih ira n-umaluy muwah manghiněp ring sudharmmomarěk |
salahaça kawēngan sirānton ri mukṣa hyangng arccālilang || 3 ||

D. i. «De voortreffelijke geestelijke lichtte hem in omtrent den waren toestand van 't heiligdom in 't verleden, en dat het zeer fijne Akṣobhya-beeld zich boven bevond. Toen hij (eens) terugkwam en weder in den graftempel overnachtte en hulde betoonde, was hij teleurgesteld en verbaasd te ontwaren dat het heilige beeld verdwenen was.»

Pilih analaçarārkka rakwa Çakābda¹ hyang arccā n-hilang |
ri hilang ira sināmběr ing bajraghoṣa sucaṇđi dalěm |
pawarawarah irang mahācrāwakāwās ndatan sangcaya |
pisangu waluya dharmma těkwan kaduhan huwus || 4 ||

D. i. «Het was in 't Çāka-jaar 1253, zegt men, dat het beeld verdween. Nadat het verdwenen was, werd de schoone Caṇđi binnen door een bliksem slag getroffen. De herhaalde mededeeling der monniken is duidelijk, laat geen twijfel over. Hoe zou het wederom als een heiligdom beschouwd worden terwijl het reeds verlaten was?»²

Aparimita halěp ni tingkah nika swargga tulyānurun |
gupura ri yawa mekala mwang bale nyāsa kapwādhika |
ri dalěm inupacāra — — —³ sěk nāgapuspāněděng |
prasama wijah arumpukan čāra sang strī dalěm nāgarī || 5 ||

D. i. «Onbeschrijfelijk prachtig is het voorkomen er van, gelijk den hemel op aarde nedergedaald. De hoofdpoort buiten, de gordel en de bijgebouwen⁴ zijn alle even superieur. Van binnen is het versierd [...] met een overvloed⁵ van Nāgapuṣpa's in vollen bloei. Alle hebben levendig tot zijversiering⁶ figuren van vrouwen van den harem.»

Hiermede is de beschrijving van den dubbelen graftempel en de geschiedenis van 't Akṣobhya-beeld ten einde; in de volgende strofe wordt de draad van 't verhaal van 's konings pleizierreisje weder opgevat.

Pira karika lawas narendrān sukācangkramāpet langö |
ri wulu ḍaḍa taṭāka mendah pakisnyāngjrah i jro bañu |

¹ In den tekst °b d.e.

² De redeneering van den dichter begrijp ik niet.

³ Drie lettergrepen ontbreken, hoewel dit in den tekst door niets is aangeduid.

⁴ De juiste beteekenis van bale nyāsa is uit deze plaats niet op te maken; wellicht heeft men te denken aan kiosken of pēñḍapā's.

⁵ Ik veronderstel dat sěk voorafgegaan is door sār. Er ontbreken dan nog twee lettergrepen.

⁶ Rumpukan heeft hier een technische beteekenis, onbekend aan 't KBWdb. (I, 790).

pinaran ira n-amūrwwa sangke sudharmmāngkēn arkkāpanas¹ |
mwang umara ri Pakalwangan tüt jurang secca ning twas ginöng || 6 ||

D. i. «Eenigen tijd lang vermaakte zich toen de Vorst met wandelingen te maken en schoone plekken op te zoeken. Op borstharen van den vijver gelijken de varens in 't water verspreid. Hij begaf zich daarheen oostwaarts uit den graftempel toen de zon warm werd en ging naar Pēkalongan langs het dal, botvierende aan al wat zijn hart begeerde.»

ZANG 58.

(*Ibidem.*)

De maat, waarin ook Zang 6 van Bhārata-yuddha gedicht is, is een van elders onbekende vorm van Kṛti.

Warṇṇan i sah nīra rīng Jajawar i² Padameyan ikang dinunung |
mandē(gi) Cūnggrang apet kalangēn³ umahas ing wanadeça lēngōng |
dharmma karēṣyan i pārçwa ning acala pawitra tikang pinaran |
rāmya nikānpangungang luralurah inikēt nira bhāṣa kidung || 1 ||

D. i. «Er worde beschreven dat hij, na uit Jajawa(r) vertrokken te zijn, koers richtte naar Padameyan. Hij hield stil te Cūnggrang; schoone natuurtooneelen zoekende zwierf hij rond in de bekoorlijke boschstreek. Hij begaf zich naar een hermitage van Ṛṣi's aan de zijde van den heiligen berg, welks schoonheden hij in dicht bezong, terwijl hij op de dalen van boven nederzag.»

Sāmpun irānglēngēng eñjing atihang ikanang ratha sāmpun adan |
mangkat angulwan i jöng ning acala mahawan sakamārgga dangū |
prāpty amēgil ri Japān nrpati pinapag ing balasanggha datang |
sing kari ri pura monēng i parēkan ikān pada haṛsa marēk || 2 ||

D. i. «Nadat hij zich verlustigd had, besteeg hij 's morgens zijn karos die reeds klaar stond. Hij vertrok in westelijke richting aan den voet van den berg, den weg nemende over de vroeger bereisde plaatsen. Aangekomen te Japan⁴, waar hij rust nam, werd de Vorst afgewacht door de daar reeds aangekomen legerschaar. Wie in de (Hoofd-)stad achtergebleven waren dachten jaloersch aan de gelegenheid om opwachting te maken van hen die allen verheugd hun opwachting maakten.»

Kāla dawuh tiga tang diwaça ri panadah nrpati n-mapupul |

¹ Verkeerdelijk heeft de tekst "panasan".

² Beter wel: Jajawa ri. Zie noot 3 op p. 49 hiervóór. (*Noot van 1918*).

³ De tekst heeft verkeerdelijk "langōn numahās".

⁴ Verg. noot 5 bij de vertaling van Zang 17, 10; dus nabij Mājākērtā. (*Noot van 1918*).

mukya nareçwara rāma haji kalih umunggu atitah pinarék |
 sang nrpati Matahun ri Paguhan i hiring nrpati n-tanadoh |
 kapwa sadampati soway i panadah irekana tan wuwusēn || 3 ||

D. i. «Toen het drie uur geslagen had, was de tijd daar dat de Vorst maaltijd hield met bijbehorend gezelschap, in de eerste plaats de twee prinsen, vaders ¹ van den Koning, naar rangorde hoog gezeten. De prinsen van Matahun en Paguhan ² zaten aan de zijde des konings op kleinen afstand, beide met hun gemalinnen. Hoe lang de maaltijd duurde, behoeft niet gezegd te worden.»

ZANG 59.

(*Ibidem.*)

De naam van de maat is in 't Oudjavaansch Rajanī ³; het is een specie van Atyaṣṭi.

Narapati mangkat eñjing ahawan çakaṭān ⁴ lumaris |
 rakawi lumāryy animpang i Rabut Tugu lan Pangiring |
 sumēpēr i Pahyangan katēmu tang kula wandhw apupul |
 paḍa masēgēh mupakṣamakēn alpa nikān dunungēn || 1 ||

D. i. «De Koning brak den volgenden morgen op, in zijn wagen de reis voortzettende. De Dichter sloeg een zijweg in naar Rabut, Tugu en Pangiring; hij legde aan te Pahyangan, waar een ontmoeting plaats had met zijne vereenigde verwantten, die hem onthaalden en hun verontschuldiging ervoor aanboden dat hij zoo weinig waardig gehuisvest zou worden.»

Nṛpati halintang ing Banasara mwang i Sangkan adoh |
 datēng i paminggañ ing pura pilih ghaṭita rwa huwus |
 sakahēnu sōk ⁵ lēbuh nika gajācwa padāty asusun |
 kimuta marang kēbo gawaya paṇḍarat arddha pēnuh || 2 ||

D. i. «De Vorst, na Banasara en verder Sangkan gepasseerd te zijn, kwam aan den omtrek van de Hoofdstad toen het reeds twee uur geslagen had. Overal waar men langs kwam, was de hoofdweg stopvol door de ophooping van olifanten, paarden en voetknechten; daarbij kwamen nog de buffels en gawaya's ⁶ aan leidsels in zeer grote menigte.»

¹ D. i. de vader en de oom, de eerste residenceerde te Singhasāri, de tweede te Wēngkēr; zie Zang 8 en 4.

² Deze twee Koninklijke Hoogheden waren de zwagers van Hayam Wuruk; vgl. Zang 5 en 6.

³ Zie 't KBWdb. i. v. (I, 768).

⁴ Verbeterd uit awan sakathān.

⁵ In den tekst sōt.

⁶ Zie Zang 50, 5; met noot 1. (*Noot van 1918*).

Kadi tinitah — — — ¹ lari sakrama yanpadulur |
 nr̥pati Pajang saha priya sabhṛtya sīrān rumuhun |
 nr̥pati ri Lasēm ri wuntat ira mangkat amuwah tanadoh |
 ratha nira kapwa ḡobhita maweh suka ning lumihat || 3 ||

D. i. «Als geordend trok (de stoet) die in behoorlijke orde volgde. De prins van Pajang met zijne beminde vrouw en dienaren was vooraan; de prins van Lasēm ² volgde daarachter op geringen afstand. Hun rijtuigen, alle even prachtig, wekten het genoegen der toeschouwers.»

Narapati ri Dahā nr̥pati ri Wēngkēr umunggw i wugat |
 nr̥pati ri Jīwane wuri sabhartta ³ sabhṛtya tumut |
 makapamēkas ratha nr̥pati kīrṇja sapanṭa pēnuh |
 pirang iwu kapwa sāyudha tikang ⁴ bhaṭa mantry angiring || 4 ||

D. i. «De Vorstin van Dahā en (haar gemaal) de Vorst van Wēngkēr ⁵ bevonden zich daarachter; de Vorstin van Jīwana met haar echtgenoot ⁶ en dienaren volgde daarachter. De wagen van den Vorst sloot de rij, met een dichten drom in alle richtingen: ettelijke duizenden, alle gewapend, tel-den de soldaten en bevelhebbers (m a n t r i) die hem vergezelden.»

Tucapa tikang wwang ing lēbuḥ atāmbak i tāmbing atip |
 atētēl ayō manganti ri halintanga sang nr̥pati |
 ḡaraḍara tang wadhū mētu mareng lawang atry arēbut |
 hana kahuwan salāmpur i panas ⁷ nika yarpalayū || 5 ||

D. i. «Laten wij spreken van de mensen op den grooten weg die in drommen aan den kant als het ware een afsluitdam vormden. Dicht op één wachtten zij geduldig ⁸ op 't voorbij komen van den Vorst. Haastig liepen de vrouwen uit naar de deur, rumoerig om een plaats vechtende; er waren er van wie 't kleedje ⁹ los ging in haar drift bij 't loopen.»

Ikanang adoh ḡrhanya marēbut kayukayy aruhur |
 makaburayut ri pāng nika rārātuhā manwam atōb |

¹ In den tekst ontbreken drie lettergrepen.

² Anders genaamd «Vorst van Matahun», omdat hij gehuwd was met de Vorstin van Lasēm.

³ Zoo leze men voor bharttra.

⁴ Foutief kikang in den tekst.

⁵ Vgl. Zang 4.

⁶ De ouders des Konings.

⁷ In den tekst lpanas.

⁸ Ayō ma° voor ayēm ma°.

⁹ Salāmpur is zeker een bijvorm van salampura, salampuri, een stof uit Serampur in Indië; het is dus een kleedingstuk.

hana tirisan lirang ywa pinanek nika tanpanahā |
sahaja lali'n katon pijér anona juga ng kinire || 6 ||

D. i. «Degenen wier huizen ver af waren, bijverden zich om plaats te vinden in hooge boomen, aan wier takken meisjes, oudere en jongere, in drubbels (trossen) zich vastklemden. Sommige klommen onvervaard op kokosboomen en pisangstammen; als onverschillig dat zij in 't oog vielen¹, was het eenige wat zij voorhadden niets anders te doen dan kijken.»

Ri datēng irang narendra kalaçangka humung mabarung |
sahana nikang wwang ing lēbuh² umēñdēk arës mararëm |
ri kahaliwat nirātri tikanang³ mangiring ri wugat⁴ |
gaja kuda garddabhoṣṭra gulungan gumulung tanarēn || 7 ||

D. i. «Bij de aankomst des Konings weergalmden de bekvens en klaroenen in accompagnement; alle mensen op den hoofdweg bukten in stil ontzag. Toen hij voorbijkwam joelde de begeleidende achteraankomende stoet. Olifanten, paarden, ezels, kameelen liepen in een verwarden klomp dooréén zonder ophouden.»

ZANG 60.

(*Ibidem.*)

De volgende regels zijn in de maat Tāmarasa of Abhinawatāmarasa.

Ikang adarat bala peka marāmpak |
pipikupikul nika kīrṇja ri wuntat |
marica⁵ kasumbhā kapas kalapa wwah |
kalar asēm pinikul saha wijyan || 1 ||

D. i. «Te voet marcheerden de infanteristen in gesloten gelederen; daarachter gingen verspreid de dragers van lichtere vrachten. Zij droegen peper, saffloers, katoen, kokosnoot, betelnoot, tamarinde en sesamum.»

I wuri tikang mamikul⁶ abwat |
kapasahar epwan arimbit anuntun |

¹ D. i. aan de onbescheiden blikken van onder blootgesteld.

² Lnguh in den tekst is een schrijffout.

³ Foutief gedrukt trik gikanang.

⁴ Conjectuur voor ringuntāt.

⁵ Zoo leze men voor mirica.

⁶ In den tekst mamitul.

kirikirik ing tengah ing kiwa bĕñjit¹ |
pitik itik ing kisa mewĕd arangkik || 2 ||

D. i. «Daarachter kwamen zij die zware vrachten droegen; [...] ² met moeite en belast leidden zij aan zeelen jonge honden rechts, biggen links; kippen en eenden in kabassen (vervoerde men), zwoegende, moeilijk voortgaande onder den last.» ³

Sasaki pikul pikulanya maghañṭā |
kacu kacubung bung upih kamal anwam |
tapi kukusan haru dang dulang uswan |
l wir amurutuk çaranya ginuywan || 3 ||

D.i. «De verschillende vrachten hadden een voor een ghañṭā ('s)⁴, Terra japonica⁵, doornappels, bamboespruit, en hulsels van de bladstelen van de pinang, jonge tamarinde, wannen, kukusan's⁶, halfgare rijst, kookpotten, houten bakken, wrijfhouten (om vuur te maken). Het was alsof de — er van uiteenspatten (of: sprankelden), waarover men lachte.»

Nṛpati parēng datēng i pura warṇjan |
tēlas umulih ri ḍalēm ira sowang |
atutur i solahulah nira nguntēn⁷ |
asing anukāna para swa ginōng twas || 4 ||

D. i. «Er worde verhaald dat tegelijkertijd dat de Vorst in de Hoofdstad aangekomen was, (de volgelingen) afzonderlijk naar hun huizingen terugkeerden. Zij deden verslag van wat zij al zoo gedaan hadden; aan al wat genoegen kon geven aan de hunnen werd voldaan.»

ZANG 61.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is een soort Atijagati, die mij uit Indische bronnen niet bekend is.

¹ Conjectuur voor bĕñjit.

² Sahar ontbreekt in 't KBWdb.; de beteekenis opgegeven in 't Jav. Wdb. [«schuim»] past niet.

³ Mijne vertaling van arangkik, dat in 't KBWdb. ontbreekt, berust op de veronderstelling dat het een bijvorm is van Jav. rĕngkĕk, rĕngkuk.

⁴ Ghañṭā is in de eerste plaats «klok, schel»; doch is ook de naam van meer dan één plant [met name het Jav. kruid gañṭi, Ligustrum glomeratum Bl.; KBWdb. IV, 645].

⁵ Vgl. Maleisch kacu [= catechu]; 't KBWdb. (II, 41) geeft als beteekenis op: «betel».

⁶ Een van bamboe gevlochten kegelvormige mand waar de rijst in gedaan wordt, om in een [dang of] dandang gekookt te worden.

⁷ Een bijvorm, schijnt het, voor ngūni.

Lunghā ng kāla nr̄epati tan alawas ring rājya |
 pr̄apta ng Čāka dwi gaja rawi Bhadra ng māsa |
 ngkā ta Čri-nātha mara ri Tirib mwang Sōmpur |
 burwan sarsök yyalas ika dinulunyākweh¹ || 1 ||

D. i. «Na verloop van tijd bleef de Vorst niet lang in de residentie: in 't Čāka-jaar 1282, de maand Bhādrapada, ging Z. Maj. de Heerscher naar Tirib en Sōmpur, waar hij van 't zeer overvloedige wild in de bosschen een groote menigte in 't gezicht kreeg.»

Ndan ring Čāka tri tanu rawi ring Weçāka |
 Čri-nātha mūja mara ri Palah sabhṛtya |
 jambat sing rāmya pinaran irān lālitya |
 ring Lwang-wēntar mmangu ri Balitar mwang Jimbe || 2 ||

D. i. «En in Čāka 1283, in (de maand) Waiçākha, ging Z. Maj. de Heerscher met zijn dienaren naar Palah om devotie² te verrichten. Alle schoone plekken bezocht hij zich vermeide; te Lwang-wēntar gaf hij zich over aan dichterlijk gemijmer, te Balitar en Jimbe.»

Jañjan sangke Balitar angidul tūt mārgga |
 sēngkān poryang gatarasa tahenyādoh wwe |
 ndah pr̄apteng Lođaya sira pirang rātry angher |
 sakte rūm ning jaladhi jinajah tūt pinggir || 3 ||

D. i. «Opgebroken zijnde uit Balitar ging hij Zuidwaarts langs moeilijk toegankelijke plaatsen, waarvan de boomen saploos waren door den verren afstand van water. Te Lođaya aangekomen vertoefde hij daar eenige etmalen. Daar hij zeer veel hield van de bekoring der zee, doorkruiste hij de streek langs het strand.»

Sah sangke Lođaya sira manganti ri Simping |
 swecchānambyāmahajōnga ri sang hyang dharmma |
 sāk ning pr̄asāda³ tuwi hana dohnyāngulwan |
 nā hetynyān bangunēn angawetan mātra || 4 ||

D. i. «Hij vertrok uit Lođaya en verbleef te Simping, begeerig van de gelegenheid gebruik te maken om 't heiligdom te herstellen. De toren was ingestort en bevond zich op eenigen afstand westelijk. Dat was de reden waarom die iets naar 't oosten opgericht moest worden.»

¹ De tekst heeft tegen de maat dinulwan.

² Hieruit schijnt men te moeten opmaken dat er in Palah een heiligdom was, of nog waarschijnlijker te Simping, genoemd in vs. 4. [Verg. Zang 78, 2 voor Palak. En 70, 1—2, met 74, 1 voor Simping.]

³ Conjectuur voor 't onmogelijke pr̄asāng d.a.

ZANG 62.

(*Ibidem.*)

De maat is een soort Krti.

Mwang tekang parimāṇa tapwa pinatūt wyaktinya lāwan praçāsti |
hetunyān tinēpan samāpta ¹ dīnēpan pūrwwādi sāmpun tinugwan |
ndan sang hyang kuти ring Gurung-gurung inambil bhūmya sang hyang
sudharma |
gontong Wisnu rineka ² bairadharanekā panghēli Crī-narendra || 1 ||

D. i. «En de afmetingen werden in overeenstemming gebracht met de opgaven in de stichtingsoorkonde. Daarom werd volgens de maat van 't model alles bij vademen afgemeten en werden in 't Oosten enz. bakens geplaatst. Daarop werd het heilige klooster te Gurung-gurung genomen als grond voor den heiligen graftempel. Een —(?) van Wiṣṇu afgebeeld als Donderbeitel-drager gaf Z. Maj. de Vorst daarvoor in ruil.»

Ryy antuk Çri-narapaty amärgga ri Jukung Joyänabairän pamürwwa |
präptäräryyan i Bajra-lakşmi n-amëgil ring Çürabhäne sudharmma |
efijing ryy angkat irän-paräryyan i Bëkël sonten ɏatëng ring swaräjya |
sakweh sang mangiring muwah télas umantuk ring swawecmanya sowang ||

D. i. «Bij den terugkeer van Z. Maj. den Vorst nam hij den weg over Jukung en Joyāna-bajra in oostelijke richting. Hij verpoosde in Bajra-lakṣmi, terwijl hij te Āśravabāhu in den graftempel overnachtte. Den volgenden morgen vertrokken, verpoosde hij te Bēkēl en kwam 's avonds aan in zijn Hofstad. Allen die in zijn gevolg waren keerden ook ieder naar zijne woning terug.»

ZANG 63.

(*Ibidem.*)

Deze Zang is in Sragdharā-maat.

Eñjing Çri-nātha warñan mijil apupul aveh sewa ring bhṛtya mantri |
āryyādinya ng marék mwang para patih atatā ring witāna n-palinggih |
ngkā sang mantry āpatih wira Gajamada marék saprañamyādarojar |
an wwantēn rajakāryyolihulih³ nikanang dhāryya⁴ haywa pramāda || 1 ||

¹ Voor samāpa in den gedruktten tekst.

² Zoo lees ik instede van rare k.a.

³In den tekst ḥayyālihulih.

⁴ Een onjuiste vorm voor *dhairy y a*, die echter van den dichter zelven afkomstig kan wezen.

D. i. «Den volgenden morgen kwam Z. Maj. de Heerscher met gemalin naar buiten en verleende audiëntie aan zijne dienaren en Mantri's. De Ārya¹ was de eerste die zijne opwachting maakte, en de Patih's die naar rangorde in de open staatsiehal gezeten waren. Toen maakte de Mantri Rijksbestierder, held Gajamada, zijne opwachting en sprak met nederige buiging: «De Koning heeft een taak te vervullen, die naar 't gevoelen van ernstige mensen niet mag verzuimd worden.»»

Ājñā Ćrī-nātha sang Ćrī-Tribhuwana-wijayottunggadewī |
çraddhā Ćrī-rājapatnī wēkasana gawayēn Ćrī-narendreng kađatwan |
siddhā ning kāryya ring Çāka diwaça maçirah warṇṇā ring Bhadramāsa |
sakweh Ćrī-nātha rakwāwwata tađah iringēn de para wrddha mantri || 2 ||

D. i. ««De Vorstin, H. Maj. Tribhuwanawijayottunggadewī, beveelt, dat het doodenoffer² van de Koningin eindelijk door Z. Maj. den Vorst in de Kraton moet verricht worden. De plechtigheid moet plaats hebben in 't loopende jaar op een tijd beginnende den 4^{den} der maand Bhādra. Alle Koninklijke Hoogheden moeten³ (offer)spijs bijdragen, benevens de oud-Mantri's..»»

In deze strofe komt het een en ander voor wat voor de tijdgenooten duidelijk genoeg was, maar waarnaar wij in het duister rontasten. Vooreerst blijkt niet of de Koningin-Moeder als Regentes vóór de troonsbeklimming haar zoon haar wil te kennen had gegeven of daarna. Verder is de uitdrukking: «doodenoffer van de Koningin» dubbelzinnig, doch er kan alleen bedoeld zijn een offerfeest van harentwege aan hare en haar zoons voorouders.⁴ Ook in de Pararaton⁵ vindt men gewag gemaakt van 't doodenoffer, dat blijkbaar als een belangrijke gebeurtenis beschouwd werd; de korte vermelding van 't feit luidt aldus: tumuli paçraddhan agung i Çaka pat-ula-ro-tunggal, «daarop had het grote Ćrāddha-offer plaats in 1284 (1362 A.D.).» Nahan ling sang sumantri tēka subhaya maweh tuṣṭa ri Ćrī-narendra |
sontēn prāptomarék tang para ḍapur aputih sajjanādinya⁶ wijfia |
mwang mantry āsing wineh thāny asuruhan amakādy āryya Rāmādhirāja |
tan len göng ning byayānu sinādasada(?) ginoṣṭi harēp Ćrī-narendra || 3 ||

¹ Het is niet duidelijk welke functies deze hooge waardigheidsbekleeder te vervullen heeft; volgens 't KBWdb. (I, 121) s.v. ārya is de Raden Arya de eerste staatsdienaar, wiens plaats aan den kop van den olifant is. [Doch zie strofe 8.]

² Er staat çraddhā, doch bedoeld is ḡrāddha.

³ Door een drukfout stond hier: moesten. (Noot van 1918).

⁴ In het slot der besprekking van Zang 69 hierachter, neemt Prof. Kern aan, dat met «de Koningin» bedoeld is Prajñāpāramitā, de grootmoeder van Hayam Wuruk. Verg. ook Zang 67, 2. (Noot van 1918).

⁵ Parar. (1896), p. 29 (vertaling 135).

⁶ Verbeterd uit sujyanādhi.

D. i. «Zoo sprak met (algemeene) instemming de voortreffelijke minister, wat den Vorst vreugde schonk. Des avonds kwamen de huislieden¹, de witte monniken², de deugdzame mannen³ enz., de geleerden, en de Mantri's die beleend zijn met apanage-gronden, met Arya Rāmādhirāja aan 't hoofd.⁴ Het was de grootte der uitgraven (voor de feestgeschenken) die in tegenwoordigheid des Konings geraamd⁵ en besproken werden.»

Byātītan meh tēkā ng Bhādrapada rī tilēm ning Crāwaṇa⁶ teki warṇṇan |
sakwehnya ng citrakārānikanikēl amangūn sthāna singheng wanguntur |
dudw ang mālad wawan bhojana bukubukuran mwang tapēl saprakāra |
milw ang pāṇḍe ḍāḍap kāñicana rajata padewēr mmatāmbēh swakāryya || 4 ||

D. i. «Daarna, onmiddellijk vóór ('t begin van) Bhādrapada op den laatsten dag der donkere maan van Crāwaṇa, — het zij (hier) vermeld —, verdubbelden alle schilders hun ijver in 't opmaken van de «Leeuwenplaats» in de Manguntur (verheven zitplaats van den Vorst op grote feesten). Anderen sneden spijsbakken, stempels en beelden in soorten; mede hadden makers van ḍāḍap's⁷, goud- en zilverwerkers het druk met het uitoefenen van hun bezigheden.»

ZANG 64.

(*Ibidem.*)

De maat is Čārdūlawikridita.

Ndah prāpta ng çubhakāla sāmpun atitah tekang sabhānindita |
ngkāne madhya witāna çobhita rinēgga lwir prisadyyāruhur |
tunggal tang mabatur cilāsaka rinaktārja wuwung hinyasan |
saçry āpan pada munggw i samuka nikang singhāsanātyadbhuta || 1 ||

D.i. «Toen nu 't gunstige tijdstip was aangebroken, had het onberispelijke gezelschap zich bereids naar rangorde geschaard. In 't midden der open

¹ Anders gezegd «vrijboeren». Dit schijnt de beteekenis van ḍāpur te wezen, Skr. *kutumbin*.

² «De witten» zijn naar ik gis, een klasse van geestelijken, die overeenkomen met de pāṇḍarin's in Indië, z. v. a. dorpsgeestelijken.

³ Dezulken komen in Indische geschriften meermaalen voor als een *bijzondere klasse*; zoo o. a. in de Saddharma-pundarīka, p. 4 (mijn Eng. vert., 1884).

⁴ Het is niet geheel zeker of wij hier een eigennaam voor ons hebben. [Verg. strofe 1].

⁵ Ik veronderstel dat sāda, hetwelk in 't Jav. Wdb. gelijk gesteld wordt met sada, genomen is in den zin van rāda.

⁶ De gedrukte tekst heeft Crāwaṇo.

⁷ ḍāḍap is volgens 't Jav. Wdb. (1901, II, 866): «een in leder uitgesneden tak met bladeren en daarop in het midden een wajangpop ten halve lijve, dien de dansers bij zakeren dans als een schild in de hand houden».

feesthal (*witānā*) prijkte een hoog *Prisadi*-beeld.¹ Ook had (de hal) een batur [stoep] van rotssteen; de stijlen waren roodgekleurd; de nokbalk was mooi versierd. Het was een schoon schouwspel, zooals allen daar zaten met het aangezicht naar den wonderschoonen troon gekeerd.»

Kulwan maṇḍapa sapralamba winangun sthāna narendrāpupul |
lor tekang taratag pinik midér amūrwwātumpatumpa wugat |
strī ning mantri bhujangga wipra ng inahā talpanya sāmpun pēpēk |
ngkāne dakṣiṇa bhṛtyasanggha taratagnyāsangkya kīrṇṇāsusun || 2 ||

D. i. «Ten Westen was een pēṇḍapa met draperieën gemaakt als plaats voor den Koning met gemalin. Ten Noorden waren de versierde afdaken, die naar 't Oosten een kring vormden met verdiepingen van achteren. De zitplaatsen die gereserveerd waren voor de vrouwen der Mantri's, Pañḍita's en Brahmanen, waren reeds dicht bezet. In 't Zuiden was het afdak tot boven toe vol van een ontelbare dienaarschaar.»

Ndan tingkah ni gawe narendra wēkas ing Sarwwajñapūjādhika² |
sakweh sang wiku Bodhhatantra gata sāksīng maṇḍalālekanā |
mukya sthāpaka sang purohita maṣadpāde sudharmmenadhi(?) |
labdhāwega suçila sātwika tētēs ring çāstra tantratraya || 3 ||

D. i. «De wijze nu waarop het door den Vorst ingestelde feest gevied werd, was het *non plus ultra* van vereering van den Alwetende (Buddha). Al de monniken van de Buddhistische leer stonden als getuigen in den beschreven kring, met aan hun hoofd den *Sthāpaka* als voorganger werkzaam³ in den graftempel⁴. Hij was bezielt van vrome aandoening, zedelijk, hoogst deugdzaam, volkommen doorgedrongen in de leer der Drie Tantra's.»

Het is duidelijk dat het *Crāddha*, zooals dat hier beschreven wordt, een Buddhistisch karakter draagt, hetgeen niet te verwonderen is, dewijl de plechtigheid gevied werd op verlangen der Koningin-Moeder, die een ijverige aanhangster van 't Buddhisme was.⁵

¹ In 't KBWdb. (IV, 1912, p. 101) vindt men opgegeven *prisadi*, doch zonder vertaling. Uit de aldaar aangehaalde woorden schijnt te volgen dat het een benaming is van zekere te vereeren wezens. — (Zie *Bhrisādi* in Zang 83, 6, en daarbij Prof. Kern's noot. *Toevoeging van 1918.*)

² Voor *o jā dhitā*.

³ De beteekenis van *ṣaḍpāda*, wanspelling voor *ṣaṭpāda*, is mij onbekend; eigenlijk is het «als een bij». Overdrachtelijk betekent het «de inkomsten trekken», maar ook «werkzaam zijn».

⁴ *In adhī* is stellig niet geheel juist. Mogelijk *in adhi*, z. v. a. «als hoofdleeraar», «als superieur».

⁵ Aangaande zulke een Buddhistisch *Crāddha*, eenigszins te vergelijken met het brengen

Sangke wṛddha nirān sahasramāsa ring swotpatti manggöng tutur |
 wwantēn hīna nireng swakāya kimuta ng satciṣya makweh marék |
 ngkā mpungkw ing Paruh aprasiddha patangan lāmpah nireng maṇḍala |
 mudrā mantra japānut udhara(?) minuṣṭy angde tēpēt ning hiḍēp || 4 ||

D. i. «Wegens zijn ouderdom, duizend maanden sedert zijne geboorte, had hij, steeds de heilige overleveringen bestudeerende, lichamelijke gebreken, maar zijne talrijke goede leerlingen stonden hem bij. Toen verrichtte Zijn HoogEerwaarde van Paruh den dienst als handlanger in den kring. mudrā's (houding der vingers), spreken, prevelgebeden — — werd ter hand genomen, hetgeen de gedachten fixeerde.»

Tanggal ping rwa wēlas mangiñjēm irika swah sūtrapāṭheniwō |
 mwang homārcana len pariçrama samāpte prāpta ning swah muwah |
 sang hyang Puspa yinoga ring wēngi linakwan supratiṣṭa kriyā |
 pōh ning dhyāna samādhi siddhi kinēnākēn¹ de mahāsthāpaka || 5 ||

D. i. «Op den 12^{den} der maand werd de kanonieke tekst opgelezen, welke (de zielen) oproept ten hemel,² met offerande en handelingen die ten einde waren bij 't bereiken van den hemel. De heilige Puspa³ werd door yoga (tooverkunst) opgeroepen; des avonds werd de ceremonie van de goede oprichting⁴ verricht. De uitwerking van diep gepeins en godsdienstige aandacht en betoovering was door toedoen van den Groot-Sthāpaka verzekerd.»

In 't voorgaande is veel duisters, wat bij meer bekendheid met het Tantrisch ritueel wel duidelijker zal worden. Men vergelijke vooral De Groot, o. c. p. 333, waar de voorstelling eenigszins afwijkt.

---

van zielmissen, zoowel voor de voorouders als voor de levenden, vindt men bijzonderheden in Waddell's Buddhism of Tibet (1895), p. 98-99, waar o. a. te lezen is: «Then Buddha continued: «On the 15th day of the seventh month, the priests of the ten quarters being gathered together ought to present an offering for the rescue of ancestors during seven generations past, as well as those of the present generation, every kind of choice food and drink, as well as sleeping materials and beds. These should be offered up by the assembled priesthood as though the ancestors themselves were present, by which they shall obtain deliverance from the pains, and be born at once in a condition of happiness in heaven». And, moreover, the World-honoured One taught his followers certain words to be repeated at the offering of the sacrifices, by which the virtue thereof would be certainly secured.»

Vgl. vooral De Groot, Jaarlijksche feesten en gebruiken van de Emoy-Chineezzen (Verhand. Bat. Gen. XLII, (1883), 320—345.

¹ In den tekst staat kinnākīn.

² Er wordt niet gezegd wie opgeroepen worden, doch dat zullen toch wel de voorouders zijn, die in de hel geacht worden te zijn.

³ Wat voor een wezen Puspa is, heb ik niet kunnen opsporen. Hij komt later, Zang 67, 2, nog eens voor [als Puspaçarīra].

⁴ Vermoedelijk van 't beeld in den tempel.

ZANG 65.

(Ibidem.)

Deze Zang is in een soort van Wikṛti gedicht.

Eñjing pūrṇamakāla kāla ni wijl nira piñarēk i madhya ning sabhā |
ghūrṇa ng kāhala çangka len pañaha gañjaran i harēpasangkya mangdulur |
ring singhāsana çobhitāruhur mānuṣa kahanan irān winūrṣita |
sakweh sang para Sogatānwam atuhā tēlas apupul amūja sakrama || 1 ||

D. i. «De morgen van vollemaansdag was het tijdstip dat hij (de Vorst) naar buiten kwam ter zitting in de audientiezaal (sabhā). De bekvens, klaroenen en pauken weerklonken voorop, talloos op elkaar volgende. Op den prachtigen troon, hoog boven (andere) menschen gezeteld, ontving hij 't huldebetoon: alle Buddhistische geestelijken, ouden en jongen, gezamenlijk brachten behoorlijk hun vereering.»

Ngkā ta Çrī-nṛpati n-parēng marēk amuspa saha tanaya ¹ dāra sādara ² |
milw ang mantry apatiñ Gajamada makādi nika pada masō ³ mahān marēk |
mwang mantry ākuwu ring paminggir athawā para ratu sahaneng digantara |
sāmpunyān pada bhakti amūrṣita palinggihan ika tinitah yathākrama || 2 ||

D. i. «Daarop boden de prinsen die gelijk ter audientie waren, eerbiedig hun hulde aan met hun kinderen en vrouwen. Mede (was er) de Rijksbevrijder Gajamada aan 't hoofd van hen die voorwaarts traden, met voornemen hun opwachting te maken; alsook de goeverneurs van de stranddistrikten en al de prinsen van de verschillende windstreken. Nadat zij hun onderdanige hulde bewezen hadden, namen zij hun zitplaatsen ⁴ in, volgens behoorlijke orde gerangschikt.»

Çrī-nātheng Paguhan sireki rumuhun humaturakēn anindyabhojana |
sang Çrī-Handiwandiwa lwir i tapēl nira n-amawa dukūla len sērēh |
Çrī-nātheng Matahun tapēl nira sītawrṣabha hana mamiñda Nandinī |
yekāmētwakēn artha bhojana mijil saka ri tutuk apūrwā tanpēgat || 3 ||

D. i. «Z. Hoogheid de Vorst van Paguhan was de eerste: hij bood aan onberispelike eetwaren. Z. Hoogheid van Handiwandiwa ⁵ (gaf) een beeld-

¹ lu den tekst foutief ta thanaya.

² Zoo leze men voor sādā.

³ Verkeerdelyk in den tekst masō.

⁴ In wūrsita ligt het begrip van «eeren»; hier wordt het gebezegd op soortgelijke wijze als in 't Skr. alaṅkaroti, «sieren». Tot een geëerd persoon zegt men, wanneer men hem uitnodigt plaats te nemen: āsanām alaṅkriyatām.

⁵ Een van elders onbekend gebied. Handiwa is van onzekere beteekenis; zie 't KBWdb. i. v. (I, 46).

werk van zulk een voorkomen dat het fijne kleedingstof van Dukūla¹ en betel droeg. Z. Hoogheid de Vorst van Matahūn, diens beeldwerk was een witte stier of stelde Nāndinī² voor, welke geld en eetwaren voortbracht, die onafgebroken uit haar verwonderlijk kunstig gemaakten snuit te voorschijn kwamen.»

Sang Ārī-nātha ri Wēngkēr apnēd awawan yaça pathani tađah nirādhika | sarwwendah racananya mūlya madulur dhanawitarāna wartta rīng sabhā | Ārī-nātheng Tumapēl tapēl nira tang³ endah araras açarīra⁴ kāminī | kapwāteki matunggalan dina sīrānpawijil i kawicitran ing manah || 4 ||

D. i. «Z. Hoogheid de Vorst van Wēngkēr gaf als feestgeschenk iets uit-muntends: een keurige bale met rustbank; alles fraai bewerkt en kostbaar; het ging vergezeld van een gepaste uitdeeling van geld. Het beeldwerk van Z. Hoogheid den Vorst van Tumapēl, dat verrukkelijk schoon was, stelde minnende vrouwen voor. Dezen leken alle even neêrslachtig, waaruit de radeloosheid⁵ van hun geest bleek.»

Mukya Ārī-narapaty apūrwwa giri Mandara wawan ira bhojanādbhuta⁶ | kālanyān pinutēr tapēl wiwudhadaityagaṇa midēr arēs twas ing mihat | lēmborātyaya göngnya kābhinawa⁷ polaman angēbēk aliwran angdulur | kadyāgrah mawērō tēkap ni bañu ning tasik amēwēhi rāmya ning sabhā||5||

D.i. «De kroon spande de Vorst met als onvergelijkelijke bijdrage te geven een wonderschoone feestgave: de berg Mandara⁸ (voorgesteld) terwijl deze (als karnstok) gedraaid werd door de beelden van goden en demonen in de rondte; de vrees sloeg de toeschouwers om 't hart. Ongemeen groote vervaarlijke lēmbora - visschen, door elkander dwarrelende in het volle vischbassin, als waren zij ziek, bedwelmd door 't zeewater, verhoogden de schoonheid van de audientiezaal.»

Ndann angkēn dina salwir ing tapēl asing lēwih adhika niwedya don ika |

¹ Blijkens Prof. Kern's stukje in Bijdr. Kon. Inst. 7, I (1908), p. 442, wordt in de Bhārata-Yuddha VI, 5 — niet: «naast elkaar dukūla, cako en cawēli genoemd»; blijkbaar alle drie als kleedingsstoffen. Zie 't KBWdb. II (1899), p. 439 voor dukūla; en verg. i. v. cako, I (1897), p. 602. (*Noot van 1918*).

² De koe van Wasiṣṭha, die kāma duh was, alles wat men wenscht voortbracht. Welbekend is de Indische sage van den strijd tusschen Wasiṣṭha en Wīśvāmitra om haar bezit.

³ Conjectuur voor kāng.

⁴ Verbeterd uit agarīra.

⁵ Kawicitran houd ik voor ontstaan uit een verkeerd gelezen wicitta. Opmerkelijk is het dat ook in Skr. teksten wel eens waicitrya instede van waicittya voorkomt.

⁶ Bhojana is eigenlijk «spijs» en ook «spijziging», vooral een onthaal bij feesten. Hier, denk ik, is bedoeld «feestgave».

⁷ Foutief in den tekst kāhīnawa.

⁸ De heilige berg, die, gelijk men weet, volgens de Indische mythe bij 't karnen van den Oceaan, door de goden en demonen tot karnstok diende.

stri ning mantry upapatti wipra dinuman sakari nika duwēg matunggalan |
mwang sang kṣatriya wandhawa nrēpati mukya sira rinawēhan sasambhawa |
len sangkeng warabhojanedēridēr edran i sabala narendra ring sabhā || 6 ||

D. i. «En elken dag bijverde men zich allerlei beeldwerken die bijzonder uitmunten als offeranden aan te bieden. De vrouwen der geestelijke rechterlijke ambtenaren¹ en brahmanen kregen hun aandeel van wat overschoot, zoodat ieder genoeg had. Ook de voornaamste Kṣatriya's, verwanten van den Vorst, werden naar behooren bedeeld; buitendien werden keurige spijzen rondgedeeld onder de troepen des Vorsten in de feestzaal.»

Bij De Groot, o. c. p. 335 staat: «Het zenith van de voedingsfeesten ligt in het midden van de maand. Want de 15de is de eigenlijke officiële offerdag.»

ZANG 66.

(*Ibidem.*)

De vertaling van dezen Zang stuit op allerlei bezwaren, die ik niet weet te overwinnen, zoodat ze in menig opzicht zeer onzeker is. Toch heb ik gemeend mij aan een vertolking te moeten wagen, al was het maar om de aandacht op de talrijke moeilijkheden te vestigen. Hetzelfde geldt van de twee volgende Zangen. De maat is een specie van Abhikṛti.

De 1ste strofe luidt aldus:

Eñjing rakwa kaping ném ing dina Bhaṭṭāra narapati sabhojanākrama marēk |
mwang sang kṣatriya sang padādhika penuh yaça bukubukuran rinēmbat |
asusun |
dharmmādhyakṣa kalih sireki n-awawan banawa pada winarṇṇa bhāwa² |
kakidung |
göngnya lwir tuhu palwa gong bubar agēnturan angiring akeh rēsep ning |
umulat || 1 ||

D. i. «Des morgens van den 6^{den}, een Zondag³ maakten de Vorsten beoorlijk hun opwachting met hun feestgeschenken, en ook de voornaamste Kṣatriya's. Vol was het van de tempelvormige stellages(?), die in hoopen aangevoerd werden. De twee hoofdrechters gaven als bijdrage booten, alle — — —⁴, die zoo groot waren als wezenlijke booten. Gong's, weërgalmende van alle kanten, vergezelden ze, wat den toeschouwers genoegen gaf.»

¹ Of «geestelijke rechters, mantri's en brahmanen».

² De tekst heeft bhāwa tegen de maat.

³ Deze vertaling van dina Bhaṭṭāra is geheel onzeker, en steunt eigenlijk alleen op de beteekenis van Skr. Bhāṭṭārakavāra, als opgegeven in 't Pet. Wdb.

⁴ Wat met winarṇṇa bhāwa kakidung bedoeld is, kan ik niet raden. Winarṇṇa bet. o.a. «beschreven» en ook «gekleurd». Bhāwa is «toestand, aard, gemoedstemming, gezindheid, genegenheid». Kakidung is «bezongen».

Het is mij niet duidelijk hoe hier van «den 6^{den}» sprake kan wezen, nadat in den vorigen Zang reeds de audientie van den Koning op vollemaansdag beschreven is, tenzij bedoeld is «op den zesden dag daarna». Met «de Vorsten» zullen wel bedoeld zijn die, welke in den vorigen Zang vermeld zijn.

Rātryan sang mapatih Gajamada rikang dina muwah ahatur niwedya n-u-
marék |
stry anggeng cōka tapēl nirārjja ri hēb ing bhujagakusuma rājasāsrangawilēt |
mantry āryyāsuruhan pradeça milu len para dapur ahatur niwedya n-
angiring |
akweh lwir ni wawanya bhojana hanan plawa giri yaça matsya tanpapē-
gatan || 2 ||

D. i. «Tegen den avond van dien dag bood de Patih Gajamada wederom, toen hij zijne opwachting maakte, een feestgeschenk aan: rouw bedrijvende vrouwen, vier beelden schoon waren, onder bedekking van dicht dooreengeslingerde Nāgapuṣpa- en Rājasa-bloemen. De Mantri's, Ārya's, heeren van dorpen, en huislieden, kwamen mede hun feestgeschenken aanbieden; hun bijdragen waren van allerlei aard: spijzen of booten, bergen(!), gebouwen(!), visch, zonder ophouden».

Wat «bergen» en «gebouwen» hier te maken hebben, is niet duidelijk! Atyadbhuta halēp ni kāryya naranātha wēkas i wēkas ing mahottama dahat |
āpan ring dina sapta tanpēgat tikang dhana wasana sabhojanāparimita |
lumre sang caturācrama pramuka sang dwija milu paramantry asangkya
kasukan |
kahyunhyun juru samy amalwang atēpat kapilarih ika lwir ambuh umili¹ || 3 ||

D. i. «Buitengemeen schoon was wat de Koning deed, het allerpukste van 't allervoortreffelijkste: want op den zevenden dag werd onafgebroken geld, kleeding, met onbegrensd veel spijzen uitgedeeld aan de mensen der vier levensstadiën te beginnen met de brahmanen²; mede werden ongeteld veel staatsbeamten (mantri) begiftigd, hoofden onthaald, die te weinig de juiste maat hielden: er werd druk geschonken, het vloeide als water.» Sarsök tekang aninghaninghali sakeng daçadik atētel atri tanpaligarān |
tingkah ning pasabhāñ lawan sang ahatur ttađah atiki tinonya n-astrang
arébut |
cri-rājā rikanang witāna mangigēl bini bini juga tang maninghali marék |

¹ Conjectuur voor ambut umili.

² Het is zeer zonderling, te spreken van de lieden der vier ācrama's, met de brahmanen aan 't hoofd, vermits de brahmanen een kaste vormen, niet een levensstadium. Het heeft er veel van, of de dichter, hoe ongelooftelijk ook, ācrama verwart met kaste. — (Zie nader noot 8 bij Zang 78, 7; en Zang 81, 2. *Toevoeging van 1918.*)

kapwālinggih atiñdih agčlar angčbék hana lali ring ulah kāwōngan umulat || 4 ||

D. i. «In groote menigte waren er toeschouwers uit alle windstreken, in dichte groepen, onafgebroken juichende; elkaar om een plaats verdringende zagen zij hoe het voorplein (*pasabhan*) zich voordeed en naar (de voorname personen) die op dat pas spijzen (of: giften) aanboden. In de feesttent danste Z. Maj. de Koning, waarbij slechts de verschillende dames als toeschouwsters tegenwoordig waren. Zij zaten alle opeengeschaard, de ruimte vullende; er waren er wier gebaren aardig waren, terwijl zij met verbazing toekeken.»

Sāsing kāryya maweha tuṣṭa rikanang para jana winangun nareçwara huwus |
nang widw āmacangah (?) rakētrakēt anganti sahana para gitada¹ pratidina |
anyat bhāṭa mapatrayuddha sahaja ng magčlagčlapañ anggyat angdani
pacēh |
mukya ng dāna ri salwir ing manasi tanpēgat amuhara harṣa ning sabhu-
wana || 5 ||

D. i. «Al wat gedaan kon worden om het publiek vreugde te verschaffen, was door den Vorst in 't werk gesteld: zoo vertoonden² tooneelspelers maskerspelen, in afwisseling met allerlei zangers, elken dag; buitendien hielden krijgers³ een gevecht (met knotsen); natuurlijk joegen zij, donde rende slagen uitdeelende, schrik aan, hetgeen een luid gelach veroorzaakte. Bovenal waren het de aalmoezen aan allerhande bedelaars zonder ophouden, die de vreugde der wereld wekten.»

ZANG 67.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is een soort Kṛti.

Yāwat mangka lēkas narendra magawe ḡraddhāngiwō sang paratra |
tāwat tan pakawandhya n-angdani⁴ suke cī-rājapatnī n-kināryya |
astw angdadyakēna ryy anugraha nire swasthā ny adēg cī-narendra |
sang cī-rāja sanāgarāstu jaya čatravāhingana ng candra sūryya || 1 ||

D. i. «Zoo lang de Vorst dus te werk ging met het ḡrāddha te verrichten en de overledenen met onthaal te eerden, zoo lang strekte wat er gedaan werd zonder falen tot vreugde der Koningin⁵. Moge het Hare gunst ten

¹ Voor gitada zie men de aantekening bij Zang 90, 6. (*Noot van 1918*).

² Met āmacangah weet ik niets aan te vangen; de vertaling is niet meer dan een gissing.

³ Bhāṭa (voor bhāṭa) wordt verkeerdelyk geglosseerd [KBWdb. IV, 1912, p. 985] met punggawa.

⁴ In den tekst staat waṇḍhya kangdaning.

⁵ Namelijk de Koningin-Moeder.

gevolge hebben, opdat de regeering van Z. Maj. den Vorst voorspoedig zij! Moge Z. Maj. de Koning met den staat zegevieren over vijanden zoo lang zon en maan duren!»

Eñjing kāla datang mamūja para boddhāngūrakēn sang pinūjā |
 Prajñāpāramitā¹ tēmah nirā n-umantuk² ring Mahābuddhaloka |
 sang hyang Puspaçarīra cīghra linarut sāmpun mulih sopakāra |
 sakweh cāru gañjaran tuwi dinum lumrerikang bhṛtyasanggha || 2 ||

D. i. «In den morgenstond kwamen de Buddhistische geestelijken verering betuigen — — ³. De incarnatie van Prajñāpāramitā was het, die tot de Groote Buddha-wereld terugkeerde. De goddelijke Puspaçarīra (Bloem-lichaam), weldra weggezonden, was bereids met eerbetoon teruggekeerd. Alle offerspijzen werden ook uitgedeeld aan de schare van dienaren.»

Prajñāpāramitā, de Volkomen Wijsheid, is de verpersoonlijkte Māyā, d.i. de Natuur of Wereld, beschouwd als een onwezenlijke schijn. Zij, of liever haar incarnatie, komt hier uit de lucht gevallen; immers, met geen enkel woord is in 't voorgaande daarvan gerept. Wie is die incarnatie? Zou soms bedoeld wezen een der gemalinnen van Raden Wijaya, Prajñāpāramitā geheeten, zoo als wij weten uit Zang 46, 1? Deze was dus een moeder, hetzij eigen moeder of niet, van 's Konings moeder. Ook te harer eer was het Doodenmaal aangericht, zoodat zij gedacht werd daarbij tegenwoordig te zijn. Na afloop van 't feest, keerde zij naar den Buddha-hemel terug.

Wat den heiligen Puspaçarīra betreft, deze is blijkbaar dezelfde als de heilige Puspa, die, zooals wij uit Zang 64, 5 weten, door toovermacht opgeroepen was. Na afloop van de feestelijkheden was zijne tegenwoordigheid niet meer noodig, en werd hij met het noodige ceremonieel teruggezonden naar zijn gewoon verblijf. Jammer dat wij omtrent deze interessante persoonlijkheid uit andere bronnen niets hebben kunnen te weten komen.

Lilā cūddha manah narendra ri huwus ning kāryya norang wikalpa |
 anghing dharmma nireki pinrih i Kamal-paṇḍak ri dadyanya pūrṇa |
 tēkwan sāmpun i⁴ bhūmi cūddha rikanang cākāgnisaptārkka nguntēn |
 sang cī-Jāñānawidhi n-lumakwani tēhēr mabrahmayajña n-pamūjā || 3 ||

D. i. «De Vorst was vergenoegd en voldaan in zijn gemoed dat het feest zonder wederwaardigheden afgeloopen was. Alleen vatte hij het plan op

¹ De corrupte lezing van den tekst is Prajñāparimitā.

² Verbeterd uit umantut.

³ Angūrakēn sang pinūjā begrijp ik niet. Vooreerst, wie is of zijn sang pinūjā? De onzichtbare, maar aanwezig gedachte geesten der voorouders? In hūr ligt het begrip „eelder, liever“, doch dit is niet voldoende om anghūrakēn te verklaren.

⁴ De tekst heeft sāmpuna.

om 't heiligdom te Kamal-pāṇḍak te voltooien, en nadat het land tot rust gekomen was (of gezuiverd), in 't Cāka-jaar 1273 verleden¹, verrichtte Jñānawidhi dienst met een Brahma-offer vereering bewijzende.»

In Kamal-pāṇḍak, eigenlijk «Dwerg-tamarinde» kan ik niet anders zien dan een plaatsnaam; over de geschiedenis van Kamal wordt in den volgenden Zang uitgeweid. Op welke gebeurtenis in 1273 (1351 A. D.) gedoeld wordt, is duister.²

ZANG 68.

(*Ibidem.*)

In Čārdūlawikriḍita.

Nāhan tatwa nikang Kamal widita³ de ning sampradāya sthiti |

mwang Črī-Pafjalunātha ring Daha tēwēk ing Yāwabhūmy āpalih |
Črī-Airlangghya sirāngdani ryy asih irānpānak ri sang rwa prabhu || 1 ||

D. i. «Zooals volgt⁴ is de geschiedenis van Kamal, bekend door een vaste overlevering:»

De tweede regel is te loor gegaan. Blijkens het volgende, moet daarin o. a. de naam van een koning vermeld zijn geweest, vermoedelijk van Tumapēl of Janggala. De derde tot vierde regel heeft:

«en de heerscher van Pafijalu te Daha, in den tijd toen 't land Java in tweeën gesplitst was. Z. Maj. Airlangga maakte uit liefde voor zijne kinderen dat er twee koning waren.»

In der tijd heeft Brandes reeds aangetoond dat in verschillende bronnen gezinspeeld wordt op «een op Java naar het schijnt verloren gegane, althans zeer verbleekte traditie van het verdeeld raken van Java (oostelijk-Java, volgens de verdeeling naar de opschriften) na de regeering van Erlangga, die op Bali in verschillende geschriften wordt teruggevonden»⁵. Brandes heeft niet verzuimd de aandacht te vestigen op het feit dat ook in de toen nog onuitgegeven inscriptie van 't Mahākṣobhya-beeld van Simpang sprake is van een splitsing van Java in tweeën, wat duidelijk genoeg is uitgedrukt,

¹ Ngūntēn, dat ook in Zang 60, 4 voorkomt, ontbreekt in de Woordenboeken. Ik houd het voor een onregelmatig Krama van ngūni.

² Hierachter is bij den herdruk een klarblijkelijk op een verschrifving berustende zinsnede weggelaten. (*Noot van 1918.*)

³ Verbeterd uit widhita.

⁴ Dit is bedoeld, niettegenstaande nāhan terwijst op iets voorafgaands. Ditzelfde gebruik of misbruik van nāhan voor nihān maakt de dichter ook in Zang 9, 1.

⁵ Zie Notulen Bat. Gen. XXXVI (1898) p. 78—81, en p. 181.

maar met een onverstaanbaar toevoegsel. Bij mijne behandeling van bedoelde inscriptie¹ wist ik geen weg met kumbhabajrodakena. Aangezien udaka, «water», een vertaling van er, ouder air is, zou men kunnen denken dat in dat wonderlijke woord een naam van Erlangga schuilt, doch dit past niet bij hetgeen verder te lezen staat, en eigenlijk ook niet met wat de inscriptie heeft, waar de scheiding aan zekeren grooten meester der Yigin's, met name Bharād, wordt toegeschreven.

Hiermede is nu te vergelijken wat ons gedicht verder vertelt:

Wwantēn Boddha Mahāyanabrata pēgat ring tantra yogīcwara |
sang munggw ing tēngah i çmaçāna ri Lēmah Citrenusir ning jagat |
sang prāpteng Bali toyamārgga manapak wwai ning tasik nirbhaya |
kyāti hyang Mpu Bharāda wodha riy² atitāditrikālāpagēh || 2 ||

D. i. «Er was een Buddhist van de Mahāyāna-belijdenis, uitgeleerd in het Tantra(tooverleer), een meester der Yigin's, die verblijf hield midden in het kerkhof te Lēmah Citra³, door de mensen als toevlucht opgezocht, die op Bali aankwam over den waterweg, terwijl hij onvervaard het water der zee betrad; genaamd de heilige Mpu Bharāda⁴, begaafd met de kennis der drie tijden: 't verleden, enz.»

Deze kenschetsing van den wonderman komt treffend overeen met hetgeen in de inscriptie van Simpang gezegd wordt aangaande Bharād, o. a. dat hij was een mahāyogīcwara, een meester in de tooverkunst (siddhācārya), een voorname monnik, en iemand die volmaakt hoogere kennis (jñānasiddhi) bereikt had.

In ons gedicht lezen wij nu verder:

Rahyang teki pinintakāsihan amarwāng bhūmi tan langghana |
hīngānyeki tēlas cinihna nira toyeng kunđi sangkeng langit |
kulwan pūrwwa dudug ring arñawa maparwa ng lor kidul tan madoh |
kadyādoh mahēlēt samudra tēwēk ing bhūmi Jawārwa prabhu || 3 ||

D. i. «Tot dezen groote heilige nu werd het verzoek gericht om 't land in tweeën te delen; hij gaf daaraan gehoor; de grens er van is door hem aangeduid geworden als «Water in de kruik uit den hemel». In West-Oostelijke richting tot aan zee in tweeën, en in Noord-Zuidelijke richting, niet

¹ Tijdschr. Bat. Gen. LII (1910), p. 108 vgg. — (Zie deze Serie, Deel VII (1917), p. 187 vgg.; vooral de aangevulde noot 3 op p. 198 aldaar. *Toevoeging van 1918.*)

² De tekst heeft ri ha^o.

³ Anders genaamd Lēmah Surat of Tulis; zie 't KBWdb. (I, 622; III, 766) i. v. citra en lēmah. Het oord ligt op Bali, schijnt het. [Zie nog Zang 76, 3; en 77, 2.]

⁴ Mogelijk ook Bharād, want de zin verandert niet, wanneer men de woorden aldus scheidt: Bharād awodha. — (Een volgende noot over Bharād is thans weggelaten. *Toevoeging van 1918.*)

ver, zoover als het door de zee gescheiden is, ten tijde toen 't land Java twee koningen had.»

Het eenige wat mij in deze beschrijving duidelijk is, is dat Bharāda op verzoek Java in tweeën deelde. Op wiens verzoek? Hoe is dit te rijmen met het boven van Erlangga vermelde? Hoe het zij, het is niet meer twijfelachtig, of ook volgens de inscriptie van Simpang is Bharād (*sic*) de wonderkrachtige verdeeler. Wat voor verborgen zin opgesloten ligt in den term «Water in de kruik uit den hemel», begrijp ik niet recht. Wel schijnt er eenig verband te ontdekken tusschen die woorden en kumbhabajrodaka in de bovenvermelde inscriptie, want kumbha komt op hetzelfde neer als kuṇḍī, en udaka is een synoniem van «water». Als louter een gissing, geef ik de verklaring dat die geheimzinnige uitdrukking doelt op de zee, die als middel ter scheiding diende. Maar de twee rijken waren toch niet door de zee gescheiden, hoewel de dichter zulks schijnt te bedoelen. De voorstelling die hij van de bewuste splitsing geeft, is zóó verward, dat ik mij van elke poging tot verklaring zal onthouden.

Zien wij wat de legende verder zegt:

Ngke ring tiktiki¹ wṛkṣa rakwa sutapārāryyan sangkeng ambara |
nang deçeng Palungān tikang pasalahan kuṇḍī² praçāsteng jagat |
kāñḍēg deni ruhur nikang kamal i puñcaknyāngawit ciwara |
nā hetunya çināpa dady alita tēkwan munggw iring pāntara || 4 ||

D. i. «Bij een tamarindeboom, zegt men, hield de voortreffelijke asceet, uit den hemel gedaald, rust, namelijk 't dorp Palungān was de plaats waar (zijn) wereldberoemde drinkwaterpot werd nedergelegd. Hij werd gestuit door de hoogte van een tamarindeboom (kamal), waar aan den top zijn monnikskleed bleef haken. Dat was de reden waarom die vervloekt werd om klein te worden door hem, toen hij zich tusschen hemel en aarde bevond.»

Hier hebben wij dus de verklaring van den plaatsnaam Kamal-paṇḍak.

Tugwānggoh nika tambay ing jana padārēs mintareng swāsana |
hetunyān winangun sudharmma waluya ng bhūmī Jawātunggala |
sthityā rāja sabhūmi kawruhana ning rāt dlāha tan linggara |
cihnā çri-nṛpati n-jayeng sakalabhūmi n-cakrawartiprabhu || 5 ||

D. i. «(Die boom) was een vaste grens paal voor de menschen in den beginne, die vreesden hun zetels te verlaten. Daarom werd een heiligdom gebouwd, opdat het land Java wederom één zou worden; dat de koning, mitsgaders het land, vast zou staan en de onderdanen zich in 't vervolg niet

¹ Zonder twijfel foutief voor (Skr.) tintidī, «tamarinde», maar de fout kan door den dichter zelven begaan zijn.

² Verbeterd uit kubdhī.

ongerust (of radeloos) zouden voelen¹; dat het een teeken zou wezen dat Z. Maj. de Vorst de geheele aarde zou overwinnen als wereldheerscher.»

Het personage wiens legende in 't bovenstaande verhaald wordt, heet in andere geschriften Bradah. In 't KBWdb. (IV, 1912, 883) vinden wij van Mpu Bradah aangeteekend dat hij de dichter van 't Bhomakāwya is (jaar 1019), en verder dat hij «een der personen (is) in de Tjalon Arang, tegen wie hij door Erlangga uitgezonden werd en die hij doodde». Ter aanvulling strekke wat in 't KBWdb. I (1897), 635 wordt medegedeeld, namelijk dat Calon Arang de naam is van een heks, die onder Erlangga zou geleefd hebben, van wier strijd met Mpu Bradah vele bewerkingen bestaan. De vraag rijst of wij in dit vertelsel niet een legendarische omwerking te zien hebben van een feit, vermeld in 't Skr. lodficht op Erlangga², waar gezegd wordt dat er een vrouw van geweldige kracht was, aan een reuzin, rākṣasī, gelijk. Onvervaard trok Erlangga naar haar schier ontoegankelijk gebied en bracht haar ten onder. Die gebeurtenis wordt gesteld in 't jaar 954 (1032 A. D.). Van Bharāḍa wordt ook gewag gemaakt in Zang 16, 3 van ons gedicht.³ Naast hem wordt genoemd de voorname monnik Kuturan, die volgens Balineesche overlevering een [oudere] broeder van Bharāḍawas en afkomstig van Majapahit⁴. Nademaal Majapahit in de eeuw van Erlangga nog niet bestond, is deze bijzonderheid in de Balineesche overlevering onjuist, of wel er heeft een verwarring van personen en tijden plaats. In de zooeven aangehaalde plaats van ons gedicht is geen tijdsbepaling te ontdekken.

ZANG 69.

(*Ibidem.*)

De versmaat is een soort van Kṛti, evenals van Zang 67. Zij is volkomen gelijk aan Qārdūlawikṛidita, behalve dat zij aan 't einde één lettergreep meer telt.

Prajñāpāramitāpuri ywa panēlah ning rāt ri sang hyang sudharmma |
 Prajñāpāramitākriyulenulahakēn cī-Jñānawidhy apratiṣṭha |
 sotan paṇḍita wṛddha tantragata labdhaweweça sarwwāgamajñā |
 sākṣat hyang Mpu Bharāḍa māwaki sirāngde trpti ni⁵ twas narendra || 1 ||

¹ In 't KBWdb. (III, 889) staat als paraphrase van linggar: çobha; eene vergissing voor obah.

² Zie Bijdr. (1885), blz. 18. — (Verg. den herdruk in deze Serie, Deel VII (1917), p. 95. Toevoeging van 1918.)

³ Zie deze Serie, Deel VII (1917), p. 283—284. (*Noot van 1918*).

⁴ KBWdb. (II, 159) i. v. kurut. [En zie, behalve Zang 16, 3, ook Z. 80, 1.]

⁵ Verbeterd uit ki.

D.i. «De naam nu, bij 't algemeen, voor 't verheven heiligdom [te Kamal-paṇḍak] is Prajñāpāramitāpuri. De ceremoniën bij de inwijding van ('t beeld van) Prajñāpāramitā werden verricht door Čri-Jñānawidhi, omdat hij een oude geleerde was, doorkneed in de Tantra-leer, die 't ordegewaad had aangetrokken en alle Āgama's (boeken der heilige overlevering) kende; het was alsof de heilige Bharāda zich in hem belichaamd had, hetgeen 't hart des Vorsten verheugde.»

Mwang tekiri Bhayālangō ngwan ira sang cī-rājapatnī-dhinarmma |
rahyang Jñānawidhiñutus muwah amūjā bhūmi cūddhāpratiṣṭha |
hetunyāñ mangaran Wiçesapura kārambahānya pinrih ginöng twas |
mantry āgong winēkas wruherika dēmung Bhojānwam utsāha wijñā || 2 ||

D.i. «En op dat pas was Bhayālangō de plaats waar H. Hoogheid de gemalin des konings was bijgezet. De groote heilige Jñānawidhi werd afgevaardigd om wederom den gewijden grond godsdienstig te consacreeren. Daarom kreeg het den naam van Wiçesapura, tot welks oprichting besloten werd, waarmee aan een hartewensch voldaan werd. De hoofd-mantri werd belast hierop toe te zien, (namelijk) Dēmang Bhoja, die jong, wakker en kundig was.»

Deze strofe geeft aanleiding tot enkele opmerkingen en niet minder vragen. Bhayālangō is een synoniem van Bhayālali, dat toch een andere plaats moet geweest zijn dan het hedendaagsche Båylali in Midden-Java. De vraag is welke vorstin daar bijgezet was, een vraag die niet licht met zekerheid is te beantwoorden. Voor zoover ik zien kan, is er hier sprake van een anderen graftempel dan de Pāramitāpuri, en wel een die den naam kreeg van Wiçesapura, nadat het heiligdom, tot welks oprichting besloten was, door Jñānawidhi op nieuw was ingewijd. Dit Wiçesapura, of, zooals de naam luidt in de volgende strofe: Weṣapuri, is zonder twijfel hetzelfde als waarvan gesproken wordt in de Pararaton 31 (vertaling 152). Aldaar wordt medegegeerd dat Bhra Hyang Wiçesa werd bijgezet (1350 Čāka = 1428 A.D.) te Lalangon in 'theiligdom Parama-Wiçesa. Lalangon is duidelijk slechts een kortere bijvorm van Bhayālangō. Uit dit bericht blijkt dat in een heiligdom meer dan één vorstelijk persoon bijgezet werd, doch het geeft geen antwoord op de vraag wie onder de boven aangeduide gemalin des konings verstaan moet worden. Op grond van de volgende strofe ben ik geneigd te gelooven dat het Prajñāpāramitā is. Het kwam toch meermalen voor, dat één en dezelfde persoon op meer dan één plaats bijgezet was.

Lumrā sthāna nirāpinūjā winangun caityādhi ring sarwwadeça |
yāwat Weṣapuri pakuwwan i¹ kabhaktyan cī-mahārājapatni]

¹ : conjectuur voor a.

angkēn Bhādra sirānpinūja ning amātya brahma sakwehnya bhakti |
mukti swargga nirān mapotraka wičeṣeng Yāwabhūmy ekanātha || 3 ||

D. i. «Algemeen verbreid, in 't geheele land, was de vereering van de plaats waar zoo'n uitnemend heiligdom gebouwd was, zoolang Weṣapuri een zetel is van deemoedige vereering van de doorluchtige Koningsvrouwe. Elke maand Bhārapada werd zij vereerd door de ministers en brahmanen, allen met deemoed. Zalig was zij in den hemel, dat haar kleinzoon oppermachtig was in 't Javaansche land als alleenheerscher.»

Aangezien Prajñāpāramitā de grootmoeder was van Hayam Wuruk, maak ik de gevolgtrekking, ook in verband met hare gedachte aanwezigheid bij 't Doodenmaal, dat zij, en geen andere bedoeld is. Immers ook het Ārāddha werd in Bhārapada gehouden. Uit de vermelding van brahmanen, of brahmaansche ministers, zou men geneigd zijn te besluiten dat Wičeṣapura een Čiwaietisch heiligdom was. Er behoeft hier niet aan herinnerd te worden dat één en dezelfde vergoddelijkte vorstelijke persoonlijkheid op de eene plaats als gewezen belijder of belijdster van 't Buddhismus, op de andere als Čiwaietisch vereerd werd.

ZANG 70.

(*Ibidem.*)

In Hariṇī-maat.

Irikang anilāṣṭānah¹ Čāka nr̥peçwara warṇanānēn |
mahasahas i Simping sang hyang dharmma rakwa sirālihēn |
saha widhiwidhānāsing lwir ning saji krama tan kurang |
prakaçita sang adhyakṣāmūjāryya Rājaparākrama || 1 ||

D. i. «In 't Čāka-jaar 1285 (1363 A. D.) worde van den Vorst verhaald dat hij een toertje maakte te Simping, om 't heiligdom aldaar te bezoeken. Volgens den gebruikelijken regel ontbrak het vervolgens niet aan allerlei offeranden. De vermaarde opzichter, Ārya Rājaparākrama, leidde de godsdienstoefening.»

Rasīka nipiṇeng widyā tatwopadeça Čiwigama² |
sira ta mangadhiṣṭāne sang cṛi-nṛpa Krētarājasa |

¹ De lezing van den tekst kan kwalijk juist zijn, want er wordt een woord vereischt met de cijferwaarde van 12, en het is niet bekend dat anaḥ die waarde kan hebben. Mogelijk is ar̥ka of ina, met verlenging van a.

² De tekst heeft Čiwigami.

duwĕg inulahăkĕn¹ tang präsāda gopurāmekalā |
prakaçita sang Āryyānāma Krung prayatna wineh wruha || 2 ||

D. i. «Deze was knap in de waarachtige wetenschap en de leer van den Ciwaietischen godsdienst. Hij bekleedde het ambt onder Z. Maj. den Koning Kṛtarājasa (Raden Wijaya), toen de toren en de hoofdpoort met den gordel gebouwd werd. Den vermaarden Ārya Krung met name werd door hem kennis gegeven daarvoor zorg te dragen.»

Nṛpati n-umulih sangke Simping wawang ḍatēng ing pura |
prihati tēkap ing gring sang mantry ādhimantri Gajāmada |
rasika sahakāri wṛddhyā ning Yawāwani ring dangū |
ri Bali ri Sađeng wyakty ny antuk nikānayakĕn musuh || 3 ||

D. i. «De Vorst, huiswaarts keerende van Simping, kwam weldra terug in de hoofdstad, bedroefd over de ziekte van den oppersten staatsdienaar Gajāmada, die eertijds medegewerkthad om 't land Java groot te maken: op Bali en te Sađeng was gebleken dat het hem gelukt was de vijanden te vernietigen.»

Van 't heldhaftig bedrijf van Gajamada te Sađeng en op Bali heeft de dichter reeds gewaagd in Zang 49, 3—4. Uitvoeriger is het bericht in de Pararaton p. 27—28 (vert. 119; vgl. 124 [: de Gunung Sađeng in Pugér, Z. Běsuki]) aangaande de onderwerping van Sađeng; van Bali is daar slechts ter loops sprake.

ZANG 71.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is welbekend onder den naam van Aćwalalita.

Try angin ina Çāka pūrwwa rasika n-pamangkwakĕn i sabwat ing sabhu-
wana |
pĕjah irikang Çakābda rasa tanwināça naranātha mār salahaca |
tuhun ika diwyacitta nira tan satrṣṇa masih i samastabhuwana |
atutur i tatwa ning dadi n-anitya puṇya juga ginöng pratidina || 1 ||

D. i. «In 't Çāka-jaar 1253 (1331 A. D.) was het dat hij (Gajamada) 't eerst het volle gewicht van 't geheele land (d. i. van 't landsbestuur) te torsen had. In 't Çāka-jaar 1286² stierf hij; de vorst was [terneergeslagen,] mismoedig en

¹ In den tekst °lahakĕn, op zich zelf onberispelijk, maar de maat eischt een langen klinker in de voorlaatste lettergreep.

² In het oorspronkelijk artikel luidde de vertaling: «In 't Çākajaar 6 (nog) niet ten einde, hetgeen dan werd opgevat als te beteeken, dat Gajamada in den loop van hetzesde jaar na het Crāddha van 1284, dus in 1290 — conform met de Pararaton, (1896), p. 135 der

wanhopig. Inderdaad was hij voortreffelijk gezind, niet begeerig naar ge-
not, liefderijk gezind jegens de geheele wereld, gedachtig aan 't ware wezen
van 't bestaande als onbestendig; slechts wat goed was beoefende hij elken
dag.»¹

Kunang i pahōm narendra haji rāma sang prabhu kalih sireki pinupul |
ibu haji sang rwa tansah athawānuja nrēpati karwa sang priya tumut |
gumunita sang wruheng gumuṇadoṣa ning bala gumantyane sang apatiḥ |
linawčlawö ndatan hana katṛpti ning twas mangun wiyoga sumusuk || 2 ||

D. i. «In den raad van den Vorst namen toen deel de Vorst-Vader en de twee vereenigde Majesteten²; de moeders van beiden, daarenboven de beide jongere zusters³ des Königs, met haar echtgenooten. Zij beraadselaagden er over, wie in staat zou zijn 't voor en tegen te doen uitkomen van iemand in 't leger om hem (Gajamada) op te volgen als Rijksbestierder. Het duurde lang (?) zonder dat men zich bevredigd gevoelde, hetgeen een grievende smart veroorzaakte.»

Ook hierin is veel duisters. Wie is de Vorst-Vader? Toch zeker wel Zijne Hoogh. Kṛtawardhana, die in Zang 3 betiteld wordt als īcvara pitā de ḡrī narendrādhipa. In de samenkomst werd beraadslaagd over een geschikten opvolger van den Rijksbestierder. Mijn vertaling van linawčlawö of "wě is niet meer dan een gissing.

Nṛpati sumimpēn ing naya tatan kagantyana kēta sumantri mapatiḥ |
ri taya nikang gumantya yadi kewehanya tikanang jagat pahalalun |
nghing ikang amātya sādhw⁴ ajara sarwwakāryya satate narendra pilihēn |
pituhanēn⁵ ing mucap kirakira wruheng parawiwāda tanpanasara⁶ || 3 ||

D. i. «De Koning koesterde de meening dat de voortreffelijke staatsdienaar, de Rijksbestierder, in 't geheel niet zou vervangen worden; dat indien het volk zich bezwaard gevoelde dat er niemand was om op te volgen, men zich daaraan niet zou storen; dat slechts een minister (amātya), geschikt om alle

vertaling — was overleden. In Tijdschr. Bat. Gen. LV (1918) p. 599—600 stelde Krom echter een andere opvatting voor, nl. rasa (6) + tanu (8) + ina (12) voor het jaarcijfer, dat dus 1286 zou luiden, terwijl aṣa, in de betekenis «terneergeslagen» bij het volgende naranātha moest worden getrokken («de vorst was terneergeslagen, misnoegd en wanhopig»). Met deze opvatting heeft Prof. Kern zich vereenigd. (*Noot van 1918*).

¹ Hierachter zijn twee alinea's weggelaten, waarin Prof. Kern zijn vroegere opvatting van Gajamada's sterfjaar verklaarde; welke, in verband met het in de vorige noot opgemerkte, dienden te vervallen. (*Noot van 1918*).

² D. i., denk ik, de Koning en zijn gemalin.

³ Vgl. Zang 5, 1.

⁴ Conjectuur voor sā d w.

⁵ De gedrukte tekst heeft pituhanēn.

⁶ Verbeterd uit parawiwoda tanpanūsara.

aangelegenheden aan den Vorst mede te deelen, zou gekozen worden, naar wien men zou luisterenwanneer hij de middelen van staatsbeleid besprak, en die de processen zou onderzoeken zonder fouten te begaan.»

In verband met het hier verhaalde vergelijke men wat de Pararaton p. 135 (vert.) te lezen geeft: «De a patih Gajah mada overleed in 1290 [lees: 1286]. Gedurende drie jaren werd er niemand in zijn plaats als a patih aangesteld. Gajah ḡnggon werd (eerst) a patih in Çaka 1293.»

ZANG 72.

(*Ibidem.*)

In Swāgatā-maat.

Mangka hīngan i pahōm nira gupta |
pōh ny alapkēna nirānpawiweka |
wṛddhamantri pinilih ta sang Āryya |
ātma rāja makanāma Pu Taṇḍi || 1 ||

D. i. «Zoo was het besluit van den geheimen raad, de uitkomst van de beraadslaging waartoe men besloot. Als Mantri Sēpuh werd dan gekozen een Ārya, zielsvriend des Konings, met name Pu (Heer) Taṇḍi.»

Tansah iṇḍik i¹ narendra sang Āryya |
wira maṇḍalika nāma Pu Nāla |
sādhwasādhu hitanigrahawijñā |
mañcanāgara manāma tumanggung || 2 ||

D. i. «Onafscheidelijk nabij den Vorst was de Ārya, de heldhaftige kreitsregent met name Pu Nāla, die het verstand den goeden gunstig te zijn en de boozenv te straffen; een landvoogd (mañcanāgara) met den titel van Tumanggung.»

Tus ning ādhiguṇa wira susatya |
nityaçādhipati ning bala mangdon |
nang digantara manāma ri Dompo |
bhraṣṭa de nira sēk alwang² i çatru || 3 ||

D. i. «Een (waardige) spruit van hoogstverdienstelijke, waarachtige helden, altoos hoofd van 't leger op expeditie. In 't vreemde land, met name Dompo [op Sumbawa], vielen door hem talrijke gesneuvelden bij de vijanden.»

Rwāta wastu ni pangādi³ sumantri |

¹ Voor iṇḍika.

² In den tekst staat sēkananglwang.

³ De tekst heeft ning wangādhi.

aṣṭapaddha¹ haji don ika tanlen |
 mawwate sarusit ing wyawahāra |
 ndan makeringa sumantry upapatti² || 4 ||

D. i. «Tweeledig was de zaak van den President-Minister: zijn taak was dat hij rechter (of griffier) des Konings was, niet anders³, die bij al de moeielijke kwesties der rechtspleging verslag moest geven, en den Mantri Upapatti ter zijde staan.»

Sang patidami⁴ tikang yuwamantri |
 sang hinatyan(?) i dalém pura tansah |
 mwang patih tikang anāma Pu Singha |
 sākṣya ring sakawekas⁵ naranātha || 5 ||

D. i. «De Mantri Anom was Patih(?) Dami(?), die — — binnen den Kraton; en de Patih geheeten Pu Singha, om getuige te zijn bij alles wat door den Koning gelast wordt.»

An mangkana⁶ titah naranātha |
 trpti langgeng apagēh tikanang rāt |
 satya bhakti nika mangkin atambēh |
 keçwaran haji dumeh nika mangkā || 6 ||

«D. i. Zóó was de regeling van den Koning. De onderdanen waren voldaan, hecht bevestigd; hun trouwe onderdanigheid werd hoe langer hoe groter. De heerschappij des Konings was oorzaak dat het zoo was.»

ZANG 73.

(*Ibidem.*)

In Madraka-maat.

Ndan nṛpa Tiktawilwapurāja mangkin atiyatna niti ring ulah |
 ring wyawahāra tan hanā kasinghit⁷ ing hati sapōh ning āgama tinūt |
 tan dadi pakṣapāta yat aweh wibhūti saniruktya ring jana kabeh |
 kirtti ginöng nirān wruh ing anāgatādi tuhu dewamūrti sakala || 1 ||

¹ Corrupt. Ik neem aan dat bedoeld is akṣapāṭa, een kortere vorm van Skr. akṣapāṭaka.

² Verbeterd uit upapati.

³ Een gewone stoplap.

⁴ Corrupt. De tweede lettergreep moet een lange zijn; mogelijk dus patih, doch het geheele vers dat een eigennaam schijnt te bevatten, is verdacht.

⁵ In den tekst staat sabhawekas.

⁶ De maat is gestoord, hoewel de zin goed afloopt.

⁷ Verbeterd uit kasinghin.

D. i. «Voorts bijverde zich de Vorst, Koning van Majapahit, in toenemende mate om met beleid te handelen. In de rechtspleging was geen willekeur: men volgde hetgeen in de wetboeken vervat is; er bestond geen partijdigheid, wat de volkomen welvaart onder alle mensen ten gevolge had. Hij taalde naar roem, hij die een verschijning der godheid was in levenden lijve, de toekomst en 't verleden kende.»

Ngkā tikanang sudharmma haji suk ni sang tuhatuhā nareçwara dangū |
salwir ikang turung pinahuwus nirengapi rinakṣa pinrih iniwō |
sing katayan praçāsti winēkas praçāstyana ri sang widagdha ring aji |
sthitya phalanya tanpatēmahā wiwāda tumuse satus nira hēlēm || 2 ||

D. i. «Wat betreft de koninklijke heiligdommen (graftempels) aangelegd door de voorouders des Vorsten in vroeger tijd, alle welke door hen nog niet voltooid waren, werden door hem opgebouwd (of versierd), bewaard, getracht te verzorgen. Voor alle waarvan geen stichtingsoorkonden bestonden, gelastte hij aan mannen ervaren in de leer, oorkonden op te stellen, opdat ze blijvend van kracht zouden wezen, geen dispuut ten gevolge hebben, voortduren tot al zijne nazaten in de toekomst.»

Kweh nikanang sudharmma haji kaprakāçita makādi ring Kagēnēngan |
lwir nikanang mangādi Tumapēl Kidāl Jajaghu Wēdwawēdwan i Tuban¹ |
mwang Pikatan Bukul Jawajawāntang Antaraçaçi² Kālang-brat i Jaga |
len Balitar Çilāhrit i Waleri Babēg i Kukap ri Lumbang i Pugēr³ || 3 ||

D. i. «Een menigte van die koninklijke graftempels zijn hier opgegeven, te beginnen met dien te Kagēnēngan; als daar zijn de vroegere te Tumapēl, te Kidāl, Jajaghu, Wēdwawēdwan, Tuban, Pikatan, Bukul, Jawajawā(?), Antang², Antara-çaçi(?), Kālangbrat, Jaga, Balitar, Çilāhrit, Waleri, Babēg, Kukap, Lumbang, Pugēr.»

Van enkele dezer heiligdommen is de naam, deels ook de ligging bekend, namelijk Kagēnēngan, Kidāl, Jajaghu, Lu m b a n g (vgl. de Pararaton 18, waaruit wij weten dat Tohjaya te Lumbang Katang bijgezet werd). Te Waleri was de graftempel van Koning Wiṣnuwardhana, waar hij afgebeeld was als Ciwa⁴. Te Pugēr heeft zeker ook een heiligdom gestaan, hetgeen men mag

¹ De tekst heeft Tudan.

² In den tekst gaf het oorspronkelijke artikel hier Ja w a j a w ā n t a r a ç a ç i, terwijl in de vertaling dienovereenkomstig de naam Antang ontbrak. Daar de juiste lezing zoowel door het handschrift als de editie Brandes (1902) gegeven wordt en bovendien door de maat wordt vereischt, was hier klaarblijkelijk een verschrijving in het spel en mocht de goede tekst worden hersteld. Voor Ja w a j a w a , zie Ja ja wa in Zang 55, 3 en 58, 1. (Noot van 1918).

³ Conjectuur voor P a g ö r .

⁴ Nāgarak. 41, 4.

opmaken uit de menigte van daar in den grond gevonden metalen beelden¹.

De opsomming wordt voortgezet in den volgenden Zang.

ZANG 74.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is Praharṣaṇī.

Mukyāntahpura Sagalāthawā ri Simping |
mwang Çri-Ranggapura muwah ri Buddha²-Kūñcir |
Prajñāpāramitapuri hafīar panambēh |
mwang tekang ri Bhayalangō duwēg kināryya || 1 ||

D.i. «Ten eerste het Vrouwentimmer van de Kraton³, Sagala, en Simping, en Çri-Ranggapura, en Buddha-kuñcir: Prajñāpāramitapuri, onlangs er bij gekomen, en Bhayalangō, pas gebouwd.»

Uit Zang 47, 3 weten we dat Koning Kṛtarājasa bijgezet werd in 't Antahpura, zoodat men zijn grafkapel met dien naam placht te bestempelen. Het was de eerste cāṇḍī na de stichting van Majapahit, en daarom begint hiermede de nieuwe reeks. Alleen 't volgende Sagala is twijfelachtig, want in Zang 43, 6 wordt gezegd dat te Sagala — zōō heeft men te lezen instede van 't onmogelijke Sākgala⁴ — een beeld van Çiwabuddha als Jina werd opgericht. Over 't heiligdom te Simping geeft Zang 70 bescheid, en over Pāramitāpuri Zang 69; zoo ook over 't heiligdom te Bhayālangō.

Nā tang dharmma haji wilang saptawingça |
ring sapta dwija rawi Çāka Bhadramāsa |
kapwāmātya nipuna tang wineh matunggwa |
lāwan sthāpaka wiku rājya cāstrawijñā || 2 ||

D.i. «Dat zijn de koninklijke graftempels, 27 in getal, in Çāka 1287 (1365 A. D.), de maand Bhādrapada. Zij die daarover toezicht moesten houden, waren allen geschikte beambten, benevens Sthāpaka's (opzichters), rijksmonniken, ervaren in de leer.»

ZANG 75.

(*Bijdragen, DL 69, 1914.*)

Deze Zang is in een soort Kṛti-maat, die in niets van een Çārdūlawikrīdita verschilt dan door de toevoeging van één lettergreep.

¹ Verbeek, Oudheden (1891), N°. 650.

² In den tekst staat buddhi.

³ Hiervóór (p. 83) werd Antahpura enkel vertaald met «de Dalēm» (en verg. Zang 48, 3). Desgelijks het KBWdb. I (1897), p. 56 i. v. (*Noot van 1918*).

⁴ Zie hiervóór p. 22, met noot 2. (*Noot van 1918*).

Ndan sang mantri wineh wruhā rika kabeh sang āryya Wīrādhikāra |
 dharmmādhyakṣa rumakṣa salwir ikanang dharmme dalēm tan pramāda |
 dhirotsāha nitya kuminkini swasthā parārttha sang cṛī-narendra ¹ |
 tan mukti phala ning swakāryya rigēngany utpattisang hyang sudhārimma ||1||

D. i. «De beambte nu, belast met het toezicht op dat alles, was Ārya Wīrādhikāra. Als superintendent van heiligdommen waakte hij over de heiligdommen in den Dalēm zonder nalatigheid. Ernstig en onverdroten behartigde hij steeds het welzijn en 't belang van anderen. Hij genoot niet (voor zich) de vruchten van zijn ambt, hoe groot de oplage der heiligdommen ook was.»

De tweede strofe luidt als volgt:

Len tang dharmma lēpas pādekana rinakṣādēgnya de cṛī-narendra |
 Çaiwādhyakṣa sirāng ² wineh wrūha rumaksā parhyangan mwang kalagyan |
 Bodhādhyakṣa sreki rakṣaka ri sakweh ning kuṭi mwang wiḥāra |
 mantri her-haji tang karēṣyan iniwōnyān rakṣake ³ sang tapaswī || 2 ||

D. i. «Ook de andere met vrijdom begiftigde stichtingen worden door Z. Maj. den Vorst in hun staat beschermd: de superintendent der Çiwaïeten werd belast met het toezicht en de hoede van de bedehuizen en kluizen ⁴; de superintendent der Buddhisten, die waakt over alle monnikshutten en kloosters; de Mantri Her-haji ⁵ is degene die zorg draagt voor de brahmaansche kluizenarijen, als beschermer der heremieten.»

ZANG 76.

(*Ibidem.*)

De maat is een specie van Abhikṛti.

Lwir ning dharmma lēpas pratiṣṭa Çiwa mukya kuṭi balay i Kañci len Ka-pulungan |
 Roma mwang ⁶ Wwatan İçwaragrha Palabdhi Tajung i Kuṭa lamba len ri Taruṇa |
parhyangan Kuṭi-jāti Caṇḍi lima Nilakusuma Harinandanottamasuka |

¹ Deze regel wijkt in de maat af van de overige verzen. De oorspronkelijke lezing moet door een onbevoegde hand gewijzigd zijn.

² De tekst heeft sira, doch de maat eischt een lange tweede lettergreep. In 't gehele vers is er geknoeid.

³ Zoo leze men voor rakṣeka.

⁴ Kalagyan schijnt eigenlijk een tijdelijk kluizenaarsverblijf te zijn.

⁵ De oorsprong van den titel van dezen beambte is mij onbekend.

⁶ De gedrukte tekst heeft w w ang, doch het HS. heeft terecht m w ang.

mwang prāsāda hajī Saḍang muwah i Panggumulan i Kuṭi sanggrahe Ja-
yaçikā || 1 ||

D. i. «De voornaamste Çiwaietische met vrijdom begiftigde stichtingen zijn als volgt: Kluizen en hallen te Kafici en Kapulungan; Roma en Wwatan, Īçwaragrha, Palabdhi, Tajung, te Kuṭa lamba en te Taruṇa, het bedehuis van Kuṭi-jāti, de Vijf Caṇḍi's, Nila, Kusuma (of: Nīlakusuma), Hari-nandana, Uttamasuka, en de Konings-toren te Saḍang, en te Panggumulan, te Kuṭi sanggraha, te Jayaçikā.»

Bij de onbekendheid der eigennamen, is de woordscheiding hier en daar onzeker. Hetzelfde geldt van dé volgende namen:

Tan karyya Spaṭikeyang i Jaya manalw i Haribhawana Caṇḍi Pungkal i Pigit |
Nyū dante Katude Srangan Kapuyuran Dayamuka Kulanandana Kanigara |
Rēmbut lan Wuluhēn muwah ri Kinawöng mwang i Sukawijayāthawā ri
Kajaha |

Campēn mwang Rati-Manmathāçrama Kula Kaling i Batu putih teka pa-
mewēh || 2 ||

D. i. «Niet onvermeld te laten: Sphaṭikeyang (?), te Jaya manalu, Hari-bhawana, Caṇḍi Pungkal, te Pigit, Nyū danta, te Katuda (?), te Srangan, Kapuyuran, Dayamuka, Kulanandana, te Kanigara, Rēmbut, Wuluhēn, en te Kinawöng, en te Sukawijaya, voorts te Kajaha, Campēn, de kluizenarij van Rati en Manmatha (den Minnegod), Kula Kaling, daarenboven te Batu¹ putih.»

Na deze opsomming van allerlei Çiwaietische gewijde oorden, volgt die van Buddhistische heilige plaatsen.

Lwir ning dharmma kasogatan kawinayānu lēpas i Wipularāma² len Kuṭi
haji |
mwang Yānatrayarājadhānya Kuwu nātha Surayaça Jarak Laguṇḍi Wadari |
Wewe mwang Pacékan Pasarwwan i Lēmah surat i Pamañikan Srangan
Pangikētan |
Panghawan Damalang Tēpas jita Wanāçrama Jēnar i Samudrawela Pamu-
lung || 3 ||

D. i. «De met vrijdom begiftigde heilige plaatsen der reguliere Buddhistische geestelijkheid zijn als volgt: Wipularāma² en Kuṭi haji, en Yāna-trayarājadhānya³, Kuwu nātha (eig. Koningskamp), Surayaça, Jarak, La-

¹ De b instede van w is verdacht.

² Wipula^o is tegen de maat, daar het één korte lettergreep te veel heeft. Ook de betekenis is onbegrijpelijk. Wipulārāma zou betekenen «ruim klooster», doch ook dit is tegen de maat.

³ Oogenschijnlijk te vertalen met: «hoofdplaats der drie Yāna's». [Zie p. 84.]

gundi, Wadari, Wewe, Pacékan, Pasarwan, te Lémah surat¹, te Pamañikan, Srangan, Pangikétan, Panghapwan, Damalang, Tépas jita, Wanāçrama (d.i. Woudkluizenarij), Jénar, te Samudrawelā, Pamulung.»

Kawinayan, eigenlijk z. v. a. «Winaya-schap» of «Winayisme» is een afleiding van winaya, «tucht», meer inzonderheid 't geheel der regelen van monnikentucht. De Buddhistische geestelijken die van ouds overgeleverde regelen der tucht volgen, leden zijn der monnikenorde, vormen een tegenstelling tot de afdeeling die in den volgenden Zang kabajradharan genoemd wordt; waarover straks meer.

De meesten onder de boven opgesomde gewijde plaatsen zijn genoemd naar boomsoorten. Er komen ook benamingen van anderen aard voor, waarvan de oorsprong ons onbekend is. Yānatraya of Triyāna is de «Drievoudigeweg» of middel om 't Buddha-schap te bereiken, zie Lassen, Zts. f. d. Kunde des Morgenlandes 4 (1842), 494; rājadhānya (voor Rājadhānī) is eigenlijk «hofstad, vorstelijke residentie». Het einddoel van 't Yānatraya wordt soms figuurlijk voorgesteld als een stad van zaligheid.

De opsomming wordt voortgezet in de nu volgende strofe.

Bary angng Amṛtawardhanī Wētiwētih Kawinayan i Patēmwan ing Kanuruhan |
Wēngtal Wēngkér i Hantēn ing Bañu jikēn Batabata Pagagan Sibok Padu-
rungan |
mwang Piñḍātuha len Tēlang Surabha mukya nika ri Sukalila ta pwa pa-
mēwēh |
tan warṇan tikanang manganwaya ri Pogara ri Kulur i Tangkil ādi nika
sōn || 4 ||

D. i. «En dan Amṛtawardhanī, Wētiwētih, Kawinayan², te Patēmwan ing Kanuruhan³, Wēngtal, Wēngkér, te Hantēn, te Bañu jikēn(?), Batabata, Pagagan, Sibok, Padurungan, en Piñḍātuha, en Tēlang, Surabha; deze zijn de voornaamste er van, waarbij nog te voegen Sukalila. Niet vermeld zullen worden die volgen, te Pogara, te Kulur, te Tangkil enz.⁴.»

ZANG 77.

(*Ibidem.*)

De maat is een soort van Kṛti, die in Sanskrit-geschriften niet aangetroffen wordt. Zang 29 van 't Bhārata-yuddha is in dezelfde maat.

¹ Over Lémah surat = Lémah citra op Bali, zie reeds Zang 68, 2. (*Noot van 1918*).

² De betekenis van deze wonderlijke samenstelling is mij duister. Misschien is bedoeld: de gezuiverde korrels van «Winaya-belijdenis», z. v. a. 't zuivere Winayisme.

³ D. i. letterlijk: «plaats van ontmoeting met den Kanuruhan».

⁴ Sōn vermoedelijk schrijffout voor sōk, «in menigte».

Nāhan¹ muwah kasugatan kabajradharan akrameka wuwusēn |
 Īcānabajra² ri Nadī tadā mwang i Mukuh ri Sāmbang i Tajung |
 lāwan tang Amrētasabha ri Bangbang irī Bodhimūla Waharu |
 Tāmpak quri Paruha tañdare Kumuda Ratna Nandināgara || 1 ||

D. i. «Voorts zullen nu³ achtereenvolgens de (gewijde plaatsen) der seculaire Buddhistische geestelijkheid vermeld worden: Īcānabajra, Nadī, dan ook te Mukuh, te Sāmbang, te Tajung, en Amrētasabhā, te Bangbang, te Bodhimūla, Waharu, Tāmpak quri, Paruha tañdara (?), Kumuda, Ratna, Nandināgara.»

Onder kabajradharan heeft men te verstaan de aanhangers van het Tantrische Vajrayāna, gewoonlijk in Nepāl en Tibet vajrācārya's geheeten. Dezen zijn getrouwdd, dus geen monniken, en vormen de klasse van wereldsche geestelijken⁴.

Īcānabajra komt voor in de steeninscriptie van Koning Erlangga, door mij behandeld in Bijdr. Kon. Inst., D. 67 (1913), en wel als een heiligdom, waar een der voorzaten van Erlangga begraven was.⁵ Op blz. 622 [herdruk p. 113—114] van bedoeld artikel heb ik de redenen ontwikkeld, waarom ik Īcānabajra meende te mogen vereenzelvigen met Mpu Siñdok.

Len tang Wungañjaya Palañqi⁶ Tangkil Asahing Samīcy Apitahēn |
 Nairañjane Wijayawaktra Magēnēng i Poyahan Bala masin |
 ri Krat Lēmah tulis i Ratnapangkaja Panumbangan Kahuripan |
 mwang Ketaki Talaga jambale Jungul i Wiṣṇuwāla pamēwēh || 2 ||

D. i. «En Wungañjaya, Palabdhi, Tangkil, Asahing, Samīci, Api-tahēn, Nairañjanā, te Wijayawaktra, Magēnēng, te Poyahan, Bala masin, te Krat, Lēmah tulis⁶, Ratnapangkaja, Panumbangan, Kahuripan, en Ketaki, Talaga jambala, te Jungul, te Wiṣṇuwāla daarenboven.»

Nairañjanā, oorspronkelijk de naam eener rivier in Magadha, welke uit de geschiedenis van Buddha vermaard is, was ook de naam van een heilige plaats op Java, waar de zoo even genoemde Mpu Siñdok in een giftbrief van Çāka 861 (= 939 A. D.) aan een voornamen Buddhist, met den titel van Mpuku i Nerañjanā, d. i. «Monseigneur van Nerañjanā», privileges verleent over gronden, erfelijk in 's mans afstammelingen⁷, waaruit blijkt dat

¹ Nāhan is hier onjuist gebruikt voor nihān.

² Zoo leze men voor iqāka^o.

³ Vgl. Waddell, Lamaism (1895), p. 151; Hodgson, Essays (1874), pp. 41, 52, 63, 69, 99.

⁴ Herdrukt in deze Serie, Deel VII (1917), p. 102—114. Zie er regel 14. (*Noot van 1918*).

⁵ Vermoedelijk foutief voor Palabdhi; vgl. Z. 76, 1:

⁶ Verg. p. 71 noot 3 en p. 84 noot 1. (*Noot van 1918*).

⁷ Kawi-Oorkonden (1875), XXII.

Monseigneur getrouwde was. Hiermede strookt de vermelding van Nairāñjanā als heiligdom der wereldsche geestelijken.

Jambala in Talaga jambala zal wel een verkeerde spelling wezen voor jambāla. T. j. betekent dan eigenlijk: «Moddermeer».

De derde strofe heeft den volgenden inhoud:

Len teng¹ Budur Wwirun i Wungkulur mwang i Mananggung ing² Watu kura |

Bajrāsana mwang i Pajambayan ri Samalantēn ing Simapura |

Tambak laleyan i Pilanggu(?) Pohaji(?) ri Wangkali³ mwang i Bēru |

Lēmbah Dalinan i Pangadwan ādi nika ring pacarccan⁴ apagēh || 3 ||

D. i. «En te Budur, Wirun, te Wungkulur, en Mananggung, Watu kura, Bajrāsana, en Pajambayan, te Samalantēn, Simapura, Tambak laleyan, te Pilanggu, Pohaji, te Wangkali³ en Bēru, Lēmbah, Dalinan(?), Pangadwan, (deze) zijn het vooral die voor een getrouwe opsomming (in aanmerking komen).»

Het blijkt dat op verschillende plaatsen die in dezen en den voorgaanden Zang opgesomd worden, heiligdommen van meer dan één gezindte bestonden; o. a. was er te Palabdi een heiligdom der Çiwaieten, en een der Wajradhara-sekte. De Buddhistische Orde had een heiligdom te Srangan, dat ook voor Çiwaieten een gewijd oord was. Lēmah surat, waar de Orde een heiligdom had, is natuurlijk dezelfde plaats als Lēmah tulis, een gewijd oord ook voor de Wajradhara's.

ZANG 78.

(*Ibidem.*)

Deze Zang is in Çārdūlawikrīdita-maat.

Lwir ning dharmma lēpas karēyan i — — — Sumpud rupit mwang Pilan | len tekang Pucangan Jagaddhita Pawitra mwang Butun tankasah | kapwāteka hana pratiṣṭa sabha len lingga prañālāpupul | Mpungku sthāpaka sang mahāguru panēngguh ni sarāt kottama || 1 ||

D. i. «De vrijstichten van de brahmaansche heremieten zijn als volgt: —, Sumpud rupit, en Pilan, en Pucangan, Jagaddhita, Pawitra, alsmede Butun.

¹ De tekst heeft tegen de maat tek ang.

² Gedrukt i.

³ Het oorspronkelijke artikel gaf hier: Wangkali. De naam Wangkali wordt niet slechts door handschrift en editie-Brandes gegeven, maar ook door de maat vereischt, zoodat Wangkal klaarblijkelijk op een verschrijving berustte. (*Noot van 1918*).

⁴ Verbeterd uit pacaccan.

⁵ Er ontbreken twee lettergrepen, zonder dat dit in den tekst is aangegeven.

Op al deze plaatsen zijn vergaderzalen¹ gesticht, en lingga's, benevens waterleidingen. Mijnheer de superieur is hij die de hoogste Grootmeester in de geheele wereld heet.»

Pucangan is de beroemde door Erlangga [op den berg Pénanggungan] gestichte kluizenarij².

Yeking dharma lēpas rinakṣa mapagč̄ ring swakramanyeng dangū |
milw ang sīma ta —³ pratiṣṭa pinakādinya'n swatantra sthiti |

Bangwan Tungkal i Siddhayatra⁴ Jaya len Siddhāhajōng Lwah kali |
Twas Wāciṣṭa Palah Padar Siringan ādinyang kaçaiwāngkurān || 2 ||

D. i. «Deze met immuniteit begiftigde heiligdommen zijn beschermd en gehandhaafd in hun eigen wijze van doen van oudsher; mitsgaders de dorpsgemeenten — gesticht als begin er van, dat ze als vrijmachtig bevestigd werden. Bangwan, Tungkal, Siddhayātra, Jaya en Siddhāhajōng, Lwah kali, Twas Wāsiṣṭha, Palah, Padar, Siringan zijn de voornaamste van de erfelijke bezittingen der Çiwaieten.»

Angkura, spruit, is hier gebruikt in den zin van «nakomeling»; kaçaiwāngkurān is blijkbaar parallel met kaboddhāngçan in de volgende strofe. Zeer opmerkelijk is de naam Twas Wāsiṣṭha, d. i. «Hart van Wāsiṣṭha» (verondersteld dat de lange ā onjuist is; anders zou het «Hart van een Wāsiṣṭhida» beteekenen [verg. bij Zang 65, 3, de noot 2]); zulk een naam is mij in de Indische bronnen nooit voorgekomen.

Wañjang Bajrapure Wanora Makēduk Hantēn Guhā mwāng Jiwa |
Jumput Çobha Pamuntaran Baru kaboddhāngçan prakāçottama |
Kājar⁵ Ddāna hañiar⁶ Turas Jalagiri Cēṇting Wēkas Wañdira |
Wañdayan⁷ Gatawang Kulampayan i Tālādinya karṣayangkuran⁸ || 3 ||

D. i. «Wañjang, Bajrapura, Wanora, Makēduk, Hantēn, Guhā en Jiwa, Jumput, Çobha, Pamuntaran, Baru heeten de voornaamste erfelijke bezittingen der Buddhisten. Kājar, Dāna hañiar (Nieuwgift), Turas, Jalagiri⁹, Cēṇting, Wēkas, Wañdira, —, Gatawang, Kulampayan, Tāla zijn de voornaamste van de erven behoorende aan de Brahmaansche heremieten.»

Dharmmārṣī Sawungan Bēlah Juru Siddha[ng] Srāṅgan Waduryy Āgēlan |
Gandhātrap Haraçālan Ampu Kakadang hajyan Gahan ring jagat |

¹ Of «wandelparken». Het woord s abha (eigenlijk s abhā) laat beide vertalingen toe.

² Verg. deze Serie, dl. VII (1917), p. 118. (*Noot van 1918.*)

³ Er ontbreekt één lange lettergreep.

⁴ Vermoedelijk y a tra foutief voor yātra.

⁵ De tekst heeft K ajar.

⁶ Conjectuur voor metrisch onmogelijke hañia.

⁷ Corrupt, zooals uit het metrum blijkt.

⁸ Zoo leze men voor kaṣayangkura.

⁹ Een soortgelijke naam als Wanagiri.

Sīmā Nady Abhaye Tiyang Pakuwukan sīmā Kiyal mwang Çuci |
tankaryy ang Kawirī Barat Kacapangan ywānggēgnya sīmā pagēh¹ || 4 ||

D. i. «Heiligdommen (of stichten) van Brahmaansche heremieten zijn Sawungan, Bēlah, Juru siddha, Srangan, Waduri, Agēlan, Gandha, Atrap, Haraçālan, Ampu, Kakadang hajyan, Gahan ring jagat. Dorpsgronden te Nadi, Abhaya, Tiyang, Pakuwukan; dorpsgronden te Kiyal en Çuci, alsmede Kawiri, Barat, Kacapangan: deze zijn in de positie van vaste dorpsgemeenten.»

Het is mij niet duidelijk welk onderscheid er is tusschen de «dharma's van R̄ṣi's» in deze strofe en de dharma's «lēpas karēşyan» in strofe 1; en tusschen de sīma's hier en in de voorgaande strofe.

Len sangkerika wangça Wiṣṇu kālap² ing Batwan Kamangsyān Batu |
Tanggulyan Dakulut Galuh Makalaran mukya swatantrāpagēh |
len tang deca Mēḍang Hulun hyang i Parung Lungge Pasajyan Kēlut |
Andēl Mād(?) Paraḍah Gēnēng Pangawan ādinya nluput ring dangū || 5 ||

D. i. «Afgescheiden daarvan is de Wiṣṇuietische familie³, die bezittingen heeft te Batwan, Kamangsyān, Batu, Tanggulyan, Dakulut, Galuh, Makalaran, de voornaamsten van hun bevestigd vrijgebied; en de desa's Mēḍang, Hulun hyang, Parung, Lungga, Pasajyan, Kēlut, Andēl —, Paraḍah, Gēnēng, Pangawan, zijn de voornaamste van die eertijds met immunititeit begiftigd zijn.»

Tan warṇan tikanang kalagyan anēlat ring sarwwadeçeng Jawa |
lāwan tang kuṭi sapratiṣṭa ng ilu tang tanpratiṣṭāpagēh |
ndan bhedanya kacañdikān sthiti kabhuktyanyān sake nāgara |
mwang kasthāpakan unggwan ing lumagilagy amrih kriyā mwang brata || 6 ||

D. i. «Wij zullen niet beschrijven de kalagyan genoemde verblijven⁴, verspreid over alle plaatsen van Java; noch de monnikshütten, zoowel de vast gevestigde als de niet vast gevestigde; noch de soorten van tempelgebieden waaraan inkomsten verzekerd zijn van wege den staat; noch priorieën, plaatsen waar men tijdelijk verblijft voor godsdienstige ceremoniën en geloften.»

Len tang mañḍala mūla sāgara kukub pūrwwasthitinyeniwō |
tankaryy ang sukayajña kasturi caturbhasmeka ling sang r̄ṣi |

¹ De tekst heeft °m a g ö h.

² Conjectuur voor kālat.

³ Namelijk familie in geestelijken zin.

⁴ Vgl. boven blz. 82, noot 4.

katyāgan caturāçrame Pacira bulwan mwang Luwan nwe¹ Kupang |
akweh lrānya mangāçrayeng thani lawan janggan prasiddheng jagat || 7 ||

D. i. «En de (gewijde) kringen, boomwortels, zeetempels(?), grafbedekkingen(?), die in hun vorigen staat onderhouden zijn; alsmede de vreugdeoffers [. . . .]², zooals de R̄ṣi's zeggen; de kluizenarijen der 4 Āçrama's³ te Pacira bulwan en Luwan, — Kupang. Een groote menigte ervan leeft van landbouw en groenten, hetgeen algemeen bekend is.»

ZANG 79.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is een Sragdharā.

Sāmpun tang sarwwadeçeng Jawa tinapak adēgnyeki ngūni nlinakwan |
dharma mwang sīma len wangça hilahila huluntyang(?) kuti mwang ka-
lagyan |
sakweh ning sapramāṇā pinagēhakēn asing nispramāṇā ginēgwan |
mantuk ring deça bhṛtya n-sinalahakēn ingg⁴ Āryya Rāmādhirāja || 1 ||

D. i. «Reeds is de staat van alle desa's op Java nagegaan; dit is 't eerste wat verricht werd. De heiligdommen en (vrije) landerijen en familiegronden(?) ——, monnikshutten, en kalagya genoemde verblijven⁵; alle die bewijzen (van bezitrecht) hadden, werden daarin bevestigd; allen die ze niet hadden, werden er van voorzien(?). De onderhoorigen die door Ārya Rāmādhirāja schuldig(?) verklaard waren, keerden terug naar hun desa's.»

Çrī-nātheng Wēngkēr otus manapaka rikang⁶ deça sakwehnya warṇṇan |
Çrī-nātheng Singhasāryy otus anapaka [ri] göng ning ḍapur saprakāra |
kapwāgēgwan patik gunḍala sira miwō⁷ kāryya tanlambalamba |
hetunya ng Yāwabhūmy ātutur ing ulah anūt çāsana⁸ çrī-narendra || 2 ||

D. i. «Z. H. de Vorst van Wēngkēr gaf opdracht om de desa's op te ne-

¹ Corrupt.

² Wat met kasturi bedoeld wordt, is mij niet bekend; het KBWdb. (II, 194) geeft geen licht. Ook oaturbhasma is onverklaarbaar; [doch zie bij Zang 81, 2].

³ Met de «Āçrama's», kunnen hier niet bedoeld zijn de 4 leefwijzen. Volgens 't KBWdb. (1897) I, 619 verstaat men onder oaturāçramī: Brahmanen, R̄ṣi's, Caiwa's en Saugata's. — (Verg. Zang 66, 8, met de noot 2; en Zang 81, 2. *Toevoeging van 1918.*)

⁴ Conjectuur voor: i s a n g n g.

⁵ Verg. hiervóór p. 82, noot 4. (*Noot van 1918.*)

⁶ Verbeterd uit manapakā rikanang.

⁷ De tekst heeft siran umi wō.

⁸ In den tekst çāçāna.

men en alle te beschrijven; Z. H. de Vorst van Singhasāri gaf last om 't aantal kookplaatsen (haardsteden) van allerlei aard op te nemen. Die gemachtigde(?) dienaren, allen even gehoorzaam, volbrachten onverflauwd hun taak. Dien ten gevolge leerde (de bevolking van) Java-land zich gedragen volgens de bevelen van Z. Maj. den Koning.»

Ngkā tang nūśāntare Bāly amatēhan¹ i sācāra ring Yāwabhūmi |
 dharmma mwang cārāma lawan kuwu tinapak adēgnyeki sampun tiningkah |
 sang Boddhādhyakṣa munggw ing Baḍahulu Baḍahaluw ing² Gajah tanprā-
 māda |
 wruh ri kweh ning sudharmme kasugatan inutus cī-narendrān rumaksā||3||

D. i. «En 't andere eiland, Bali, was conform in alle gebruiken met Java-land. De staat der heiligdommen, kluizenarijen en tijdelijke verblijven (ku-wu) werd nagegaan; dit is geheel in orde gebracht. De Superintendant der Buddhisten, gezeteld te [Baḍahulu] Baḍahalu, Gajah³, niet nalatig, is door Z. M. den Vorst gezonden, om, kennis nemende van de Buddhistische heilige gebouwen, daarvoor te waken.»

ZANG 80.

(*Ibidem.*)

Maat Madraka.

Lwir nikanang kasogatan i Balī Kādhikaraṇan muwah Kuṭi hañar |
 lāwan i Pürwanāgara muwah Wihāra bahu ng Ādirājya Kuturan |
 ném tikanang kabajradharan uttama nghing i Wihāra tang kawinayan |
 kirṇṇa makādi ng Ārya-dadi rājasanmata kuṭinya tan wicaritan || 1 ||

D.i. «De bezittingen der Buddhisten op Bali zijn als volgt: Kādhikaranan⁴ en Kuṭi hañar (Nieuwkluis) en Pürwanagara en Wihāra bahu (Nieuwmunster), Ādirājya Kuturan⁵, de zes voornaamste plaatsen der Bajradhara-sekte; slechts de Wihāra (d.i. Klooster of Munster) behoort aan de reguliere geestelijkheid. Overal verspreid zijn de met 'skoningsgoedkeuring gevestigde kluizen, Āryadadi enz. Daarover zal niet uitgeweid worden.»

Milw atikang sudharmma ri Bukit Sulang Lēmah i Lampung Anyawasudhā|

¹ Zoo leze men voor °ha t.

² De tekst heeft āng.

³ Verg. hiervóór dl. VII, p. 279, in Zang 14, 3: Baḍahulu mwang i Lwāgajah; en Prof. Kern's korte vertaling op p. 241 aldaar. (*Noot van 1918*).

⁴ De gewone beteekenis van Skr. adhikarāna is «gerechtshof». Ik vermoed echter dat met Kādhikaranan bedoeld is de hoofdzetel van geestelijk bestuur.

⁵ Vgl. Zang 16, 3 en 't KBWdb. (II, 159) onder kutur. [Zie ook p. 78 hiervóór.]

khyāty angaran Tathāgatapura Grēhasthadhara¹ supraçāsti n-amatēh |
 bhyoma² rasārkka Çāka diwaça-nya suk nr̄pati Jiwaneçwara dangū |
 wṛddhasumantry upāsaka ng abhūmi çuddha tēhēr apratiṣṭa n-inutus || 2 ||

D. i. «Alsmede het heiligdom te Bukit, Sulang, Lēmah (grond) te Lampung, Anyawasudhā³; wat bekend is onder den naam Tathāgatapura Grēhasthadhara⁴ is door een goeden giftbrief bevestigd: in datum van Çāka 1260 (= 1338 A. D.) heeft de vorst van Jiwana⁵ indertijd het gesticht. De Mantri sēpuh, een upāsaka (Buddhistische leek) was het, die afgevaardigd werd om den grond te wijden en daarna ('t heiligdom) op te richten⁶.»

Salwir ikang swatantra tuhu sapramāṇa pagēh tēkap narapati |
 kīrtti sang ādi-sajjana sakāwakanya ya rinakṣa mogha tinēngöt |
 mangka juga swabhāwa sang inuttama prabhuvicēṣa digjaya wibhuh |
 nyāma muwah rinakṣa sahanā ni kīrtti nira de ni sang prabhu hēlēm || 3 ||

D. i. «Al de vrijstiften, die ware bewijzen hadden, [worden] bevestigd door de vorsten; de vrome stichtingen van vroegere deugdzame mensen, met hun vertegenwoordigers(?) worden behoed en voor onschendbaar verklaard. Zōō was de aard der uitnemendste voortreffelike, wereldverwinnende, grootmachttige heerschers. Zoo ook mogen voorts al hun vrome stichtingen door latere heerschers behoed worden.»

Mwang makadon katona taya ni durātmaka rikang sabhūmi kacaya |
 hetu nikang pradeça tinapak tinūt⁷ sawalēr samudra jinajah |
 sthitya nirang tapaswi sahaneng pasir wukir alas pradeça kasenēt |
 tr̄ptya miwō tapa brata samādhy anambyakēn i haywa ning sabhuwana || 4 ||

D. i. «En hij⁸ stelt zich ten doel, dat er geen booswichten in 't (door hem) behoede land te zien zullen wezen. Uit dien hoofde werden (alle) streken onderzocht, voortgaande totdat men aan de zee stuitte (?) doorkruist, tot gerust verblijf aller asceten in strand, gebergte, wouden, afgelegen oorden, zoodat zij met voldoening zich aan ascese, geloften, en vroom gepeins kunnen overgeven, daardoor tevens het heil der geheele wereld bevorderende.»

¹ Conjectuur voor °swādhara.

² Wanspelling voor w y o m a.

³ D. i. eigenlijk «andere aarde». Het is de vraag of een eigennaam gemeend is.

⁴ Wegens de onzekerheid der spelling is moeilijk te zeggen wat met d h a r a gemeend is. Gr̄ha stha is «een familievader».

⁵ De vader van Hayam Wuruk.

⁶ De constructie van den tekst is zeer vreemd, doch ik kan er niets anders uit maken.

⁷ Gedrukt tinuta.

⁸ Het onderwerp staat in den zin niet uitgedrukt. Ik veronderstel dat de dichter den Koning op 't oog heeft.

ZANG 81.

(Ibidem.)

De maat is een specie van Atyaṣṭi.

Göng ny ārambha¹ nareçware pagēha sang tripakṣe Jawa |
 pūrwwācāra nireng praçāsty alama tang rinakṣe² niwō |
 kotsāhan haji yatna don ira wineh patik gunḍala |
 tan wismṛtya nireng carādhigama çıkış len çāsana³ || 1 ||

D. i. «Veelvuldig was de bemoeienis des Konings om de 3 godsdienstige gezindten⁴ op Java (in hun rechten) te bevestigen. Zijn eerste gedragslijnen opzichte der oude giftbrieven was, dat zij behouden en gerespecteerd werden. De vaste wil des Konings, zijn streven en doel, maakte dat de gemachtigde(?) dienaren niet zouden vergeten de lessen van goed gedrag, de voorschriften der zedelijkheid en der leer.»

Nāhan kāraṇa sang caturdwija paḍāngusir kottaman |
 wipra mwang ṣi Çaiwa Bodha tētēp⁵ ing swawidyā tutur |
 sakweh sang caturāçrama pramuka sang caturbhasma⁶ sōk |
 kapwāteka tumungkul ing brata widagdha ring swakriyā || 2 ||

D. i. «Dat is de reden dat de vierderlei geestelijken⁷ allen uitstekendheid nastreven: Brahmanen, Ṣi's, Çiwaieten, Buddhisten zijn vast in de hun eigen wetenschap en leer. Al de vier Āçrama's, voornamelijk de talrijke caturbhasma's, onderwerpen zich aan geloften, ervaren in hun eigen ritueele handelingen.»

Tusschen wipra en ṣi bestaat, naar ik veronderstel, het onderscheid dat de eersten niet leven als heremieten, de tweeden wel. Wie onder de «Vier Āçrama's» bedoeld zijn, begrijp ik niet. In 't KBWdb. I (1897), p. 619 vindt men opgegeven dat de «Caturāçrami's» zijn: de Brahmanen, Ṣi's, Çaiwa's en Saugata's, maar deze vier klassen zijn reeds genoemd. De term caturbhasma, etymologisch z. v. a. «vier-asschig», is mij uit Indische bronnen onbekend; mogelijk heeft men daaronder zekere sectarische bedelorden te verstaan. Çiwaietische asceten plegen zich met asch te besmeren, doch de Çaiwa's zijn al genoemd.

¹ Verbeterd uit āramka.

² Zoo leze men voor rinakṣa.

³ De tekst heeft çāçānā.

⁴ Verg. Zang 51, 5. (*Noot van 1918*).

⁵ Gedrukt boddhātgēp.

⁶ De tekst heeft caturbhaṣma. Vgl. Zang 78, 7.

⁷ Dwija betekent, gelijk men weet, gewoonlijk «brahmaan», maar dat past hier niet.

Ngkā sakweh nira sang caturjana paḍa sthitīng cāsana |
 mantrī mukya sang Āryya karwa nipiṇeng kabhūpālakan |
 kryankryan kṣatriyawangça len wali suçila yatneng naya |
 milw ang waiçya sabhūmi çūdra jeněk i swakāryyāpagēh || 3 ||

D. i. «Nu zijn alle vier klassen van 't volk gehoorzaam aan de bevelen. De voornaamste Mantri's, de twee Ārya's, zijn ervaren in 't landsbestier. De Grooten, van Kṣatriya-geslacht en Pairs, zijn deugzaam en zorgvuldig in hun gedrag. Ook de Waiçya's over 't heele land, en de Çūdra's hebben behagen in hun vaste bezigheden.»

Wali heb ik vertaald met «pair», op grond van Makassaarsch bali, «ambtsgenoot, pair»; dezelfde zin van «een gelijke» ligt in Malagasi vady, «gade», vinady, «getrouwde»; Mota qaliga, «maagschap, maag». Het Oudjav. wali heeft natuurlijk niets te maken met Nieuwjav. aan 't Arabisch ontleende wali.

Yekang janma ¹ catur sujanma n-umijil sakeñg hyang Widhi |
 ling ning cāstra wěnang sagatya nika de narendreng pura |
 kapwekāpagēh ing swaçila kīmutang kujanmatraya |
 nang cañdāla měleca tuccha paḍa yatna ring swakrama || 4 ||

D. i. «Van de vier welgeboren kasten die hun ontstaan te danken hebben aan den goddelijken Albestierder, wordt de heele toestand beheerscht door den Vorst in den staat: zij zijn vast in hun zedelijk gedrag. Zelfs de drie lage volksklassen, namelijk Cañdāla's, Mleccha's, en Tuccha's, nemen zorgvuldig hun fatsoen in acht.»

Mleccha is in 't Skr. «barbaar»; hier echter is het de benaming van een zekere lage kaste; zie 't KBWdb. IV(1912), 585. Ook Tuccha, «nietig, laag», komt in Indië voor als benaming eener bepaalde menschenklasse; men zou het kunnen vertalen met «schooier».

ZANG 82.

(*Ibidem.*)

In Suwadāna-maat.

An mangkā lwir nikang bhūmi Jawa ri pangadēg c̄ri-nātha siniwi |
 norang sandeha ri twas nira n-umulahakēn kīrttyānukani rāt |
 tēkwan c̄ri-nātha kārw amwangi haji n-agawe şad dharmma kuçala |
 mwang penak ² c̄ri-narendra pratuha ³ tumut i buddhi c̄ri-narapati || 1 ||

¹ Gedrukt jan mi.

² Verbeterd uit penan.

³ Zoo leze men voor pranuha.

D. i. «Zoodanig is de gesteldheid van 't land Java onder de regeering van den heerschenden Vorst. Hij weifelt volstrekt niet in zijn gemoed om vrome werken tot stand te brengen tot vreugde der wereld, terwijl de twee vorsten¹ den Koning aanvuren om de zes deugden uit te oefenen²; en de oude hooge vorstelijke personen zijn bevredigd, daar zij de gezindheid van Z. Maj. den Vorst deelden.»

Çrī-nāthe Singhasāryy anaruka ri Sagadā dharmmāparimita |
 Çrī-nāthe Wēngkér ing Çūrabana Pasuruhan lāwan tang i Pajang |
 Buddhādhiṣṭāna tekang Rawa ri Kapulungan mwang Locanapura |
 Çrī-nāthe Watsarikang Tigawangi magawe tuṣṭeng parajana || 2 ||

D. i. «Z. H. de heerscher van Singhasāri legde te Sagadā onmetelijke dharma's aan; Z. H. de heerscher van Wēngkér te Çūrabana, Pasuruhan en Pajang, Buddhādhiṣṭāna te Rawi, Kapulungan en Locanapura; Z. H. de heerscher van Watsari te Tiga-wangi, hetgeen de lieden vreugde gaf.»

Met die «onmetelijke dharma's» zullen wel dharmasimā's, d. i. «vrije landerijen», bedoeld wezen. Ook de vrome giften van den heerscher van Wēngkér, 's Konings oom, zullen in gronden bestaan hebben, en daarenboven uit een heiligdom, Buddhādhiṣṭāna, d. i. «hoofdplaats van Buddha»; voorts te Kapulungan; en Locanapura, zeker wel een onnauwkeurige spelling voor Locanāpura, d. i. «stad van Locanā», want Locanā is een bekende Buddhistische godin, de wederhelft (çakti) van den Dhyāni-buddha Akṣobhya (of van Wairocana).

Wie als vorst van Watsari wordt aangeduid, heb ik niet kunnen opsporen. De vorm van den naam lijkt eenigszins verdacht.

In de derde strofe gaat het aldus voort:

Sakweh ning mantri sampun kṛtawara sinungan sīmāsirasirān |
 caitya prāśāda ta pwang ginaway ika lawan linggādi³ satata |
 bhaktīng hyang bhakti ri pitṛēgaṇa samasamātwang ring muniwara |
 dāna mwang kīrtti puṇyenulahakēn ika solah sang prabhu tinüt || 3 ||

D. i. «Al de Mantri's hebben gunstbewijzen ontvangen, zijn begiftigd met tal van dorpsgronden. Tempels, torens werden dan opgericht, en voortdurend lingga's, enz. Men bracht godsdienstige hulde aan de goden, hulde aan de Voorvadershare; allen betoonden eerbied jegens de Wijzen. Milde schenkingen en heilige monumenten werden uitgevoerd in navolging van 't gedrag des heerschers.»

¹ Namelijk 's Konings ouders.

² Omrent kuçala vgl. men 't KBWdb. onder kuçala (II, 198); een verkeerde spelling van kuçala.

³ In den tekst linggādhī.

ZANG 83.

(Ibidem.)

In Sragdharā.

An mangkā kottaman cṛī-narapati siniwīng Tiktawilwaikanātha |
 sāksāt candreng čarat kastawan ira n-agawe tuṣṭa ning sarwwaloka |
 lwir padma ng durjjana lwir kumuda sahana sang sajanāsih ¹ tēke twas |
 bhṛtya mwang koça len wāhana gaja turagādinya himpēr samudra || 1 ||

D. i. «Zoo is de voortreffelijkheid van Z. Maj. den Vorst, die te Majapahit als alleenheerscher regeert. Gelijk aan de Maan in den herfst wordt hij geprezen, daar hij de geheele wereld met vreugde vervult. Als waterrozen zijn de boosdoeners, als witte lotussen de goeden, welke hem allen hartgrondig liefhebben. Zijn dienaren, geldmiddelen, wagens, olifanten, paarden enz. zijn (onmetelijk) als de zee.»

De prachtige helderheid der Maan in de herfstmaanden, inzonderheid in Kārttika, waarin de volle maannacht bekend is als kau mudī, is in Voor-indië spreekwoordelijk. Natuurlijk past de vergelijking niet voor Java, doch zulks neemt niet weg dat de Javaansche dichter slaafs het Indische voorbeeld navolgt.

De roode lotussen (padma's) bloeien bij dag en sluiten hun kelken 's nachts; omgekeerd openen de kumuda's zich 's nachts en prijken zij als de Maan schijnt; de Maan heet dan ook, in beeldsprak, hun geliefde. De boosdoeners worden vergeleken met de padma's, omdat deze voor den maneschijn als het ware schuil gaan, kwijnen, terwijl de kumuda's dan zich ten volle ontplooien en bloeien. Hetzelfde *concreto*, eenigszins anders uitgedrukt, hebben wij reeds aangetroffen in Zang 7, 1.

Mangkin rabdhekanang Yāwadharanī kapawitranya ring rāt prakāča |
 nghing Jambudwipa lawan Yawa kēta ng inucap kottamanyan sudeča |
 dening kweh sang widagheng aji makamuka sang dhyakṣa saptopapatti |
 mwang pafijy ang jīwalekan (?) tangara sing umungup kāryya kapwāti-
 dakṣa || 2 ||

D. i. «Hoe langer zoo meer begint de gezegende toestand van 't Javaansche land in de geheele wereld bekend te worden. «Slechts Jambudwipa (Voor-indië) en Java», heet het, worden bij uitstek goede landen genoemd, wegens de menigte van mannen ervaren in de leer, met de opperrechters (Dhyakṣa) en de zeven Upapatti's, aan 't hoofd, en de Pafiji's [. . .], Tangara's, alwie, uitstekend in hun werk, zeer bekwaam zijn.»

¹ Gedrukt sajanāsih.

Rabdha, dat ik elders niet aangetroffen heb, houd ik voor een uit misverstand ontstane verminking van ārabdha [«begonnen»]. Met jīwalekan, dat er verdacht uitziet, weet ik geen weg. Tangara is vermoedelijk een synoniem van Taṇḍa¹.

Mukya ng Çrī-Brahmarāja dwija parama² mahākawya anindyāgamajñā
hēnty ang tarkkādi kawruh nirang nipiṇa mahākawya naiyāyikādi³ |
mwang ḍanghyang Bhāmanātibrata kuṭala tameng Weda ṣat⁴ karmma
çuddha |
āstām çrī-Wiṣṇu sakte ḡama⁵ japa makadon wrddhya ning rāt subhikṣa || 3 ||

D. i. «Vooraan staat Çrī-Brahmarāja, de uitstekende brahmaan, onbespilijke groote dichter en kenner der godsdienstige overlevering; hij heeft een volkommen kennis van de skeptische en andere philosophieën, is knap in de poëtie, in 't stelsel der dialektiek, enz. En de ḍanghyang (Brahmaansche leeraar) Bhāmana, zeer vroom, deugdzaam, ervaren in de Weda's en de 6 reine werkzaamheden⁶. En ook Çrī-Wiṣṇu, die heil zoekt in kalmte des geestes en prevelgebeden, met het doel dat het land toeneme in welvaart.»

Hetunyānāntara sarwwajana tēka sakeng anyadeça prakirṇṇa |
nang Jambudwipa Kamboja Cina Yawana len Cēmpa Karṇṇātakādi |
Goḍa mwang Syangka tang sangkan ika makahawan potra milw ing waṇik
sök |
bhikṣu mwang wipra mukyān hana tēka sinungan bhoga tuṣṭa npanganti || 4 ||

D. i. «Dientengevolge kwamen onophoudelijk allerlei lieden uit andere landen, in menigte: zooals uit Jambudwipa, Kamboja, China, Yawana, Campā, Karnāṭaka enz., Gauḍa en Siam, — kwamen zij per schip met talrijke handelaars; monniken en voorname brahmanen; die er kwamen, werden onthaald en verbleven er gaarne.»

Yawana hebben wij reeds ontmoet in Zang 15, l. 7

Moeielijkheid baart Syangka, dat eveneens in Zang 15 voorkomt en een van elders onbekende bijvorm van Syam schijnt te wezen, en niet in twee woorden gescheiden mag worden. Maar wat is dan tang?

¹ In zang 88, 1 vertaald met «ouderling (van het dorpsbestuur)». Verg. 't KBWdb. II, 569. (*Noot van 1918*).

² Verbeterd uit warāma.

³ Zoo leze men voor naiyeyikādi.

⁴ Gedrukt ṣad.

⁵ In den tekst ḡakte sāma. ḡakte beteekent «bekwaam».

⁶ Deze 6 geroorloofde werkzaamheden eens brahmaans, zijn: studie, onderwijs, offeren voor zich zelf, offers verrichten voor anderen, aalmoezen geven, aalmoezen ontvangen.

⁷ De hier in het oorspronkelijke artikel volgende besprekking van Yawana is bij den herdruk weggelaten, daar Prof. Kern later aan een andere opvatting de voorkeur heeft gegeven. Zie dienaangaande bij Zang 15 hiervóór; in deze Serie, Deel VII (1917), p. 280 — 281 met de noot op laatstgenoemde bladzijde. (*Noot van 1918*).

Gođa is Gauda [thans: Gaur] in Oostelijk Hindustan.

De 5de strofe luidt als volgt:

Ndān angkēn Phālguna Çrī-nṛpati pinaripūjeniwō ring swarājya |
prāpta ng mantri sabhūmī Jawa juru kuwu len dhyakṣa sarwwopapatti |
milw ang Bālyādi nūṣantara sahana saha prabhrēti n-tanpēgat sōk |
byāpāri mwang waṇik ring pēkēn angēbēkatēpsarwwabhanḍanya kīrṇṇa || 5 ||

D. i. «En in iedere maand Phālguna wordt Z. Maj. de Vorst geéerd en gevierd in zijn heerschappij. Dan komen de hooge staatsdienaren (*mantri*) van geheel Java, de districtshoofden (*juru*), de dorpschoofden (*kuwu*), en de rechterlijke ambtenaren (*dhyakṣa*) met de *upapatti*'s; mede komen de (lieden van de) andere eilanden, Bāli, enz., allen met eergeschenken, die oneindig talrijk zijn. Neringdoenden en kooplieden vullen in dichte menigte de markt met al hun uitgespreide waren.»

Tingkah ning pūja n-idran bhrisadīsaha mṛdanggenarakning wwang akweh |
ping pitw angkēn dinembuh sasiki saha niwedya n-dunung ring wanguntur |
homa mwang brahmayañenulahakēn ira sang Çaiwa Boddha n-pamūjā |
amwīt ingng aṣṭamī krṣṇa makaphala rikang swastha ni' çrī-narendra || 6 ||

D. i. «De wijze waarop de feestelijke ommegang geschiedt is zóó, dat een *Bhrisadi*² met trommelgeschal door veel volks in plechtigen optocht rondgeleid wordt. Zevenmaal wordt het dagelijks herhaald (?); ieder begeeft zich met offeranden naar den *Wanguntur* (*Sitinggil*). Offers aan den Vuurgod en *brahmayañā*'s³ worden door de Çiwaietische en Buddhistische geestelijken ter vereering verricht, te beginnen met den 8ste der donkere maandhelft, voor het welzijn van Z. Maj. den Vorst.»

ZANG 84.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is een soort Kṛti.

Prāpta ng diwaça kaping pādbēlas i wijil Çrī-narapati warṇṇan |
tingkah nira midēr ing⁴ nāgara marasuk bhūṣaṇa kanakādi |
çōbhābhra pinikul ing jampaṇa mahawan lantaran atuntun |

¹ Conjectuur voor *swasthāna*.

² De beteekenis van dit woord, dat ondanks de onjavaansche bh geen Skr. is, ken ik niet. Het herinnert aan *Prisadī* in Zang 64, 1, waarvan het misschien een andere uitspraak is. Vermoedelijk is bedoeld een reusachtige pop, voorstellende een of ander mythisch wezen.

³ D. i. een godsdienstige handeling bestaande in 't opzeggen van heilige teksten.

⁴ Gedrukt midēr eng, doch de conjunctief is hier niet op zijn plaats.

mantri saçıwabhujanggādi nika manganggo dadar angiring¹ sōk || 1 ||

D. i. «Er worde beschreven hoe op den 14^{den} Z. Maj. de Vorst naar buiten kwam (wijil) en in de stad rondging getooid met sieraden van goud enz. Luisterrijk pralend werd hij gedragen in een palankijn, terwijl wegberiders aan beide zijden gingen ten geleide. Mantri's met geleerde geestelijken der Ciwaieten enz., de hun geschonken (kleedij) dragende, vergezelden hem in grooten getale.»

Ghūrṇṇa ng pađahi² mṛdangga trūṭika dudū ng çangka tara yan atri |
sinrang ni pasēlur ing bhaṭṭagaṇa manguccāraṇa ng abhiwāda |
çloka stuti nira sangkeng parapura de sang nipiṇakawīndra |
cihna nrēpati gahan lwi Raghusuta Krṣṇañjaya(?) subhageng rāt || 2 ||

D. i. «Daverend was 't geluid der feestmuziektrommen [...]»³; anderzijds weerklanken de schelphoornen helder, opgedrongen⁴ door de lange rij van een troep loszangers die een begroeting uitspraken; losgedichten komen uit andere steden van dichter-vorsten, als blijk dat de Vorst luisterrijk is als Rāma en — (zoo) bemind in de wereld.»

Een naam als Krṣṇañjaya is feitelijk ongerijmd. Het zal wel een fout wezen voor Karṇañjaya, «Overwinnaar van Karṇa», d. i. Arjuna.

Sāmpun nr̄pati manek ring maṇimayasinghāsana suminābhra |
Çoddhodani sakala lvir nira wahu sangke Jinapada çobhā |
byakta trisura Surendrāṅ umarék i himbang nira n-apūja hyang |
āpan pada linēwih bhūṣaṇa nika sotan wwang adhika mūlyā || 3 ||

D. i. «Reeds had de Vorst den troon van edelgesteente bestegen, met luister schitterende. Hij leek als Çuddhodhana's zoon (de Buddha) in persoon, zoo even uit het prachtige Jina-verblijf (Buddha-hemel) gekomen. Zichtbaar waren de 3 goden⁵ en de heer der Goden (Indra) tegenwoordig aan Zijne zijde, terwijl hij devotie verrichtte. En allen hadden een uitstekend tooisel; geen wonder, dewijl zij hoogaanzienlijke personen waren.»

Het dient bijzonder opgemerkt te worden dat de dichter zich Čākyamuni voorstelt als verblijvende in Jinapada, een woord gevormd naar 't model van Viṣṇupada, Viṣṇu's verblijf. Die voorstelling is niet vreemd aan Mahāyānisten, ofschoon ze lijnrecht in strijd is met de oude, rechtzinnige leer.

Ik begrijp niet recht wat de dichter in de twee laatste versregels eigenlijk

¹ Zoo leze men voor ingiring.

² Pađaha is de lezing van 't HS.; pađahi is mijn conjectuur.

³ Trūṭika is onvindbaar. Misschien heeft men trūṭita te lezen, in welk geval men zou kunnen vertalen: «afgebroken door».

⁴ Er zal bedoeld wezen: «waarop onmiddellijk volgde».

⁵ D. i. Brahma, Viṣṇu en Ciwa? Onzeker.

te kennen geeft. Er kan toch geen sprake wezen van de werkelijke tegenwoordigheid van Indra enz., in eigen persoon! Hoe dan 's mans woorden te verklaren? Wellicht op de volgende wijze. Uit de beschrijving die de Chineesche pelgrim Hiuen Thsang geeft van een groot feest hetwelk Koning Çilāditya (*al.* Harṣa) bij zekere gelegenheid aanricht, blijkt dat een gouden beeld van den Buddha plechtig op een olifant werd rondgedragen, terwijl de koning zelf, in 't kostuum van Indra, ter linkerzijde een prachtig zonnescherm ophield, en koning Kumāra van Kāmarūpa (Assam), onder de trekken van den god Brahma, met een witten vliegenwaaijer in de hand zich aan den rechterkant hield.¹ Hieruit ziet men, dat hooggeplaatste personen bij een feestelijke gelegenheid den Buddha *in effigie* vereerden door de rollen op zich te nemen van godheden die den Meester bij diens leven als nederige dienaren hulde plachten te bewijzen. Hun rol bracht mede, dat zij het kostuum der door hen voorgestelde goden aannamen. In ons gedicht neemt de Koning zelf de plaats van den Buddha in, die aan zijne zijde aanzienlijke personen heeft welke gedienstige godheden voorstellen. Wie die personen zijn, wordt niet gezegd. Dit is de eenige verklaring die ik van de alles behalve duidelijke plaats weet te geven. Doch gaan wij verder.

Tingkah ni laku nira c̄rī-nṛpati Pajang sapriya pinakāgra |
 singhāsana nira sāmpun lēpas inarak ning balagaṇa kīrṇṇa |
 mantrī Pajang athawā mantri ri Paguhan rowang ika sapaṇṭa |
 lakṣārwuda marasuk bhūṣaṇa saha bhr̄tya dhwaja paṭahādi || 4 ||

D. i. «In den tocht vormde Z. Hoogheid de Vorst van Pajang met zijne geliefde gade de voorhoede. Zijn troon was reeds vooruit, statig begeleid door een wijdverspreide menigte troepen. De Mantri's van Pajang en de Mantri's van Paguhan, hun gezellen, (volgden) in groepen: lakṣā, arbuda,² gekleed in prachtkostuum, met dienaren, vlaggen, trommen enz.»

Mangkā nṛpa ri Lasēm sapriya ri wugat lampah ira sabh̄tya |
 mwang c̄rī-nṛpa ri Kadintēn sayugala sāmātyabala ri wuntat sačrī |
 c̄rī-Jiwanapararājñī ri wuri saha bhr̄tyagaṇa sabharttā |
 c̄rī-bhūpati pamēkas mantry adhika sa Yāwāwani mangiring sōk || 5 ||

D. i. «En de vorst van Lasēm met zijne vrouw trok daar achter met zijne dienaren, en daarachter Z. Hoogheid de vorst van Kađiri met gade, met ministers en leger, met pracht. H. Maj. de opperkoningin van Jiwana (Kahuripan) daarachter met de schare van dienaren, met haar echtgenoot. De

¹ Zie Stan. Julien, *Voyages des Pèlerins bouddhistes*, II (1857), 258.

² Ik heb deze telwoorden onvertaald gelaten. Zelfs als men aan die getallen een veel geringer waarde toekent dan ze in 't Sanskrit hebben [100.000 & 10.000.000], zijn de cijfers van den dichter belachelijk overdreven.

overige landsheeren (b h ū p a t i) en voorname Mantri's van geheel Java-land volgden in groote menigte.»

Ton tang parajana sarsök pěnuh ariwěg tanpasěla manonton |
pinggir nikanang lěbuh ajajar tang çakaça¹ pinanggung² |
dwārānapis³ awawa lwir dhwaja nguniweh panggung ika riněngga |
sök stry anwam atuha dudw ang mangčbék umunggw ing bacingah atim-
bun || 6 ||

D. i. «Men zag een talrijk publiek, in volte samengeschoold zonder tus-schenruimte, toeschouwende. Aan den rand der hoofdstraat (of alun-alun) stonden op een rij wagens als tribunen ingericht⁴. De deuren — als(?) vlaggen⁵ en de kijktribunes waren versierd. Een menigte jonge en oude vrouwen vulden de plaatsen op het buitenplein (b a c i n g a h) bij hoopen.»

Buddhinya ḍaraçaran kapwa suka bangun wāhuwahu manonton |
tan warṇṇan ulah ikeñjing nr̄pati kinastryan mijil i wanguntur |
wiprādi sira maweh amr̄etawarakundyādi wawan ikāpn̄d |
mantri parapamēḡt kapwa marék amušpāñjali parēng asrang || 7 ||

D. i. «Benieuwd in hun geest schepten zij allen evenzeer vermaak alsof zij het nu pas toeschouwden. Wij behoeven niet te beschrijven wat zij deden, toen den volgenden dag de Vorst gehuldigd uitkwam aan den Manguntur.⁶ Brahmanen enz. gaven gewijden drank, en sierlijk waren de kruikjes die zij aanboden. Mantri's en notabelen (p a m ē g ē t) maakten hun op-wachting in dichten drom hulde betoonende met aaneengesloten handen.»

ZANG 85.

(*Ibidem.*)

In de maat Suwadanā.

Tanggal ning Caitra tekang balagaña mapulung rahiā āhém apupul |
mantri mwang tañđa len gusti sahana nguniweh wadwā haji tumüt |
milw ang mantry ākuwu mwang juru buyut athawā wwang ring parapuri |
āstām sang kṣatriya mwang wiku haji karuhun sakweh dwijawara || 1 ||

D. i. «Op den dag der nieuwe maan van Caitra⁷ vergaderde het heir en

¹ Verbeterd uit sakatha.

² Het vers is niet in orde; er ontbreken drie lettergrepen.

³ Lezing verdacht en daardoor de woordscheiding onzeker.

⁴ De zin loopt oogenschijnlijk goed af; toch moet in den oorspronkelijken tekst iets anders gestaan hebben, want de maat is gestoord. [Verg. Zang 87, 1.]

⁵ Onverstaanbaar.

⁶ = Wanguntur (zie Zang 83, 6). Verg. 't KBWdb. III (1901), 627. (*Noot van 1918*).

⁷ Caitra is de eerste lentemaand in 't begin van 't jaar; [en volgt op Phālguna].

hield gezamenlijk raad. De Mantri's en hoofdofficieren (*taṇḍa*) en Gusti's alle, alsook het gevolg des konings (*wadwa haji*), namen er deel aan; alsmede de dorpshoofden en dorpsoudsten en lieden van andere steden, om niet te spreken van de Kṣatriya's en koningsmonniken, voorafgegaan door alle voornamme Brahmanen.»

De beteekenis van *mapulung rahi* is mij onbekend. Misschien is het een uitdrukking die in eigenlijken zin te vergelijken is met onze uitdrukking: «de koppen bij malkaar steken».

Onder de genoemde waardigheidsbekleeders zijn er eenige, waarvan 't karakter ons slechts onvolkomen bekend is.

Don ing höman ri tan lamlama ni sabala sang ḡrīnātha ring ulah |
kapwānūtajar ing Rājakapakapa sadāngkēn Caitra winaca |
haywāngambah ri tan lakwa nika manékēteng wastrādyaraṇa(?) |
dewaswādinya tātan purugēn ika maran swasthāṅg pura sadā || 2 ||

D. i. «Het doel van de beraadslaging was, dat al de troepen des konings in hun gedrag niet hebzuchtig zouden wezen, en dat zij de lessen in 't Rājakapakapa, hetwelk altoos elke Caitra-maand wordt voorgelezen, zouden volgen; opdat zij niet een weg zouden betreden die verboden is, terwijl zij zich moeten in acht nemen¹. Zij mogen zich volstrekt niet vergrijpen aan goden-eigendommen enz.², opdat het den staat steeds welga.»

Kapakapa is blijkbaar een soort geschrift. In 't Jav. Wdb. (1901, I, 509) vindt men opgegeven een «Layang Kapakapa», naam van een boek dat gezegd wordt door dien Adipati geschreven te zijn; en Adipati Rājakapakapa is, volgens hetzelfde Wdb. «naam en titel, door Daniswārā aan Bēgdjā gegeven». Daniswara, d. i. Dhaneçwara, is welbekend als een naam van Kubera. Blijkbaar is het hier genoemde Rājakapakapa een geschrift uit den Hindutijd en dus zeker wel identisch met het door Prapāñca bedoelde.³

ZANG 86.

(Ibidem.)

In *Mandākrāntā*.

Ākāra rwang dina muwah ikang kāryya kewwan narendra |

¹ Wastrādyaraṇa is corrupt: er ontbreekt één lettergreep. Ik weet geen zeker ge-neesmiddel. Mogelijk, doch geenszins zeker, is: wastrādyaharaṇa, d. i. «kleederen enz. niet te rooven».

² Onder «enz.» versta men, in de eerste plaats, 't eigendom van brahmanen.

³ Verg. over de Sērat Raja Kapakapa, in proza-bewerking S. Wadu aji geheeten, Dr. Brandes in zijn Register op de Babad Tanah Djawi (Verhand. Bat. Gen. LI, 4, 1900), p. 15*-17*, en p. 186—201. Men vindt daar ook de Jav. verklaring uit de Wadu aji van pandēlēgan (zie Zang 88, 1) als «jurutēnung miwah jurunujum», dus z.v.a. «astroloog»;

wwantēn¹ lor ning pura tēgal anāma ng Bubat kaprakāça |
 crī-nāthāngkēn mara makahawan swāna² singhāpadudwan |
 sabhrētyānorakēn idēran atyadbhuta ng wwang manonton || 1 ||

D. i. «Na een tijd van twee dagen was door den Vorst op nieuw voor een feest zorg gedragen. Er is ten Noorden van de stad een veld, bekend onder den naam van Bubat. Z. Maj. de Vorst gaat telkens daarheen, terwijl hij als voertuig gebruikt honden en leeuwen (*singha*), die niet met elkaar harmonieeren. Al de dienaren rondom houden die onder bedwang; met de grootste verbazing zien de menschen het aan.»

Ndan tingkah ning Bubat araharārddhāratātāndēs alwā |
 madhyakrocākara nika n-amūrwānutug rājamārgga |
 madhyārddhakroça kēta pangalorña nutug pinggir ing lwah |
 kedran de ning bhawana kuwu ning mantri sasök mapanṭa || 2 ||

D. i. «En Bubat doet zich voor als een woeste grond, zeer vlak, niet begroeid, ruim. Een halve kroça strekt het zich uit Oostwaarts tot aan den koningsweg; meer dan een halve kroça Noordwaarts tot aan den rand der rivier. Het is rondom omgeven door huizen en optrekken van Mantri's in menigte gegroepeerd.»

Bwat-bwat munggw ing tēngah aruhur atyadbhutādēgnya çobhā |
 stambhanyākweh inukiran athāparwwa tingkn̄h nikāpnēd |
 skandhāwāre nikaṭa nika kulwan rakēt lwir pure jro |
 nggwan crī-nātha n-dunung i tēka ning Caitramāsa n-pamanggung || 3 ||

D. i. «Verwonderlijk schoon staan daar te midden hooge bouwwerken, waarvan vele zuilen met beeldwerk versierd zijn en met geledingen die er fraai uitzien. Het koninklijk hoofdkwartier in de nabijheid daarvan ten Westen, gelijk de hofburg, is de plaats waarheen de Vorst zich begeeft wanneer de maand Caitra gekomen is, als wanneer hij op een panggung³ stijgt.»

ZANG 87.

(*Ibidem.*)

De maat is Çikhariñī.

Pratingkah ning panggung majajar angalor paçcimamuka |
 ri sañding lor mwang dakṣiṇa haji parakṣatriya pinik |

en tonḍāmohi (lees: kaṇḍamohi; zie Zang 91, 2) als «ingkang kabēbahan amamangkat... padamēlan... ulah», dus z. v. a. «chef-kok»; p. 198 en p. 196 o. c. (*Noot van 1918*).

¹ Conjectuur voor wawan.

² De tekst heeft s thāna.

³ Panggung is een op hoogstijlen rustende toren of koepel; of een tribune, om naar een vermakelijkheid te kijken.

sumantri dharmmādhyakṣa kṛta ng umarēp wetan atatā |
harēpnyārddhālāwā lwir nika sadawatā ning lēbuh agöng || 1 ||

D. i. «De tribunes stonden op een rij naar 't Noorden, met de voorzijde in 't Westen. Aan de Noord- en Zuidzijde waren de koning en uitgelezen Kṣatriya's. De hoofd-mantri's en de Dharmādhyakṣa zaten in rangorde met het aangezicht naar 't Oosten gericht. Het daarvoorliggende is zeer ruim, zoodat het zich uitstrekkt over de geheele lengte van den grooten weg¹.»

Rikā nggwan cṛī-nātha n-parahita maweh netrawiṣaya |
hanan prang taṇḍing prang pupuh ikang atombokan ² inadu |
akañjār len prēp mwang matalitali moghāngdani ³ suka |
hanan pat mwang trikang dina lawas irā cīghra n'umulih || 2 ||

D. i. «Dáár was het dat Z. Maj. de Vorst aan 't algemeen een weldaad bewees door het iets te geven wat een oogenlust was. Er waren er die een wedstrijd hielden; met strijdhamers vochten; (anderen) die tegen elkaar gesteld werden om te botsen; die met dolken vochten en met vuisten, en met touwen (lasso's?); wat niet naliet vermaak te wekken. Het duurde soms vier of drie dagen. Daarna keerde hij huiswaarts.»

Ryy ulih ⁴ cṛī-nāthekang Bubat asēpi panggungnya dinawut |
samangkā tang prang-taṇḍingan inura mangkin sukakara |
ri panglwang ing Caitra nrēpati n-umiwō cīrama sahana |
wineh wastra mwang bhojana pada suka n-mamwit umulih || 3 ||

D. i. «Na den terugkeer van Z. Maj. den Vorst was Bubat verlaten en werden de tribunes opgeruimd. Toen werden de wedstrijden ontbonden, hetgeen nog meer vreugde veroorzaakte⁵. In de tweede maandhelft van Caitra onthaalde de Vorst alle kampioenen (?), die begiftigd werden met kleeding en voedsel, verheugd afscheid namen en huiswaarts keerden.»

ZANG 88.

(*Ibidem.*)

In Madraka-maat.

Salwir ikang buyut wadana teki tanwawang umantuk amwit i dalēm |
Āryya Raṇādhikāra dinulur nikādhipati ring eñjing humarēk |
Āryya Mahādhikāra juru pañcataṇḍa pinakādi ring padēlēgan |
rowang ika n-pađāmwit i sēḍang nareçwara sirān tinangkil apupul || 1 ||

¹ Of alun-alun; verg. Zang 84, 6. En zie 't KBWdb. I, 278; III, 804. (*Noot van 1918*).

² Gissing voor atembokan.

³ De tekst heeft een overtollig ni.

⁴ Gedrukt Y y ulih.

⁵ Dit is mij niet recht duidelijk.

D.i. «Al de dorpsoudsten (en) Wadana's keerden weldra huiswaarts na afscheid genomen te hebben van 't Hof. Ārya Raṇādhikāra, vergezeld van den Adhipati, maakte 's morgens zijn opwachting. Ārya Mahādhikāra, de districtshoofden¹ (juru), de 5 ouderlingen (van het dorpsbestuur), de hoofdbeambten in de Padēlēgan, waren hun gezellen bij 't afscheiden toen de Koning met gemalin audientie verleende.»

Bij 't vertalen der titels heb ik mij met gissingen moeten behelpen. Mijn vertolking van pañcataṇḍa berust op de veronderstelling dat het een synoniem is van Nieuwj. pañcakaki, de leden van 't dorpsbestuur (eig. de 5 Ouden), in verband met het feit dat in het Tagalog taṇḍa de beteekenis heeft van «Oudste». De beteekenis van padēlēgan is onbekend, maar zóóveel is duidelijk dat het samenhangt met pandēlēgan, volgens 't Jav. Wdb. onder dēlēg: naam van een soort van beambten in den ouden tijd.²

Ngkā n-pawuwus nareçwara ri Wēngkēr ojar i parāndyanādi wadana | he³ kita haywa tan tuhu susatyabhakty asih aniwya nātha ri haji | sthitya kiteng kāweçyan i singāngdane⁴ hajēnga ning pradeça ya gēngēn | setu ḍamārgga waṇḍira grhādi salwir ikanang sukīrtti pahayun || 2 ||

D.i. «Daar nam de Vorst van Wēngkēr 't woord. Hij sprak tot de Edele heeren⁵ enz. en Wadana's: «O, gij lieden! wacht u om niet oprechtelijk zeer waarachtiglijk trouw en met liefde den Koning als uw heer te dienen! Weest ferm in uw landschap om u toe te leggen op alles wat strekken kan om het heil der streek te bevorderen! Draagt zorg voor bruggen (setu), groote wegen, waringin's, huizen en al de gewijde monumenten!»»

Mukya nikang gagā sawah asing tinandur ika wrddhya rakṣan amērēn | yāwat ikang lēmah pinakarāmakēn pagēha tanpadadya waluha(?) | hetu nikang kulīna tan atuṇḍung ng aparadeça⁶ yan patarukā | nang pratiguṇḍalanya ya tutēn ri gönga nikanang pradeça n-usirēn || 3 ||

D.i. «De voornaamste hoogvelden (gaga) en sawah's, al wat geplant wordt, moge gedijen, worde beschermd en gekoesterd! Voor zoover de grond strekt om ingedijkt(?) te worden, worde die bevestigd, opdat het niet een

¹ Door een blijkbare schrijffout stond hier: «dorpshoofden». Zie toch Zang 88, 5. (*Noot van 1918*).

² Verg. echter noot 3 op p. 101 hiervóór. (*Noot van 1918*).

³ Gedrukt: e.

⁴ In den tekst foutief singāngdene.

⁵ Parāndyan bestaat uit para + andyan, waarvoor Zang 89, 3 handyan heeft. Het is m. i. een bijvorm van hadyan. Vgl. Malagasi andriana. — (Voor de rol van den Vorst van Wēngkēr ten deze, verg. den — corrupten — slotregel van Zang 4, 2. *Bijvoeging van 1918*.)

⁶ Conjectuur voor a maradeça.

doorbraak¹ ten gevolge hebbe, opdat de huislieden niet naar andere oorden verjaagd worden om zich daar te vestigen; in zoo'n geval heeft men het koninklijk rescript (*pratigunḍala*)² te volgen bij (de bepaling van) de grootte van 't gebied waarheen men de toevlucht wil zoeken»..»

Çrī-Kṛtawarddhaneçwara hamaywanī kagēngan ing pradeça gawayēn |
ndan wilangēn mahānasa rika³ pramāda nika ring pējah çaci sadā |
milwa ta yomapekṣa hana ning durātmaka makādy añidra lawana |
wṛddhya ni dṛwyā sang prabhu phalanya sādhanā nīrānrumakṣa bhuwana||4||

D. i. «Z. Hoogh. Kṛtawardhana⁴ verordent hoe groot het te bebouwen dorpsgebied zal wezen, en de haardsteden⁵ moeten geteld (d. i. opgeschreven) worden bij nalatigheid op den laatste van elke maand. Tevens zal hij acht geven op de boosdoeners, te beginnen met de overspelers(?); (en toezielen) dat de inkomsten des Konings toenemen, die dienen als middelen voor Hem, om het land te beschermen»..»

Çrī-nṛpa Tiktawilwanagareçwarāngupasama n-sumantēn⁶ amuwus |
somya⁷ ngaranya rakwa kadadinya teki katēkanya haywa wiṣama⁸ |
yan hana rājakāryya palawang makādi nika tan hana n-lēwata⁹ |
yan pasēgēh muwahruh anahā swadeha nika somya¹⁰ lakṣaṇa gēgēn || 5 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst van de stad Majapahit, de Alleenheerscher, deed hem ophouden, terwijl Hij 't woord nam: «Wiens wezen is wat men noemt saumya (d. i. Lat. *faustus*), moet men niet bemoeilijken wanneer Hij (tot ons) komt. Als er bij den Koning dienst gedaan wordt, in de eerste plaats door deurbewaarders, moet het niet voorkomen dat(iemand die toegang verzoekt) afgewezen wordt(?). Als hij bij 't onthaal verder weet zich zelf schroomvallig in acht te nemen, wordt het gehouden voor een gunstig teeken»..»

ZANG 89.

(*Ibidem.*)

De maat is een species van Kṛti. In dezelfde maat is Bhārata-yuddha, Z. 6.

¹ Ik gis dat voor waluhā gelezen moet worden walaha, conjunctief van walah (wēlah), volgens 't Jav. Wdb. synoniem van pēkah.

² De beteekenis van dit woord is moeilijk nauwkeurig te bepalen; vgl. vs. 1 van Zang 89.

³ Conjectuur voor rikan.

⁴ De vader des Konings.

⁵ Skr. mahānasa is «keuken»; hier blijkbaar vertaling van ḍapur. [Verg. Zang 40, 4.]

⁶ Gedrukt sumintēn.

⁷ Conjectuur voor sāmya.

⁸ Conjectuur voor wiṣamma.

⁹ Gedrukt nlwata.

¹⁰ Conjectuur voor sāmya.

Mwang rasa ning pratigundala pangadēg irebu hajika tutēn |
 eñjinga yan padangāngratēngana sabhinukti nikān pasēgēh |
 yan hana mürkka tikang sinēgēhan agawe lara sāhasika |
 tut sasinambut¹ ikā sing awaka nika tājarakēn ri kami || 1 ||

D. i. «En de inhoud van het koninklijk rescript onder de regeering van de Moeder des Konings worde gevuld. Des ochtends moet men koken en gaar maken al wat genuttigd wordt door hem dien men onthaalt. Indien soms de onthaalde zoo dwaas is dat hij leed veroorzaakt, brutaal is, dan behoort al wat door hem ondernomen wordt, van welken aard het ook zij, aan Ons bericht te worden.».

Āpan ikang pura len swawiṣaya kadi singha lawan gahana |
 yan rusaka ng thani milwa ng akurang upajīwa tikang nagara |
 yan taya bhṛtya katon waya nika paranūṣa tēkāngrēwēka |
 hetu nikān paḍa rakṣan apagēha kalih phala ning mawuwus || 2 ||

D. i. «Want de Hoofdstad en 't daarbij behorende gebied is als de leeuw en 't dichte woud. Als het bouwland verwoest is, zal het ook der Hoofdstad aan levensonderhoud ontbreken. Als er geen dienstdoenden (d. i. weerbare manschappen) zijn, is het duidelijk dat er andere eilanden zijn die een invasie zullen wagen. Daarom bescherme men beide, opdat ze verzekerd zijn, als vrucht (Mijner) rede.».

Nāhan ujar nira ring para wadana sahur nika sapraṇata |
 eka hatur nika tan salah anuta saling naranātha kabeh |
 mantry upapatty anganangkil² athaca parahandyan ateki marēk |
 ṭog³ tumibāng ghaṭita traya panaḍah ireky apupul caritan || 3 ||

D.i. «Zoo sprak Hij tot de Wadana's. Zij antwoordden, nederig gebogen; eenstemmig verklaarden zij, zonder falen al wat de Vorst gezegd had te zullen opvolgen. De Mantri's en Upapatti's maakten hun opwachting, alsook de Edele heeren (parahandyān)⁴ aldaar. — Tik, de klok sloeg drie. Wij zullen nu hun gezamenlijken maaltijd beschrijven.»

Uttarapūrwwa witāna⁵ kahanan ira çobha rinangga huwus |
 ring tri witāna matūt padu para⁶ wadanādy apupul tinatā |
 prāpta tikang taḍah uttama wawan ika sarwwa suwarṇamaya |
 cīghra tikang humarēp-harēpakēn atitah ri harēp nrpati || 4 ||

¹ Gedrukt sinambat.

² Gedrukt anganangkal.

³ Verbeterd uit thog. Vgl. Jav. ṭuk.

⁴ Verg. Zang 88, 2, en noot 5 aldaar. (*Noot van 1918*).

⁵ In den tekst witanna.

⁶ Gedrukt mara.

D. i. «De feesttent¹ (witāna) in 't Noordoosten, waar hun plaats was, was prachtig versierd geworden. In drie feesttenten langs de hoeken waren de Wadana's enz. bijeen geschaard. De kostelijkste spijzen werden aangebracht; de presenteerbakken waren alle van goud. Fluks schaarden degenen die (de spijzen) aldoor voorzetten, zich voor den Vorst.»

Lwir ni tađah nira meṣa mahiṣa wihaga mręga wök madhupa |
 mīna lawan tikang anda haja ring aji lokapurāṇa tinūt |
 ḡwāna kara krimi müṣika hilahila len wiyung alpa dahat |
 catrw awamāna hurip-kṣaya cala nika rakwa yadi purugēn || 5 ||

D. i. «De spijzen bestonden uit (vleesch van) schapen, buffels, vogels, herten, uit honig, visch en eieren, geiten, volgens het godsdienstig voor-
 schrift der oudheid². Verboden zijn honden, ezels, wormen, muizen, en
 nietswaardige kikvorschen. Verachting bij den vijand (of: vijanden, ver-
 achtung), levensverlies, beschimping komt er van, als men ('t voorschift)
 overtreedt.»

De opsomming welke in deze strofe gegeven wordt van geoorloofde en
 verboden spijzen is wel niet volledig, maar anders geheel in overeenstem-
 ming met de voorschriften der Indische wetboeken. Ze geeft tevens eenig
 denkbeeld van de spijzen die bij gastmalen opgedischt werden. Van vege-
 tarisch dieet is geen sprake. Een uitvoerige beschrijving van een maaltijd
 wordt gegeven in den volgenden Zang.

ZANG 90.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan heet Praharṣaṇī.

Prāpta ng bhojana makadon rikang wwang akweh |
 sangkēp sarwwarajasa³ bhojananya çobhā |
 matsyāsangkyā sahana ring darat mwang ing wwai |
 rāprēp drāk rumawuh anūt kramānuwartta || 1 ||

D. i. «De spijzen, bestemd voor 't algemeen, werden aangebracht. Volle-
 dig waren de prachtige spijzen van allerlei smaak(?); ontelbaar allerlei vis-
 schen van 't land en van 't water⁴. Roef, roef! gezwind kwamen ze (d. i.
 werden aangebracht) achtereenvolgens.»

¹ Mogelijk 't meervoud bedoeld.

² D. i. de Indische wetboeken, o. a. Manu V, 11 vgg.

³ Onzekere conjectuur voor 't onmogelijke ⁴rājātha van den gedruktten tekst.

⁴ Wat met «landvisschen» bedoeld wordt, is moeilijk te zeggen. Alleen zij opgemerkt dat de Indiërs den term matsya toepassen op dieren welke in 't geheel geen visschen zijn, zoals kuḍyā matsya, «huishagedis».

Maṇḍūka krimi kara mǖsika çrgāla |
 kweh sakterika¹ winahan tamahnya tuṣṭā |
 deni wwang nika dudu ring sadeçadeça |
 sāmbēknyeki tinuwukan dumeh ya tuṣṭā || 2 ||

D. i. «Kikvorschen, wormen, ezels, muizen en honden, aan velen die daaraan gehecht waren werd toegegeven, zoodat hun vraatzucht (kwade neiging) bevredigd werd. Omdat de mensen verschillen naar gelang van de verschillende streken, wordt denzulken toegegeven naar hun zin, opdat zij tevreden zullen wezen.»

Uit het hier gezegde blijkt, dat velen onder 't gemeene volk zich niet aan de špijsvoorschriften der wetboeken stoorden.

Lwir ning pāna surasa tan pēgat mawantu |
 twak nyū twak siwalan arak² hano kilang brēm |
 mwang tampo sing adhika tang hane harēp sōk |
 sarwwāmās wawan ika dudw anekawarnṇā || 3 ||

D. i. «Soorten van lekkere dranken volgden zonder ophouden op elkaar: kokospalmwijn, toddy, arak, sap van den aren-palm³, kilang⁴, brēm⁵ en tape. Die (dranken) zijn de voornaamste van die in menigte voorgezet (opgediend) werden. De schalen waren alle van goud of anders veelkleurig (of: veelsoortig).»

Rombeh mwang guci tikanang prakīrṇṇa lumrā |
 arddhākweh sajeng ika dhātw anekawarṇṇā |
 tanpāntya ng larih aliwēr bangun wway adres |
 sāmbēknyānggapan umutah waneh byamoha || 4 ||

D. i. «Kennen(?) en aarden kruiken stonden er overal verspreid. Zij bevatten zeer veel bedwelmende dranken en waren van verschillende grondstoffen. Zonder einde ging de (ingeschonken) drank rond alsof het stroo-mend water was. Volgens neiging te gretig (drinkende), braakten (sommigen); anderen verloren hun bezinning.»

Prahprah nrpati n-aweh kasukan pamukti |
 yan wwang sakta paḍa pinarān larihnya limpad |
 tan dadyāmidhi ring alah tēlas kasēngkwan |
 ring wwang māna lagi wērō wērō ginuywan || 5 ||

¹ In den tekst çakterika.

² Gedrukt harak.

³ Of: arak (gegiste drank) van den aren-palm.

⁴ Tegenwoordig verstaat men daaronder verdiktsuikerrietsap, stroop; volgens 't KBWdb. (II, 283) is het een bedwelmende drank.

⁵ Een zeer bedwelmende uit rijst bereide drank. Het woord is merkwaardig overoud, daar 't Formosaansch borōm hetzelfde beteekent.

D. i. «De Koning placht, als hij een feestmaal gaf, te vragen of men drinkebroers aantrof, wier beschonkenheid te veel gevorderd was. Het zou niet aangaan, degenen die al te zeer beneveld waren, uit te noodigen (zich bij hem te zetten). Wat overmoedige(?) mensen betreft welke steeds¹ dronken zijn, die worden uitgelachen.»

Rāmya ng gitada pangidung nikān maganti |
kīrtti cṛi-nṛpati linakwakēnya n-angras |
mangkin tuṣṭa sang anginum samenake twas |
sowenyālah awēkasan maguywaguywan || 6 ||

D. i. «Lustig (aan te hooren) waren de zangers die een beurtzang aanheven². De roem van Z. Maj. den Vorst werd door hen bezongen, hartverrukkend. Hoe langer hoe meer waren de drinkenden vergenoegd, zoo zeer als men van harte blijde kan wezen. Nadat het lang genoeg geduurde had, eindigde men met allerlei schertsen te maken.»

Het zonderlinge woord *gitada*, dat ook in st. 5 van den volgenden Zang en in Z. 66,5 voorkomt, betekent letterlijk «een gezanggevende», doch wordt in de Skr. woordenboeken, hoewel de bestanddeelen der samenstelling Skr. zijn, niet gevonden, en is mij ook uit de litteratuur onbekend. Denkelijk zijn degenen die «een gezang (ten beste) geven» personen uit het gezelschap, welke, zonder zangers van beroep te wezen, door 't zingen van liedjes een bijdrage leveren tot de algemeene vrolijkheid.

Geheel synoniem met *gitada*, wat de bestanddeelen der samenstelling betreft, is een woord *gitida*, dat ook in de woordenboeken ontbreekt, maar gebruikt wordt in een commentaar op het Harṣacarita van Bāṇa³ ter verklaring van den term bhāśākavi, waarvan in de meesterlijke vertaling door Cowell en Thomas (1897) in een noot terecht gezegd wordt: «Bhāśākavi is explained by the comm. as a writer of songs or a vernacular poet» (p. 32). Inderdaad verklaart de Comm. het woord met gāthādiṣu gitida ity arthaḥ, apabhraṣṭagātavidyāḥ (l. °gāna vidyāḥ?). Er is dus bedoeld: een maker of kenner van liedjes in de volkstaal. Daar in 't Rāmāyaṇa 17, 103; 24, 202 het kidung van den tekst in de tusschenregelige vertaling weergegeven wordt met *gitā*, mag men het voor waarschijnlijk houden dat met *gitada* bedoeld is: «iemand die een volkswijsje, al of niet zelf gemaakt, voordraagt». ⁴

¹ Lagi kan ook «pas» beteekenen.

² Wij zouden ons anders uitdrukken en zeggen: Zangers hieven lustig een beurtzang aan.

³ P. 95 (Bombay-ed.).

⁴ Het in deze alinea omrent *gitada* meegedeelde is ontleend aan een afzonderlijke besprekking van dat woord door Prof. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 70 (1915), p. 676. (*Noot van 1918*).

ZANG 91.

(Ibidem.)

In de maat Wamçapatrapatita.

Jurw iy angin cucud sahu buyut nikana mac̄macēh |
 prāpta manṛta ring ḡwara(?) n-umambili sadulur ikā |
 solahulah nikāmuhara guyw anukani lumihat |
 hetu nikān wineh wasana tang parawadana kabeh || 1 ||

D. i. «Juru's iy angin ¹, grappenmakers met hun hoofden maakten groote pret(?). Zij kwamen dansende [...], terwijl ze hun genooten kozen. Al hun doen verwekte gelach en gaf den toeschouwers genoegen, weshalve alle Wadana's met kleederen begiftigd werden.»

In de vertaling is uitgelaten de vertolking van de verdachte lezing ring ḡwara. Misschien heeft men te lezen ring swara en is bedoeld «op bevel,?

Ri wěkasan kinon marēka milw alariha ri harēp
 mantry upapatti kapwa dinulurnya n-alarih angidung |
 manghuri kaṇḍamohi pangidung ira titir inalém |
 çrī-nṛpati n-widagdha manulanggapi rēsēp alangö || 2 ||

D. i. «Ten slotte werden zij uitgenoodigd om voor den Vorst te komen en mede zich in te schenken. De Mantri's en Upapatti's (of de Upapatti genaamde Mantri's) van hen vergezeld schonken zich in en zongen een liedje. Het gezang van den Anghuri en Kaṇḍamohi werd herhaaldelijk toegejuicht. Z. Maj. de Koning, die ervaren is in de kunst, deed mede aan de verrukkelijke uiting van blij gevoel.»

Kaṇḍamohi, in 't KBWdb. kaṇḍamuhi, is hetzelfde als Nieuwjav. onḍamohi, volgens 't Jav. Wdb. «benaming van een mannelijken bediende in de Kraton in vroeger tijd». Een «bediende» is hij zeker niet, maar een voornaam beambte, zoo als op te maken is uit de aanhaling in 't KBWdb. onder dharmmādhyakṣa (II, 425), waar hij betiteld wordt met sang āryya.²

Anghuri is zeker wel hetzelfde als manghuri, zie 't KBWdb. i. v. [IV, 616]: «hofbeambte belast met 't lezen (en) schrijven van brieven».]

Gīta narendra manghēlahēlāngdani jēngēr angani |
 mrak mañawuwwang ing padapa tulya nika ring alangö |
 lwir madhu len gula drawa rinok ring amanis aññēr |
 wangça maghāsa tulya nika ring rēs angungēr i hati || 3 ||

¹ Wat voor lieden zoo heeten, heb ik niet kunnen opsporen. Mogelijk is er eenig verband tusschen de uitdrukking in den tekst en Jav. anginan: «een benaming van 't beheer (reh) der Gunung's»; doch welk?

² Zie nader noot 8 op p. 101 hiervóór: «chef-kok». (Noot van 1918).

D. i. «Het verrukkelijke gezang van den Vorst verwekte (hart)treffende bewondering. Het geleek in 't liefelijke als het kweélen van een pauw op een boom; als honig en gesmolten suiker gemengd, in 'taangenaam zoete; als riet met een schurend geluid in aandoenlijkheid, hartroerend¹.»

Āryya Rañādhikāra lali yan haturi narapati |
 āryya Mahādhikāra ta dulur nika parēng amuwus |
 an parahandyan āpti mibate sipa n-arakērakēt |
 ā juga ling niratēhēr umantuk adadadadakan || 4 ||

D. i. «Ārya Rañādhikāra vergat den Koning een verzoek te doen²; doch Ārya Mahādhikāra, zijn metgezel, zeide dat de Edellieden Hem wenschten te zien terwijl Hij een maskerspel-vertoonning gaf. «Ja!» zeide Hij maar³. Onmiddelijk keerde hij (Mahādhikāra) terug en maakte haastig de noodige toebereidselen.»

Çri-Kṛtawarddhaneçvara mamañjaki sira rumuhun |
 ngkāna rikang witāna ri tēngah rinacana dinadak |
 çori nireki gitada lawan tēkēs ira rahajēng |
 sotan ulah karāmyan ikanang guyu juga winangun || 5 ||

D. i. «Z. Hoogh. Kṛtawardhana begon met als dilettant de gamelan te bespelen in de feesttent, die in 't midden geïmproviseerd in orde gebracht werd. De Koningin zong een lied met een mooie tēkēs⁴ op. Door die manier van doen tot amusement, werd vrolijkheid gewekt.»

Bij de vertaling van mamañjaki heb ik mij laten leiden door 't Sunda-neesch taalgebruik, want wat in 't KBWdb. onder pañjak (IV, 300) gegeven wordt, is onbruikbaar. Intusschen zou ik geneigd zijn, afgaande op de beteekenissen van pañjak, te gelooven, dat mamañjaki den zin heeft van «als regisseur optreden». In allen gevalle moet wat 's Konings vader doet dienen als inleiding tot de volgende mimische vertooningen.

Ndāluwaran sireki ri datang narapati n-angadēg |
 gitā nirānyat angdani girahyasēn ing umulat |
 çori⁵ nireki suçrama nirukti lituhayu wagēd |
 gitā nikāngħiribħirib aweh rēsēpan ing umulat || 6 ||

D. i. «Er werd door haar uitgescheiden bij de komst van den Koning,

¹ De vertaling van 't onvindbare angungér berust louter op gissing.

² Naar ik veronderstel, doordat hij zoo weggeslept was door 't schoone gezang des Konings.

³ A neem ik hier in den zin van Skr. ā m; misschien is dan ook āng de ware lezing.

⁴ Tēkēs is volgens 't Jav. Wdb.: «een soort van pruik, hooge muts van gekroesd haar, een hoofdsieraad bij het topeng-spel».—(Voor gitada, zie Zang 90, 6. Toevoeging van 1918.)

⁵ Conjectuur voor çora.

die opgestaan was. Een ander gezang van haar bracht de toeschouwers in geestverrukking. De Koningin was flink, onberispelijk(?), schoon van voorkomen en knap. Het mimisch gezang gaf den toeschouwers behagen.»

De vertaling van deze strofe is, vooral door de dubbelzinnigheid van de genitieven *nira* en *nireki*, onzeker.

Çrī-naranātha tansipi wagus nira tēlas arasuk |
aṣṭa tēkēs nireki n-upabhāryya rahayu sawala |
tus ning amātyawangça wicakṣaṇa tētēs ing ulah |
hetu nirānpabafāl anibākēn ucapan angēne || 7 ||

D. i. «Z. Maj. de Vorst had zich met niet geringe handigheid gekostumeerd. Acht was 't getal van *tēkēs*, schoon, — die hij —, afstammelingen van ministers-familiën, verstandig, door en door wetende hoe zich te gedragen. Daarom maakten zij grappen en lieten treffende gezegden vallen.»

Ook in deze verzen is veel duisters. *Upabhāryya* is gevormd uit Skr. bestanddeelen, maar als woord van elders onbekend; misschien betekent het «medespeler» of «helper». De betekenis van *sawala* is hier niet te bepalen. *Bafāl*, hoewel nergens anders voorkomende, kan niet anders zijn dan een andere vorm van *bafol*. *Tēkēs* beschouw ik hier als een elliptische uitdrukking voor «iemand die met een *tēkēs* getoooid is», evenals wij spreken van «een masker» en daarmee bedoelen «een gemaskerde».

Ondanks onzekerheid op ondergeschikte punten, is het duidelijk dat verhaald wordt hoe Hayam Wuruk, met acht jongelieden van aanzielenijken huize, als tooneelspeler optreedt. Dit bevestigt wat de Pararaton¹ omtrent Hayam Wuruk als *ḍalang* en als liefhebber-tooneelspeler in kluchten vermeldt.

Nang nawanātya² kapwa tinapak nira tinēwēkakēn |
hāsyā makādi tanpēgat³ ikang guyu parēng asēlur |
mwang karuṇā mangun tangis aveh sēkēl apuhara luh |
hetu nikang tumon pada kamānuṣan angēnangēn || 8 ||

D. i. «Zoo dan — — — — —. Een klucht vormde het begin; onafgebroken duurde 't gelach al voort. En medelijden verwekte geween, veroorzaakte een droefheid die tranen ontlokte, doordat de toeschouwers alle gerroerd waren in hun gemoed.»

Den eersten versregel heb ik onvertaald gelaten, dewijl ik uit het verband niet kan opmaken wat bedoeld is met *tinapak* en *tinēwēkakēn*. Ondui-

¹ Blz. 27, en (vert.) 118.

² Gedrukt °nātya.

³ In den tekst °p a t.

delijk is ook nawa nāṭya; dit zou kunnen beteekenen «negen tooneel spelers», doch zulks is niet zeker.

Zeer wonderlijk is ook de plotselinge overgang van den tweeden en derden versregel, ofschoon de twee laatste regels anders duidelijk genoeg zijn. De voorstelling begon — zóó althans schijnt het — met een boertig stuk, om gevuld te worden door tooneelen van aandoenlijken aard.

Singhit ing arkka lingsir irikā nr̄pati n-at̄elasan |
ngkā parahandyan amwit umusap ri padatala haji |
ling nika mukta pāpa sinungan suka kadi tanirāt |
tan wuwusēn stutinya haji sampun umulih i dalēm || 9 ||

D. i. «De zon neigde ten Westen. Toen maakte de Vorst een einde (aan 't feest). Alsdan namen de Edellieden hun afscheid met 's Konings voetzolen te vegen; in 't bewustzijn dat zij zondenvrij¹ waren, werden zij vervuld van een onuitsprekelijk gevoel. Wij zullen niet spreken over den lof dien de Koning ontving, toen hij in zijn paleis was teruggekeerd.»

Niettegenstaande het vele dat in de beschrijving van 't feestmaal en de daarop volgende tooneelvertoning niet zoo duidelijk is als wij wel zouden wenschen, levert ze toch een belangrijke bijdrage tot onze kennis van de wijze waarop aan 't hof van Hayam Wuruk feest werd gevierd, alsook van zijne jovialiteit en kunstzin als liefhebber van tooneelvertoningen, waarbij hij zelf een rol vervulde.

ZANG 92.

(Ibidem.)

De versmaat is een soort van Wikṛti. In dezelfde maat is ook Zang 3 van den Arjuna-wiわāha.

Mankā tingkah irānpamukti suka ring pura tumēkani seṣṭi ning manah |
tā tahhan ta dahat² ndatan malupa ring kaparahitan i haywa ning prajā |
anwam ta pwan akabwatan sira tathāpi Sugata sakalān mahārddhika |
dening jñānaviṣeṣa ḡuddha pamad̄ēm nira ri kuhaka ning durātmaka || 1 ||

D. i. «Op die wijze smaakt hij genoegens in den hofburg, voldoende aan al wat zijn hart begeert, maar men meene niet: al te zeer. Hij verzuimt niet, menschlievend te zorgen voor 't wel zijner onderdanen. Hoewel hij jong is en drukkende behoeften³ heeft, is hij niettemin een Buddha in levenden lijve als Wijze, door zijne uitnemende correcte hoogere kennis, waarmede hij de schelmerij der boozen te niet doet.»

¹ D. i. dat zij «hun plicht gedaan hadden». — (Over het «vegen» van 's Konings voetzolen verg. Zang 6, 4. *Toevoeging van 1918.*)

² Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke larā dahat.

³ Hiermede zijn, denk ik, bedoeld: zinnelijke neigingen, in 't Skr. kleṣa. [Verg. str. 2.]

Ndātan mahuwusan kawīryyan ira len wibhawa nira dudug ring ambara |
singgih Çrī-Girinātha mūrtti makajanma ri sira n-agawe jagaddhita |
byaktā mangguh upadrawāwihang i sājñā nira manasar ing samāhita |
mokta ng kleça kētā katona nguniweh wuwusana tika sang saṭā(?) marēk ||2||

D. i. «Geen einde heeft zijn manhaftigheid en heerlijkheid, die tot de wolken reikt. Voorzeker heeft Girinātha (Çiwa) lichamelijk zich in hem geïncarneerd, die 't heil der wereld bevordert; stellig zal wie zijne bevelen weerstreeft en in 't hem opgelegde een misstap begaat, ramp ondervinden; verlost is men van de kleça's (d.i. kwellingen), zoodat men voortaan nog zien en bespreken zou nabijzijnde — ¹.»

Nāhan hetu ni kottamān nr̄pati kaprakaçita pinujīng jagattraya |
sakweh ning jana madhyamottamakanis̄ta paða mujarakēn swara stuti |
anghing sot nika mogha langgēng atuwuh wukira sira pangōban ing sarāt |
astwānirwa lawas bhaṭāra Rawi Candrama sumēlēhi bhūmimanḍala || 3 ||

D. i. «Dat is de reden waarom 's Vorsten voortreffelijkheid vermaard en gevierd is in de drie werelden. Alle mensen, de hoogsten, middelmatigen, laagsten, gelijkelijk spreken woorden van lof uit; hun bede is slechts dat hij bestendig leven moge, een berg gelijk, een toevlucht voor de hele wereld. Moge hij in lengte van duur de Zon en Maan navolgen met het wereldronde te verlichten.»

Deze verzen laten in hoogdravendheid niets te wenschen over. Maar men bedenke, dat Prapafica een hofdichter was.

ZANG 93.

(*Ibidem.*)

In Sragdharā-maat.

Sakweh sang pañditeng ² anyadharāṇi mangikēt kastawan Çrī narendra |
Çrī Buddhāditya sang bhikṣw agaway i sira bhogāwali ³ çloka kīrṇṇā |
ring Jambudwipa tonggwānira ⁴ mangara i Kāñcipurī śadwihāra |
mwang sang wiprāngaran Çrī Mutali Sahṛdayāwwat stuti çloka çuddha || 1 ||

D. i. «Alle Pañdita's van andere landen dichtten lofdichten op Z. Maj. den Vorst. De monnik Buddhāditya maakte voor hem een bhogāwali ⁵ in een menigte çloka's. Zijne woonplaats in Jambudwipa (Voor-Indië) heet Kāñ-

¹ Sang saṭā begrijp ik niet; ik vermoed dat de ware lezing is sangçayā, «mogelijke gevaren».

² Verbeterd uit pañditang.

³ Zoo leze men voor bhogawali.

⁴ Voor tonggwan nira.

⁵ D. i. een lofdicht van een lofredenaar van beroep.

cipuri (Conjeveram¹), in Sađwihāra (Zes-klooster); en de brahmaan genaamd Mutali Sahṛdaya leverde een lofdicht in correcte çloka's.»

Mutali is een Tamil-woord, met de beteekenis «voorste». Het is een vereerende titel, vooral voor lieden van de Vellāla-kaste, en op Ceilon een titel van hoogen rang, *alias* Mudeliaar. Men ziet dat de titel ook wel op Brahmanen werd toegepast. Uit de schrijfwijze schijnt men te mogen opmaken dat de *t* in 't woord in de 14de eeuw A. D. nog niet, als thans, als spirantische *d* werd uitgesproken.

Āstām sang pañditeng bhūmi Jawa saha sang cāstradaksātiwijjña |
kapwāgoṣṭy āngikēt çloka hana wacawacan nggwānireki² n-pamarṇṇa |
mukyā munggw ing praçāsti stuti nr̄pati tēkap sang Sudarmmopapatti |
sang wruh ring gīta gitēnikēt iran angikēt stotra lumreng purī jro || 2 ||

D. i. «Om te zwijgen van de Pañdita's op Java en de zeer kundige meesters in de (verschillende) Çāstra's. Zij dichtten in gezelschap çloka's of schreven leesstukken (wacawacan). Het voornaamste van de lofdichten (praçāsti) op den Vorst is van den upapatti Sudharma, die kennis neemt van de verschillende liederen vervaardigd door hen die lofliederen dichten, welke in de binnenvertrekken van 't paleis verbreed zijn.»

ZANG 94.

(*Ibidem*.)

De versmaat hiervan is dezelfde als van Zang 92.

Āmbēk sang maparab Prapañca kapitūt mihatī parakawiçwareng pura |
milwāmarṇṇa ri kastawā³ nr̄pati dūra pangikēt ika lumra ring sabhā |
anhing stutyā ri jōng bhaṭāra Girinātha pakēna⁴ nika mogha sanmatan |
tan Ien prārthana haywa ning bhuwana mukya ri pagēha narendra ring
prajā || 1 ||

D. i. «Hij wiens bijnaam is Prapañca, de groote dichters in de residentie ziende, voelde zich in zijn gemoed meegeslept om mede den lof des Vorsten te bezingen, zonder te verwachten dat zijn gedicht aan 't hof verbreed wordt: zijn doel is slechts nederig Bhaṭāra Girinātha te loven; moge het goedkeuring vinden! Het is alleenlijk een bede voor 't heil der wereld, vooral voor de vastheid (van 't gezag) des Vorsten en voor de onderdanen.»

¹ Het hier oorspronkelijk staande Cochin is door Prof. Kern zelf verbeterd in Bijdr. Kon. Inst. 78 (1915), p. 222. (*Noot van 1918*).

² Voor nggwan ni°.

³ Zoo lezen voor kastawa nr̄; kastawānr̄ = kastawan nr̄.

⁴ In den tekst foutief patna.

Het is zeer merkwaardig dat de Buddhistische dichter den Koning verheert in den vorm van een lofdicht op den God Çiwa, doch daar wij zoo straks in Zang 92 gezien hebben dat hij den Vorst als een incarnatie van Çiwa beschouwt, wordt de zaak ons begrijpelijk. Het is een fijne vleierij van den dichter.

Ring Çākādrigajāryyamāçwayujamāsa çubhadiwaça pūrṇacandrama |
ngkā hīngan rakawi n-pamarṇṇana kadigwijayan ira narendra ring prajā |
kweh ning deça riniñci don ikā pinustaka¹ mangarana deçawarnnana |
panggil panghwata sanmata nr̄pati mengëta ring alawas ātpadeng langö||2||

D.i. «In het Çāka-jaar 1287 (= 1365 A. D.), in de maand Āçwina [11 Sept. — 11 Oct.] op een gunstigen dag van volle maan, eindigt de Dichter de beschrijving van den zegetocht des Konings in het rijk. Hij heeft de menigte van de bijzonder genoteerde oorden te boek gesteld — men kan het een plaatsbeschrijving (deçawarnnana) heeten —, in de hoop de goedkeuring des Konings te oogsten, en dat Deze hem, die zoo lang nederig in gedichte zich moeite heeft gegeven, moge gedenken.»

De derde regel dezer strofe is door Poerbatjaraka in Tijdschr. Bat. Gen. LVI (1914), p. 194 aldus vertaald:

«Daar het doel van het schrijven ervan de vermelding van de menigte der deça's is, moet het heeten Deçawarnnana».

Na deze vertaling, waar tegen ik geen bezwaar heb, gaat de Schr. aldus voort: «Hieruit blijkt dus, dat het gedicht Deçawarnnana heet, en niet Nāgarakṛtāgama. Die laatste naam is dan ook niet in den tekst te vinden, doch slechts in den ondergevoegden titel, welke een later toevoegsel zou kunnen zijn.» Het is de vraag of men hier wel van een «toevoegsel» kan spreken; immers in 't HS. wordt slechts als titel «Nāgarakṛtāgama» gegeven. Eerder zou men kunnen denken aan een bijtitel. Hoe het zij, in de Balische overlevering geldt als titel «Nāgarakṛtāgama», en de overlevering moet men niet te gauw ter zijde schuiven. Ook is niet uit het oog te verliezen dat het dichtwerk in hoofdzaak *geen* beschrijving of vermelding van «deça's» is, maar een verhaal van de rondreis des konings. Eigenlijk betekent «deçavarnnana», een zuiver Skr. woord, «landbeschrijving», maar moet men uit de bewoordingen van den dichter opmaken dat hij bedoelde «vermelding der deça's». Ten slotte zij nog opgemerkt dat Indische geschriften meermalen een dubbel titel hebben.²

¹ Gedrukt minustaka.

² Deze beide alinea's aangaande den naam van het gedicht zijn ontleend aan een latere bespreking dezer plaats door prof. Kern in Bijdr. Kon. Inst. 70 (1915), p. 222. Verg. p. 121 hierachter, noot 8, over den *kolophon* van het HS. (*Noot van 1918*).

Nirwwā¹ teki lawas nirāsrīng² angikēt kakawin awētu bhāṣa ring karas | tēmbeyanya Çākābda pingrwa nika lambang i tēlas ika Parwwasāgara | nāhan teki caturthi Bhīṣmaçarāṇāntya³ nika Sugataparwwawarṇāna | lambang mwang Çākakāla tang winaluyan gati nika n-amēwēh turung pēgat || 3 ||

D. i. «Nutteloos nu was het, dat hij langen tijd gedichten vervaardigd heeft die hun uitdrukking gevonden hebben op het beschreven blad(karas). Ten eerste het «Çāka-jaar»⁴; ten tweede een «Lambang»⁵; daarna de «Parwasāgara»⁶. Dan volgde als vierde de «Bhīṣmaçarāṇā»; 't laatst werd 't «Sugataparwwa» geschreven. Op het «Çaka-jaar» en de «Lambang» zou nog teruggekomen worden, dewijl ze nog aangevuld moeten worden en nog niet af zijn.»

De bedoeling van Prapañca met deze vermelding van zijne dichterlijke werkzaamheid schijnt te wezen: te verklaren dat die geschriften nietig waren vergeleken met den Nāgarakṛtāgama ter eere van den Vorst, waarbij'tandere, ook het onvoltooide, moest achterstaan.

Donyānmangkana wrddhya yan pangikēteng haji kathamapi tan tame langō | göng bhaktyāsiha nātha hetu nika pakṣa tumuta sang umastawe haji | çloka mwang kakawin kidung stutī nīke haji makamuka deçawarṇāna | ngning tohnyeki wilāja niçcaya yadin guyuguyun ḫpa deya lāmpūnēn || 4 ||

D. i. «Zijn doel is dan nu om grooter verdienste te veroveren door den Koning te bezingen, hoewel hij niet uiterst ervaren is in 't dichten. Zijn groote aanhankelijkheid aan en liefde voor den Heerscher is de reden dat hij besloten heeft om mede te doen met hen die den Koning loven. In çloka's, grootere poëmen (k a k a w i n), liederen (k i d u n g), brengt hij den Koning lof, waarbij de beschrijving der (bezochte) oorden de voornaamste plaats inneemt. Maar hij zet daarbij veel⁷ op 't spel; zeker zal hij uitgelachen worden. Wat er aan te doen? Het moet voor lief genomen worden.»

Wij hebben hier de verplichte betuigingen van auteursbescheidenheid, zoo gewoon ook in hedendaagsche Javaansche dichtwerken.

¹ Voor nirwyā van den tekst.

² Verbeterd uit nira ḫring.

³ Conjectuur voor °çarāṇāntya.

⁴ Dit schijnt hier de titel van een dichtwerk te wezen.

⁵ Een dichtsoort, waarvan 't karakter niet juist bekend is.

⁶ Letterlijk: «Oceaan van Parwa's». De titel herinnert aan Kathāsaritsāgara.

⁷ Met het woord wilāja weet ik geen weg; mogelijk heeft het hier de beteekenis van luwih, volgens de opgave in 't Jav. Wdb.

ZANG 95.
(*Ibidem.*)

In een soort van Dhṛti.

Purih ing awak¹ lanenalēh ing adyah akikuk i ḍusun |
arētu kurang prahāsana kumul tuna² ring ujar arūm |
dugaduga satya sādhu juga sih lalis ika matilar |
mapa karikāpa don wruh ika ring Smarawidhi wiphala || 1 ||

D. i. «De lichaamsgesteldheid van 't onervaren meisje op het land is steeds gedrukt, wanneer zij in de geschikte periode geen opvroolijking heeft, neerslachtig³ minnelijke toespraak mist. Oprecht, trouw, goed slechts is Liefde; hardvochtigheid is het, iemand te verlaten. Waartoe dan, waartoe dient het, de voorschriften der Min te kennen, die geen vrucht dragen?»

Karaṇa nikānapih wiṣaya tan karakētan ing ulah |
wuta tuli tan wruh aghrēṇīnalēh⁴ ning alara katilar |
pawarawarah mahāmuni dudūga rinēgēp i hati |
pijēr angiwō kriyādwaya matangya tan umur atilar || 2 ||

D. i. «Daarom speent men zich van zinnelijkheid, is niet gehecht aan (roerig) handelen⁵; is blind, doof, geen liefdeloosheid⁶ kennende, neergedrukt als iemand die hedroefd is door verlaten te zijn. De herhaalde vermaning van den Grooten Wijze moge doordringen en behartigd worden: uitsluitend streven naar verrichtingen van rechtzinnig-vromen aard, omdat die niet vervliegen en in den steek laten.»

De eenigszins verwarde redeneering van den dichter komt m. i. hierop neer: het is zoo smartelijk voor een jeugdig maagdelijn, dat op haar tijd behoeft heeft dat aan haar minverlangen voldaan wordt, alleen gelaten te worden. Daarom is het zooveel beter en wijzer, dat men alle zinnelijke neigingen onderdrukt en zich wijdt aan een hartstochtelos, geestelijk leven, volgens de lessen van den Grooten Meester, den Buddha. Dit wordt nader uitgewerkt in de nu volgende strofe.

Lēkas ika tan pahi mwang atapeng giri wana manusup |
agaway umah pahoman asēnōt jēnēk amati tutur |

¹ Verbeterd uit a.w.a.n.

² In den tekst foutief k.u.n.a.

³ Kumul ontbreekt in de woordenboeken; ik veronderstel dat het een andere uitspraak is van kumēl.

⁴ Conjectuur voor wrulagrini¹.

⁵ Bedoeld is: men legge zich toe op ni vṛtti, «'trich onthouden van handelingen», dewijl deze altoos met zekere onzuivere neigingen gepaard gaan.

⁶ Lezing en vertaling onzeker.

kamala natarnya len asana tanduran ika maruhur |
kamalasana ywa nāma nika¹ sāmpun alawas amatēk || 3 ||

D. i. «De wijze om dat uit te voeren bestaat in niets anders dan daarin dat men berg en woud ingaat en ascese oefent; een heilige vuurplaats², verscholen, maakt en rustig de zinnen doodt³. Lotussen (kamala's) vormen 't grondvlak en hooge asana-boomen [Pterocarpus indicus Willd.] 't plantsoen. Kamalasana is dan ook een naam die reeds lang in vast gebruik is.»

De dichter begaat twee vergissingen: vooreerst dat hij kamalasana, ontleedt in kamala en asana, terwijl kamalāsana de benaming is van een zekere wijze van zetel, «lotus-zetel», en verder ook betekent een manier van zitten, waarop de god Brahma wordt voorgesteld. Eindelijk is het woord gebruikelijk als benaming van Brahma.

ZANG 96.

(*Ibidem.*)

De maat hiervan is een Waktra, en wel Wipulā. De verzen, een ware proeve van valscher vernuft, zijn zóó gekunsteld, dat de bedoeling zeer raadselachtig is.

Prapāñca pracacah pañca, pracacad pocapan cēcēd |
prapōngpōng pipi pucche prēm, pracongong cēt pacēhpacēh || 1 ||

D. i. «Prapāñca⁴ bestaat uit vijf stukken. Smaadreden zijn een hekelen-de⁵ rede. Prapōngpōng⁶ is wang en staart in slaap. De pracongong⁷ barst plots uit in gelach.»

Tan tatatita tan tutēn, tan tētēs tan tut ing tutur |
titik tantri tateng tatwa, tuhun tāmtām titir ttitih || 2 ||

¹ K a door mij toegevoegd.

² Het is de vraag of de Buddhistische dichter dit eigenlijk wel bedoelt en niet neemt in den zin van «plaats van devotie», hoe verkeerd dan ook.

³ Anders gezegd: 't vleesch doodt.

⁴ Dit woord betekent zoowel «omslag, beslommering»; als alles wat een reinen, geestelijken levenswandel in den weg staat: «dwaling, trots, zinnelijke begeerte». Daar van «vijf» sprake is, kan men het voor synoniem houden met de 5 nīvaraṇa's [beletselen], Pāli nīvaraṇa.

⁵ Cēcēd ontbreekt in de woordenboeken. Mijn vertaling berust louter op gissing. Het ziet er uit als een wijziging van cācād en cūcūd.

⁶ De beteekenis hiervan onbekend; de gewone zin van pōng-pōng [«zoo lang nog», terwijl; KBWdb. IV, 380] past niet.

⁷ Geen van de beteekenissen in de woordenboeken [i. v. congeong, KBWdb. I, 676] voorkomende schijnt te passen.

D. i. «Er moet door u niet voorbijgegaan, niet gevolg'd worden; onverlet, niet volgens de overlevering; speur den leiddraad na, vervat in 't verhaal, ook met behagen, herhaalde lijk, —.»

De verklaring van deze raadselverzen, waarin nagenoeg elk woord dubbelzinnig is, zij aan anderen overgelaten.

ZANG 97.

(*Ibidem.*)

Deze Zang is in een andere soort van Wipulā-Waktra. Het kunstige van de vorige strofen bestaat in de verbijsterende herhaling van *pra* en de letter *c*; verder van de *t*. In dezen Zang wordt de laatste lettergreep van een pāda [half-vers] herhaald als beginklank van den volgenden pāda. Daarenboven rijmt telkens pāda *b* met *d*. Voorts is de volgorde van de lettergrepen in *p. b* en *d* steeds de omgekeerde van die in *p. a* en *c*. Wat er bij zulke kunstenarij van den zin moet terecht komen is te begrijpen.

Samalān pu Winādāprih, prih dānā wipulān ¹ masa |
tama sansara ² ring gatyā, tyāga ring rasa sanmata || 1 ||

D. i. «Gebreklig heeft Heer Wināda zich beijverd, bij 't streven naar een ruime gift dat in goud zou bestaan. Hij is tot ellende in zijn bestaan gekomen, heeft de wereld verzaakt in een goedkeuring verdienende stemming.»

Yaça ³ sang Winadānungsi, sinung dāna wisangçaya |
yan aweh magawe tibra brati wega maweh naya || 2 ||

D. i. «Winada (= Wināda) jaagde roem na. Hij werd begiftigd met een goede gave, toen hij een harde gelofte ⁴ op zich nam, in de ontroering die tot levenswijsheid ⁵ leidt.»

Matarung tuhu wāny aprang, prangnya wāhu turung tama |
masa linggara çūnya prih, prihnya çūra gal ing sama || 3 ||

D. i. «Hij weert zich, strijdt waarlijk dapper; zijn strijd, pas begonnen, is nog niet ten einde. Zeker zal hij toch niet wankelen in 't streven naar 't Çūnya ⁶: hij strijdt als een held, krachtig in quietisme ⁷.»

¹ Toespeling op den naam van de versmaat.

² De tekst heeft tegen de maat tā māsan, en verkeerdelyk sançara.

³ Zoo leze men voor yaçā.

⁴ Bratī moet hier voor brata staan.

⁵ Anders gezegd: tot Dharma, in Buddhistischen zin.

⁶ D. i. 't volkomen abstracte of de nihilistische wereldbeschouwing; eigenlijk de theorie van den uitersten linkervleugel der Mahāyānisten. Of het voor Prapāñca meer is dan een ijdel dierbaar woord, is de vraag. — (Verg. Prof. Kern's inleidende beschouwingen tot Zang 1. *Toevoeing van 1918.*)

⁷ Sama is een verkeerde spelling voor çāma, maar mag hier niet veranderd worden.

ZANG 98.

(Ibidem.)

In een soort van Wikṛti.

Yan bwat parakawi maparab Wināda n-atapa brata kṛta juga rinēgēp |
 maitryāsih ing alulut upekṣa ring huwus awarsih ariris ing ulah |
 tyāge suka wibhawa yata n-katēmwa sahanānukani¹ saphala |
 tātan huninga mihati solah ing para-Wināda cinala ri ni dalēm || 1 ||

D. i. «Wat de taak betreft van dèn dichter die den naam Wināda droeg, die is dat hij ascese uitoefent, en alleen goede observanties in acht neemt; vriendelijk en liefderijk is onder de liefhebbenden, onverschillig onder de reeds voldaan zijnden, zich onthoudende van bedrijvigheid. Hij verzaakt vermaak en weelde om te vinden alles wat met vrucht vreugde schenkt, niet er op zullende letten dat het gedrag van Wināda gelaakt wordt door —² aan 't hof.»

Uit den inhoud van dezen en den voorgaenden Zang maak ik op, dat de dichter die als leek bekend stond als Pu Wināda, dezen naam later, toen hij monnik geworden was, verwisselde met Prapañca. Hoe hij er toe kwam 't geestelijk leven te omhelzen, wordt kortelijk in den voorlaatsten Zang aangeduid. Als ik het wel begrijp, schijnt zijne wereldverzaking niet algemeen bijval te hebben gevonden.

Parakawi houd ik voor een nederiger uitdrukking dan rakawi. Er behoeft niet aan herinnerd te worden dat para een voorvoegsel is vóór benamingen van standen of rangen, maar toch ook wel van personen in 't enkelvoud gebruikt wordt, bijv. in parañahi, «hofjuffer, bijzit». Tegenhangers van dit laatste gebruik, vindt men m. i. in verscheidene Filippijnsche talen. Zoo is in 't Bikol bijv. paraguhit, «schrijver». In 't Bisaya heeft pala de functie zoowel van ons — *er*, als van — *aard*; bijv. palauma, «veldarbeider»; palainum, «dronkaard». Zoo ook Tagalog palaanito, «afgodendienaar»; palainum, «dronkaard». Zooals uit den Filippijnschen vorm blijkt, is de *r* in dit para een andere in oorsprong dan de *r* van ra (meervoudaanduider en honorific voorvoegsel), want dit is ontstaan uit ouder da.

Hiermede ben ik aan 't slot gekomen van mijne vertaling.³

¹ Conjectuur voor 't metrisch onmogelijke en onverstaanbare sakahananikanu^u.

² Ri misschien voor ari, «jongere broeder», hier mogelijk bedoeld als «kunstbroeder».

³ In het handschrift en de editie-Brandes volgt nog een *kolophon*, welke in de aanvangswoorden «iti Nāgarakṛtagama samāpta» den titel van het dichtwerk behelst; en waaruit verder blijkt, dat het handschrift in de maand Kārtika (12 Oct.—10 Nov.) van het jaar 1662 (1740 A. D.) op Bali is vervaardigd. (*Noot van 1919*).

INHOUD DER ZANGEN.

(*De jaartallen zijn in Gāka-telling.*)

---

1. Opdracht van het Lofdicht aan Çiwa-Buddha. Geboorte van Koning Hayam Wuruk (1256).
2. De grootmoeder des Konings († 1272); zijne moeder als Voogdes-Regentes.
3. De vader des Konings.
- 4—6. Verdere familieleden van den Koning.
7. Verheerlijking des Konings en van het Koninklijk gezin.
8. Beschrijving der hoofdstad Majapahit.
- 9—11. Ambtenaren en waardigheidsbekleeders te Majapahit.
12. De woningen der aanzienlijken te Majapahit.
- [13—14.] De onderhoorigheden van het rijk Majapahit in den Archipel.
(Alleen Oudjav. tekst.)
15. Bevriende rijken buitenslands; inbegrepen het eiland Madura. Legende van Madura's losscheuring.
16. Taak van Jav. geestelijken in 't buitenland.
17. Opsomming van reizen des Konings: 1275 naar Pajang; 1276 naar Lasēm; 1279 naar Zuid-Kēdiri; 1281 aanvang der reis naar den Oosthoek (Lamajang), met Prapañca in 't gevolg.
- 18—27. De reis van den Koning langs het Zuiden van den Oosthoek, tot Patukangan (bij Panarukan).
28. Ontvangst van Mantri's uit Bali en Madura te Patukangan.
29. Persoonlijk leed van Prapañca.
- 30—31. Begin der terugreis uit den Oosthoek langs het Noorden.
- 32—33. Bezoek aan de woudkluizenarij te Sāgara, beZ. Pajarakan.
- 34—35. Voortzetting der terugreis tot Singhasāri.
- 36—37. Bezoek van den Koning aan den graftempel van Kagēnēgan, beZ. Singhasāri.
- 38—39. Bezoek van Prapañca aan den grijzaard Ācārya Ratnām̄ca te Singhasāri.
- 40—44. Historisch verhaal van Ratnām̄ca over de Vorsten van Singhasāri.
- 45—48. Vervolg van Ratnām̄ca's verhaal, over de Vorsten van Majapahit.

49. Slot van Ratnāmça's verhaal: optreden der Voogdes-Regentes als Koningin in 1251; optreden van Patih Gajamada.
- 50—54. Jacht des Konings.
55. Terugreis naar de residentie.
- 56—57. Bezoek des Konings aan den graftempel te Jajawa(r).
- 58—60. Terugkeer in de Hoofdstad.
61. Opsomming van reizen des Konings: 1282 naar Tirib en Sömpur; 1283 naar Palah, Lođaya, Simping.
62. Het heiligdom te Simping; en de terugreis.
- 63—67. Het grote Doodenoffer (Crāddha) ter eere van de grootmoeder des Konings, in Bhādrapada 1284.
68. Het verhaal van Kamal-pañdak, en de toovermacht van Mpu Bharāda (tijdens of na Koning Erlangga).
69. De heiligdommen te Prajñāpāramitāpuri en Bhayālangō.
70. Nieuw bezoek des Konings aan het heiligdom te Simping in 1285. Ziekte van Gajamada.
71. Dood van Gajamada († 1286). Uit droefheid vervangt de Koning hem niet.
72. Het binnenlandsch bestuursstelsel.
- 73—75. Opsomming van 27 koninklijke graftempels (20 oudere, en 7 sinds de stichting van Majapahit); en hun beheer.
- 76—80. Opsomming van tal van heiligdommen: Ciwaïtische, Buddhistische en andere; ook de Buddhistische op Bali (Z. 80). Hun registreering.
- 81—82. Zorg van den Koning voor de geestelijken, de 4 kasten, en het mindere volk. Gelijk streven van de Onderkoningen.
83. Verheerlijking des Konings. Bezoekers van verre en van heinde. Feesten in elke maand Phālguna.
84. Het naar-buiten-komen (wijil) in staatsie van den Koning, den 14^{en} van Phālguna. Optocht en ommegang. Verschijning van den Vorst op den Manguntur den volgenden dag.
85. Het vergaderen der troepen, op nieuwmaansdag van Caitra.
- 86—87. Feest te Bubat, beN. de residentie.
88. Agrarische en andere regelingen des Riks. Toespraak des Konings.
- 89—91. Vervolg (Z. 89). Feestelijkheden te Majapahit.
- 92—93. Nieuwe verheerlijking des Konings.
94. De naam des dichters, Prapañca; de beëindiging van het Lofdicht, in 't midden der maand Āçwina van 1287.
- 95—98. Symbolische slotzangen.

REGISTER DER EIGENNAMEN.¹

Abhaya , 78, 4. Acalapati , 17, 5. Açwayuja , 94, 2. Ādirājya , 80, 1. Adrīndra , 44, 8. Agēlan , 78, 4. Agni , 50, 3. Airlangghya , 68, 1. Akṣobhya , 56, 2; 57, 1, 3. Ambwan , 14, 5. Amoghasiddhi , 48, 3. Ampu , 78, 4. Amṛtasabha , 77, 1. Amṛtawarddhani , 76, 4. Andöl Mād(?) , 78, 5. Andoh Wawang , 35, 1. Antahpura , 47, 3; 74, 1. Antang , 78, 3. Antaraçaçi , 78, 3. Anūśanātha , 41, 1. Anyawasudhā , 80, 2. Apitahēn , 77, 2. Ārddhanareçwari , 43, 6. Ārṇon , 21, 2. Āryya , 34, 2. Āryyadadi , 80, 1. Asahing , 77, 2. Ātmarāja (titel), 72, 1. Atrap , 78, 4. Ayodhyapura , 15, 1.	Bajradewī , 43, 6. Bajraka , 22, 2. Bajralakṣmī , 62, 2. Bajrapura , 78, 3. Bajrāsana , 77, 3. Bakulapura , 42, 2. Balamasin , 77, 2. Balambangan , 28, 1. Balanak , 55, 3. Balater , 22, 3. Balerah , 21, 1. Bāli , 14, 3; 16, 3; 28, 1; 42, 1; 49, 4; 68, 2; 70, 3; 79, 3; 80, 1; 83, 5. Balitar , 17, 5; 61, 2, 3; 73, 3. Balumbung , 28, 1. Balung , 22, 5. Balunghura , 35, 3. Banasara , 59, 2. Bangbang , 77, 1. Banggawi , 14, 5. Bangor , 34, 4. Bangwan , 78, 2. Banir , 55, 2. Bāntayan , 14, 4. Bañu-hangé , 55, 2. Bañu-hning , 31, 1. Bañu-jikēn(?) , 76, 4. Barat , 18, 1. Barat , 78, 4. Barēmi , 21, 1; 34, 4. Baritu , 14, 1. Baru , 78, 3. Barubare , 21, 1. Baruna , 7, 2. Barungbung , 18, 7. Barurang , 31, 6. Barus , 18, 2. Basini , zie Kunir Basini.

¹ Dit Register is, in zeer verkorten vorm, het door Krom onder den titel «De eigennamen in den Nāgarakṛtagama» in Tijdschr. Bat. Gen. LVI(1914) p. 491—551 gepubliceerde.

- Batabata, 76, 4.
 Batan, 18, 2.
 Batang, 18, 8.
 Batu, 78, 5.
 Batu putih, 76, 2.
 Batwan, 78, 5.
 Bāyu, 7, 2.
 Bēkēl, 62, 2.
 Bēlah, 78, 4.
 Bēru, 77, 3.
 Bhādra, 61, 1; 68, 2; 69, 8; 74, 2.
 Bhādrapada, 17, 7; 68, 4.
 Bhāmama, 88, 3.
 Bhāparāgina, 55, 8.
 Bharāda, 16, 8; 68, 2 vlg.; 69, 1.
 Bhayālangō, 19, 1; 69, 2; 74, 1.
 Bhayangkāri, 9, 2; 18, 5.
 Bhīma, 14, 3.
 Bhīṣmaçarāṇa, 94, 3.
 Bhoja, 69, 2.
 Bhrisadi, 88, 6. Vgl. Prisaḍi.
 Binor 81, 1.
 Biru, zie Kēdung Biru.
 Bobo runting, 21, 2.
 Bodhimūla, 77, 1.
 Borang, 34, 4.
 Brahmarāja, 12, 1; 88, 8.
 Bubat 48, 9; 86, 1, 2; 87, 8.
 Buddha 2, 1; 44, 1; 67, 2.
 Buddhādiṣṭāna, 82, 2.
 Buddhaditya, 98, 1.
 Buddhakuñoir 74, 1.
 Buḍur, 77, 8.
 Bukit, 80, 2.
 Bukul, 78, 8.
 Buluh, 82, 2.
 Bungatan, 29, 8.
 Burēng, 35, 4; 37, 7; 38, 1.
 Burune(ng), 14, 1.
 Butun, 14, 5.
 Butun, 78, 1.
 Buwun, 17, 5.
- Caitra, 8, 2; 85, 1, 2; 86, 8; 87, 8.
 Campā, 15, 1; 88, 4.
 Campēn, 76, 2.
 Candāla, 81, 4.
 Canḍi Lima, 17, 4; 76, 1.
 Canḍi Pungkal, 76, 2.
 Candramā, 7, 2; 92, 8.
 Capahan, 20, 1.
- Ca(r)ecan (?), 20, 2.
 Caturbhasma 78, 7; 81, 2.
 Cayarāja, 41, 5.
 Cēlong, 55, 2.
 Cēnting, 78, 3.
 Cina, 88, 4.
 Cūnggrang, 58, 1.
- Çaci, 12, 2.
 Çakābda, 94, 3.
 Çakyasingha, 48, 2.
 Çastrajaya, 44, 2.
 Çatamanyu, 7, 2.
 Çeran, 14, 8. Vgl. Seran.
 Çilābhango, 23, 1.
 Çilāhrīt, 17, 5; 73, 8.
 Çilāpetak, 48, 3.
 Çiwa, 16, 1; 32, 6; 37, 2; 41, 1, 4; 56, 2; 57,
     2; 70, 2; 76, 1; 84, 1.
 Çiwbuddha, 1, 1; 48, 5.
 Cobha, 78, 3.
 Coddhodani, 84, 3.
 Crāvāṇa, 63, 4.
 Crīphalatikta, 17, 1.
 Crī Ranggapura, 74, 1.
 Cuoi, 78, 4.
 Çürab(h)āṇa, 62, 2; 82, 2.
 Çürādhikāra, 26, 1.
- Dada, 55, 2.
 Dadap, 19, 1.
 Daha, 4, 1; 5, 1; 12, 2, 3, 6; 17, 5; 18, 3;
     48, 1; 59, 4; 68, 1.
 Dakulut, 78, 5.
 Dalēman, 81, 1.
 Dalinan, 77, 8.
 Daluwang, 17, 10.
 Damalang, 76, 8.
 Dami, 72, 5.
 Dampar, 22, 1.
 Dāna hañā(r), 78, 8.
 Darbaru, 35, 2, 8.
 Dawa, zie Kēdung Dawa en Halalang-Dawā.
 Dawōhan, 21, 1.
 Daya, 28, 2.
 Dayamuka 76, 2.
 Deçawarnana, 94, 2 (vgl. 94, 4).
 Dewarame, 23, 1.
 Dharmāçraya, 13, 1.
 Dharmmanagarī, 15, 1.

Dhoni-bēṇṭong, 23, 1.	Hayam Wuruk, 37, 6.
Dompo, 14, 8; 72, 8.	Herhaji (titel), 75, 2.
Dukun, 23, 1.	Hēring, 17, 11.
Dungun, 14, 2.	Himawān, 1, 4.
Duri, zie Tāmpak duri.	Hujung, 35, 2, 8.
Dwāpāra, 48, 1.	Hujung medinī, 14, 2.
Gahan ring jagat, 78, 4.	Hulun hyang, 78, 5.
Gajah, 79, 8.	Hutan Kaḍali, 14, 8.
Gaja Mada, 12, 4; 19, 2; 63, 1; 65, 2; 66, 2; 70, 8; 71, 1. Zie ook Mada.	Īcānabajra, 20, 1; 77, 1.
Galagah, 22, 5.	Īçwara, 1, 2.
Galanggang, 18, 7.	Īçwaragṛha, 76, 1.
Galiyao, 14, 5.	Idā, 6, 2.
Galuh, 78, 5.	Indra, 12, 2.
Gandha, 78, 4.	Indreṣwari, 47, 2.
Gangan asém, 18, 8.	Indudewi, 5, 1.
Gantén, 20, 1.	Jaga, 78, 3.
Gapuk, 20, 1.	Jagaddhita, 78, 1.
Gatawang, 78, 8.	Jajaghu, 87, 7; 41, 4; 78, 8.
Gāyatri, 46, 1.	Jajawa(r), 55, 8; 58, 1. Vgl. Jawajawa.
Gēbang, 81, 1.	Jalādhipa, 21, 2.
Gēde, 32, 2.	Jalagiri, 17, 4; 78, 8.
Gēṇḍing, 84, 2.	Jambala, zie Talaga Jambala.
Gēnēng, 78, 5.	Jambala, 1, 2.
Girinātha, 1, 5; 87, 2; 92, 2; 94, 1.	Jāmbi, 18, 1.
Girīndra, 89, 2; 40, 1, 2, 5; 41, 1.	Jambudwipa, 88, 2, 4; 98, 1.
Giripati, 51, 6.	Janggala, 9, 1; 17, 2, 5; 18, 5; 40, 4; 41, 8.
Giripatiçwara, 88, 6.	Japan, 17, 10; 58, 2.
Gobraja, 50, 5.	Jarak, 76, 3.
Godā, 88, 4.	Jāti, zie Kuṭi Jāti.
Gṛhasthadhara, zie Tathāgatapura Gṛh.	Jātigumlar, 23, 1.
Guhā, 78, 8.	Jawa, 1, 8; 4, 2; 14, 3; 16, 2; 40, 4; 68, 3, 5; 78, 6; 79, 1; 81, 1; 82, 1; 88, 5 98, 2. Zie ook Yawa.
Guntur, 22, 2.	Jawajawa, 78, 8. Vgl. Jajawa(r).
Gurun (I), 14, 3; 16, 8.	Jaya, 78, 2.
Gurun (II), 14, 4; 42, 2.	Jayaçikā, 76, 1.
Gurunggurung, 62, 1.	Jayakatwang, 44, 1—4; 45, 1.
Habēt, 22, 5.	Jayakṛta, 22, 5.
Hajēng, 6, 4.	Jayamanalu, 76, 2.
Halalang-dawā, 29, 8.	Jayanāgara, 47, 2; 48, 1, 2.
Halēsēs, 81, 6.	Jayasabha, 44, 2.
Hambal, 85, 1.	Jayawarddhana, zie Kṛtarājasa.
Hambulutraya, 19, 1.	Jayendradewi, 46, 1.
Handiwahandiwa, 65, 8.	Jēnar, zie Wanāçrama Jēnar.
Hantēn, 76, 4; 78, 8.	Jēre, 14, 2.
Haraçālan, 78, 4.	Jimbe, 61, 2.
Hari, 48, 8.	Jimur, 17, 5.
Haribhawana, 76, 2.	Jina, 2, 2; 37, 7; 48, 2, 4—6; 47, 3; 84, 3.
Harinandana, 76, 1.	Jingan, 17, 10.
Haru, 18, 1.	

- Jita, zie Tēpas Jita.
 Jiwa, 78, 3.
 Jiwana, 2, 2; 4, 1; 5, 2; 18, 8; 48, 1; 49, 1;
 59, 4; 80, 2; 84, 5.
 Jñānabajreṣwara, 48, 2.
 Jñānawidhi, 67, 8; 69, 1—2.
 Joyānabajra, 62, 2.
 Jukung, 62, 2.
 Jumput, 78, 3.
 Jungul, 77, 2.
 Juru Siddha, 78, 4.
- Kabalan, 7, 4.
 Kacapangan, 78, 4.
 Kadangdangan, 14, 1.
 Kādhikaraṇa, 80, 1.
 Kadiri, 9, 1; 17, 2; 18, 5; 40, 8, 4; 41, 3; 44,
 1, 2; 47, 2; 84, 5.
 Kagēnēngan, 36, 1; 38, 6; 40, 5; 78, 3.
 Kagēt, 19, 1.
 Kahuripan, 1, 4; 77, 2.
 Kahwas, 18, 1.
 Kajaha, 76, 2.
 Kajar, 78, 3.
 Kakadang hajyan, 78, 4.
 Kalampitan, 20, 1.
 Kalangbrat, 78, 3.
 Kalantēn, 14, 2.
 Kalayu, 31, 1, 2, 5.
 Kali, 42, 8; 48, 1; 44, 1, 8.
 Kalka Saludung, 14, 1.
 Kāmadewa, 7, 3.
 Kamal-pandak, 67, 8; 68, 1.
 Kamangsyān, 78, 5.
 Kāmbang rawi, 31, 5.
 Kāmboja, 15, 1; 83, 4.
 Kamirahan, 21, 2.
 Kāmpar, 18, 1.
 Kāmpe, 18, 1.
 Kāmpud, 1, 4.
 Kañci, 17, 10; 76, 1.
 Kāñcipurī, 98, 1.
 Kāñdawawana, 50, 3.
 Kāndis, 18, 1.
 Kanigara, 76, 2.
 Kañjapinirān, 14, 2.
 Kanuruhan, zie Patēmwan.
 Kāpāñangan, 85, 1.
 Kapayēman, 21, 1.
 Kapila, 1, 2.
 Kapuhas, 18, 2.
- Kapulungan, 17, 11; 18, 1; 76, 1; 82, 2.
 Kapuyuran, 76, 2.
 Karṇātaka, 83, 4.
 Kasaduran, 21, 1.
 Katang, 19, 1.
 Katingān, 18, 2.
 Katuda(?), 76, 2.
 Kawi, 40, 2.
 Kawinayan, 76, 4.
 Kawiri, 78, 4.
 Kēbwanagēng, 31, 5.
 Kēda, 14, 2.
 Kēdung Biru, 85, 4.
 Keḍu(ng) Dawa, 19, 1.
 Keḍu(ng) Pēluk, 35, 1.
 Kēlang, 14, 2.
 Kēlut, 78, 5.
 Kēta, 29, 8; 30, 1, 2; 31, 1; 49, 3.
 Ketaki, 77, 2.
 Kidal, 37, 7; 41, 1; 78, 3.
 Kinawōng, 76, 2.
 Kiyal, 78, 4.
 Krat, 77, 2.
 Kṛpigēlam, 31, 1.
 Kṛṣṇafijaya, 84, 2.
 Kṛtajaya, 40, 8; 44, 2.
 Kṛtanāgara, 41, 8, 5; 44, 1, 8, 45, 2; 56, 1.
 Kṛtarājasa Jayawarddhana, 45, 1, 2; 70, 2.
 Kṛtawarddhana, 8, 1; 5, 2; 11, 1; 88, 4;
 91, 5.
 Kṛtayaça, 29, 1.
 Krung, 70, 2.
 Kukap, 78, 8.
 Kulākaling, 76, 2.
 Kulampayan, 78, 8.
 Kulanandana, 76, 2.
 Kulur, 18, 8; 76, 4.
 Kumāra, 6, 8.
 Kumitir, 41, 4.
 Kumuda, 77, 1.
 Kunir, 14, 5.
 Kunir Basini, 22, 4.
 Kupang(?), 78, 7.
 Kuran, 20, 1.
 Kusumawarddhani, 7, 4.
 Kuṭa Bacok, 22, 4, 5.
 Kuṭa Lamba, 76, 1.
 Kuṭa Lingga, 18, 2.
 Kuṭarāja, 40, 2; 41, 8.
 Kuṭa Waringin, 18, 2.
 Kuṭi haji, 17, 10; 76, 8.

Kuти hañar, 80, 1.
 Kuти Jāti, 76, 1.
 Kuти Pangkaja, 17, 10.
 Kuти Ratnapangkaja, 17, 10; 20, 2; 77, 2.
 Kuти Sanggraha, 76, 1.
 Kutugan, 31, 5.
 Kuran, 16, 3.
 Kuturan, 80, 1.
 Kuwarāha, 55, 2.
 Kuwu hañar, 17, 10.
 Kuwu nātha, 76, 3.

Lagundi, 76, 8.
 Laleyan, zie Tambak Laleyan.
 Lamajang, 17, 7; 48, 2.
 Lamba, zie Kuти Lamba.
 Lambang, 94, 8.
 Lampēs, 19, 1.
 Lampung, 18, 2.
 Lampung (Lēmah i), 80, 2.
 Lamuri, 18, 2.
 Landā, 14, 1.
 Lasēm, 5, 1; 6, 1; 12, 2; 17, 6; 18, 8; 59, 8; 84, 5.
 Lawai, 18, 2.
 Lawang, zie Rabut Lawang.
 Lēmah bang, 29, 3.
 Lēmah citra, 68, 2.
 Lēmah i Lampung, zie Lampung.
 Lēmah surat, 76, 3.
 Lēmah tulis, 77, 2.
 Lēmbah, 77, 3.
 Lēmbu Tal, 46, 2; 47, 1.
 Lēngkasuka, 14, 2.
 Lesan, 31, 6.
 Lingga, zie Kuти Lingga.
 Linggapati, 41, 2.
 Locanā, 48, 6.
 Locanapura, 82, 2.
 Lođaya, 17, 6; 61, 8, 4.
 Loh gaway, 34, 4.
 Lombok mirah, 14, 4.
 Lopanđak, 21, 1.
 Lumbang, 20, 1; 78, 3.
 Lungga, 78, 5.
 Luwan, 78, 7.
 Luwuk, 14, 4.
 Lwāgajah, 14, 8.
 Lwah-kali, 78, 2.
 Lwāngwēntar, 61, 2.
 Lwas, 18, 2.

Mada, 49, 3. Zie Gaja Mada.
 Madakaripura, 19, 2.
 Mādhawa, 41, 2.
 Madhu, 48, 2.
 Madhura, 15, 2; 28, 1; 42, 2.
 Magēnēng, 77, 2.
 Mahādewi, 46, 1.
 Mahādhikāra (ws. titel), 88, 1; 91, 4.
 Mahāmuni, 95, 2.
 Mahārājasā, zie Rājadewi.
 Mahāyāna, 68, 2.
 Mahiśa Rangkah, 42, 1.
 Majhapahit, 2, 2; 18, 2; 45, 1.
 Makalaran, 78, 5.
 Makasar, 14, 5.
 Makēduk, 78, 8.
 Malano, 14, 1.
 Malayu, 18, 1, 2; 41, 5; 42, 2.
 Maloko, 14, 5.
 Mananggung, 77, 3.
 Manangkabwa, 18, 1.
 Manasija, 1, 2.
 Mandahiling, 13, 1.
 Mandara, 65, 5.
 Mārga Rantang, 55, 2.
 Markkaman, 85, 3.
 Marutma, 15, 1.
 Matahun, 6, 1; 12, 2; 58, 8; 65, 8.
 Matañjung, 18, 6.
 Mataram, 6, 3.
 Mēđang, 78, 5.
 Mēleca, 81, 4.
 Meru, 37, 2.
 Mirēng, 46, 2.
 Muar, 14, 5.
 Mukuh, 77, 1.
 Mutali Sahṛdaya, 93, 1.

Nadī, 77, 1; 78, 4.
 Nāgarawarddhani, 6, 8.
 Nagor, 14, 2.
 Nairañjanā, 77, 2.
 Nāla, 72, 2.
 Nālādhika, 31, 5.
 Nāligih (?), 36, 2.
 Nambi, 48, 2.
 Nandanawana, 50, 1.
 Nandinagara, 77, 1.
 Nandinī, 65, 8.
 Narapati, 12, 8.
 Narāryya, 45, 1.

- Narasingha(mūrtti), 41, 2, 4; 46, 2.
 Nātha, 1, 3.
 Nilakusuma, 76, 1.
 Nyūdanta, 76, 2.
- Pabayēman, 20, 2.
 Pacarān, 29, 3.
 Pacēkan, 76, 8.
 Pacirabulwan, 78, 7.
 Padali, 21, 2.
 Padamayan, 55, 3.
 Padameyan, 58, 1.
 Padangan, 23, 1.
 Padapāduka, 57, 1.
 Padar, 78, 2.
 Padurungan, 76, 4.
 Pagagan, 76, 4.
 Pagör, 78, 3.
 Paguhan, 6, 2; 9, 3; 58, 3; 65, 3; 84, 4.
 Pahang, 14, 2; 42, 2.
 Pahyangan, 59, 1.
 Pajambayan, 77, 3.
 Pajang, 5, 2; 6, 2; 17, 6; 18, 3; 59, 3; 82, 2; 84, 4.
 Pajarakan, 32, 1; 48, 2.
 Pakalwangan, 57, 6.
 Pakāmbangan, 23, 2.
 Pakamuwar, 14, 2.
 Pakis haji, 23, 1.
 Pakuwukan, 78, 4.
 Palabdhi, 76, 1.
 Palah, 17, 5; 61, 2; 78, 2.
 Palanđi, 77, 2.
 Palembang, 18, 1.
 Palumbwan, 22, 3.
 Palungān, 68, 4.
 Pamanikan, 76, 3.
 Pamulung, 76, 3.
 Pamuntaran, 78, 3.
 Pacific, 20, 1.
 Pañcasāra, 17, 11.
 Pañcuran, 18, 6.
 Pāndakan, 55, 3.
 Pāndawa, 43, 1.
 Pāndawādri, 17, 10.
 Pane, 18, 1.
 Pangadwan, 77, 8.
 Pangawan, 78, 5.
 Panggulan, 21, 2.
 Panggumulan, 76, 1.
 Panghapwan, 76, 3.
- Pangikētan, 76, 3.
 Pangiring, 59, 1.
 Pangkaja (Kuṭī), 17, 10.
 Panglarang, 9, 1; 18, 5.
 Pañjalu, 68, 1.
 Pañjrk maṇḍala, 17, 10.
 Panumbangan, 77, 2.
 Parađah, 78, 5.
 Paramabhadrawatī, 2, 1.
 Parillāk, 18, 1.
 Paruh, 64, 4.
 Paruha Tandara (?), 77, 1.
 Parung, 78, 5.
 Parwwasāgara, 94, 8.
 Parwwatādhīndra, 44, 2.
 Parwwatanātha, 1, 1.
 Pasajyan, 78, 5.
 Pasārwwan, 76, 3.
 Pasir, 14, 1.
 Pasuruhan, 35, 1, 2; 82, 2.
 Patēmwan ing Kanuruhan, 76, 4.
 Patēntenan, 31, 6.
 Patukangan, 24, 2; 25, 1; 26, 1; 28, 1.
 Patuñjungan, 22, 1, 2.
 Patuñjungan, 31, 6.
 Pawijungan, 21, 1.
 Pāwitra, 78, 1.
 Pawwanawwan, 6, 4.
 Payaman, 21, 2.
 Pēluk, zie Kēdung Pēluk.
 Phalah, zie Palah.
 Phālguna, 8, 3; 83, 5.
 Pigit, 76, 2.
 Pikatan, 17, 4; 78, 3.
 Pilan, 78, 1.
 Pilanggu (?), 77, 3.
 Piñqātuha, 76, 4.
 Pinggalā, 6, 1.
 Pitṛpati, 7, 2.
 Pogara, 19, 1; 76, 4.
 Poh (?), 20, 1.
 Pohaji, 77, 3.
 Polaman, 17, 5.
 Pongging, 17, 10.
 Poruṣa, 1, 2.
 Poyahan, 77, 2.
 Prajñāpāramitā, 46, 1; 67, 2; 69, 1.
 Prajñāpāramitāpuri, 69, 1; 74, 1.
 Prapañca, 17, 8; 29, 1; 35, 2; 94, 1. Vgl. 96, 1.
 Prisađi, 64, 1. Vgl. Bhrisadi.

- Pṛthwī, 7, 2.
 Pucangan, 78, 1.
 Pugēr, 78, 3.
 Pungkal, zie Caṇḍī Pungkal.
 Puruhan, 28, 1.
 Pūrwanāgara, 80, 1.
 Puspa(çarīra), 64, 5; 67, 2.
- Rabut, 55, 3; 59, 1.
 Rabut Lawang, 22, 3.
 Raghusuta, 84, 2.
 Rājadewī Mahārājāsā, 4, 1.
 Rājakapakapa, 85, 2.
 Rājaparākrama (titel), 70, 1, 2.
 Rājapatnī, 2, 1, 2; 3, 1; 46, 1; 48, 1; 49, 2;
     63, 2; 67, 1; 69, 2, 3.
 Rājapura, 15, 1.
 Rājasa (= Wijayarājasa), 5, 1.
 Rājasa, zie Ranggah Rājasa.
 Rājasanāgara, 1, 8.
 Rājasawarddhana, 6, 1.
 Rāmādhirāja (titel?), 63, 3; 79, 1.
 Rame, 19, 1.
 Raṇādhikāra (titel), 88, 1; 91, 4.
 Ranggah Rājasa, 40, 1.
 Ranggapura, 74, 1.
 Rangkah, zie Mahiṣa Rangkah.
 Rantang, zie Mārga Rantang.
 Ranwākuning, 21, 1.
 Rati, 7, 8; 48, 1.
 Ratimanmathācrama, 76, 2.
 Ratna, 77, 1.
 Ratnāṅga, 49, 5.
 Ratnapangkaja (Kuṭī), 17, 10; 20, 2; 77, 2.
 Ratnasambhawa, 8, 2.
 Rawa, 82, 2.
 Rawi, 92, 3.
 Rēkān, 18, 1.
 Rēmbang, 21, 2.
 Rēmbut, 76, 2.
 Rēnēs, 22, 5.
 Rēngkannadī, 12, 1.
 Roma, 76, 1.
 Rupit, zie Sumpud Rupit.
- Saḍang, 76, 1.
 Sadeng, 22, 4, 5; 49, 8; 70, 8.
 Sagadā, 82, 2.
 Sagala, 48, 6; 74, 1.
 Sāgara, 82, 2.
 Sahṛdaya, 98, 1.
- Saimwang, 14, 2.
 Sākṣak, 14, 4.
 Salaya, 14, 5.
 Saluḍung, zie Kalka Saluḍung.
 Samalantēn, 77, 3.
 Sāmbang, 77, 1.
 Sambas, 18, 2.
 Samēdang, 14, 1.
 Samīcī, 77, 2.
 Sāmpit, 18, 2.
 Sampora, 81, 1.
 Samudra, 18, 2.
 Samudrawelā, 76, 3.
 Sanatkumāra, 6, 2.
 Sanggraha, zie Kuṭī Sanggraha.
 Sanghyang Api, 14, 3.
 Sanghyang Hujung, 14, 2.
 Sangkan, 59, 2.
 Sapāng, 21, 1.
 Sapi, 14, 3.
 Sarampwan(?), 22, 4.
 Sarwwajña, 64, 3.
 Sawakū, 14, 1.
 Sawungan, 18, 6; 78, 4.
 Sēcang, 28, 1.
 Sēdah, 9, 1; 18, 5.
 Seđu, 14, 1.
 Seran, 14, 5. Vgl. Čeran.
 Sibok, 76, 4.
 Siddha, zie Juru Siddha.
 Siddhāhajöng, 78, 2.
 Siddhayātra, 78, 2.
 Siđēman, 17, 6.
 Sīma, 17, 4.
 Simapura, 77, 3.
 Simping, 47, 8; 61, 4; 70, 1, 8; 74, 1.
 Singha, 72, 5.
 Singhādhikāra, 34, 3.
 Singhānagarī, 15, 1.
 Singhasāri, 8, 2; 4, 2; 35, 1, 4; 86, 1; 87,
     7; 88, 8; 41, 8; 49, 1; 79, 2; 82, 2.
 Singhawarddhana, 6, 2; 11, 1.
 Siringan, 78, 2.
 Siyak, 18, 1.
 Smara, 1, 2; 6, 1; 33, 3; 95, 1.
 Solot (I), 14, 5.
 Solot (II), 14, 1.
 Sōmpur, 61, 1.
 Sphatikeyang (?), 76, 2.
 Srangan, 76, 2, 8; 78, 4.
 Subhūti, 43, 3.

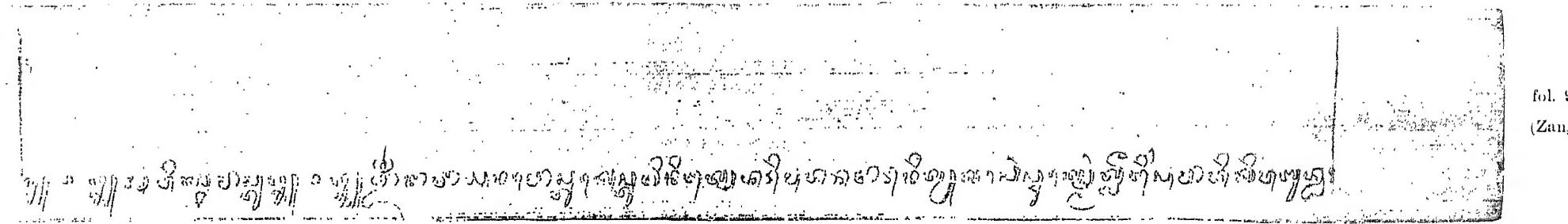
- Sudewi, 18, 4.
 Sudharma, 93, 2.
 Sugata, 8, 1; 16, 2; 31, 2, 5; 82, 1; 38, 3;
 41, 4; 48, 3; 92, 1.
 Sugataparwwa, 94, 3.
 Sujanottama, 82, 1.
 Sukalila, 48, 3; 76, 4.
 Sukawijaya, 76, 2.
 Sukun, 14, 3.
 Sulang, 80, 2.
 Sumanḍing, 84, 4.
 Sūmba, 14, 5.
 Sumpud Rupit, 78, 1.
 Sunḍa, 42, 2.
 Surabha, 76, 4.
 Surabhaya, 17, 5.
 Surawarddhani, 6, 4.
 Suraya, 17, 11.
 Surayaça, 76, 3.
 Surendra, 84, 3.
 Susumnadewi, 7, 3.
 Syangka, 15, 1; 83, 4.
- Sadabijñadhāraka, 43, 1.
 Sadwihāra, 93, 1.
- Tabalung, 14, 1.
 Tajung, 76, 1; 77, 1.
 Tāla, 78, 3.
 Taladhwaja, 22, 2.
 Talaga, 55, 2.
 Talaga Jambala, 77, 2.
 Talapika, 21, 2.
 Talijungan, 55, 2.
 Taliwang, 14, 3.
 Taltunggal, 29, 3.
 Tambak Laleyan, 77, 3.
 Tamihang, 18, 1.
 Tāmpak Duri, 77, 1.
 Tandara, zie Paruha Tandara.
 Tandi, 72, 1.
 Tanggulyan, 78, 5.
 Tangkil, 76, 4; 77, 2.
 Tañjungnāgara, 13, 2.
 Tañjungpuri, 14, 1.
 Tanpahing, 22, 5.
 Tarapas, 29, 3.
 Tarub, 81, 6.
 Taruna, 76, 1.
 Tatar, 44, 4.
 Tathāgatapura Gṛhasthadhāra, 80, 2.
- Tēba, 13, 1.
 Tēbu, 17, 10.
 Tēlang, 76, 4.
 Tēlpak, 21, 1.
 Tēpasana, 21, 2.
 Tēpas Jīta, 76, 8.
 Tētō, 17, 6.
 Tigawangi, 82, 2.
 Tiktaçrīphala, 12, 6.
 Tiktamālūra, 49, 1.
 Tiktavilwa, 12, 4; 18, 4; 48, 1; 78, 1; 83,
 1; 88, 5. Vgl. Wilwatikta.
 Timēs, 19, 1.
 Timūr, 14, 5.
 Tīra, 17, 11.
 Tirēm, 14, 1.
 Tirib, 61, 1.
 Tiyang, 78, 4.
 Toyarungun, 29, 3.
 Tribhuwanā, 46, 1.
 Tribhuwanawijayottunggadewi, 2, 2;
 63, 2.
 Tringgano, 14, 2.
 Tuban, 78, 3.
 Tuccha, 81, 4.
 Tuḍan, 78, 3.
 Tugu, 59, 1.
 Tumapēl, 65, 4; 73, 8.
 Tumasik, 14, 2.
 Tumbu, 22, 5.
 Tunggilis, 20, 2.
 Tungkal, 78, 2.
 Tuñjungkute, 14, 1.
 Turas, 78, 3.
 Turayan, 24, 2.
 Twas Wāsiṣṭha, 78, 2.
- Uḍamakatraya, 14, 4.
 Upendra, 4, 2.
 Uttamasuka, 76, 1.
 Uttarānopama, 25, 2.
- Wadarī, 76, 3.
 Waduri, 78, 4.
 Wāgindra, 1, 2.
 Waharu, 77, 1.
 Waiçapuri, 69, 3.
 Wairocana, 48, 6.
 Walanḍing, 29, 3.
 Waleri, 41, 4; 78, 8.
 Wanāçrama Jēnar, 76, 3.

Wanagriya, 22, 5.
 Wañdan, 14, 5.
 Wandayan 78, 3.
 Wañdira, 78, 3.
 Wangçádhirája (titel), 25, 2.
 Wangkali, 77, 3.
 Wañjang, 78, 3.
 Wanora, 78, 3.
 Warddhana, 5, 2.
 Waringin, zie Kuña Waringin.
 Waru, 17, 11.
 Wäsiñtha, zie Twas Wäsiñtha.
 Watsari, 82, 2.
 Watukiken, 18, 6.
 Watukura, 77, 3.
 Wawang, zie Andoh Wawang.
 Wawaru, 81, 1.
 Wayuha, 55, 3.
 Weçaka, 61, 2.
 Weda, 88, 3.
 Wédi, 22, 2.
 Wéñwawéñwan, 55, 2; 73, 3.
 Wékas, 78, 3.
 Wéngkér, 4, 2; 12, 2, 3; 41, 4; 59, 4; 65, 4;
     76, 4; 79, 2; 82, 2; 88, 2.
 Wéngtal, 76, 4.
 Wepétang, 20, 4.
 Weśapurī, 69, 3.
 Wétiwétilh, 76, 4.
 Wewe, 17, 4; 76, 3.
 Wiçesapura, 69, 2.
 Widhi, 81, 4.
 Wihāra, 80, 1.
 Wihāra bahu, 80, 1.

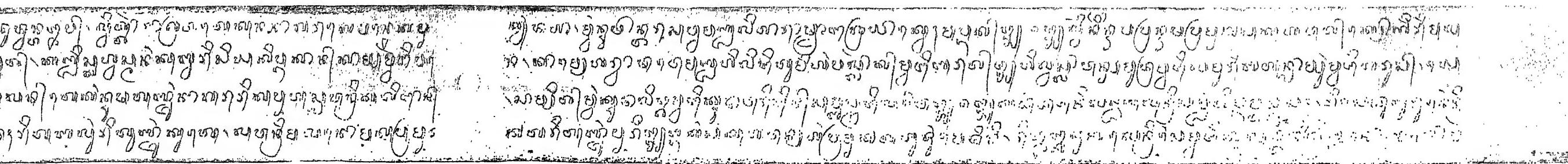
Wijaya, 44, 4.
 Wijayarājasa, 4, 2; 5, 1; 7, 3.
 Wijayawaktra, 77, 2.
 Wikramawarddhana, 6, 3; 7, 4.
 Wilwatikta, 1, 3; 5, 1; 6, 4; 10, 1; 17, 7;
     Vgl. Tiktawilwa.
 Wināda, 97, 1, 2; 98, 1.
 Wipularāma, 76, 3.
 Wirabhūmi, 6, 3.
 Wíradhikarā (titel), 75, 1.
 Wíramanḍalika (titel), 72, 2.
 Wíraprāṇa, 30, 2.
 Wiṣṇu, 48, 3; 62, 1; 78, 5.
 Wiṣṇu (geestelijke), 83, 3.
 Wiṣṇu = Wiṣṇuwarddhana.
 Wiṣṇuwāla, 77, 2.
 Wiṣṇuwarddhana, 41, 2—4; 46, 2.
 Wṛṣabhapura, 50, 5.
 Wuluhēn, 76, 2.
 Wungañjaya, 77, 2.
 Wungkulur, 77, 3.
 Wwanin, 14, 5.
 Wwatan, 76, 1.
 Wwirun, 77, 3.

 Yamarāja, 1, 2.
 Yānatraya, 18, 7.
 Yānatrayarājadhānya, 76, 3.
 Yawa, 1, 5; 6, 4; 9, 2; 15, 2; 16, 8, 5; 17, 1;
     3, 7; 40, 5; 41, 1; 42, 2; 45, 2; 68, 1; 69;
     3; 70, 3; 79, 2, 3; 83, 2; 84, 5. Vgl. Jawa.
 Yawana, 15, 1; 88, 4.
 Yogi, 1, 2; 68, 2.

Klapper op den 1^{en} druk der Zangen.

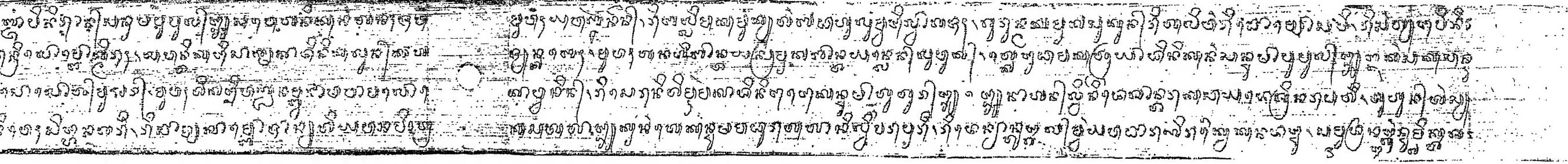
Z. 1: Bijdr. 61, 395—408; Z. 2—4: 58, 358—361; 361—362; 362—363; Z. 5—12: 63, 387—388; 388—341; 341—343; 343—347; 347—350; 350—351; 352—353; 353—355; [Z. 13—14 niet]; Z. 15—17: 63, 355—357; 357—361; 361—367; Z. 18—22: 66, 387—342; 342—343; 343—344; 344—345; 345—347; Z. 23—32: 67, 189—190; 190—191; 191—192; 192—193; 193; 194; 195—196; 196—197; 197—199; 199—202; Z. 33—36: 67, 367—368; 368—369; 369—371; 371—372; Z. 37: 65, 128—131; Z. 38: 67, 373 & 68, 29—31; Z. 39: 67, 374—375; Z. 40: 61, 403, 399, 404, 399, 404—408; Z. 41—49: 63, 1—6; 6—8; 8—14; 14—19; 19—20; 20—22; 23—25; 25—27; 27—29 & 31—32; Z. 50—51: 67, 375—378; 378—382; Z. 52—74: 68, 382—383; 383—385; 385—386; 386—387; 387—389; 389—391; 391—392; 392—394; 394—396; 396—397; 397; 398—400; 400—402; 402—404; 405—407; 407—409; 409—413; 413—415; 415—416; 416—418; 418—419; 419—420; 420—421; Z. 75—88: 69, 38—84; 34—36; 36—38; 38—41; 41—42; 43—44; 44—46; 46—47; 48—51; Z. 84—91: 69, 297—300; 300—301; 301—302; 302—303; 303—306; 306—307; 308—310; 310—313; Z. 92—98: 69, 601—602; 602—603; 603—605; 606—607; 607—608; 608—609; 609—610.

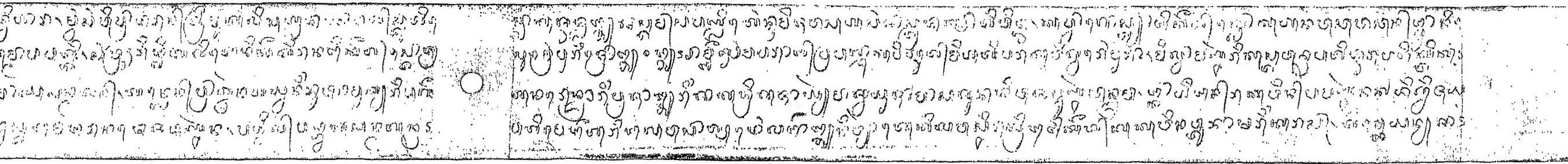
fol. 91, voorzijde
(Zang 1 : 1, begin).

fol. 98, voorzijde
(Zang 12 : 6—14 : 2).

fol. 98, achterzijde
(Zang 14 : 2—15 : 2).

fol. 134, achterzijde
(Zang 93 : 1—94 : 3).

VIII.

SPRAAKKUNST VAN HET OUDJAVAANSCH.

Bijdragen tot de Spraakkunst van het Oudjavaansch.

(Met een Appendix uit 1889.)

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
6^e Volgreeks, dl. V — 7^e Volgreeks, dl. V (= Dl. 49—59).

's-Gravenhage, 1898—1906.

[INLEIDING.]¹

(*Bijdragen 6, V. 1898.*)

Tot tijd en wijle er genoeg teksten zullen uitgegeven zijn om de samenstelling eener volledige spraakkunst van 't Oudjavaansch mogelijk te maken, kan het nuttig zijn, dat de weinige beoefenaars dier taal mededeelen wat zij aan grammatische stof verzameld hebben. Zulk een werk, hoe gebrekkig ook, zal den toekomstigen vervaardiger van eene spraakkunst ten goede komen, al was het maar, omdat het zijn aandacht vestigt op zekere punten die een nader onderzoek vereischen.

In de volgende bladzijden heb ik mij [vooreerst] voorgesteld een overzicht te geven van de Oj. voornaamwoorden. Eene volledige opsomming moet men niet verwachten, want het Oj., gelijk trouwens verscheiden andere talen derzelfde familie, is zóó rijk aan voornaamwoorden en beleefdheidsuitdrukkingen die de plaats van voornaamwoorden innemen, dat het eene vermetelheid zou wezen op volledigheid aanspraak te maken.

Het Middel-Javaansch is in de volgende bladzijden geheel buiten beschouwing gelaten.

---

¹ De «Bijdragen tot de Spraakkunst van het Oudjavaansch» worden hier herdrukt *in de volgorde* zoovals zij tusschen 1898 en 1906 in de *Bijdragen Kon. Inst.* verschenen zijn, en zoovals zij door Prof. Kern toenmaals als één geheel zijn gedacht blijkens den doorloopenden titel. De indeeling in Hoofdstukken en de nummering van de onderdeelen der Hoofdstukken werden bij dezen herdruk overzichtelijkheidshalve toegevoegd.

Als Appendix volgt de samenvoeging van 8 andere artikelen, alle drie in 1889 verschenen in de *Bijdragen*, 5° Volgreekse, dl. IV (= dl. 38). (*Noot van 1918*).

HOOFDSTUK I.

VOORNAAMWOORDEN (EN LIDWOORDEN).

A. Persoonlijke voornaamwoorden.

Het gewone vnu. 1 ps. enk. is *aku*, dat zoowel nominatief als accusatief is, hoewel de accusatief ook niet zelden uitgedrukt wordt door een datiefvorm¹. Deze is tevens locatief, en wordt gevormd door de voorzetels *i*, *ri* en pleonastisch *iri*²; dus (*iyaku*), *riyaku*, *ryyaku*, *iryyaku*, *ireku*³. Zelfs vindt men, voor zoover ik opgeteekend heb, alleen in 't Rāmāyaṇa, *riryyaku*, doch deze vorm schijnt mij verdacht. Als oorspronkelijk een genitiefvorm kan het pronominaal aanhechtsel *ngku*, *ku* beschouwd worden, dat onder de bezittelijke voornaamwoorden zal behandeld worden. Dit is ook van toepassing op de overige pers. voornaamwoorden.

Soms wordt *aku*, gelijk ook andere voornaamwoorden, in den nomin. voorafgegaan door *si*; bijv. *sy āku*, Sutas. 1048; vgl. *Ibanag sakān* (uit *syakan*). Als voorvoegsel van den 1sten ps. enk. komt voor *dak*, *ndak* en *tak*, beantwoordende aan 't Nj. *dak* en *tak*; bijv. *ndak-ton*, laat mij het zien; *dak-tahapnya*, ik wil het oplurpen; *dak-sëmbah kita*, ik wil U hulde bieden; *tak arusuhāku*, ik wil eens stout zijn, laat mij eens stout zijn; *ndak atanya*, ik wil eens vragen, laat mij eens vragen. Wegens de beteekenis is het waarschijnlijk dat de vorm bestaat uit *n da* (*da*) en *t(=a)* en *k* of *ak*, zoodat hij eigenlijk beteekent «dat ik». Dit *k* of *ak* is de kortste vorm van 't voornw. als voorvoegsel, dat in bepaalde gevallen, zowel voor actieve en intransitieve als voor passieve stammen gebezigd wordt, vooral in verbinding met *an* of *yan* «wanneer, dat»; *ta* (of *tan*) «niet»; *apa(n)*, «omdat, dewijl»; waardoor ontstaan *ak*, *yak*, *tak* (wel te onderscheiden van *tak* = *ndak*), *apak*⁴. Bijv. *haywa malarāk-parekang alas*, weest niet bedroefd dat ik naar de wildernis ga; *yak-anon*, wanneer

¹ Ook in 't Nederlandsch vervangen de datiefvormen *hem*, *haar*, *hun* of *hen* den accusatief.

² Overeenkomende met het pleonastische Nederlandsche voorzetsel *tot* (*toe te*).

³ Dit laatste in 't Rāmāyaṇa; zie V. d. Tuuk, Kawi-Bal. Wdb. (I, 1897, 108) onder *ireku*, waar hij niets van begrepen heeft.

⁴ Of men *yak*, *tak*, *apak* moet verklaren als ontstaan uit *yan-k*, *tan-k*, *apan-k*, of wel uit *ya*, *ta*, *apa* is moeilijk uit te maken. Dat een nasaal uitgestooten (of liever geassimileerd) kan worden, mag men opmaken uit hetgeen in 't Tagalog geschiedt; bijv. *katamisat kapaitan* voor *katamisant* (= *a*) *kapaitan*.

ik zie; yak-ton, wanneer ik het zie; in beide voorbeelden «zie» met klem uit te spreken. Bij transitiefbegrippen zijn bedoelde vormen steeds passief; bijv. ndak-warah ta kita, laat ik u dan onderrichten, Adip. 35; ndak-warah ta kiteng dharmmadeçanā, ib. 96.

De Oj. pronominaalprefixen, zooals wij die verkorte vormen zullen noemen, zijn in de eerste plaats te vergelijken met die in 't Bimaneesch¹; verder met die in 't Makassaarsch en Boegineesch, terwijl het gebruik van enkele er van in 't Nieuwjavaansch zeer beperkt is geworden, en ze met uitzondering van 't samengestelde dak, tak in 't geheel niet meer voor intransitieven kunnen voorkomen.

Uiterlijk komt Oj. *k* of *ak* overeen met Iloko *ak* en met voorgevoegd *si*, *si ak*, en met Ibanag *ak*, dat echter altoos achter het werkwoord gevoegd wordt om het onderwerp of voorwerp te kennen te geven; bijv. mattúddu *ak*, ik onderwijs; umáy *ak*, ik ga. Daar het accent niet verspringt, is het twijfelachtig of men dit *ak* een aanhechters mag noemen. Hetzelfde geldt van 't Mak. en Bug. *à*, met scherpen klank, als zijnde uit *ak* ontstaan; bijv. mángey-à, ik ga; túnrung-à, ik sla. Ook Sangirsch *i-à*(iyà) bevat ditzelfde *ak*, doch is tengevolge der verbinding met *i* een zelfstandig vnv.

Als beleefd uitdrukking voor den 1 ps. dient *ngwang* (eig. *ng wwang*, de mensch), te vergelijken met Skr. *ayam janah*, of ons «mijn persoon»; even beleefd, maar iets deftiger is *sangwang*, dat van *ngwang*, in zoverre verschilt, dat *sang* een deftiger, hooger lidwoord is dan *ng*. Dit *ngwang*, hetwelk in dichterlijk Jav. als *ngong* voortleeft, is, behoudens het voorgevoegde lidwoord, identisch met Sund. *urang* en komt ook in 't gebruik hiermede overeen, wordt dus gebezigt als men beleefd, of in geval van een meerdere tot een mindere, vriendelijk wil spreken. «De plaats van Sund. *urang*», zegt Coolsma's Wdb. (1884) i. v. «is tusschen *kaula* en *kami in*». Even als *urang* kan *ngwang* een mv. zijn, en wel inclusief, bijv. *ngwang kálih*, wij beide (Bhár. Y. 539). De genitief is *ni* (of *i*) *ngwang*; de locatief en datief *ri* (of *i*) *ngwang*.

Een nederige uitdrukking, althans oorspronkelijk, voor den 1 ps. enk. en mv. is *nghulun*, eig. de onderhoorige, dienaar, slaaf, ofschoon op te merken valt dat *hulun* eenmaal ook «mensch, man, persoon» moet betekend hebben, blijkens Lampongsch *ulun*, Malag. *ulună*, Day. *olon*, mensch; Day. *olo*, mensch, lieden, men, iemand². *Nghulun*, waarvan *sanghulun* een

¹ Vgl. Jonker, Biman. Spr. (1896), § 208 en § 228, vlg.

² Het is niets bijzonders dat één en hetzelfde woord de begrippen «man, mensch» en «onderhoorige, knecht» uitdrukt. Men denke aan 't Engelsche «my man», d.i. mijn knecht. Ons «knecht» is zoowel «jongen» als «slaaf, dienaar», en hetzelfde woord als Eng. *knights*.

Dat *nghulun* ook als «mensch, persoon» opgevat kan worden, blijkt uit Balin. *tiyang*, *tityang*, *ik*; vgl. Jav. *tiyang..*

deftiger vorm is, mag men dus gelijkstellen met Nj. kawula en kula; Sund. kaula, dat gebruikt wordt als men beschaafd spreekt tegen gelijken. Uit beleefdheid zegt Prins Rāma nghulun van zich zelf, terwijl hij tot de burgers spreekt (Rāmāy. 153). Het is dus geheel een beleefdheidsform geworden; in 't Atjehsch is ulun zelfs het gewone vnu. I ps., hoewel de beteekenis «dienaar» nog niet verloren is; drukt men zich zeer beschaafd uit of spreekt men tot meerderen, dan bezigt men in 't Atjehsch ulun tuan. Nauwelijks verschillende van nghulun is pinaka-nghulun, eig. «als uw dienaar te beschouwen» (Ādip. 9, a). De gen., dat. en loc. worden uitgedrukt op dezelfde wijze als bij ngwang.

Een bepaald nederige term is pinun en si pinun; pinun i kita, uw nederige dienaar; sapi ning pinun, het rund van mijn persoon, of zoals men in 't Duitsch zou kunnen zeggen: «meiner Wenigkeit»; uit het lidwoord *ng* blijkt dat pinun hier nog als een zelfstandig gebruikt tegenw. deelw. passief van een stam pun gevoeld wordt. Van dit pun is afgeleid punpu nan, de geheele boedel (Ādip.); pinuni, beheerscht wordende; kapunpunan, overheerd, in bezit genomen (Bhomak. 121, 16); sakapunpunan, zoover 't gebied strekt, het geheele beheerschte gebied (Sutas. 127, a); amunpuni, bezitten, verwerven (Sutas. 5, a). Vgl. Nj. mumpuni.

Als beleefd of onderdanig vnu. 1 ps. dient wijders manēh-ta, bijv. Arj. Wiw. 343; Bhār. Y. 316; ook manēh rahadyan (Ādip. 27, a); ook manēh manēh-ta, dat men met «uwe onderdanigste dienaresse» (Bhār. Y. 605) zou kunnen vertalen. Naar den vorm te oordeelen, behoort manēh bij wanēh, doch de gewone beteekenis hiervan, nl. «voldaan, verzadigd» past niet recht, tenzij men al de beteekenissen er aan toekent van Skr. āpta, «voldoende, geschikte, vertrouwde», en het in verband brengt met Njav. wanuh, manuh. In dit geval zou manēh te vergelijken zijn met Mal. sayā, hetwelk uit Skr. sahāya, gezel, makker, is samengetrokken; intusschen heeft in 't Mal. sahaya den zin aangenomen van «slaaf». Vgl. ook Sund. manōh «gewone plaats», dat vormelijk identisch is met Oj. manēh, manōh. Met Sund. maneh heeft manēh in geen geval iets te maken¹.

Als gewone substantieven, evenals ons «uw dienaar, dienaresse» zijn te beschouwen uitdrukkingen als patik-ta, patik narendra e. dgl.

Naast aku moet eenmaal ook als vnu. bestaan hebben akēn, angkēn, beantwoordende aan Tag. akin (uit akēn), Bis. akon, Iban. akan (uit sy akan), doch reeds in de oude taal komt dit akēn, angkēn alleen in afleidingen voor, gelijk in 't Njav. Met Iban. akan komt wat de voorvoeging

¹ Dit behoort bij wanēh; de begrippen «een ander, iemand, lichaam, zelf», hebben zich uit één hoofdbeteekenis ontwikkeld; vgl. de begripsovergangen van iba in de verwante talen.

van si betreft, overeen Oj. sy aku, doch mogelijk is dit z. v. a. «mijn lieve ik» of «mijn geringe ik».

't Meervoud van den 1 ps. exclusief is kami, of ook wel si kami. In 't algemeen kan si vóór elk vnv. geplaatst worden, ten minste in den nominatief. Bij sommige vnv. is hier en daar de vorm met si de eenig gebruikelijke, bijv. in 't Sund., Tag., Bis., Bikol siya, in Oj., Burusch sira, Tag. sila, enz.¹. Duidelijk komt de exclusieve beteekenis uit bijv. in kami kā-lih, wij tweeën (met uitsluiting van den aangesprokene) in Ädip. 158. Het wordt ook evenals «wij», en nagenoeg in dezelfde gevallen gebezigd door iemand in 't enk.; het is deftig of plechtig, maar niet grof; in 't Sund. is dit gebruik van kami het gewone. Kami is zóó verbreid in de verwante talen, dat het overbodig is voorbeelden daarvan aan te halen. De datief, ook als accusatief gebruikt, is ri kami, bijv. a matyana ri kami, B. Y. 159. Een enkele maal heb ik mami in den nominatief gevonden (BK. 50), en in den accus. tumon mami (Ädip. 96), een gebruik dat zich in de nieuwere taal bestendigd heeft. Ook in het Fidji is kei-mami nom. en accus.; vgl. Bim. nami instede van den nom. kami.

De verkorte vorm van kami is kam, in dezelfde gevallen gebruikt als *k* en andere verkortingen. Bijv. atha ri sēdēng mayajñā sira sang rēsi kam-palayū, daarna terwijl de ziener offerde, gingen wij op de vlucht (met klem), Rām. 326; kam-rēmuk hyang pṛthiwi, wij willen de (gehele) Aarde verdelgen, 1276; kami kām, ik voor mij (eig. wij voor ons) 822. Vormelijk komt met dit kam overeen Mak. kang, Bug. kēng (beide uit kam), met dit verschil dat deze alleen achter aangevoegd worden². Kam is ook vervat in 't Mak. kambe, welks laatste bestanddeel m. i. = beh is, de stam van O. en N. Jav. kabeh, Sangirsch këbbi, Malag. aby, iaby, ziaby, alle; kambe is dus eigenlijk «wij alle».

In plaats van kam wordt ook het vollere kami wel eens als pronominaal prefix gebezigd; bijv. in de Tantu kami-pēgēng sang hyang Äditya «ik.wil (of: laat ik) de Zon tegenhouden»; doch dit heb ik niet in oudere geschriften aangetroffen.

De 1 ps. mv. inclusief is kita; zoo ook Mal., Tombul. kita, Bis. kitá, Bat. kita (hita), Fidji kenda, Nias, Samoa ita (uit kita), Pampanga, Day. ita, enz. Het Tag. kitá is een dualis, en bet. «gij en ik»; evenzoo Iban. itta. Ook het Day. heeft een bepaalden dualis, doch in vorm afwijkend van kita, nl. koä. Mak. katte moet ontstaan zijn door omzetting uit ketá.

Kita, gelijk ook 't aanhechtesel ta, nta, is niet altoos 1 ps. mv. inclusief,

¹ Dit heeft V. d. Tuuk niet begrepen, daar hij s. v. asi, II, in den zin rakryan humé. nēnga si kita, «prins, houd gij u stil», een asi waant te ontdekken (KBWdb. I, 199).

² Door voorvoeging van *i*, kan Bug. ikēng zelfstandig optreden.

en wordt soms van een enkelv. ps. gebruikt om min of meer beleefd, maar toch voornaam «ik» uit te drukken¹. Meer hierover onder de Bezittel. Voornaamwoorden. Soms, schijnt het, wordt *kita* gebruikt wanneer men met opzet in 't midden laat of men den toegesprokene mede insluit al dan niet; zoo zegt bijv. Tātakā tot Rāwaṇa sahanahananta mātya *kita* denya si Dāçarathi, «wij zullen al te gader omkomen door hem, dien zoon van Daçaratha».

Het vnw. 2 ps. enk. is *ko*. Deze uit ouder kau ontstane vorm is identisch met Mak. *kau*, *ko*, Dairisch *ko*, Tobasch *ho*, Tombul. *kou*, Fidji *ko* (alleen in nom.). Meestal neemt *kau* een nader bepalend woordje, *i*, *an* of *si* vóór zich; dus Fi. *iko*, Day., Sang. *ikau*, Tag., Bis. *ikao*, Iban. *sikau* (alleen in nom.; dat., acc., *ni-kau*), Malag. *hi-anao* (in nom.) anders *anao* (uit *an* + *hao*), Mal. *angkau* (d. i. *an* + *kau*). Uit onderlinge vergelijking dezer vormen mag men opmaken, dat *si* (Malag. *hi*) dient om een nom. te doen uitkomen, en dat *i* en *an* synonieme, nader bepalende of nadruk-genvende woordjes zijn. Dat *i* en *an* gelijkwaardig zijn als suffixen, behoeft geen betoog, maar ook als voorgevoegde versterkingsmiddelen zijn ze synoniem. Dit blijkt als men bijv. vergelijkt Oj. *hantēlū*, *antēlū*, *ei*, Day. *hantēlo*, Malag. *atody*, Tombul. *atēlu* (voor *attēlu*, *antēlu*) met Tag., Bis. *itlug*, terwijl in 't Mal. *tēlor* zonder voorvoegsel in gebruik is; vgl. Jav. *timun*, Mal. *timon*, Malag. *tsimundry*, Fi. *timo*, Dair. *tjēmun*, met Mal., Day. *hantimon*, Lamp. *antimun*, Bat. *ansimun*, Bis. *atimun*. Ook in andere gevallen nemen *i* en *an* elkaars plaats in; vgl. bijv. Mak. *antu*, die, dat, Bal. *ento* (naast *to*) met Mal. *itu*, Tombul., Tond., Tonsea *itu*, Benten. *itui*, *itue* (naast *tui*, *tue*), Tag. *ito*, Iloko *itoi* (naast *toi*); Mak. *anne*, deze, dit, met Mal. *enz*. *ini*.

De vocatief *ko* wordt dikwijs gevuld door een substantief in bijstelling, in welk geval dit laatste het lidwoord *ng* vóór zich pleegt te nemen. Bijv. *ai kong nīca*, *o gjij*, ellendeling! B. K. 208, 3; *kong wēk tan awirang iking!*, *gij varken*, onbeschaamde! By. 428. Zoo ook in 't Grieksch *σύ*, *δρόσις*! *gij*, vriend! Hetzelfde gebruik in 't Fransch. Misschien heeft zich hieruit een vocatiefvorm *kong* ontwikkeld, bijv. *ai kong cumbwa*, Sutas. 67, b, doch dit verdient nader onderzoek. In allen gevallen treedt *kamung* meermalen naast *kita* op, altoos als Vocabiel.

Soms vindt men *ko* als mv. gebruikt, vooral wanneer met geringschatting gesproken wordt, bijv. *ai kong nāga kabeh*, *o gjij*, slangen, alle! (Ādip. 41); intusschen ook *kong kumāra* (*gij prinsen!*) *syapa mānaki* *kita* (ib. 71).

¹ Zoo ook in 't Bataksch, zie V. d. Tuuk, Tob. Spr., II, 223; in het Tag. wordt de dualis *kita*, *wij* (*gij en ik*), *en kata*, *hetz.*, *deftig als enk* gebruikt. Voorts is *kata* ook z.v.a. «men».

Nu en dan komt de vorm ngko voor; bijv. ah, mati ngko de-ŋku, ha, gjij sneeft door mijne hand (Tantu). Dit zal wel uit ḡngko ontstaan zijn, dus aan 't Mal. angkau beantwoorden.

Van 't gewestelijk Jav. kowěn heb ik uit de oude taal geen voorbeeld opgeteekend. Het moet ontstaan zijn uit kohěn, ko-ěn; het achtervoegsel hěn of ěn is zeer gewoon bij de aanwijzende vnw. iki, ika, dus ikihěn, ikahěn; een soortgelijk toevoegsel vertoont het Maori en Tonga ko-e, Samoa 'o-e, en Dairisch ko-no; alsook het Jav. kowe.

Een ander vnw. 2 ps. enk. is twa, bijv. BK. 225, 11; paramārtha Çiwa twa nirāvaraṇa, waarachtig Çiwa (de goedgunstige) zijt gjij, vrijmachtig; AW. 101. In den voc. met bijstelling behandeld als ko; dus twang kuha-ka! gjij, schelm! BY. 82. Wegens de groote overeenkomst met Skr. tvam, ligt het voor de hand te vermoeden, dat het ontleend is; dat de neusklank verwaarloosd is, laat zich wel verklaren, want in de onzijdige woorden, wier stam op α uitgaat, gebeurt hetzelfde. De vraag is of men het Sund. tuwang «een woord waardoor men, sprekende tot een meerdere, vaak het bezittelijk voornw. voor den 2^{den} persoon vervangt» (Coolsma), met gezegd twa gelijk mag stellen. Het is opmerkelijk, dat dit tuwang vóór het substantief geplaatst wordt, in afwijking van de overige pronom. aanhechtsels; dus tuwang bumi, uwe woning. Doch dit is in de verwante talen niet zonder voorbeeld en zeer gewoon in de Filippijnsche talen; bijv. men kan evengoed zeggen ang iyo ng kaluluwa, als kaluluwa-mu, *anima tua*. Intusschen dient Sund. tuwang, in denzelfden zin als salira, tot beleefd voorvoegsel voor titels, bijv. tuwang pandita. Ofschoon Oj. twa, evenmin als Skr. tvam bepaald als beleefd term gebezigt wordt — het is boven zulke onderscheidingen als beleefd en onbeleefd verheven — maakt het feit dat de Sundaneesch zijn tuwang min of meer als synoniem met salira beschouwt, den indruk dat tuwang inderdaad met Oj. twa in verband staat, daargelaten de vraag of het woord aan 't Skr. ontleend is al dan niet.

Als omschrijving van den 2 ps. enk. komt namelijk in 't Oj. voor çarīra met voorgevoegd lidwoord; bijv. don i-ŋçarīra, uw taak (Sutas. 45, b.). Dit gebruik komt vrijwel overeen met dat van Nj. kang sēlira, als beleefd Madya; en Sund. awak, salira, als men een mindere minzaam aanspreekt. Hoewel het woord çarīra Skr. is, is het begrip van «eigen persoon, persoonlijkheid», die het in 't Oj. enz. heeft aangenomen, daaraan vreemd. Eerst nadat men daaraan al de beteekenissen had toegekend, die de inheemsche woorden voor «lichaam» hadden, kon het als plaatsvervanger van 't vnw. gebezigt worden, want ang çarīra is niet op te vatten als «het (d.i. uw) lichaam», maar als «het (uw) eigen zelf». In dezen zin is het eene vertaling, om zoo te zeggen, van awak, maneh, diri, dewe, en dgl. Er valt

op te merken dat het gebruik van een woord voor «zelf» om beleefd een 2 ps. enk. uit te drukken ook elders voorkomt; zoo bezigt Hindī en Hindustāni āp, zelf, ontstaan uit Prākrit atpa, en dit uit Skr. ātmā, eigen persoon, ziel, het zelf.

Voor den 2 ps. mv. bestaan twee verschillende woorden: kamu en kita. Naast kamu staat kamung ook als nominatief, zoodat het in geval het als vocatief voorkomt, moeilijk te beslissen is of de *ng* het lidwoord is al dan niet; bijv. astu kamung mantuka ring swargga, het zij zoo, keert gij terug naar den hemel (Tantu 30, b); mangunakēna tapa kamung rumuhun, gij zult eerst ascese oefenen (ib., 28, b); als vocatief: kamung hyang kabeh! gij, goden, altemaal! KO. Bepaald nominatief is ook kamung in apunggung dahat kamung, sang Droṇa, gij zijt zeer dwaas, Droṇa, BY. 105; maar kamu + lidwoord kan bedoeld zijn in kamung (of kamu ng) nāgini! Ādip. 27. Meermalen schijnt kamung als vocatief van kita gebezigd te worden, o. a. KO. VII, 6: pamang mang-mami ri kita, kamung hyang kabeh.

In eenige van bovenstaande voorbeelden slaat kamu, kamung op een persoon in 't enkelvoud. Zoover men kan nagaan, is zulk een kamu volstrekt niet beleefd; zoo spreekt Jaratkāru in toorn zijn vrouw aan met sampe-nyu, kamung nāgini, pinakastrī; in dit geval kan men het thans niet meer als beleefd geldende Hoogduitsch Ihr vergelijken; doch men vindt ook ndah kamung, hyang Agni, kita hana enz., eilieve, god Agni, gij zijt enz., Ādip. 19, en hier wordt kamu niet uit geringschatting gebezigd, eer als Vocabiel. De regel die in 't Bataksch gevuld wordt, wan-neer hamú(kamú) of hamuna als enkelvoud optreedt, is, dat het gebezigd wordt «jegens personen, die in zulk een betrekking tot den spreker staan, dat zij tot een andere marga behoren of als zoodanig moeten beschouwd worden»¹. Dit schijnt, oppervlakkig beschouwd, niet toepasselijk te wezen op het geval van Jaratkāru en diens vrouw, want de vrouw gaat in den stam des mans over, doch zij behoort toch oorspronkelijk tot een anderen stam, en t. a. p. wil de man wellicht juist door de toevoeging van pinakastrī, «als (mijn) vrouw», met haar als kamu aan te spreken, te kennen geven dat zij uit een vreemden stam door hem tot vrouw is genomen.

Kamu als oorspronkelijk mv. bestond klaarblijkelijk reeds in de grondtaal; Tombul., Mal. kamu, Tag., Bis. kamú; Iban. kamu en als nom. en voc. ook si kamu, Bat. hamú, hamuna, Fidji kemun-drau, gij beide; kamu-ni, gij (velen), Tonga kimo-ua, gij beide; kimou-tolu, gij (drieën); Mahaga gamu, Jaluit kom; enz. Het Tag. heeft nog een tweeden vorm, nl. kayo, dat ook uit beleefdheid tegen een enk. ps. kan gezegd worden,

¹ Zie V. d. Tuuk, Tob. Spr. (II, 1867), 224.

beantwoordende aan een Spaansch Usted; ook het Pampanga heeft káyo, i kayo; Iloko kayo, da kayo.

Met dit kayo is te vergelijken Oj. kanyu, dat niet alleen na een voorzetsel gebruikt wordt, als sake kanyu BY. 259, maar ook als nominatief voorkomt, o. a. Tantu 17, a; 19, a. Het is duidelijk dat kamu en kayu, kanyu op dezelfde wijze gevormd en dat mu en yu, nyu van oudsher synoniem geweest zijn. We zullen yu, evenals nyu, dat de genitiefvorm van yu is, ontmoeten onder de bezittelijke voornaamwoorden.

Als pronominaal voorvoegsel komt voor zoowel kanyu, bijv. kanyu-séngguh masádhya, Tantu 27, a, als kam; Rām. 1689: laku kam-pa-reng musuh, gaat, op den vijand af!

Het beleefde, zelfs hoffelijke vnu. 2 ps. mv. en tevens enk. is kita, dat dus de waarde heeft van 't Fransche vous en van het Tag. kayo. Het klinkt bepaald beleefd in vergelijking met kamu. Men kan de goden aanroepen met kamu, want die zijn boven beleefdheid of onbeleefdheid verheven, maar tegen een vorst bezigt men kita. Wanneer een man tot zijne vrouw kita zegt, wil hij beleefd zijn; gebruikt hij kamu, dan is het niet zoo beleefd. Intusschen vindt men meermalen beide woorden bij elkaar; bijv. kamu hyang nága, kita kabeh, Ādip. 51.

Men kan met kita natuurlijk twee personen aanspreken, bijv. he Pártha Karṇa, kita kárwa! o Pártha en Karna, gij beide! Het is echter daarom nog niet als eigenaardige tweevoudsvorm te beschouwen, vermits mv. en tweev. in 't Oj. evenmin onderscheiden worden als in onze taal.

Evenals met andere pers. voornaamwoorden, het geval is, kan kita in den nominatief voorafgegaan worden door si. Of dit si alleen strekt om het subject duidelijker te doen uitkomen, gelijk in 't Ibanag regel is, dan wel of het een tint van innigheid aan de uitdrukking geeft, durf ik niet beslissen.

Kita als 2 ps. komt in 't gebruik overeen met het Mak. katte (uit ketá), i katte¹. Zonderling is het dat de Sundaneezien in sommige streken het bezigen tegen minderen; het heeft dus daar hetzelfde lot gehad als het Hoogduitsche Ihr. Verder komt met kita overeen Bim. ita, dat tegenwoordig echter alleen als beleefd enk. dienst doet, en in 't mv. de toevoeging van dho vereischt.

Een voorbeeld van kita in den vocatief met volgend substantief in bijstelling, is bho he kita ng mong! (Sutas. 32, a) of kitang mong!; een ander voorbeeld BY. 385.

Als pronominaal prefix dient t, waarvan ik alleen voorbeelden heb opgetekend waar het verbonden is met ya(n), ta(n), enz.; dus is yat-para,

¹ Gebruikt, wanneer men zich richt tot zijn meerdere of iemand die met ons gelijk staat of dien wij slechts weinig kennen.

wanneer gjij gaat (met klem); tad-wruh (vóór *w* gaat *t* in 't algemeen in *d* over), gjij weét niet¹. Soms vindt men in de Hss. *k* voor *t*, meestal als *var. lectio*, doch dit houd ik voor een schrijffout, daar de karakters voor ka en ta in het oude schrift weinig verschillen.

In tegenstelling tot *kita* wordt min of meer met minachting *sira* gebruikt, dat, zooals wij later zien zullen, eigenlijk 3 ps. mv. is, en als beleefd of hoog vnw. 3 ps. enk. dienst doet. Zoo zegt Sitā tot Lakṣmaṇa (in Rām. 356), dien zij anders met *kita* aanspreekt: durbbala pwa sira «ge zijt flauw», in haar toorn. In den Tantu treft men *sira* meermalen in denzelfden zin aan. *Sira* is vormelijk het mv. van *siya*, dat in 't Oj. niet meer bestaat, maar nog leeft in het Tombul., Tag., Bikol, Bis., Bim. *siya*, Sang. i sie, alles 3 ps. Alleen in 't Sund. is *siya*, *jij*, *jou*, gemeenzaam of minachtend; dus gebezigd door ouders en in 't algemeen tegen kinderen, door kinderen onderling, door aanzienlijken of meerderen tegen geringen en minderen, door iemand die op een ander scheldt of door scheldenden onderling (Coolsma). Het komt dus vrijwel overeen met het Hoogduitsch gebruik van *er*. Door in plaats van 'tenk. *siya* het mv. *sira* te bezigen, dat letterlijk aan 't Hoogd. Sie beantwoordt, wordt aan 't gebruik van een 3 ps. tegen iemand iets van 't hooghartige ontnomen, maar het blijft toch, vergeleken met *kita*, minder onderdanig. De toepassing van *sira* in het hedendaagsch Javaansch laat zich uit het bovengezegde licht verklaren; in den mond van een vorst kan *sira* niemand hinderen, klinkt het zelfs betrekkelijk minzaam; het is alsof de landsvader tot een of meer landskinderen spreekt.

Nj. manira houd ik voor een verkorting van *ama-nira*, uw vader.

Het vnw. 3 ps. enk. is *ya*, dat als subject en object, steeds achter het wkw. staat². Hieraan zal het wel toe te schrijven wezen, dat de vorm *si-ya*, die als nominatief vóór 't wkw. kon staan, in onbruik is geraakt. Met *ya* is identisch 3 ps. enk. Iban. *ya*, Mak. a (uit *ya*), Pampanga *ya*, misschien ook Day. iā, terwijl ik Pamp. i-ya, Mal., Dairisch i-ya, Mak., Bug. i-ya voor bepaalde nominatieven houd, in waarde overeenkomende met de nominatieven Tag., Bis., Tombul. *si-ya*, Fidji ko-ya, te vergelijken met *i-kau*, *i-tu* e. dgl. De datief-locatief, ook wel eens als accus. gebruikt, luidt *iya*, *riya* (= Mal. *di-ya*), *iriya*. Hiermede te vergelijken is Bis. *iya* en *dia* (voor *diya*)³.

Zeer dikwijs is *ya* van het voorafgaand gezegde gescheiden door *ta*; bijv. *mijil ta ya*. Het is niet in alle gevallen gemakkelijk te bepalen of dit

¹ Dit *t* is niet te verwarren met de partikel *at*, *t* vóór imperatieve en conjunctieven. Dit laatste betekent z. v. a. Lat. *utinam*, *ut*. Natuurlijk staat dit *at*, *t*, bij alle personen.

² Namelijk als ps. vnw., niet in andere functies.

³ De dat.-loc. *riyা* a in 't Rām. voorkomende lijkt mij verdacht. Voor het Bantamsch Sund. geeft Coolsma (1884) op *diya* = *maneh*; een cas. obl. voor den nominatief *siya*.

ta de voortzettende partikel «dan, voorts» (vgl. Wedisch *ha* en Grieksch *δέ*) is, dan wel of *ta ya* «dezelve» beteekent. Het eenige middel om dit uit te maken is, te beproeven of de zin zou toelaten *mijil ta sira*, want in dit geval kan *ta* niet anders dan de partikel zijn.

Het mv. van *ya* (eigenlijk van *siya*) is *sira*, Burusch *sira*, Tag. *sila*, Bik. *sinda*, Bis. *silla*, Sang. *i sire*, Bat. *na-sida*. In stede van *si* hebben sommige talen het gelijkwaardige *i*; dus Pamp. *ila* (ook zonder *i:la*), Noko *iða*, Fidji *ira*, (Samoa *la*, Maori *ra*). Tombul. heeft *sera*.

Als enk. gebezigd, is *sira* het beleefde vnw. bij uitnemendheid. Men kan dit vergelijken met het Hoogd. Sie als 3 ps. enk., bijv. «Sind der Herr zu Hause?» Antwoord: «Sie sind zu Hause». Voorbeelden van *sira* als beleefd, zelfs hoffelijk vnw. 3 ps. enk. komen om zoo te zeggen op elke bladzijde voor.

Men kan *ya*, *sira* als het eigenlijke vnw. van den 3ps. beschouwen, maar er zijn ettelijke aanwijzende voornaamwoorden, die in 't gebruik in plaats treden van 't pers. vnw. en hiervan nauwelijks te onderscheiden zijn, evenals ons *die*, en 't Latijnsche *ille*, hetwelk in de Romaansche talen uitsluitend als pers. vnw. dienst doet. Vooral in de verbogen naamvalen nemen aanwijzende voornaamwoorden het karakter van een pers. vnw. aan. Zoo is bijv. het Skr. *ayam*, «deze», een aanw. vnw., en het blijft dit ook in de verbogen naamvalen, mits het met het accent wordt uitgesproken; maar toonloos uitgesproken, is het een pers. vnw. Ons *hij* is ook eigenlijk een aanw. vnw. betekenende «deze» (nog over in *heden, huidig*), doch is in verloop van tijd geheel pers. vnw. geworden, zóó zelfs dat het, met accent uitgesproken, pers. vnw. blijft.

Als zulke aanwijzende voornaamwoorden in 't Oj., welke het karakter aannemen van een prs. vnw., zijn te beschouwen *rasikā*, *rasiki*, *rasike*. Door de vervoeging van *ra* zijn deze woorden voldoende als beleefde termen gekenmerkt. Voorts is het duidelijk dat *zij ikā*, die; en *iki*, *ike*, deze, bevatten; hoe men de *s* ook te verklaren hebbe, hetzij als de *s* in Mandailingsch *di siya*, aan hem, haar; *tu siya*, tot hem, haar, of als staande voor *si*, de hoofdbetekenis is zonder twijfel zoo, dat men *rasikā* zou kunnen weergeven met een Latijnsch *ille*, *illa*, maar met toevoeging van een achtung te kennen gevend bestanddeel. Voor zoover ik heb kunnen nagaan, slaan gezegde woorden steeds op een persoon van wien juist sprake is of pas geweest is, waar de hedendaagsche taal *punika wahu* (Krama) zou gebruiken. Zoo zegt Koning Janaka van Rāma sprekende, *rasika*, d. i. *ille* (Rām. 121); *rasikā Rām.* 276 is *«illa»*, met achtung gezegd; «*zij, de genoemde*», 311; mv. «*zij, de bedoelde heremieten*» 265. *Rasike*, deze (zoo even genoemde), zegt *Sītā* van haar man sprekende; 381. *Rasikī wara-*

Keçari Hariw. 26, *a* laat zich vertalen met «ille, eximus Keçari»¹. In 't Sks. zou men in al deze gevallen asau gebruiken.

Weinig of niet verschillend van de zooeven genoemde woorden zijn *sarikā* en *sariki*. Sarikā Ādip. 42 slaat op den koning; 58 op Wiçwāmitra; 88 op Bhīṣma; 141 is het «hij, ille» (van wien zoo even gesproken is). Opmerkelijk is het gebruik van *sarika* 104, waar de Koning hooghartig van zich zelven sprekende het gebruikt. Sariki, deze, o. a. Ādip. 141. Als aanw. vnw. zou ik het beschouwen in een volzin als deze: *ik ang kuṇḍala sarika ta kahyun inghulun*, die (d. i. uwe) oorringen, die dan zou ik willen hebben. Ook *sarika* kan met Skr. asau vertaald worden.

Wat den vorm van *sarika* en *sariki* aangaat, zou ik meenen dat *rikā* en *rikī* bijwoordelijke locatieën zijn, beteekenende «daar» en «hier», vgl. Jav. *ngrika* en *ngriki*. *Sa* is de substantiefvorm van 't bijvoegelijke *sang*, en het hooge woord voor *si*. *Sarika* is dus zoo iets als «Hoogstdezelve daar»; *sariki*, «Hoogstdezelve hier». Het is wel te begrijpen dat een vorst zich zelven aanduidt met «Hoogstdezelve daar», als wilde hij te kennen geven dat hij te hoog en te ver staat om door de tegenwoordigheid van mindere wézens besmet te worden. In 't algemeen schijnt mij *sarika* een hooger rang of zaken van nog hooger waarde aan te duiden dan *rasika*.

Het ligt in den aard der zaak, dat een aanwijz. vnw. als persoonlijk vnw. dienst doet, hetgeen gewoonlijk gepaard zal gaan met verlies van 't accent. In de zustertalen van 't Oj. doet zich dit verschijnsel niet minder voor dan elders. Zoo is bijv. in 't Dayaksch *tä*, nadrukkelijker *djetä*, die, dat; maar het vervangt ook, vooral in den accusatief, een pers. vnw.² en dient ook als bepalend lidwoord. In 't Oj. is *ta* gebruikelijk genoeg, maar voor zoover ik zien kan, is het nooit een pers. vnw. geworden. Ook het Sund. aānw. vnw. *eta*, die, dat, vervangt niet zelden een pers. vnw. (Coolsma). De nauwe betrekking tußchen aanw. en pers. vnw. is ook zichtbaar in 't Mak. *i-ya*, dat in dezen versterkten vorm een aanw. vnw. is, te vergelijken met Fransch *ce*, *ça*, doch in den korten vorm *a* (voor *ya*) als pers. vnw. optreedt. Vgl. ook Tombul. *iya*, hetwelk men ook met een Fransch *ce*, *ça*, zou kunnen vertalen, met *si-ya*, *hij*, *zij*.

Tot de voornaamwoorden reken ik niet titels. Ik moet dit hier opmerken omdat in 't Kawi-Bal. Wdb. van V. d. Tuuk woorden als *rakryan* als vnw. beschouwd worden. Dat berust op eene verwarring van titels met voornaamwoorden; *rakryan* is evenmin een vnw. als bijv. «Mijnheer» is, bijv. in «Wil-

¹ Andere voorbeelden nog in V. d. Tuuk's Wdb. (I, 1897, 746) s.v. *rasikā* en *rasiki* (*rasike* ontbreekt bij hem). Het eerste komt in 't Middejl. ook als 2 ps. voor, zooals t. a. p. vermeld wordt.

² Als zoodanig zal het wel toonloos wezen, doch Hardeland, Gramm. (1858) p. 106 zegt hieromtrent niets.

Mijnheer mij helpen?» of «Uwe Majestiteit» of dgl. Rakryan — of raka-rayān, dat bij V. d. Tuuk (I, 724) ontbreekt; hoewel het herhaalde malen voorkomt in de meest authentieke bronnen, Oorkonden XI, XIV, XV — is natuurlijk hetzelfde woord als Mak. karaeng met voorgevoegd vereerend ra¹. Het betekent eig. «grootheid»; vgl. Mal. rayā. De Chineesche omschrijving luidt Lokilien (Groeneveldt, Notes, 2^e ed., 1887, p. 143). Ook krayan zonder ra komt voor.

B. Beziffelijke voornaamwoorden.

Deze worden uitgedrukt door pronominale aanhechtsels, bestaande nu eens uit den stamform van 't pers. vnv. al of niet verkort in genitiefconstructie, dan eens uit zulke vormen voorafgegaan door 't genitiefteeken *n*. Dit genitiefteeken is zeer gebruikelijk in 't Balin. om twee substantieven te verbinden; in 't Oj. komt het ook zoo voor, maar niet dikwijls; in 't Nj. heeft men nog bojo'n mantri, «een Mantri's vrouw»; zeer gebruikelijk in het Tag., bijv. pintu'n simbahān, een deur van een kerk, een kerkdeur, te onderscheiden van ang pintu nang simbahān, de deur der kerk; Sang. titā'n Duata, een bevel Gods; Fidji lomā-langi (uit loma'n langi), hemelsmidden; enz.

Het bez. vnv. 1 ps. luidt in 't Oj. *ku* of *ngku* (uit *n* + *ku*), naar gelang van omstandigheden. *Ku* staat achter medeklinkers en een lange ā; *ngku* in de overige gevallen; dus tēkap-ku, balay-ku, hurip-ku, tinūt-ku, anak-ku (voor anak-ku), wuwusēn-ku of wuwusēng-ku, nidrā-ku; maar ari-*ngku*, rama-*ngku*, ibu-*ngku*, de-*ngku*.

Ten opzichte der aanhechting van *ku* en *ngku* volgt het Dayaksch na-genoeg denzelfden regel als het Oj. *Ku* wordt gevoegd achter woorden die uitgaan op een medeklinker en achter niet éénlettergrepige uitgaande op een tweeklank; dus arut-ku, pisān-ku, akēng-ku²; maar huma-n^gku, bau-n^gku.

In 't Fidji luidt het aanhechtsel steeds *ngku*, dus no-*ngku*, ke-*ngku*; in 't Maōri schijnbaar *ku*, dus na-*ku*, doch dit *ku* is ontstaan uit *ngku*, gelijk waka, boot, uit wangka. De meeste talen der Nieuw-Hebriden en der Salomonseilanden hebben insgelijks *nggu* (voor *ngku*); Lifu ng; andere vertoonen *ku*, doch in de meeste gevallen, zoo niet in alle, mag men ook dit *ku* uit *ngku* ontstaan achten. Ditzelfde geldt van 't Malag. ko (ku), bijv. vola-ko, mijn geld; want ware het achtervoegsel

¹ Gesanskritiseerd tot karayāṇa in de Buddhistische inscriptie van Kalasan.

² Voor akēn-ku, gelijk in Oj. bijv. wuwusēng-ku e. dgl. Door Hardeland (1858), p. 104 verkeerd voorgesteld.

oorspronkelijk *k u* geweest, dan zou men volgens de klankwetten van 't Malag. moeten hebben *v o l a - h o*; Oj. *a k u* is dan ook Malag. *a h o* (*a h u*), niet *a k o*. Ook het Biman. *ku* is zoo te verklaren, want Oj. *a k u* luidt daarin *n - a h u*. Dit moet ten minste in 't Bim. het geval zijn, wanneer *k u* op een oorspronkelijken klinker volgt; ging het woord uit op een medeklinker, bijv. *a n a*, kind, ouder *a n a k*, dan kan de *k* in *a n a k u*, mijn kind, natuurlijk zijn oorsprong te danken hebben aan assimilatie; d. i. *a n a - k u*, *a n a - k*, kan, en zal vermoedelijk, voortgekomen zijn uit *a n a - k u*, geheel volgens den regel van 't Oj. en Dayaksch¹.

In 't Mak. kan men als algemeenen regel stellen dat alle oorspronkelijk op een medeklinker uitgaande woorden *ku*, de overigen *ng ku* aannemen; dus *bili - ku*, mijn kamer, omdat *bili* = Mal. *biliq* is, maar *mata - ng ku*, mijn oog².

De meeste Indonesische talen hebben *ng ku* verloren en gebruiken alleen *ku*, of verkort *k*.

Eene eigenaardigheid van 't Oj. is, dat *ku* en *ng ku* na een conjunctief (futurum) het conjunctiefskenmerk *ə* aannemen. Bijv. *m u l a t a r i m u k a - n g k w a*; *w u w u s ē n - k w a*; *p a t y a - n g k w a*, mijn toekomstige dood.

Soms wordt *-ku*, *-ng ku* versterkt door een toegevoegd *č*; dit kan men meestal vertalen met «van mij hier» of «van mij nu», doch soms schijnt het slechts een meer nadrukkelijk «van mij» te kennen te geven; vgl. Tombul. *iya-i, iti-i*, bijv. *u m m e y a i y a - i, a n a - i*³.

't Bez. *v nw.* 1 *ps. mv.* met uitsluiting is *m a m i*, dat in dezelfde gevallen als de nomin. *k a m i* op een enkele persoon kan wijzen, bijv. *k a w i t a n m a m i*, «mijne (statig) voorvaderen», Adip, 23, a. Als *mv.* *i n a n t i m a m i* AW. st. 229; BK. p. 50.

De vorm *m a m i* komt in veel talen van Polynesië en Melanesië voor, en wel als nomin. en acc., en in verbinding met een voorafgaand *ke i*, *ka*, *ika* enz., niet evenwel als genitief. Dus Fidji *ke i - m a m i*, *wij* (exclusief), Mota, Merlai, Vanua Lava *ka - m a m*, *ika - m a m*, Motlav. *ke - m e m*, *ike - m e m*, Torres *ke - m e m*, Ureparapara *ka - m a m*, *ke - m a m*, Api *mi - mi*⁴. Behalve *m a m i* bestaat een vorm *m a i*, die in 't Tombul. uitsluitend als genitief (possessief affix) voorkomt, doch elders als pers. *v nw.*, dus Araga *ka - m a i*, *ika - m a i*, Oba *g a - m a i*, *iga - m a i*, Savo *m a i*, Saa *mei - lu*, *ie - mei - lu*. Het is duidelijk dat dit *m a i* in dezelfde verhouding staat tot *m a m i*, als bijv. Tombul. *k a i*, Pampanga *ke*, Malag. (*iza*) *hay*, misschien

¹ Vgl. Jonker, Bim. Spr. (1896), p. 255, 257.

² Voor enkele uitzonderingen zie Matthes, Mak. Spr. (1858), § 149.

³ Niemann, Bijdr. Minah. (1866), p. 82.

⁴ Codrington, Melan. Languages (1885), p. 114.

ook Mak. ki, tot kami. Het Fidji kei mami, is dus een pleonastische vorm, die oorspronkelijk misschien betekende «wij voor ons». Hoe het zij, het is duidelijk dat de vorm mami, welke in zooyeel wijduiteenloopende en wijd verspreide talen voorkomt, overoud moet wezen en bereids in de grondtaal moet bestaan hebben. Zeer na verwant met mami is nami, als possessief optredende in Bataksch n a m i, bijv. h u t a - n a m i, onze kuta; Bim. nami, Espiritu Santo ka-nam, ika-nam. Hiermede stemt overeen, wat de beginletter betreft, Tag. n a m i n (uit n a m ē n); Bis. n a m o n (uit n a m ē n). Aangezien na voorzetels amin, amon staat, moet men namin, namon beschouwen als gevormd met genitiesteeken *n* uit een a m ē n.

Eindelijk is er nog een korter vorm, nl. mi, te vermelden. Dit mi voor kami heb ik aangetroffen in Ādip. 26; mogelijk is het een schrijffout, doch dit zou ik niet boudweg durven beweren, want het is de enigste vorm van 't possessief in 't Iban., bijv. kua-mi, onze zaak, het onze; zoo ook in 't Iloko, Pampanga mi.

Als bez. vnw. 1ps. mv. inclusief dient ta of nta. Het gebruik is hetzelfde als van kita, en de wijze van aanvoeging dezelfde als bij ku en ngku. Dus samaya-nta, ons beider verdrag, Rām. 7, 34; anak-ta, onze of mijne kinderen. Eens heb ik aangetroffen nātha-ta, onze Heer, Sutas. 4, b, doch dit is het enige voorbeeld.¹ Met ta, nta komt in vorm, gebruik en wijze van aanhechting overeen Mak., Bug. ta, nta, Bat. ta, nta (Tob. uitgesproken tta); Fidji kent alleen nda (gespeld da); Tombul., Iban., Bis. hebben alleen ta; ditzelfde ta is uitsluitend dualis in Tag., Pamp., Iloko, schoon het als beleefde vorm ook enk. is in het Tag.²

Als een hoog bez. vnw. kan men beschouwen nda, hetwelk, voor zoover mij bekend is, alleen bij verwantschapswoorden gebruikelijk is; bijv. bapa-nda, mijn vader; BY. 486. Nademaal in het Bataksch achter verwantschapswoorden, zelfs noodzakelijk bij a ma, i na en a pa, nta gebezigd wordt, als possessiefvorm van kita (kita), zoowel in den 1sten als in den 2^{den} persoon³, ligt het voor de hand te veronderstellen, dat dit nda niets anders is dan eene gewijzigde uitspraak van nta. Of ditzelfde nda ook deel uitmaakt van de hooge Mal. woorden ana-nda, ayanda, baginda⁴, inangda, is onzeker, daar n-da ook het possessief van 3 ps. mv., z. v. a. Jav. ni-ra zou kunnen wezen.

¹ Vgl. echter zulke uitzonderingen op den algemeenen regel als indu-ku voor indu-
ngku in 't Dayaksch (Hardenberg, 1858, p. 184); of zou men moeten aannemen dat de
u van indu lang is?

² Totanes, Arte (1865), § 40, vg.

³ Zie V. d. Tuuk, Tob. Spr. (2^e Stuk, 1867), p. 248.

Jav. bagenda schijnt uit het Maleisch overgenomen.

De omschrijvende uitdrukkingen voor den 1 ps., zooals *ngwang*, *nghulun* worden behandeld als gewone substantieven; de genit. luidt dus *ni ngwang*, *n i n g h u l u n*, enz. Soms worden ze als bijstelling achter het subst. geplaatst; bijv. *manah ngwang*, mijn gemoed, BY. 556.

Het possessief van den 2 ps. enk. *ko* is *mu*. Dit is zoo algemeen verbreid, dat voorbeelden en vergelijking met andere talen overbodig zijn. Alleen in een paar talen vindt men *n nu*, *nu*; hierop zullen we terugkomen bij 't mv. — Even als *k u*, *ngku* neemt *mu*, wanneer een conjunctief (futurum) voorafgaat, het conjunctiefkenmerk *a* aan; dus *patya-mwa*, *tēwasamwa*, *irangiranga-mwa*.

Het possessief van *kamu*, hetzij dit als mv. of als enk. gebruikt wordt, is gewoonlijk *nyu*; bijv. *sampe-nyu*, *kamung nāgini*, Ādip. enk.; mv. in *patyana-nyu ya*, worde hij door u (gij goden) gedood; *de-nyu*, door ulieden, Tantu, KO. I, 3; enk. met verachting *pupū-nyu*, zegt Bhīma tot den gehaten Duryodhana, BY. 651. Daar *kamu* en *kita* meermalen onmiddellijk naast elkaar staan, bijv. KO. VII, 6, a: *pamangmang-mamiri kita*, *kamung hyang kabeh*, zoo kan ook ta voor *nyu* dienst doen, bijv. in dezelfde KO. 6, b: *patyana-n-ta*, *kamung hyang!*

In plaats van *nyu*, d. i. genitiefteeken + *yu*, wordt zeldzaam de stam gebezigd; bijv. *ātm a - y u* Rām. 332.

Met *nyu* identisch is Ibanag *n u*, dat regelmatig voor *ñ u* staat, en *ñ u* is eene natuurlijke ontwikkeling van *nyu*. Tag. en Bis. vereischen vóór *nyo*, *ñ o* de genitiefpartikel *ni*; dus *n i n y o*, *ni-ñ o*, terwijl *i n y o*, *i ñ o* *na sa* en anderszins als zelfstandige vorm staat. In 't Tombul. luidt het possessief *i y o*, waarvoor de slotmedeklinker van het woord waarbij het behoort verdubbeld wordt; achter een klinker neemt het den vorm *miyo* aan. Waarschijnlijk moet men, zooals Niemann doet¹, van een vorm *miyo* uitgaan, die op zijn beurt door invloed van *mai* uit *niyo* is voortgekomen.

Uiterlijk lijkt Mak. 2 ps. enk. *n u*, achter oorspronkelijke klinkers *n nu*, sprekend op Iban. 2 ps. mv. *n u*, Oj. *nyu*. Toch is die overeenkomst vermoedelijk slechts toevallig, want zelfs het naverwante Bug. heeft *m u*. Intusschen kan de overgang van *m u* in *n u* bevorderd zijn geworden door de omstandigheid dat er eenmaal ook in 't Mak. een mv. *nyu* bestond. Aangezien in enkele zustertalen de stam *yu* bepaald enk. is — nl. in Tag. *i y o*, *s a i y o*, van *u*, ofschoon het affix ook hier *m o* luidt; verder in *k a - y o* = *ka-mo* (Pamp. alleen *ka-yo*²) — is het volstrekt niet onmogelijk, dat het

¹ Bijdr. Minah. (1866), p. 81.

² *Ka* is blijkbaar een soort collectief aanduidend prefix, beantwoordende in alle opzichten aan ons *ge*. — Een verbinding *mu-yu* of *munyu* komt voor in 't Mandailingsoh; V. d. Tuuk, Tob. Spr., II, p. 249.

Mak. eenmaal in 't enk. iets dergelijks als i-y u bezeten heeft. Ook het Sang. heeft enk. n u (na oorspronkelijke medeklinkers u). Ik vermoed dat u uit w u, verzachting van m u ontstaan is; de n kan denzelfden oorsprong hebben. Maori, Niasch u zal ook wel uit w u verklaard moeten worden; in de taal van Nggao wisselt u af met m u; op Vanua Leva m met n.

't Possessief ta, n ta voor den 2 ps. wordt geheel en al behandeld als het gelijkkluidende voor den 1 ps. inclusief. Dus çoka-nta, «ulieder droefheid» (zegt Wyāsa tot de Pāñdawa's), BY. 677; warayang-ta, «uw schicht», als beleefd enkelvoud.

Als possessief van den 3 ps. enk. en mv. dient n y a. Dit leeft in de nieuwere taal voort als n e, hetwelk, zooals men weet, alleen staat achter woorden die op een klinker uitgaan en enkele andere als b a p a k - n e, enz. Anders maakt het Nj. gebruik van e, uit y a, dus van den stam des pers. vn. woords zonder behulp van 't genitiefkenmerk n. Het gaat dus in dit geval te werk als het Oj. bij n g k u en k u.

Met n y a komt overeen Mal. ñ a (uit n y a), dichterlijk Jav. ñ a, Bugotu, Nggao ñ a. In verreweg de meeste zustertalen luidt het possessief n a (of wel n na), o. a. in de Filippijnsche talen, de Melanesische¹, de Polynesische, Mak., Bug., Sund., Bim. n a, Malag. n y (voor n a). Dat in de meeste der bedoelde talen, zoo niet in alle, n a, volgens bekende klankregels, uit n y a ontstaan is, kan kwalijk betwijfeld worden. Voor de Filippijnsche talen en het Fidji bijv. kan men het met zekerheid zeggen, vermits de stam van 't vñw. 3 ps. hierin y a, niet a luidt. Voor 't Makassaarsch wijst de uitspraak n n a achter een oorspronkelijken klinker op een oudere consonantverbinding, welke geen andere dan n y a kan geweest zijn. Wat het Sund. betreft, hiervan kan men niet zeggen dat het ny in n, en verder in n laat overgaan, doch het verwart ñ met n, zegt bijv. ñ a w a h voor n a w a h, van s a w a h, e. dgl. Trouwens ook het Jav. vertoont hetzelfde verschijnsel. Het Day. pers. vñw. e kan niet anders dan uit y a ontstaan zijn, gelijk ook Jav. e. Ook als possessief, bijv. in k i k a h - e, zijn vrees; b u a - e, de vrucht er van, beantwoordt het aan Jav. e, daargelaten dat het Jav. na klinkers n e bezigt. Hoe is het nu te verklaren, dat in het Dayaksch woorden op n voor e hun n verliezen, zoodat men bijv. van a k e n , neef, krijgt a k ä - e (spr. a k è - e)? Ik denk op deze wijze: uit een ouder a k e n - y a is door assimilatie a k è y y a , voorts a k e y a , eindelijk a k è - e (a k ä - e) geworden. Hoe het zij, het Dayaksch bezit wel niet den genitiefvorm n y a , maar ook geen anderen stam dan y a , en het behandelt het possessief van den 3 ps. op dezelfde wijze als Nj. ku; zegt dus mata-e, zijn oog, wat ook in het Jav. mata-e zou wezen, doch ongebruikelijk is.

¹ Codrington, op. cit. p. 125.

Het hoffelijke vñw. *sira* heeft als genitief en possessief *nira* of *ira*, welk laatste eigenlijk een datiefvorm is, doch achter woorden op *n* ook zeer wel uit *o*n - *n*i: a kan ontstaan zijn¹. *Nira* of *ira* kan natuurlijk als mv. voorkomen, doch altoos als hoffelijk of hoog woord; bijv. de *nira* d*e*w*i* m*a*h*ā*r*ā*ja, van haar, de vorstelijke gemalinnen des grooten konings, Rām. 31. Feitelijk komt *ra* (ouder *d*a) overeen met het mv. possessief, dat *Fidji* n*dra* (uit *ṇḍa*) luidt, dat evenals Pampanga *da* (uit *ṇḍa*) — want de stam *ra(d)a* is in Pampanga *la* — het genitiefteeken *n* bevat; terwijl Oj. *nira* de vollere genitiefpartikel *ni* heeft, gelijk ook het Tag. *ni-la*, Tombul. *ne-ra*. In 't Iloko luidt het aanhechtsel *da*; dit kan evengoed voor *ṇḍa* staan als eenvoudig de stam zijn, aangevoegd op de wijze van Jav. *e*. Het Bis. heeft *nilla* (uit *niṇḍa*), Haraya *na-nda* (uit *nya*, «er van», met toegevoegd meervoudteeken), Bikol *ni-nda*. Of *ṇḍa* hier eenvoudig een genasaliseerd *d*a is, dan wel een genitief *n-ḍa*, verward met den stam *ḍa*, is moeilijk uit te maken, Het Iban. aanhangsel is *da*, en hiervan is het niet twijfelachtig, dat het de genitiefpartikel *n* bevat, en dus voor *ṇḍa* (geassimileerd tot *ḍda*) staat, want de nominatief luidt *i-ra*; bijgevolg, eenvoudig *ḍa* gaat in *ra* over.

Bij *rasikā*, *rasiki*, zoowel enk. als mv., wordt de genitiefverhouding alleen door bijstelling uitgedrukt; bijv. *gati rasikāprang*, deszelfs wijze van vechten, BY. 283; *Pradyumna nāma rasikā*, Pradyumna was de naam van gezegden (persoon), Hariw. 64, b; *teki kahanan rasiki*, dit is de verblijfplaats van haar (de bewuste prinses), Sutas. 50, a. — Voor *rasike*, *sarika* en *sariki* heb ik geen plaatsen opgetekend.

In een volgend nommer dezer Bijdragen hoop ik te behandelen 't aanw. vñw., 't lidwoord, 't vragend, ['t onbepaalde] en het betrekkelijk vñw.

(*Bijdragen 6, VI, 1899.*)

C. Aanwijzende voornaamwoorden en Lidwoorden.

De meest gebruikelijke aanwijzende voornaamwoorden zijn *ikā*, die, dat; *iki* en *ike*, deze, dit; *iku* en *iko*, die daar, dat, gindsch. Het eerste komt in 't gebruik het meest overeen met het Latijnsche *is*, *ea*, *id*, doch soms ook met *ille*; *iku* en *iko* laten zich overal vertalen met het Lat. *iste* (*ista*, *istud*); dus met minachtende bijbetekenis *iku* ç*atru-nta*, «iste inimicus vester» (BY. 413); *tan yogya ulah-teku*, ongepast is dat gedrag van u (Ādip. 11, a); in 't algemeen wijst het op iets wat op een afstand staat of gedacht wordt te staan van den spreker, en dicht bij den aangesprokene. In de hedendaagsche taal is de betekenis eenigszins verschoven, doch

¹ Bijv. in gevallen als *Bhrgu ngaran ira*, e. dgl.

het duidt in allen gevalle nooit «deze, dit» aan¹. Iko schijnt een bijvorm van iku te wezen, bijv. Sutasoma 116, a; het is dus in 't algemeen = Lat. *iste*. Iki en ike zijn gelijkwaardig en vereischen geen nadere toelichting.

Bovenstaande vormen zijn de zelfstandige; worden die voornaamwoorden bijvoegelijk gebruikt, dan moeten ze — behalve in een later te vermelde geval — met het lidwoord *ng* verbonden worden; daardoor ontstaan de vormen *ikāng*, *iking*, *ikeng*, *ikung*, *ikong*. Dus is *ikā sang* Rāmabhadra, dat is Rāmabhadra; *ikārākṣasa*, die (dat) is een demon, maar *ikāng rākṣasa*, die demon; *ikiwang*, deze (dit) is een mensch, maar *iking wwang*, deze mensch; zoo ook *ikung*, enz. Alleen wanneer het door *ika*, enz. voorafgegane substantief door een volgenden genitief nader bepaald wordt, blijft het lidwoord achterwege; bijv. *ikānaka*, dat kind van *u*; *iki kudangku*, dit paard van mij. Meer hierover bij de behandeling van 't lidwoord *ang*, *ng*. In een zin als *kaharēp-teku*, «istud quod vis», is *itu* 't nader bepaalde, dus zelfstandig.

Niet verschillend van *ikā* is *ikāna*, bijvoegelijk *ikānang*². Bij beide, *ikāng* en *ikānang* is dikwijs de aanwijzende kracht zóó gering, dat ze geheel als bepalend lidwoord dienst doen; bijv. *ikāng alas* is nu eens met «dat woud», dan weer met «het woud» te vertalen. Voorbeelden van dit gebruik levert bijna elke bladzijde. Voorts is op te merken dat *ikang*, *ikanang*, als lidwoord, menigmaal te vertalen zijn met ons bezittelijk voornaamwoord; bijv. *ikanang pratāpa*, zijn heldhaftigheid. Een overblijfsel van dit gebruik, is het Nieuwjav. *ingkang*, wanneer het als Krama inggil in briefstijl en anderszins dienst doet. Op zich zelve is *ikang*, *ikanang* geen bezittelijk *vnw*. en in bedoeld geval als bepalend lidwoord op te vatten. In 't Latijn en Sanskrit wordt een substantief in een afhankelijken naamval zelfs zonder lidwoord gebruikt, waar onze taal een bez. *vnw*. vereischt; bijv. *pater a mat filium*, de vader bemint zijnen zoon.

Wanneer het substantief, zonder van een volgenden genitief gevuld te zijn, op andere wijze nader bepaald wordt, hetzij door een voorvoegd *si* of *sang*, of een volgenden locatief, is de toevoeging van 't lidwoord *ng* overbodig; bijv. *ikanasi Tāṭakā*, die Tāṭakā (Rām. 2, 26); *ikanalaas i Lintakan*, KO. I, 1.

De uitzonderingen op den gegeven regel ten opzichte van 't al of niet toevoegen van 't lidwoord zijn zeldzaam en daarenboven hier en daar verdacht.

De genitief van bovenvermelde woorden luidt *nikā*, *niki*, *nike*, enz.; ook wel *ikā*, *iki*, enz. vooral achter een op *n* uitgaand woord; de locatief

¹ Zonderling mag het heeten dat van dit *passim* voorkomende *iku* in 't Wdb. van V. d. Tunk (I, 186) voorbeelden uit het Oudjavaansch geheel ontbreken.

² Als 't substantief nader bepaald is, natuurlijk zonder artikel: *ikanawuwus sang K.*

en datief *rikā*, *irikā*, zeldzaam *ika*; *riki*, *iriki*, enz. Bijvoegelijk *nikang*, *niking*, enz. Bijv. *inaka nikang bhuwana kabeh* (Rām. 1, 2); *ratwa nikanāng Ayodhyāpura* (3, 2); doch volgens den regel: *sawwet nikana satya sang prabhu* (2, 9), uit hoofde van het door den vorst gegeven woord; *lara niking priyawiraha*, het hartzeer van deze van haar geliefde gescheidene hier (d.i. van mij hier, die van den geliefde gescheiden ben); *rikāng alas*, in het bosch; *rikeng alas*, in dit bosch.

Ten opzichte van de wijze waarop 't Oudjavaansch het zelfstandig aanw. voornaamwoord onderscheidt van 't bijvoeglijke, staat het niet alleen. In talen van anderen stam treft men dezelfde constructie aan. Zoo betekent in 't Grieksch *οὐτός ἄντε*, dit is een man, maar «deze man» heet *οὐτός ὁ ἄντε*. Evenzoo in 't Magyaarsch: *ez ember*, dit is een man, *ez az ember*, deze man. Onder de Indonesische talen volgt het Tagalog nagenoeg denzelfden regel; bijv. *ito ang hatol-ko*, dat is mijn raad; daarentegen *itong tawo-ŋg ito*, die mensch. Het verschil bestaat slechts daar in, dat in het Tagalog 't voornw. herhaald wordt.

Tot versterking van de aanwijzende kracht, voegt men aan *ika*, *iki* enz. de lettergreep *ɛn*¹: *ikahɛn*, *ikihɛn*. Zoo ook in 't Sundaneesch *etaön*, *ituön*². In 't Nieuwjav. beantwoordt aan *ikahɛn* enz. wel niet vormelijk, maar toch in beteekenis het toevoegsel *e*, in *kahe*, *kiye*, *kuwe*. Dat *ɛn* ook bij een pers. *vnw.* kan voorkomen, blijkt uit het Oostjav. *kowɛn*, waarvoor elders *kowe* in gebruik is. Ditzelfde *ɛn* is m.i. ook vervat in 't pers. *vnw. akɛn*, Tagal. *akin*, Bis. *akon*, ik; waaruit volgt dat de eigenlijke, onversterkte stam van 't *vnw.* is *ak*, dat in een of anderen vorm nog in verscheidene Indonesische talen te herkennen is³. Ook *u* in *a ku* moet dus een toevoegsel zijn, al behoeft het niet noodzakelijk een oud synoniem van *ɛn* te wezen.

De toevoeging van een of anderen klank met aanwijzende kracht is een gewoon verschijnsel ook in talen van andere familie. Zoo is Skr. *tvam* ontwijfbaar een samenvoeging van *tu* en *am*, blijkens Grieksch *σύ*, Lat. *tu*, Litausch *tu*; Skr. *ayam* is ontstaan uit *ai + am*, vgl. Lat. *i-s*; Skr. *idam* uit *id + am*; vgl. Lat. *id*, Engelsch *it*, Hoogduitsch *es*. Dat *akɛn* inderdaad uit *ak* en een aanhechtersel *ɛn* bestaat, wordt zijdelings bewezen door den vorm *sanghulunɛn*, ik, als versterking van *sanghulun*⁴. Een gelijkwaardig toevoegsel is *z* in Tombulusch *iyai, itii, deze, dit*; Iloko *itai*, die, dat; *itoi*, gene; Bentenansch *itui*.

¹ Gespeld *hɛn*, daar 't Oudjav. schrift geen teeken bezit voor den zelfstandigen klinker *ɛ*.

² Het door V. d. Tuuk KBWdb. I, 18 met *ɛn* gelijkgestelde Bataksche *on* is een op zichzelf staand woordje, doch kan niettemin één zijn met *ɛn*.

³ Vgl. de vormen ter vergelijking aangetogen bij de behandeling van 't pers. *vnw.* 1 ps.

⁴ Aangehaald bij v. d. Tuuk I.c.

Wanneer men de reeks *i ka*, *iki*, *iku* enz. in 't Javaansch, Oud en Nieuw, vergelijkt met de gelijksoortige woorden der verwante talen, dan kan het niemand ontgaan, dat de *k* in die woorden recht karakteristiek is, omdat tegenover die *k* in de verwante talen een *t* staat. Zoo beantwoordt aan *i ka* Pampanga *ita*, Iloko *ita*; vgl. ook Sund. *eta*. Tegenover Jav. *iku* staat Mal., Sund., Tombul., Tontemb., Tonsea *itu*, Tagal. *ito*, Bis. *idto*, Iloko *itoi*, Bentenansch *itui*, *itue*, Mak. *antu*. Met *iki* is te vergelijken Pampanga *iti*, Malagasi *ity*, Tombul., Tonsea, Tondan. *itii*. Al deze woorden zijn samengestelde vormen en bevatten gemeenschappelijk met de Javaansche een bestanddeel *i*. De eenvoudigestammen komen voor, wat het Nieuwjav. betreft, in *kahe*, *kiye*, *kuwe*; elders in Dayaksch *tä*, die, dat; samengesteld *djetä*; Iloko *ta*, samengesteld *ita*, *ita-i*; *tu* in Bugin. *tu*, Bentenansch *tu-i* naast *itu-i*; Iloko *to-i*, naast *ito-i*; *ti* in 't Ilokosch lidwoord *ti* naast *iti*.

Onwillekeurig rijst de vraag of wij in de k-vormen van 't Javaansch voorbeelden hebben van een klankovergang die in enkele verwante talen, zoals 't Hawaisch regelmatig, in andere, zoals 't Nufoorsch, dikwijls voorkomt, nl. dat *t* in *k* verandert. Edoch in 't Javaansch bestaat die regel niet; daarenboven is het niet alleen een *t*, die zich als tegenhanger van Jav. *k* voordoet, maar ook andere klanken, als *n*, in Maleisch, Bikol, Pampanga, Sangir *i ni*, deze, dit; ook *dji*, waaruit Dayaksch *dje*, Iloko *di* (uit *dji*), Tagal. *di* in *ya-ri*, Ibanag *dje* in *yujje* en *yajje*. Verder is op te merken, dat de *k* in verscheiden talen der stille Zuidzee een gewoon demonstratief partikel is; bijv. Aneityum *ki*, hier; *ko*, daar; *in ing ki*, deze, dit; *inaigo*, die, dat; bijzonder merkwaardig is het feit dat op Araga *ke* en *te* als gelijkwaardig naast elkaar in zwang zijn; dus *keko* of *teto*, die (op geringen afstand); *keki*, deze, dit¹. Uit dit alles mag men de gevolgtrekking maken dat reeds de grondtaal zoowel *ka*, *ki*, *ku* als *ta*, *ti*, *tu* als demonstratieve bezat.

In zeer veel talen, misschien wel in alle, bestaat in meerdere of mindere mate de neiging om de voornaamwoorden te verbreeden door samenkopeling van aanwijzende partikels of reeds bestaande woorden. Duidelijk is dit bijv. zichtbaar in onze taal, in woorden als *degene*, *dewelke*, iets minder duidelijk in *dese*, *dit*; in 't Latijn in *hi-c*, *hi-cce*, *is-te*; in 't Fransch in *celui*; in 't Italiaansch in *questo*, enz. Niet anders is het in de M. P. talen. Oorspronkelijk werd er stellig onderscheid in 't gebruik gemaakt tusschen de langere, meer nadrukkelijke vormen en de kortere, zwakkere, doch op den langen duur plegen zelfs de versterkte vormen hun kracht te verliezen. Van daar dat een Oudjav. *ika na* in 't spraakgebruik onmerkbaar van *i ka* ver-

¹ Meer voorbeelden bij Codrington, Melan. Lang. (1885), 105; vlg. 484.

schilt, en zelfs de rol van lidwoord vervult, hoewel na op zich zelf, vooral als voegwoord, nog eene bepaalde beteekenis heeft¹.

Versterkte vormen zijn *atika*, die zelfde, dat zelfde; *atiki*, deze zelfde, dit zelfde, die meestal bijwoordelijk gebruikt worden; bijv. *atika*, op datzelfde oogenblik, Skr. *tatkṣāṇam*, Sutas. 28, a; *atiki*, in dit geval, nu, BY. 159. In dezelfde beteekenis vindt men *ateki*, Sutas. 30, b, waardoor de meaning van V. d. Tuuk, dat *atika*, *atiki* samengesteld zijn uit *ata* en *ika*, iki eenigszins aan waarschijnlijkheid wint². Niet verschillend in beteekenis zijn *matika*, *matiki*.

Als verkorte vormen hiervan zijn misschien te beschouwen *tikā*, *tiki*, *tiku*, bijvoegelijk: *tikāng*, *tiking*, *tikung*, die alleen in den nomin. en accus. voorkomen en in beteekenis van *ikā*, *iki* alleen verschillen door meer nadruk; dus z.v.a. ons «díe, dát» met klem. Ook *tiko* = Lat. *iste*, heb ik aangetroffen; *dhik hāhā ḍah tiko manah-ta*, foei, ach, bah, die gezindheid van u, Hariw. 36, b. Voorts is te vermelden *tikāna*, bijv. *tikanang manonton*, de toeschouwers, Rām. 2, 59.

Atika en *atiki* worden in de Balineesche tusschenregelige vertolking weergegeven met *pūnika* en *puniki*, worden dus beschouwd als hogere, deftiger vormen. Een voorbeeld van *punika* in de oude taal levert KO. 16, 1: *mang ke ta punikang karāman ri Parung*, terwijl de var. 1. 19, 1 heeft *panikang*, welke laatste te vergelijken is met Madur. *paneka*, en Jav. *mēnika*; vgl. ook Jav. *pēniki*. Het bestanddeel *pun* zullen wij later wederom aantreffen bij de persoonlijke lidwoorden als deftiger vorm van *si*, juist gelijk in de nieuwere taal; bij de vragende voornaamwoorden in *punapi*. Ook als alleenstaand aanw. *vnw.*, of wil men pers. *vnw.*, komt het voor; bijv. Adip. 83: *sarwāstra ni pun*, alle wapenen van die of van hen; het wordt daar gebezigd van vorsten, maar niet met achtig, zoodat *pun* slechts middelmatig beleefd klinkt. Dit is niet in strijd met bovenstaand *punika* of *panika* in een vorstelijke verordening gericht tot de magistraten van Parung.

Ditzelfde *pun* is vervat in 't dichterlijke Nieuwjav. *punang*, samengesteld uit *pun* en 't lidwoord *ang*, in waarde = *ingkang*.

Het is moeilijk vooralsnog een bevredigend antwoord te geven op de vraag of er, en zoo ja, welk verband er bestaat eenerzijds tusschen dit *pun* en 't bekende *pu*, *mpu*, Nieuwjav. *ëmpu*, Tombul. *ëmpung*, baas, meester, heer; anderzijds tusschen *pun* en *pwa*, *pwan*, of oud-Boegineesch *powi*,

¹ Met *ikana* is te vergelijken Tombul. *a-na*, die, dat. Tegenover *na* staat eenerzijds *ni-ne*, omaan te duiden wat dichtbij is; zoo in Mal. enz. *i-ni*, Mak. *a-n-e*, Njav. *k-e-n-e*, mrene; anderzijds *nu* in Bug., Tombul. *tanu*; *no* in Jav. *kono*.

² KBWdb. (I, 176) onder *ata*.

die of deze. Vergelijkt men 't Bataksche o m p u , dat o.a. grootvader, grootmoeder, beteekent, dan herkent men licht in p u , m p u hetzelfde woord, met gering verschil in uitspraak, als Tag., Bis. a p o , Ibanag a f u , Tombul., Tont. o p o , Saleier o p u , Letisch o p u , enz., die deels grootvader, grootmoeder, deels kleinkind (Ibanag dan a f u t), deels heer (Tagal. p o) beteekenen¹, deels alle drie beteekenissen in zich vereenigen. Opmerkelijk is het dat bij de Bataks de vocatief o m p u n g «door oudere mensen tegen zeer jonge gebezigd» wordt², vrijwel zooals wij «baasje» gebruiken. In onze oudere taal is *baas* niet enkel «meester, huisbaas», maar ook «vriend»; *basinne*, «bazin» en «vriendin», terwijl in 't Oudhoogduitsch basa een woord is voor «tante», in 't Nieuwhoogduitsch zoowel voor «nicht», als voor «tante», dus optredende als verwantschapswoord juist als è m p u , u p u enz.

Aangezien in alle talen de kern der woorden, waarmede verwanten worden aangesproken het karakter draagt van een natuurklank, en aangezien de voornaamwoorden zich blijkbaar ook uit uitroepen ontwikkeld hebben, is er niets ongerijmds in, wanneer men aanneemt dat de eenvoudigste verwantschapswoorden, die tevens dienen als achtig aanduidende betitelingen van verschillenden graad, ten slotte uit denzelfden wortel spruiten als de voornaamwoorden, die iemand of iets aanwijzen, volgens den meerderen of minderen afstand.

Het heeft niets bevreemdends dat Oudjav. pungkulun, vermoedelijk uit p u + genitiefteeken n + kulun, betekent «Mijn Heer» (Ādip.); waarmede het Nieuwja. p u -kulun, te vergelijken is. Doch Oudjav. pukulun wordt ook gebezigd in den zin van «dienaar, (ik, wij)»; bijv. i duh pukulun hyang kaki, Kosmog. en Smarad. 19, b. Daarentegen is pwa-kulun en pwangkulun wederom «Meester» of «Meesteres»; Ādip. 145; Rām. 15, 42; Kosmog. 16, a; 21, a; 35, a; doch ook pwangkulun, ik, wij, Ādip. 146. Hoe deze schijnbare tegenstrijdigheid te verklaren? Vermoedelijk op de volgende wijze. P u , on p u , o p u , enz. is een benaming zoowel voor grootouders (*a*) als voor kleinkinderen (*b*). De afstand van *a* tot *b* is evenver, natuurlijk, als van *b* tot *a*. P u , enz. is dus een afstand-aanduider; de afstand is groter dan bijv. van k a , kaka , en van p a , b a p a , welk laatste trouwens evenzeer door 't kind tot den vader, als door dezen tot het kind gezegd wordt³. Bij uitbreiding is het z. v. a. «geéerde»; bijv. kaka pu Tilottamā! Bhoma K. p. 46; 71. Dit gebruik komt vrijwel overeen met dat van p un

¹ Po = p u , acht ik ook vervat in Sund. p o w e . We is Oudjav. we , daglicht, dag; Singkansch Formosaansch w a g i , dag. Feitelijk komt po op hetzelfde neer als s a n g - h y a n g , zoodat p o + w e letterlijk = s a n g h y a n g w e , de «dag-god», dezonis, Nieuwjav. s i n g e n g e , s r ē n g e n g e .

² Bataksch-Ned. Wdb. van V. d. Tuuk (1861), p. 31.

³ Evenzoo Skr. tāta , vaderlief, en kindlief.

in 't Sundan., bijv. *pun akang*, hoewel het spraakgebruik dit beperkt tot «uw oudere broeder», d.i. «ik, uw oudere broeder»; in den 3^{den} p. bijv. *pun bapana*, zijn vader.¹ Hieruit schijnt men 't besluit te mogen trekken, dat *pun* en *pun* niet wezenlijk verschillen. Een zeer naverwante vorm nu van *pun* schijnt te zijn *pwa*, dat meestal als bijwoord in den zin van «daarginds, toen», en als voegwoord in dien van «echter, voorts», nauwkeuriger Latijn *autem*, Skr. *tu* voorkomt, doch meermalen ook als aanw. *vnw.* kan opgevat worden; bijv. *ko pwa* By. 472, zou in de nieuwere taal heeten *kowé iku*; 16, 697: *paḍa pwa hrū*, die pijlen gelijkelijk. Dit *pwa* vindt men terug in Tagal. *datapoua*, echter. Naast *pwa* staat *pwan* = Skr. *tu*, Lat. *autem*, steeds voegwoordelijk. Neemt men aan dat *pwa* slechts eene varietiteit van *pun* is, dan zal Oudjav. *pwang*, die, dat, bijv. in *pwangrudhirārṇawā*, «die zee van bloed», ook als bijvorm van Nieuwjav. *punang* mogen beschouwd worden.

Het Bugin. *powi* bevat *po*, *pun* en het deiktische *i*, dat wij o.a. ook in Tombul. *itii*, *iyai*, Benten. *tui*, *itui*, Iloko *toi*, *toi* hebben aangetroffen. Opmerkelijk is het dat ook de *vnw.* stam *tu* de beteekenis van «vorst, hoofd, meester» kan hebben; blijkens Fidji *tu-ranga*, opperhoofd; *ra-tu*, heer; *tui*, koning; Samoa *tui*, voornaam hoofd; Fidji *tuaka*; oudere broeder; vgl. hiermede Sund. *pun akang*; Atjehsch *tu*, vader (beschaafd); Tagal. *tuai*, opperhoofd; Jav. *ra-tu*, enz. Het Maleische *tun*, titel van den Bandahara, schijnt tot *tu* in dezelfde verhouding te staan als *pun* tot *pu*.

Het bovenstaande geeft slechts in hoofd trekken aan, in welke richting het onderzoek aangaande de onderlinge verhouding der verwantschapstijds en voornaamwoorden zich moet bewegen. Als eerste proef — want voor zoover ik weet, heeft dit onderwerp nooit een punt van onderzoek uitgemaakt — is het betoog begrijpelijkerwijze zeer onvolledig en gebrekkig, doch dit was geen reden om het geheel achterwege te houden.

Alvorens van *pwa* af te stappen, wil ik nog opmerken, dat eene afleiding daarvan is *kapwa*, gelijkelijk, evenzoo, insgelijks. Het is een synoniem van *paḍa*. *Kapwa* bestaat ook in het Tagal. *ka powa*, gelijke; bijv. *ka powa-motauo*, uw evenmensch. Het is gevormd met behulp van 't voorvoegsel *ka*, dat in waarde overeenkomt met Latijnsch *cum* (*con*), en Nederl. *ge*, mede. Deze functie van *ka* is zeer gewoon in het Tagalog; dus *kababayan*, dorpsgenoot; *kasama*, gezel, genoot; *katulong*, medehelper.

Behalve de vele reeds behandelde aanw. voornaamwoorden is nog tevermelden *ta*, bijvoegelijk *tang*, dat in beteekenis van *ikā*, *ikāng*, ook als lidwoord, niet verschilt, behalve dat het ietwat destiger is. *Ta* wordt gebruikt juist onder dezelfde omstandigheden als *ikā*; dus 1°. zelfstandig; 2°. waar 't

¹ Voor meer bijzonderheden zie Coolsma's Wdb. (1884) onder *pōen*.

volgende substantief nader bepaald wordt of een titel is. Dus 1°. ta hetu, dat is (de) oorzaak; 2°. ta mahārāja, de Koning; doch ook wel met ng: tang pu hawang, met bijvorm tam pu hawang. Dit laatste kan verklaard worden als ta + m pu (=pu), doch ook z66, dat m door assimilatie uit ng ontstaan is¹. In 't algemeen vindt men titels even vaak met als zonder voorafgaand lidwoord gebruikt. Voorbeelden van tang zijn: inayat nira tang sudhanwa (in 't Hollandsch z.v.à. «zijn schoone boog»); tang agni, het vuur, de Vuurgod; tang bhuwana, de aarde.

Op ta als persoonlijk lidw. bijv. ta Suprabhā, komen we later terug.

Als lidwoord kan tang aan den zelfstandigen vorm van een aanw. vnv. worden toegevoegd om dit bijvoegelijk te maken. Bijv. cala ron ikana tang kayu, de bladeren der boomen bewogen zich, Rām. 6, 734; ri laku nikana tang wwi1, bij den tocht der Reuzen, 420; irika tang pakṣa kālih, aan de beide partijen, KO. 19, 1.

Met tā komt overeen Bul. ta, Day. tā, Iloko ta; samengestelde vormen zijn Iloko ita, deta, Pampanga ita, Sund. eta, Day. dj etā. Evenals Oudjav. ta doet Day. tā dikwijls dienst als bep. lidwoord. Ta, tang komt, op zich zelf staande, alleen voor in nomin. en accusatief, in tegenstelling tot het Pampanga spraakgebruik, dat een genit. neta en datief keta (d. i. ka + ita) en kanita heeft. Daarentegen onderscheidt het Iloko den genit. en dat. niet van den nominatief.

Zeer gebruikelijk is de verbinding van ta met een voorafgaand ya, waardoor de uitdruk eene terugwijzende beteekenis krijgt, overeenkomende met het gebruik van 't Lat. relatief, ofschoon wij in onze taal niet altoos in dezelfde gevallen een relatief gebruiken; bijv. ya-ta maga we pētēng, het geen duisternis veroorzaakte (of: en dat (juist) veroorzaakte duisternis), BY. 258; zoo ook 336; 344; ya-ta pinapag Marutsuta, d. i. welken (of: en hun) trok de Zoon des Winds te gemoet, 272; zoo ook 294; 329. Hiermede komt overeen Day. dj etā (= idjā tā) welke, dezelfde, en die; en Jav. iya iku. In veel gevallen zal men ya-ta in onze taal kunnen weergeven door «die, dat» met een sterker rijzend accent uit te spreken, of met een relatieve voegwoord; een voorbeeld van 't eerste levert BY. 289: sarw-wasañjata wičeṣa ya-tāstra nira, allerlei uitstekende wapens, dát waren zijne wapenen; van het tweede: ya-ta mehakēn strīngku, dewiyl hij (of: die immers) mijne vrouw uitgehuwelijkt heeft, Adip. 20, a. Het bijwoordelijk gebruik van ya-ta, gelijk trouwens van alle aanw. voornaamwoorden, ook in de hedendaagsche taal, is zóó gewoon, dat de uitdrukking thans al-

¹ Tampuhawang, tangpuhawang, ook pu hawang, en in Nieujav. ḍapuhawang is descheepsgezaghebber, Nachoda, tevens opperkopman, Skr. sārthawāha. Hawang is identisch met Singkansch Formos. awang, schip.

leen bijwoordelijk gebezigd wordt in den zin van «daarop, en toen». Niet alleen vóór ta, maar ook vóór ika, ikana, iki, iku, heeft ya eene beteekenis, die men gevoegelijk met het Engelsche *very* zou kunnen weergeven; y e k a, that very; y e k i, this very — (persoon of zaak).

Het eigenlijke, meest gewone bepalend lidwoord is ang, ng. Beide vormen zijn nagenoeg evenveel in gebruik, doch na klinkers alleen ng; bijv. ang abhiṣeka; ng as̄p; kinon ng-anak minggata, de zoon (Hollandsch: zijn zoon) werd gelast weg te gaan; doch regelmatig ning, ing, ring; ikang, iking, ikung, ikeng, enz. Het bepalend lidwoord in het Tagal. is eveneens ang; de vorm ng is uitsluitend in gebruik na voornaamwoorden, bijv. ito-ŋ tawo ito, die mensch; ang iyo-ŋ ama of ang a ma-mo, dijn vader¹. De genitief is nang, uit nyang, zoodat hier de vollere vorm gebleven is. Een Oudjav. nyāng, bijv. Rām. 8,89: unggwanyāng Apsarī, kan nya + ang zijn.

Het lidwoord blijft achterwege wanneer het substantief op andere wijze voldoende bepaald is; bijv. anak- mu, uw kind; umah- nya, zijn huis. In dit geval dus volkommen als in 't Hollandsch. Andere voorbeelden zijn: lara ning anak, des (d.i. zijn) zoons leed; de ni sënö hyang Arkka, door den glans der zon. Ook in dit geval komt ons ouder spraakgebruik met het Oudjav. overeen; immers ook wij zeggen nog «Jans boek», niet «Jans het boek»; «der keerlen god», niet «der keerlen de god»².

Als algemeenen regel dan kan men stellen, dat in 't Oj. het bepalend lidwoord vereischt wordt, waar ook wij het bezigen. De afwijkingen zijn luttel en bepalen zich tot het volgende.

Vooreerst is het Oudjav. vrijer dan onze taal in 't al of niet gebruiken van 't bepalend lidwoord vóór eigennamen van plaatsen; men vindt nu eens bijv. riy Ayodhyā, dan weer ring Ayodhyā. De reden hiervan zal wel zijn, dat plaatsnamen oorspronkelijk appellatieve zijn; vandaar dat ook in de Europeesche talen, voor zoover ze een lidwoord bezitten, dit bij menigen plaatsnaam in zwang is gebleven; bijv. den Haag, den Helder, 't Gooi; la Valette; la Coruña, enz. enz. Voorts is 't lidwoord niet noodzakelijk vóór titels: dus kan naren dra evengoed «de Vorst» heeten, als sang naren dra; ook als genitief. Nu zeggen ook wij «Koning Willem», «Admiraal de Ruyter», wanneer achter den titel de naam vermeld wordt. Intusschen is de uitlating van 't lidwoord ons toch niet geheel vreemd; bijv. «Professor

¹ In verbindingen als salanta-ŋ tawo, een behoeftig mensch, is ng geen bepalend lidwoord, maar een relatief; het wordt dan ook na een medeklinker vervangen door na (vgl. Bataksch na); magaling na tawo, een goed mensch.

² De verwijging van 't lidw. in overeenkomstige gevallen is zóó natuurlijk, dat men ze in allerlei talen terugvindt; o. a. in 't Oudiersch, bijv. leth in tigi (de helft van 't huis) la Connachte, ocus in leth aile (de andere helft) la Ultō.

zegt»; «Dominé heeft mooi gepreekt». Het is bekend hoe in tal van bijwoordelijke uitdrukkingen onze taal 't lidwoord of vast weglaat of willekeurig bezigt; bijv. «de aarde», maar «op aarde», hoewel steeds «in den hemel»; «te land», maar «ter zee»; «te midden» en «in 't midden»; «in gemoede», «te harte» en «in 't hart». Evenzoo in 't Oudjavaansch: *i tēngah*, naast *ing tēngah*, te midden, in 't midden; *i tēngēn*, rechts; *i sor en ing sor*, beneden, onder; *ri of i hati en ring of ing hati*, te harte, in 't hart; en dgl.

Eene andere afwijking, en van meer belang is het, dat waar 't hedendaagsche Javaansch de benaming van eenig voorwerp hetwelk gezegd wordt ergens te zijn, met het possessief aanhechtsel van den 3^{den} ps. verbindt¹, en waar wij het bepalend lidwoord niet gebruiken, het Oudjavaansch dit wel doet. Bijv. volgens het tegenwoordig spraakgebruik zegt de Javaan *ing alas iku ana macane*, «in dat bosch zijn tijgers»; doch oudtijds heette dat *ang macan*. Bijv. *tatan han a'ng bhaya rikang patapan*, er is in 't geheel geen gevaar in (of: voor) de kluizenarij, Rām. 2, 25; *honyāng gulmālatā*, daar waren struiken en slingerplanten, BY. 663.

Eindelijk wordt, in afwijking van onze gewoonte, het bepalend lidwoord gebruikt waar de spreker of schrijver een bepaald voorwerp, dat echter nog niet genoemd is, voor den geest heeft; bijv. *tēmu ng ācrama dibya*, «men vond een schoone kluizenarij», waarop volgt *patapan sang Çarabhangga*, de kluizenarij (namelijk) van Çarabhingga, Rām. 4, 9².

Een bijzonder soort van lidwoorden zijn *sa*, meer gewoon *sang*; *dang*; *si*; *pun*; waarbij te voegen *ta*. Men zou ze persoonlijke voegwoorden kunnen noemen, al wordt met deze benaming 't eigenaardige dezer woordjes niet volledig uitgedrukt. *Sang* is eigenlijk de bijvoegelijke vorm van *sa*, als bestaande uit *sa + lidwoord ng*, doch vóór een eigennaam kan 't lidwoord weggelaten worden; van daar dat men mag zeggen *sa Duryyo-dhana*, BY. 140; *sa Pulomā*, Ādip. 19. Verreweg 't meest gewone is *sang*. Dit is 't hooge lidwoord bij uitnemendheid, en staat vóór namen van aanzienlijke personen of die men als zoodanig wil eeren; vóór de titels of andere praedicatieve bepalingen van zulke personen; vóór de benaming van vorstelijke dieren. Het is, in één woord in de hooge taal, wat *si* is in de lagere. Dus: *sang Janārddana*; *sang Dropadi*; *sang prabhu*; *sang nātha*; *sang āryya Widura*; *sang kaka*; *Nakula lawan*

¹ Zie Roorda Jav. Gramm. (1855), § 488; en vgl. Poensen, Gramm. (1897), § 148, 4.

² Dit eigenaardig, doch zeer verklaarbaar spraakgebruik, is niet tot het Oudjav. beperkt; men vindt het ook in 't Oudiersch; bijv. *Nirbo cian in irnaidiu di, con aecai in fer n-ingalair dia dochum*, letterlijk «den zieken man», doch naar ons spraakgebruik «een zieken man».

sang antēn (d. i. met Deszelfs jongeren broeder); sang tu hū sādhu, de waarachtige vrome; sira sang gu man tyā, Hij, de moetende opvolgen (d. i. die moest opvolgen); sang brāhmaṇa; sang dwirada, de olifant (nl. van den vorst).

Sang wordt ook als genitief gebruikt, zonder voorzetsel; bijv. ghāra sang narendra, de gemalinnes des konings, Rām. 1, 17; hungkāra sang brāhmaṇa, 't gebrom der brahmanen, BY. 54. Betrekkelijk zelden neemt het ni of i vóór zich; als gelijkwaardig met den genitief sang kan men echter beschouwen nirang; bijv. wanwa nirang dhīmān, KO. 23, 22; alsook nira sang.

Dang bevat ḍa, de oudere uitspraak van 't Jav., Malag., Fidji, enz, ra, dat deel uitmaakt van ratu, ḍatu, Mal. datuq, Bat. datu, Fidji ratu, Tagal. dato, enz. In 't Oudjav. staat het als pers. lidw. vóór den titel of naam van hoogeerwaarde personen, als priesters, brahmanen, leeraars. Bijv. ḍang ācaryya, de (geestelijke) leeraar, Ādip. 11, α; Rām. 1, 5; ḍang hyang, ib. Zeer dikwijls wordt het gevuld door hyang, wat men zou kunnen vertolken met «de hoogeerwaarde»; bijv. ḍang hyang Droṇa, BY. 179; 185; 312; 326; aan Droṇa, als brahmaan kwam die titel toe. Zoo ook ḍang hyang Kṛpa 103; ḍang hyang purohita, de hoogeerwaarde purohita; ḍang hyang, de hoogeerwaarden, d. i. de priesters (Çiwaïetische en Buddhistische), BK. 164. In 't Nieuwjav. heeft men zoowel ḍahyang, ḍaheng, rahyang, dus zonder lidw. ng, als ḍanghyang, en verbasterd ḍanyang, gewoonlijk in den zin van «beschermgheest van een oord, veld, huis».

Een ander vereerend pers. lidw. is ta; bijv. ta Suprabhā, AW. 143 en 307, waar de Balin. vertolking het met sang weergeeft, en 296, waar de Balinees ni heeft. Dat dit ta in waarde weinig verschilt van ḍa en dikwijls als volkomēn synoniem te beschouwen is, blijkt in 't Jav. zelve, want voor Oudjav. ta puhawang, ta mpuhawang, tang puhawang, komt in de nieuwere taal voor ḍa-puhawang. Met ta-mpu komt overeen Dayaksch tēmpo, heer, en Malag. tompo. Een verder bewijs dat ta, verzwakt soms tot t, voor ḍa in plaats kan komen, is, dat Oudjav. rāma, vader, reṇa, moeder, rari, jongere broeder, in schier alle Polynesische en Melanesische talen tama of tamā (uit tamang), tinā (voor tinang), tari, enz. luiden. Het Singkansch Formosaansch heeft, overeenkomende met het Jav. ra, gewestelijk za (gespeld sa): rama, rena.

Si staat vóór de namen van personen die geen titel of rang bezitten. Het behoort tot de gemeenbare taal, en zal dientengevolge minachtend klinken waar het op personen die wegens hun stand op eene beleefde behandeling aanspraak hebben, wordt toegepast. Anderzijds gaat gemeenzaamheid van

zelf licht over in vertrouwelijkheid, zelfs innigheid, en zoo kan si eene vleienende beteekenis krijgen, een *hypokoristikon* worden. Vleiwoordjes nu vallen in alle talen samen met de verkleinwoorden. Als middel om verkleining uit te drukken, kan si ook vóór namen van plaatsen of dingen staan, hetzij met bijbegrip van nederigheid, of minachting, of zonder. Bij diernenmen drukt het verschillende schakeeringen van algemeene bekendheid, beruchtheid, of kleinheid en liefheid uit, 't laatste bij vogels, vooral kleinere; 't eerste bij grootere en gehate dieren, zoals de tijger. Kortom, het spraakgebruik van si in de oudere taal verschilt niet wezenlijk van dat in 't hedendaagsche Javaansch.

Het gebruik van si vóór eigennamen en persoonlijke voornaamwoorden is in de Indonesische talen zeer verbreed; sommige vervangen het door *i*. Ook in de meeste Melanesische talen en 't Malagasi is *i* het pers. lidwoord; vgl. Codrington, Melan. Lang. (1885), p. 108—110. Als genitief van si dient in 't Bis., Ibanag, Tagalog, Oj. ni; dus Tag. si Pedro, is Pieter, nominatief, ni Pedro, van Pieter. In 't Oudjav. moet men een genitief als ni kokila, van den koekoek, ook als gen. van si kokila opvatten, want ware dit niet het geval, dan zou het gewone lidwoord niet mogen ontbreken. Doch men kan ook zeggen ni si; bijv. duṣṭakar mma ni si Pāñḍusuta, de eeuveldaad van den (met minachting) Pāñdu-zoon, BY. 384. Beleefder dan si is pun, bijv. hulu nira pun Priyambadā, Hariw. 38, *a*; pun Kaca, Adip. 64.

Si duidt oorspronkelijk eene eenheid, dus ooke een enkeling aan. Dit blijkt o. a. uit si-lih, elkander, Duitsch: *einander*; uit siki, één persoon; pitung siki, de zevenen. Wordt het vóór een persoonsnaam geplaatst, dan krijgt het de beteekenis van «een zekere, een quidam». Duidt men iemand aan als «zekere Jan», dan merkt de hoorder dat bedoelde persoon noch aanzienlijk, noch beroemd is. In 't Latijnsche «quidam» ligt zulks ook opgesloten. Doch het Grieksch *tis*, dat toch evenzeer «iemand» beteekent, geeft juist het tegendeel te kennen, namelijk het tegendeel van een *nobody*; bijv. ηὗχεις τις εἶναι is «gij pochtet iemand van beteekenis te wezen». Voor deze opvatting van «iemand» nu bezigt het Oudjavaansch sa, waarin logisch hetzelfde begrip van «één, eenheid» ligt, maar dat zich door verschil van klinder van si onderscheidt; de kleur des klinkers *a* wordt daarbijwelkidelijk als edeler beschouwd dan die der *i*, en sa staat tot si in dezelfde verhouding als Grieksch *tis*, en Latijnsch *aliquis* tot Lat. *quidam*. Hoe «een zekere», een pers. lidwoord kan worden, is licht te verklaren, als men zich herinnert wat hierboven omtrent *ng* is opgemerkt in gevallen waar onzetaal geen bepalend lidw. en 't Nieuwjav. het possessief aanhechtsel vertoont. Hoe gering de overgang is, blijkt ook uit de zeer gewone Duitsche uitdrukking

«ein bestimmter Baum», dat bij slot van rekening op hetzelfde neérkomt als «een zekere boom».

Eene algemeene opmerking, die op alle lidwoorden en als zoodanig optredende aanw. voornaamwoorden van toepassing is, moge hier eene plaats vinden. Wanneer het lidwoord of als zoodanig optredend vnu. gevolgd wordt, niet door een substantief of pers. vnu., maar door een woord of zinsnede welke den vorm hebben van een praedicaat, dan nadert de functie van het lidwoord die van een betrekkelijk vnu. Bijv. mātangga pirang puluh ikāng mātya, hoeveel tientallen der olifanten zijn het die zullen omkomen! BY. 136; anghing Yudhiṣṭhīrē kāng in awe, slechts Yudhiṣṭhīra was het die gewenkt werd, ib. 162. In 't hedendaagsch Javaansch zou men ook in beide gevallen kāng gebruiken en dit als betr. vnu. beschouwen. Andere voorbeelden zijn: sang maweh kūng lulut, de minnepijn veroorzaakende, z. v. a. die minnepijn veroorzaakt, BY. 52; sira sang gu-mantya, hij, de zullende opvolgen, z. v. a. hij die zou opvolgen, 346; si utsāha ri patya ring çatru, z. v. a. de persoon die tracht zijnen vijand te doden. Ofschoon men hierbij in 't oog heeft te houden dat de praedictief-vormen in 't Oudjav. niet geheel met onze werkwoordsvormen in den *modus finitus* overeenkomen, maar met onze deelwoorden, en in al de aangehaalde voorbeelden in 't Grieksch bijv., beter nog dan in onze taal, het lidwoord met volgend tegenwoordig of aorist-deelwoord van pas zou wezen, zoo blijkt toch de nauwe verwantschap tusschen bepalend lidwoord en betrekkelijk vnu. onmiskenbaar. Begrijpelijkwijls is dan ook in het Tagal. *ng* zoowel bijv. lidw., gelijk in *ito-*ng* tawo ito*, die mensch; als betr. vnu., gelijk in *salanta-*ng* tawo*, een ongelukkig mensch. In het laatste geval wordt *ng* dan ook na een op een medeklinker uitgaand woord vervangen door *na*, bijv. *magaling na tawo*, een goed mensch.

Ook in 't Oudjav. komt, hoezeer zeldzaam, *na* als betr. vnu. of bijv. lidw. voor; bijv. *umajarakēna bhakti rasika na tēka*, om over te brengen de betuiging van onderdanigheid van hem die aangekomen was (of: van den aangekomen), Rām. 15, 6; als eenvoudig lidwoord in *nāri*, de (Holl. zijn) jongere zuster, 23, 24, waar *ang*, *ng* niet in de maat zou passen. Men vgl. behalve het Tagal. *na* ook Bat. *na*, en gewestelijk Maleisch *nan*.

Over 't bijwoordelijk gebruik der aanw. voornaamwoorden zal hier niet uitgeweid worden, dewijl dit beter bij de behandeling der Bijwoorden van plaats en tijd kan geschieden.¹

Behalve de hierboven vermelde aanw. voornaamwoorden en lidwoorden,

---

¹ Deze behandeling der Bijwoorden is in de pen gebleven. (*Noot van 1918*).

zijn er zeker nog andere die aan onze waarneming ontsnapt zijn. Toch is het aantal, in de voorafgaande bladzijden behandeld, zóó groot, dat wij, om het overzicht gemakkelijker te maken, hieronder eene tabel laten volgen van de behandelde woorden. De eerste kolommen geven de *zelfstandige*, de tweede de *bijvoegelijke* vormen. De aanduiding der wisselende quantiteit blijft hier achterwege.

ika . . . ikang	tika . . . tikang	ta . . . tang
ikahĕn	tiki . . . tiking	pwa . . . pwang
iki . . . iking	tiku . . . tikung	pun . . . pung(?)
ikihĕn	tiko . . . (tikong)	ang, ng
ike . . . ikeng	atika	sa. . . sang
iku . . . ikung	matika	si
iko . . . ikong	atiki	(da) . . . dang
ikana . . . ikanang	matiki	na

D. Vragende voornaamwoorden.

Het gewone woord voor «wat?» is *a pa*, gelijk in 't Maleisch, Madureesch, Balineesch, Makassaarsch, Bugineesch, Bentenansch, Sangirsch *a pa*, Maori *aha*; in 't Samoaansch bestaat de afleiding *a faina* «door wat getroffen, gedeerd» = Maori *a h a t i a*: een bewijs dat *a pa* eenmaal ook in 't Samoaansch in gebruik is geweest. *Apa* of *pa* is ook vervat in het Tontemb. en Tondanosch *s a pa*, *wat?*, Mota *o sava*, Fidji *cava*, Arag *hava*, Volow *hav*, Pak *sav*, Vanua Lava *sav en n a - a v*, Merlav *sava*, Lakon *naha*, Norbarbar *n a - h a v*, Lo *n e - va*, Maewo *sava*, Espiritu Santo *na-sava*, Sesake *sava*, Fate *insafa*, Florida *hava*, Fagani *tafa*, Wango *taha*, Bugotu *hava en n a - h a v a*¹, Aneityum *n e - ve en in - he*, Sula *h a pa*, Kisar *in - a ha*, Alor *pai*, Timor *saa*.

't Spraakgebruik van *a pa* in 't Oj. komt geheel en al overeen met dat der hedendaagsche taal, zoodat voorbeelden overbodig zijn.

Na een voorzetsel neemt *a pa* het lidwoord *vóór* zich; dus *ing of ring a pa*, waartoe? waarom? waarméê? hoe? BY. 566; 656; 678; *ring a pa w e n a n g a - n y a*, hoe zou het kunnen (of: mögen)? Ädip. 86². Gelijk in 't Skr. *kut a s en k a t h a m* drukt *ing or ring apa* in levendigen stijl eene sterke ontkenning uit³.

¹ Vgl. Codrington, Melan. Lang. (1885), p. 188.

² In veel Melanesische talen wordt *s a va* enz. insgelijks door 't lidwoord voorafgegaan, zoals uit de boven aangehaalde voorbeelden blijkt.

³ Nog andere voorbeelden van *ring a pa* geeft het Kawi-Bal. Wdb. van V. d. Tuuk, I (1897), p. 804 vg.; *ring a pa 'n w e n a n g* aldaar, is: «hoe is het(*ring a pa*), dat (*n*)».

Eene eigenaardige uitdrukking is *a p a tā* (d. i. *ta* «dan, toch», met conjunctiesteeken), wat zou het baten?; *kun ang a p a tā*, doch wat zou het baten? z. v. a. doch het zou niets baten, BK. 69.

De werkwoordelijke afleidingen van *apa*, zoals *a n g a p a*, *i n a p a*, *u m - a p a*, enz. worden hier niet behandeld, evenmin als 't bijwoordelijk en voegwoordelijk gebruik van *a p a*.

In dezelfde beteekenis, doch niet zoo dikwijls, komt voor *m a p a*. Bijv. *m u s u h m a p a t i k ā t a t a n h i l a n g a n i r a*, wat voor vijand (of: «welk vijand»; niet == «welke vijand») zou niet door hem sneven? BY. 489; *m a p a t a h e t w a - n t ā w e h a n g p u r a s a t ē n g a h*, om wat reden zoudt Gij (wat voor reden zoudt Gij hebben om) de helft van het rijk af (te) staan? 37. Andere voorbeelden in hetzelfde gedicht 209; 530; 531; 654; Adip. 85, 158; *m a p e k i d o n m u*, wat is dit (d. i. hiermeê) uw doel? Rām. 18, 5. *M a p a k u n ē n g*, letterlijk «wat verder?», AW. 198, heeft geheel en al den zin van Skr. *a t h a k i m*, ja zeker! ja natuurlijk!

Uit de voorbeelden kan men zien dat *a p a* en *m a p a* zoowel «wat» als «wat voor» beteekenen; in 't laatste geval dus, naar het wezen of den staat vragen. Hetzelfde geldt van het Tagal. en Bikol *a n o*, dat hoewel van een anderen stam, in beteekenis volkommen aan *apa* beantwoordt; evenzoo het Bat. *a h a*.

Naar het mij toeschijnt, zijn *a p a* en *m a p a* beide samengestelde woorden, bevattende *p a* en de synonieme voorvoegsels *a* en *m a*. Ook *s a p a*, hetwelk *mut. mut.* in zoo'n groot aantal der verwante talen voorkomt, is blijkbaar samengesteld, doch de verhouding van *sa* (dat uit *dja* of *dja* kan ontstaan zijn) tot *a* is mij niet duidelijk.

Een vorm *p u n a p i*, die in 't nieuwere Javaansch tot de hoftaal gerekend wordt, heb ik niet anders aangetroffen dan in den Tantu, welks taal het Middeljavaansch nadert; bijv. *p u n a p i d o n i n g p w a n g k u l u n*, wat is het doel van mijn Heer? In 't Balin. is *p u n a p i* als hoog woord zeer gewoon, ofschoon het eigenlijk niet Balin. is.

Een ander deftig of hoog vrag. *v n w*, dat met *apa* en *m a p a* in beteekenis groote overeenkomst vertoont, is *a p a r a n* of *p a r a n*. Het is bekend dat dit ook thans nog, ten minste in de schrijftaal, in zwang is en als volkommen gelijkwaardig met *apa* beschouwd wordt. Dit is echter in 't Oj. niet het geval. Want in 't Oj. kan *a p a r a n* ook op personen slaan; bijv. Adip. 70, *b: a p a r a n t a s w ā m y a n i n g h u l u n l e n a - s a n g k e m a h ā r ā j a*, wie anders dan de groote Koning zou mijn gemaal en heer zijn? Niettemin is het ook «wat», gelijk *apa*; bijv. *p a r a n k u n a n g*, wat verder?, Skr. *k i n c a*, waar de Balin. tusschenregelige vertaling *p u n a p i s m a l i h* heeft; te recht, ook in zooverre de glossator het als een hoog woord beschouwt.

Zoo wordt ook *a paran kun ang*, AW. 158, weergegeven met *s malih ya punapi*. In een volzin als *a paran ta kahyun rahadyan sang-hulun*, Ädip. 13, kan men het evengoed met «wat» als met «hoedanig, hoe» vertalen, doch zulks geldt ook van *a pa*. *Aparan ikang karyya yukti*, wat is de zaak die behoort (d. i. hoe behoort er gehandeld te worden)? Ädip. 18. Als conjunctiefvorm komt voor *a parāna*; AW. 286: *a parāna ka-sangçaya*, hoe zou hij aarzelen? (de Bal. glosse *sapunapi*).

Niet overal komt het duidelijk uit, dat *aparan* een hoog woord is; bijv. Räm. 17, 39 leest men: *dānapunya aparan ta guṇa-nya*, de deugd der milddadigheid, wat is het nut er van? Toch is er in dezen volzin niets wat in strijd is met de opvatting dat *aparan* tot de hooge, of wil men plechtige taal behoort, en op de meeste plaatsen is elke andere opvatting uitgesloten. Duidelijk spreekt eene verbinding als deze: *aparan ta rahadyan sanghulun kabeh*, wat zijt Gij, mijne edele Heeren, alle? Ädip.

Overden oorsprong van *aparan*, *paran* verkeer ik in twijfel; ik vermoed dat het oorspronkelijk een plaatsaanduidend woord is, van denzelfden stam als *para*, gaan, Mal. *pada*, plaats, en dat het, evenals *ndi*, Njav. *ɛndi* overgegaan is in de beteekenis van «welke» en eindelijk van «welk, wat»¹. Dezelfde begripsontwikkeling zien we in Mal. en Sund. *mana*, waar? hoe? en welke, welk? Een Mal. *mana bicara-mu*, welk (of: wat) is uw oordeel? laat zich vergelijken met het boven aangehaalde Oj. *aparan ikang karyya yukti* en *aparan tikāng ulaha*, hoe moet men te werk gaan? AW. 139. Als bijwoord heeft *aparan* dezelfde beteekenis als Mal., Sund. *mana*, hoe?

In allen deele komt met Mal. en Sund. *mana*, wat beteekenis en spraakgebruik betreft, overeen Oj. *ndi*, daargelaten dat dit zeer dikwijls met het conjunctief aanhechtsel als *ndya* voorkomt, hetgeen met *mana* natuurlijk niet plaats kan hebben. *Ndi* is een plaatsaanwijzend woord, dus een bijwoord. Als zoodanig is het te beschouwen in verbindingen als *ndi deça*, dat wij vertalen met «in welk land», doch strikt genomen is «*ubi locorum*»; *ndi* is dus «waar?». Hierbij hebbe men in 't oog te houden, dat men volgens algemeen Maleisch-Polynesisch gebruik niet, gelijk in onze taal, zegt: «wat (of: hoe) is uw naam?», maar «wie is uw naam?»; niet «dat was de datum der proclamatie», maar «toen was de d. der p.²»; niet «wat is de naam van dat dorp», maar «waar is de naam van dat dorp».³

¹ Vgl. mijn Fidji-taal (1886), p. 49. [Herdrukt in deze Serie, dl. IV, 1916, p. 292.]

² Bijv. KO. II, 1: *irikā diwaçā ny ăjñā Cri Mahārāja*; waarvoor wij zouden zeggen: dat is de datum van het bevelschrift van Z. M. den Koning.

³ De reden hiervan is, dat de plaatsnaam als een locatief beschouwd wordt. Van sommige plaatsnamen is de vorm met voorgevoegd lokatiefpartikel schier de enige gebruikelijke, bijv. *Indramajoe*, *Ngalengka*. Hetzelfde zien wij op Madagaskar, bijv. *Antananarivo* betekent eigenlijk: «te Tananarivo».

De overgang der bijwoordelijke functie van *ndi* in die van een voornaamwoord is zeer geleidelijk, zoodat voor het taalgevoel zelfs van een Maleisch-Polynesisch volk *ndi* als voornaamwoord geldt. Zoo leest men bijv. Rām. 6, 178: *ndya hetunya* «wat zou wel de reden er van wezen?», waar de Bal. glosse *apa* heeft; toch is het eigenlijk: «waarom (of: hoe) is de reden er van». Men kan echter even goed zeggen *apa hetunya*, wat is de reden? d.i. «wat voor reden (hadt gij)», terwijl *ndi hetunya*, wil men onderscheid maken, zou kunnen vertolkt worden met «welke reden (van de vele denkbare) hadt gij». Het met *ndi* verwante Bataksche *diya* heeft bepaaldelijk het karakter van een voornaamwoord, als adj ectief *welke?* en als substantief *welke* van een bepaald getal of eene bepaalde hoeveelheid¹; *di diya*, waar? De vraag is, of *ndi* niet ontstaan is uit *a n + di*; welk *a n* nog voortleeft in 't Malagasi in den zin van «*te*».

Het stellige correlatief van een vragend *ndi hetunya* is *nā* (of: *iti*) *hetunya*, en aangezien *nā* betekent «zóó» en niet «dat», dient men *ndi* in soortgelijke verbindingen als bijwoord op te vatten.

«Wie» heet in 't Oj. *syapa*, waarvan de beleefde of hooge term luidt *sangapa*. Bijv. *syapa ko*, wie ben je?, maar *sangapa sira*, wie is hij (de geëerde persoon)? *Sangapa ngaran nirāta*, *sira sang siniwinta*, hoe (eig. wie) is de naam van hem, den door U hooggeëerde (d.i. die uw gemaal is)? Rām. 5, 72.

De wijze waarop *syapa* en *sangapa* gevormd zijn, vereischt geen nadere toelichting. Een ieder ziet dat ze bestaan uit eene verbinding van *apa* met de persoonlijke lidwoorden *si* en *sang*. Evenzoo heeft het Maleisch *siyapa*, Njav. *sapa* (uit *syapa*). Ook onder de verwante talen welke voor *apa* een ander woord bezigen, zijn er verscheidene waarin de vorming van 't vnv. «wie?» op hetzelfde beginsel berust. Aldus heeft het Tagalog voor «wat?» *a n o*, terwijl «wie?» uitgedrukt wordt door *sino*, d.i. pers. lidw. *si* en *no* de kortere bijvorm van *a n o*; Ibanag heeft voor «wat?» *anni*, en voor «wie?» *sinni*; Bug. *aga*, *wat? iga*, *wie?* Het Sund. *saha* (uit *si-a-ha*) en ook het Bat. *si-a-ha*, dienen meer bepaaldelijk om naar iemands naam te vragen.

Als algemeene regel voor de vragende voornaamwoorden — om niet te spreken van het bijwoordelijk gebruik — geldt, dat ze nooit als accusatief kunnen voorkomen².

¹ Vgl. V. d. Tuuk, Tobasche Spr., 2^e Stuk (1867), p. 232.

² Vgl. Tob. Spr. § 174, waar ook nog er aan toegevoegd wordt, dat ze niet als agens met een passieve werkwoordelijke vorm gebezigd worden. Dit is volkommen juist, maar valt onder een meer algemeenen regel, volgens welken geen werk. vorm gebruikt wordt wan-neer de nadruk niet op dezen vorm valt, tenzij het bestanddeel waarop de nadruk valt buiten den volzin wordt geplaatst, welke laatste met een relatief voegw. *a n*, *n*, *yan* enz. dan wordt ingeleid, op de wijze van 't Fransch *qu'est-ce que*.

Het vraagwoord «hoeveel?» luidt pira, zelfstandig; pirang, bijvoegelijk. Hetzelfde woord komt in schier alle MP. talen voor¹.

E. Onbepaalde voornaamwoorden.

Tot deze klasse van woorden behoort in de eerste plaats ngwang, «iemand, men», bestaande uit lidwoord ng en wwang, mensch, mensen. Behoudens het voorgevoegde lidwoord, wordt «men», op dezelfde wijze uitgedrukt in 't Mal. door orang, Njav. wong, Bat. halak, Mak. en Bug. tau, en men mag er bijvoegen ons «men» en 't Fransche on (uit Lat. *homo*). Wat de toevoeging van 't lidwoord betreft, beantwoordt ngwang volkomen aan Fransch l'on. Voorbeelden zijn: tan dadī ngwang kadi kita, het past niet iemand zooals Gij, Ādip. 11, *α*; lāwan ngwang kadi sang-hulun, en iemand zooals ik, Rām. 14, 65; lwir ni ngwang kadi sang-hulun, salah ikā ring dosa yan tan tinut, wanneer iemand zoo gehandeld (of: gesproken) heeft als ik, dan is hij vrij van schuld als hij (d. i. zijn raad) niet opgevolgd wordt, 14, 66; ngwang yan tan wiçwaseng deça, wanneer iemand (of: men) niet vertrouwd is met destreek, AW. 230.

Een ander onbepaald vnv. is anu, «een zeker iemand, NN., dinges», overeenkomende met Njav., Mal., enz. anu. Gewoonlijk wordt het in 't Oj. voorafgegaan door si of het beleefde sang. Bijv. aku karih syanu; ko wěka sang anu, ik ben namelijk die en die; gjij zijt de zoon van Die en Die, Rām. 26, 20. In 't Skr. wordt het begrip syanu uitgedrukt door asau en amuka, N.N.; «iemand uit het geslacht N.N.» is āmuṣyāyaṇa of amukakula, e. dgl. Hiermeē nu is te vergelijken Oj. sānu², met dien verstande dat sānu, als ik wel zie, betekent «van hetzelfde geslacht N.N.»; sānu lāwan ikā, «v. h. g. N.N. als die».

In den zin van «'t een of ander» heb ik het niet aangetroffen, ten minste als op zich zelf staand woord. Want in uitdrukkingen als anu-nгku, de, het mijne; anu nya, de, het zijne; anu nta, de, het uwe, enz. is het een substantief geworden, in den zin van «bezitting». Nu kan zich deze beteekenis zeker wel ontwikkeld hebben uit «iets van mij», «iets van hem, haar», enz., doch het onbepaalde van «'t een of ander» heeft het toch afgelegd, en men zou, aangezien anu ook een betrekkelijk vnv. is, anu nгku kunnen laten ontstaan uit «hetgeen van mij is». Van het tot substantief verheven anu is ook afgeleid makānu, tot bezit maken of hebben, benuttigen³.

¹ Zie mijn Fidji-taal, p. 191 en 209 [herdrukt in deze Serie, dl. V, 1916, p. 90 en 109]. Men kan daar nog aan toevoegen Mota visa, Tonga fiha.

² Zie de plaats aangehaald in 't K. Bal. W. onder anu (I, 20).

³ KBWdb.l.c. Anubhāgya (I, 77), waarin V. d. Tuuk anu vermoedt, is de imperfectieve actiefvorm van subhāgya, en bet. «welkom heetende», zooals de Bal. glosse terechtheeft.

Op gelijke wijze als in 't Oj. dient in 't Sundaneesch aan om te kennen te geven wat of wie iemand toebehoort, van iemand is; Sund. *an una*, «de, 't zijne, hare» = Oj. *an unya*¹. Daar nu behoudens verschil van taalsoort *gađuh* en *kagungan* volkomen gelijkwaardig zijn met *anu*, kan dit laatste niet anders beschouwd worden dan als volledig het karakter aangenomen hebbende van een substantief. Dit gebruik van *anu* (en *nu*) is zóó heinde en verre verbreid over 't geheele MP. taalgebied, dat men het als een erfenis der gemeenschappelijke grondtaal moet aanmerken. Om te beginnen met het Makassaarsch en Bugineesch, ook in deze talen is *anungku*, *anu-ku*, de, 't mijne², van welk *anu* afgeleid is *panganuwang*, (iemands) bezitting, werk, taak; vgl. het bovenvermelde Oj. *makanu*. In 't Maori is *no-ku*, mijn bezitting, wat voor mij is; *no Rewa*, wataan Rewa toebehoort. Evenzoo in 't Fidji *no-ngrku*, de, 't van mij zijnde³. In 't Mota is *ano-k*, of meer gewoon *no-k*, 't mij toebehoorende; bijv. *no-k gasal*, 't mes van mij⁴. Een voorbeeld uit het Rotuma is *ono-n*, 't zijne, uit *anu* of *enu-na*; Eromanga *enungkik*, 't mijne, naast *enya u*, het eerste duidelijk uit *enu* + *ngkuki* (vgl. Oj.-*ngkwi* en *akw iki*), het tweede hetzij uit *enu* of uit *eni*⁵ + *iau* (voor *i-aku*); Aneityum *unyak*, 't mijne, mijn, uit *enu* + *iaku*; *unyum*, 't dijne, dijn, uit *enu* + *i+mu*; Sawunesch *unu-ja* of *nu-ja*, de, 't mijne, mijn; Roti *au nu-ng*, mijn, uit *aku nu-ngrku*⁶. Dit is voldoende om het boven beweerde te staven; voor andere Melanesische talen dan de boven genoemde, zij verwezen naar Codrington's uitnemend boek.

In den zin van «wie of wat het ook zij» komt voor *barang*; bijv. *ri barang angölakēn lara*, voor wie(of: wat) het ook zij die(dat) smart verduurt; BK. 56. Dit komt overeen met het gebruik van *barang*, *balang* in 't Maleisch en Tagalog; bijv. *sa balang manalo*, aan wie het ook zij die overwinnen zal. Eigenlijk is alleen *bara*, Tag. *bala* een onbepaald voornaamwoord, en *ng* het lidwoord of relatief, waardoor *bara-ŋ*, *bala-ŋ* als geheel genomen den indruk maakt van een betr. vnv. Wanneer nu in 't Mal., Sund. enz. *barang* als een afzonderlijk woord optreedt, dan mag men veronderstellen dat in vroeger tijd in deze talen evenals in 't Oj. en Tag. de regel gold dat *bara* met een volgend substantief en een deelwoord verbonden werd door 't lidwoord *ng*. Deels kon daartoe bijdragen de neiging om klinkers met een nasaal te sluiten; ten minste voor 't Mak. *barang*, soms,

¹ Zie verder Oosting, Soend. Gramm. (1884), § 268.

² Matthes, Mak. Wdb. (1885), onder *anu*; Boeg. Spr. (1875), 204.

³ Vgl. mijn Fidji-taal (1886), p. 25 vgg. [Herdrukt in deze Serie, dl. IV, 1916, p. 268 vgg.]

⁴ Codrington, The Melan. Lang. (1885), p. 270, 271.

⁵ Mogelijk zijn *nu* en *ni*, Fidji *n e*, Ibanag *an ni* dooreengeloopen.

⁶ Fanggidaej en Niemann, Bijdr. T. L. V. D. XLI (1892), p. 563.

tegenover Bug. en Jav. *bara* schijnt men zulks te moeten aannemen. In 't Bisaya neemt *bala*, elk (bijv. «elke dag, elke maand») geen *ng* aan; doch hier is het misschien als bijwoord te beschouwen.

Barang — soms ongerijmderwijze *bharang* gespeld alsof het Skr. *ware!* — kan samengesteld worden met een stamwoord, zoo dat de samenstelling eene klasse van zgn. werkwoorden vormt. Bijv. *mogha prabhungku kaka haywa bharang-wirodha*, wat ik u bidden mag, mijn vorst en ouder broeder, wil geen ruzie maken, BY. 650. Met dit spraakgebruik kan men vergelijken dat van 't Sund. in *barang-hakan*, *barang-gawe*, *barang-böli*.¹ Er ligt iets onbepaalds in zulk eene samenstelling; het voorbeeld uit het Oj. maakt op mij den indruk alsof *barang* beantwoordt aan een Skr. *tāwat*, althans bij imperatieve; het Fransche *un peu*, Hollandsch *ereis*.²

Nauwverwant met *bara*, eveneens meermalen dwaselijk *bhari* gespeld, is *bari*. *Bari-bari* is «iemand wie het ook zij» en «alles wat het ook zij». Bijv. *yan hana bari-bari mangrampad dr̄ewya swa*, indien er iemand is wie het ook zij, die zich onrechtmatig (gewijd) eigendom toeeigent, Tantu 28, *b*; *baribari kapwa ya*, alles wat dat ook zij, BK. 78; *baribari ni wuwus nira*, wat het ook zij dat hij zegt, Rām. 17, 55. *Baryan* is in beteekenis gelijk aan Njav. *sabēn*; bijv. *baryan* (ook *bāryyan* gespeld) *rātri*, elken nacht, Sutas. 4, *a*. Dit afgeleide *baryan* is m.i. een bijwoord, maar ook in den stamform komt *bari* veelvuldig als bijwoord, en ook als voegwoord voor; het is identisch met Bisaya *bali*, bijgeval, alsof³; vgl. Oj. *bari*, soms, bijgeval, BK. 82; *baribari*, telkens, er is veel kans dat, z. v. a. Skr. *prāyaças*, AW. 150; tan *baribari* 'n *ikā*, er is geen twijfel aan of, BK. 81. Men behoeft slechts het Njav. *bara* en *barabara*, alsook Bug. *bara*, Mak. *barang* te vergelijken, om te ontwaren hoe nauw deze woorden onderling verwant zijn. In de zooeven aangehaalde plaats AW. 150 heeft de var. *barabara* voor *baribari*. Eene variëteit van *bara* is Tag. *baga*, bijgeval.

Met «elk, ieder» kan men vertalen Oj. *angkēn* en *nangkēn* (ook *nāngkēn* gespeld). Bijv. *angkēn tahun*, ieder jaar, KO. III, 5; *angkēn sandhyā*, elke (morgen- en) avondschemering, Adip. 27, *a*; *angkēn parwanī*, op elke parwan, 100; *nangkēn dalu*, elken nacht; *nāngkēn Soma*, elken Maandag, 23. Soms neemt het substantief nog *sa vóór* zich, zonder dat dit den zin wijzigt: *nāngkēn salek*, iedere maand, Rām. 2, 7. In

¹ Vgl. Oosting, Soend. Gramm. § 87—§ 90.

² Met *bhāra* in AW. 14, 19: *anu bhāra dona ni bapangku*, d. i. «wat de taak is waarnaar gij, zoonlief, moet streven», heeft MP. *bara* niets gemeen.

³ Oj. *sabarinya* is «bijaldien eens», Rām. 8, 187.

beteekenis is dit angkĕn, nangkĕn volkommen gelijk aan Jav. sabĕn of saban, in 't Sund. overgenomen als saban. Dit leidt tot devraag of angkĕn, nangken een vnw. mag heeten. Immers het zooeven aangehaalde angkĕn parwwani is eene vertaling van Skr. sadā parwaṇi, en aangezien sada, altoos, een bijw. is, en 't Jav. sabĕn niets anders dan een Krama-vorm van sadā, komt men tot het besluit dat angkĕn, nangkĕn ook een bijwoord is. Zeer stellig een bijwoord is sanangkĕn, telkens als, zoo dikwijls als, en nangkĕn wordt evenzoo gebruikt¹.

Een eigenaardige hooge uitdrukking voor «een zekere» is sira. Bijv. sira ratu, een zeker koning, Ādip. 13; sirang ratu daarentegen betekent «hij, de koning»; hana sira bhagawān Bhṛgu ngaran ira, erwaseen zeker hoogeerde heer (Ziener) Bhṛgu met name, 19, a; hana sira ratu dibya rēngōn, er was een zeker uitmuntend, vermaarde koning, Rām. 1, 1. Ook voor zaken is sira in gebruik; kadi ta sira wukir agöng, als een (voornam) hooge berg, Ādip. 18, a. In si ligt het begrip van «één», terwijl het toevoegsel ra voornaamheid aanduidt. Het is dus de hooge vorm van si «één, enkeling», hetgeen niet wegneemt dat het oorspronkelijk toch hetzelfde woord is als 't pers. vnw. sira. Vgl. hetgeen we vroeger opgemerkt hebben over 't gebruik van 't lidwoord a ng, ng in gevallen waar men in onze taal 't onbepaalde lidw. of in 't geheel geen lidwoord bezigt.

Voor «ettelijke, verscheiden, enige» heeft het Oj. pira, zelfstandig, pirang bijvoegelijk. Bijv. pira ta lawas, eenigen (een geruimen) tijd lang, Adip. 9; pirang dina kunēng lawas, ettelijke dagen later (of daarna), BY. 129; pirang puluh, ettelijke tientallen, 136; pirang iw u, ettelijke duizenden, 395. Volgt een woord dat nader door een genitief bepaald wordt, dan heeft ook het bijvoeglijke pira niet het lidwoord achter zich; dus pira kunang antaranya, na verloop van eenigen tijd, Ādip. 69; pira ta kunang atusnya, ettelijke (of: enige) honderden nog meer van hen, BY. 150. Het ligt in den aard der woorden van onbepaalde hoeveelheid en maat, dat men bij pira aan betrekkelijk veel, en ook aan betrekkelijk weinig kan denken. Vandaar dat in 't Mota bijv. visa z. v. a. «talrijk» is, het Oj. tanpira «niet weinig» betekent; bijv. dudū tikang māti cinakra tanpira, onder de andere gesneuvelden waren er niet weinig die door den discus getroffen werden, BK. 211. Tan sapira is «niet het minste», z. v. a. onbeduidend; Ādip. 65; 96.

Voor 't begrip «ander» bestaan tal van uitdrukkingen: waneh, len, lyan, muwah, anyat, dudu, enz.

Waneh (Nj. wĕneh) en len beteekenen «ander» in 't algemeen; bijv. strī waneh, andere vrouwen, BY. 51; waneh wahu mapahyasan,

¹ Zie de voorbeelden in 't KBal. W., I (1897), p. 561.

anderen waren juist bezig hun toilet te maken, 25; tan waneh kita, geen ander dan Gij, 385; kita tan waneh, Gij en geen ander, 348. Als bijv. nmw. betekent waneh: een vreemde, een vijand; bijv. ike sojar ni ngwang waneh, dit is de raad van een vijand, Rām. 14, 67. Als bijwoord of voegwoord is waneh «ook»; evenzoo wanehan, «daarenboven, buiten-dien, ook».

Len als onbep. vnw. heeft dezelfde beteekenis als waneh, al is het eigenlijk «verschillend»; bijv. len tang strī, anderen van die vrouwen, BY. 51; çakti ning len, eens anders kracht, 97; tan wwang len kita, niemand anders dan Gij, BK. 15; tan len sira, geen ander dan hij, BY. 409; ri denyān tan len, daar het nu eenmaal niet anders was, 510. Als bijv. nmw. is het «een vreemde»; tan wwang len amisan sake kami, geen vreemde, een volle aanverwant van ons, Sutas. 72. Als voorzetsel is het «met»; als voegwoord «en, ook, of». Onmiddellijk na eene ontkenning wordt meest kalen gebruikt, ofschoon len in dit geval niet geheel ongewoon is; bijv. narendrasuta Rāmadewa sira çakti, tātakanlen, Prins R., die is machtig, geen ander, Rām. 3, 2. Zeer gebruikelijk is dit kalen met voorafgaande ontkenning als stoplap; bijv. tunggal sang kya ning akṣare sapada, uktāranya tan kalen, bedraagt het aantal lettergrepen in elk vierel één, dan heet het Uktā, niet anders (z. v. a. «eenvoudig Uktā»), Wṛttas. 3.

Len is natuurlijk hetzelfde woord als Bisaya en Mal. láin, Sund. laïn; hoewel dit laatste, alsook het Bis. láin, in 't spraakgebruik overeenstemt met Jav. dudu, dede, Oj. dudu.

Wanneer len vóór 't daarbij behorende substantief staat, bijv. in len tang strī, dan is het niet bijvoegelijk, want het bijv. nmw. moet achter het substantief staan. Het substantief strī kan hier dus niet anders wezen dan, syntactisch, een partitief-genitief. Om nu uit te maken welke functie len in soortgelijke constructies vervult, mogen we het aan 't Skr. ontleende anyat vergelijken. Hier enige voorbeelden hoe anyat gebruikt wordt: anyat teka ring antarāla, hetgeen, in onze taal overgezet, is: «anderen van hen in 't luchtruim», doch eigenlijk is het: een ander (gedeelte) van hen, AW. 259; anyat tang amalaga, anderen die vechten, 240; anyat ta mañāmarani, anderen bewuifden hem met den vliegenwaaijer, 217. Anyat heeft ook, evenals len en wanehan den zin van «behalve». Vermits anyat een neutrum sing. is, moet ook len als zoodanig, d. i. als «een ander gedeelte», in het taalbewustzijn opgevat zijn.

Muwah, als partikel «wederom, wijders, ook», doet dienst als onbep. vnw. in den zin van «nog of weer andere»; bijv. akweh muwah bini nareçwara, nog veel andere vrouwen des vorsten, Hariw. 64, a; muwah

tang angikët sëkar, nog anderen (of: weér anderen) van hen vlochten bloemen, BY. 25; eigenlijk: «weér anderen waren het die».

Dudū is eigenlijk «verschillend», en als zoodanig gelijkwaardig met Skr. bhinna, hetwelk ook in 't Maleisch is overgegaan in den vorm bëhina. Dudū gaat over in den zin van «apart, bijzonder, bijzonder groot, vervaarlijk»; vgl. Mak. dudu, zeer. Dewijl bhinna geheel met dudū gelijk gesteld werd, nam het van 't laatste beteekenissen over, die het in 't Skr. niet heeft. Vandaar Oj. bhinna of bhinnabhinna, en kabhinnabhinna; bijv. bhinna himpér khagendra, ontzettend groot als de vogelvorst, Smarad. 39, α ; bhinna l'wir Kumbhakarṇa, vervaarlijk groot als Kumbakarna, AW. 74; dhūmāngarabarab kabhinnabhinna, de rook vlamde allergeweldigst, Smarad.¹ Voorts is dudū ook «averechtsch, verkeerd». Terwijl zich in 't Jav. bij dudu, d e d e debeteekenis ontwikkeld heeft van «iets of iemand niet zijn, niet zóó zijn», is dit in 't Sund. geschied bij laïn, Oj. len.

• Ofschoon dudū als synoniem van len en waneh kan gelden, wordt het, voor zoover ik weet, niet bijvoegelijk gebezigd in den zin van «ander», wel in dien van «ander of anderen» als afzonderlijke groep van een groter geheel. Bijv. dudū tang asisig, anderen er van (d. i. een deel hunner) maakten zich de tanden zwart, BY. 23; mijil i tangan, dudū ng mijil i cangkém, (sommige wapenen) kwamen voort uit de handen, andere kwamen voort uit de monden, 289. Als gezegde betekent het «niet dezelfde als»; bijv. dudū Kaçyapa bapa sang Garuḍa, niet dezelfde als Kaçyapa de vader van Garuḍa, Ādip. 45; ook «vervaarlijk, onzeggelijk» en «verkeerd».

Lyan is een minder gebruikelijke bijvorm van len; bijv. tan lyan, geen ander, BY. 248; wwang lyan, een vreemde, Ādip. 5.

Er zijn nog andere manieren om het begrip «een ander gedeelte van een geheel of menigte» aan te duiden. Natuurlijk kan dit alleen voorkomen wanneer in minstens twee gecoördineerde volzinnen van verschillende delen of groepen sprake is. Zeer gewoon in zulk een geval is hana — hana, of hana — len, of hana — dudū, of sawaneh — hana, enz. Bijv. kumetér sawaneh, hanālajū, sommigen beefden van angst, anderen vluchten, Rām. 4, 72. Ook andere met hana, «er is, er zijn», gelijkwaardige woorden, gelijk wwara (wara), kunnen zoo gebruikt worden. Naardien hana in bedoeld geval niet met een volgenden partitief-genitief geconstrueerd wordt, kan men hana — hana vertalen met «deels — deels»; en in elk geval ligt in hana, wwara, op zich zelf nooit het begrip van «ander».

¹ Vgl. 't Jav. Wdb. onder ḥn̄g ḥn̄g

In een constructie als deze: hana'n gagana mārgga, hana'n padati, er waren er die door de lucht den weg namen, er waren er die te voet gingen, AW. 21, 9, mag men wel volgens ons spraakgebruik vertalen «sommigen — anderen», doch met dat al betekent hana in die volzinnen eigenlijk niets anders dan «er zijn».

De gewone term voor «sommige» is sawaneh, nog over in Njav. sawen eh; een voorbeeld er van werd boven medegedeeld.

Waar wij ons van «niemand, niets» bedienen, bezigt Oj. gewoonlijk uitdrukkingen als tan hana, tan ora, d.i. «er is niet». Het uit tan ora (oorspronkelijk tan wara, w wara; vgl. Mad. *anā*) verkorte nora, waaruit Njav. ora voortgekomen is, heeft reeds in de oude taal ook de beteekenis der eenvoudige ontkenning «niet» aangenomen, en zulks is alleen te verklaren als men aanneemt dat tan ora, nora eenvoudig «niets» betekende. Evenzoo is ons «niet», het Duitsche *nicht*, eigenlijk «niets», eene samenkoppeling van *ni* en *wiht*, d.i. «geen ding».

Voor «een iegelijk, een ieder» van eene menigte, en «ieder afzonderlijk», in distributieven zin, Lat. *singuli*, heeft de oude taal, gelijk de hedendaagsschewwang (ook sōang gespeld), en sowang-sowang, welks bestanddeelen zijn het tot prefix geworden sa, «een, gelijk, al», en u(w)ang, de oudere vorm van wwang. Bijv. paḍa mulih angusir kuwungnya sowang, zij gingen terug ieder zijn legertent opzoekende, BY. 19; kris sawiji sowang, één kris ieder, KO. I, 3; mantuk ta mare gṛhanya sowang-sowang, zij keeren dan iegelijk naar hun huis terug, KO. II, 11; mas mā 4 ing sowang-sowang, 4 Māṣa gouds voor ieder (huner), I, 1. De spelling soang-soang komt ettelijke malen voor in KO. XI, 3.

De behandeling van de verschillende zegswijzen om de begrippen «al» en «geheel» uit te drukken, zal ik tot eene andere gelegenheid besparen.

F. Betrekkelijke voornaamwoorden.

Als betrekkelijk vñw. beantwoordt anu, zeldzamer nu, aan ons «dewelke, welke, hetwelk; (degene, dezulke) die; dat». Het neemt het lidw. achter zich in dezelfde gevallen als de aanw. voornaamwoorden ika, iki enz., waaruit men mag opmaken dat het relatiesgebruik zich ontwikkeld heeft uit een verbinding van anu als onbepaald vñw. met het lidwoord. Ziehier enkele voorbeelden: syapa tānung makaprabhāwā ika, wie is dezulke welke die macht heeft, Ādip. 45; yajña kabeh anung makaphalānak dibya, alle offers welke (d.i. zoodanige offers dat ze) uitmuntende zones tot vrucht hebben, Rām. 1, 22; anung amuhara duhkeng wwang nā ulahnya, wie (d.i. iemand van dien aard dat hij) een

ander leed berokkent, handelt zoo, 12, 35; *a n u n g a t u h a p a t i h n g kā*, sang Prahasta, degene die daar de senior der Patih's was, was Prahasta, 12, 54¹; *d y ū t a d u r w y a s a n a k u n ē n g*, yekānung tan gawayakena, 't dobbelen en wat al zoo verder ondeugden zijn, dat zijn zulke dingen die men niet moet doen, 3, 69; *a n g h i n g k i t e k a n a a n u n g w ē n a n g o m a y a t y a*, Gij alleen zijt degene (d. i. een zoodanige) die hem (den boog) kan aanleggen, 2, 52; *y a p w a n h a n ā n u n g u m ē t ē n g y a m a y a t y a c a k t y a*, indien er nu iemand zoo krachtig is dat hij hem (den boog) kan spannen en aanleggen, 2, 53; *n d y ā n u n g k a s a n g c a y a*, wat is er waarvoor men terugdeinst, Hariw. 35, *a*; *a m e t d ā y ā n u n g a n g y o g y a n a*, een middel zoeken dat daarvoor geschikt zal wezen, BY. 487; *a n u k ā r a n a n i n g w a n g a n g h r ē t ā m b ē k*, hetgeen de reden is dat ik mijn gemoed (toorn) bedwing, 572. Hier blijft het lidwoord achterwege, dewijl *k ā r a n a* door den volgenden genitief nader bepaald wordt.

A n u is als relatief wat *a p a* en *s y a p a* als interrogatief zijn; met andere woorden, het is in allen deele het correlatief van *a p a* en *s y a p a*, beantwoordt dus evenzeer aan bijv. Grieksch *oīos* als aan *ōs*; en dat is licht verklaarbaar, als men bedenkt dat het vragende *a p a* in eenige der verwante talen, o. a. Tag. en Bikol vertegenwoordigd wordt door *a n o*, en *s y a p a* door *s i n o*; waarmee overeenkomst Florida *h a n u*, Lepers' Island *h e n o*, letterlijk = Oj. *s y a n u*, doch gebruikt als men vraagt naar den naam van iemand of ook wel van een ding; dus ons «dinges», doch vragend².

Soms neemt *a n u n g* een aanw. vnu. in bijvoeglijken vorm, ofte wel lidwoord vóór zich, te vergelijken met ons «dezulke» in onderscheiding van «een zulke». Bijv. *m a n g k ā p w ā p a t a n g a n u n g e n a k a g a t i n g k u*, nu dan, wat is (niet: wat is er) van dien aard dat ik in mijn toestand mij behagelijk (of: gerust) kan gevoelen? Hariw. 60, *b*; vgl. het Griekscho *τὸ ποῖον*. Ook kan het door een aanw. of pers. vnu. gevuld worden; bijv. *a n u n g i k a n g y u k t i g a w a y a k ē n a*, hetgeen van dien aard is dat het spoedig behoort verricht te worden, Ādip. 18, *a*; *s y a p ā n u n g s i r a s a n g t u m a n d i n g a*, wie is hij, een zoodanige, die er tegen opgewassen zou wezen? Sutas. 64, *a*.

Een voorbeeld van *n u n g* is: *s y a p a t a r a t u w a n e h c a k t y a n u n g a m a n a h a k i d a n g m ā y ā*, welk ander vorst toch zou in staat wezen een tooverhert te schieten? Rām. 10, 60. Hier eischt ons taalgebruik een betr.

¹ De vertaling van *a n u n g* op deze plaats met «alwat» in 't KBal. W. i. v. *a n u n g* (I, 78) berust op misverstand. Aan een vergissing is ook het als glosse voorgestelde *a s i n g* t. a. p. te wijten; niet in de glosse, maar in den tekst, staat *a s i n g*. Citaat en vertaling van *a n u n g* wil t. a. p. is ook verkeerd.

² Vgl. Codrington op. cit. p. 185.

voegwoord, doch in 't Skr. zou men hier het betr. vñw. y a h in 't mannel. geslacht gebruiken.

Wanneer anung en nung niet gevuld zijn van een werkwoordelijken vorm, maar van een substantief, nemen ze eenigermate het karakter aan van een lidwoord; bijv. *n dyānūg phala gañjaranta pamales nikang sura*, hoe en wat is de vrucht waarmede de goden U als vergelding zullen beloonden? Smarad. Evenzoo vóór een zelfst. vñw.; *yekānung sira sang wruha*, dit is degene (de zoodanige persoon) die het zal weten; Sutas. 60, b. Toch schijnt er eenig verschil te zijn in 't spraakgebruik; bijv. *anung anak sang ari Kumbhakarṇa*, Rām. 19, 10; dit beteekent, als ik het wel begrijp: «die de zonen waren van zijn jongeren broeder Kumbhakarṇa», hoewel het mij niet duidelijk is waarom anu hier het lidwoord aanneemt.

De overgang in functie van betr. vñw. tot lidwoord eenerzijds, en van lidw. tot betr. vñw. anderzijds, waarvan bij de behandeling der aanwijzende voornaamwoorden boven reeds sprake was, is schier onmerkbaar. Men kan dit ook opmerken bij vergelijking van het Sund. en Njav. Gelijk men weet, is Sund. *a n u o f n u* 't gewone betr. vñw., dat ook dienst doet als lidwoord, en wel in die gevallen waarin 't Njav. *k a n g* bezigt; eigenlijk een aanw. vñw. «waarmeē met nadruk gewezen wordt op het volgende in tegenstelling van iets anders of van het tegenovergestelde; ook als betr. vñw. *die, dat*»¹. Hoe dicht het Sund. spraakgebruik van *a n u*, *n u*, staat bij 't Oudjavaansche, blijkt o. a. ook als men vergelijkt *a n u kāraṇa* (in den bovenaangehaalde volzin *a n u kāraṇa ni ngwang anghrēt āmbek*) met het zoo gebruikelijke Sund. *n u matak*.

Gelijk reeds gezegd, is *a n u* in allen deele het correlatief van *a p a* en *s y a p a*, en wijst het dus nooit op een aantal of hoeveelheid; het quantitatieve betr. vñw. *nu* is *s i n g*, *a s i n g*. Dit laat zich in onze taal weergeven met «wie, wat» als betrekkelijk vñw., en wijst op een onbepaald aantal; menigmaal komt het op hetzelfde neer als «alwie, alwat», ofschoon dit eigenlijk Oj. *s a s i n g*, *sāsing* of *s i n g s i n g* is.² Voorbeelden van *s i n g*, en het deftigere *a s i n g* mogen hier volgen: *s i n g m a n g sō k a b a l i k*, wie (alwie) aanrukten, werden teruggeslagen, BY. 577; *t ē ū h s i n g i n a r u g*, vermorseld werden wie gestoken werden, 422; *r ē m u k s i n g k ē n a*, vermorzeld werd wie geraakt werd, Sutas. 103, a; *s i n g s a k a t o n l a w a n s a k a r ē n g ö*, al wat zij zag en hoorde, BY. 596; *a s i n g a p u l i h p ē j a h*, alwie 'den strijd hervatteden, sneuvelden, 296; *rikang wwang a sing*

¹ Jav. Wdb. i v. *gānū*

² In de Skr. volzinnen, aangehaald in 't KBal. W. onder *a s i n g* (I, 232), is *y a t* niet te vertalen met «dat», maar met «wat»; na genoeg == *y a t k i f i c i t*, alwat.

maharēp anglēbura, z. v. a. aan alle lieden die (of: alwie) willen vernietigen, KO. II, 8; asing sapinanganta, al wat door u gegeten wordt, als vertaling van Skr. yad aṇāśi, Bhīṣmap.¹; asingasinga len, wat ander het ook zijn moge, Rām. 17, 53; sāsing kahawan, alwat betreden werd, AW. 245; sāsing paramarasa bhinukti, alwat zeer smakelijk was (of: allerlei zeer smakelijks) werd genuttigd, 322, waar de Balin. glosse heeft salwir ning. De vorm sasing komt voor KO. XXII, 3.

Staat sing vóór een substantief, dan heeft men het te vertalen met «al de, al het»; dus sing kalana, al de demonen, Hariw. 3; hetgeen iets anders is dan anung wil, «de demonen», in tegenstelling tot anderen die geen demonen waren; sing wangkay hana ring ratha, al de lijken op de wagens, BY. 601.

Hetzelfde sing en hoog asing is in gebruik gebleven in 't Bal. als «wie, alwie, alwat, een iegelijk die»; in 't Sund. is sing het gewone woord voor «ieder, iedereen»; sing sing, elk en een ieder; masing, ieder persoon (van een geheel); masing masing, ieder voor zich; dus geheel een distributief onbep. vnu. Maleisch masing, ieder op zich zelf, iedereen, allen; zelfstandig gebruikt, dus minder ruim in toepassing dan Oj. sing. Het Mak. ngaseng is «alle»; Aneityum asenga, alle, al; en distributief aseng-asenga, vertolkt met Engelsch *apiece*. Hetzelfde woord, hetzij sing of asing, is ook vervat, schijnt het, in 't Fidjisch kacenga, al.

Gelijk anung eene verbinding is van anu met het lidwoord, zoo is sing het van si, waarin het begrip ligt van eenheid, gelijkheid; voorts van gelijkelijk, geheel, al, en gemeenschappelijk, met. Uit «één, een enkeling, een persoon, iemand» ontwikkelt zich de beteekenis van «een ander (dan de sprekende)», zoodat ten slotte «gelijk» en «vreemd» uit één stam spruiten. In 't Maleisch asing inderdaad ook «vreemd», dus = Oj. len en waneh. Men vergelijke Bal. iba, zelf, en ook gj; Bat. iba, iemand; Tag. iba, ander, een ander, een vreemde; en Tag. isa, één = Jav. ḥsa, Mal. äsa, is tevens in bepaalde gevallen «een ander»; bijv. hindidito, kundi diyan sa isa, niet aan die, maar aan die andere².

G. Reflexief en wederkeerig voornaamwoord.

Ons reflexief «zich» wordt in 't Oudjav., gelijk in de hedendaagsche taal, gewoonlijk uitgedrukt door awak, lichaam, persoon, verbonden met het aanhechtsel of den genitief van den 3^{den} persoon; dus awaknya, awak nira. Dit drukt ook uit ons «hij of zij zelf; zij zelven». Wordt awak ver-

¹ Vollediger aangehaald in 't KBal. W. onder asing.

² Totanes (1865), § 55.

bonden met het aanhechtsel of den genitief van den 1sten of 2^{den} persoon, dus awakku, awak mami, awakmu, awakta, enz., dan beantwoorden deze verbindingen aan ons «ik of mij zelf, wij of ons zelf, gjij of u zelf».

Andere uitdrukkingen voor «zelf, eigen» zijn ḍawak en prih-awak, beantwoordende aan Njav. dewe, ḍewek,¹ ḍawak en piyambak.

Eenige voorbeelden om 't bovengenoemde te verduidelijken mogen hier volgen.

In 't Wirāṭaparwa komt voor als vertaling van Skr. prasaranti koṣe-bhyah ṣāstrāṇi vividhāni de zin: tumibomunus awaknya tikang sarwāyudhāni, d. i. allerlei wapenen vielen uit de scheeden; letterlijk staat er: vielen zich of zich zelf ontblootende, of uittrekende. KO. I, 3, 21 heeft tēmuakan sāṅgsāra awaknya rabinya anaknya, laat hijgetroffen worden door rampzaligheid, hijzelf, zijn vrouw en zijne kinderen.

Tot voorbeeld van awakta, gjij zelf of zelven, diene sāsing tan kahuyu-nyawakta, ya tikā tan ulahēnanta ringlen, al wat gjij niet wilt voor u zelf, doe (of doet) dat ook niet aan een ander². Awak mami, wij zelf, AW. 3, 9.

Prihawak, zelf, komt o.a. voor in Bhomak. 93; yadi 'n prihawakā tēka nira ri māsku bapa, nihan ika kasangçayan, indien zij zelve (d. i. uit zich zelf) tot u, mijn waardste, zou komen, dan zou dat bedenkelijk zijn³.

Even als 't Skr. ātmāna en 't Hoogduitsche *selbst* bijwoordelijk, komt voor ryy awak nira, eigenlijk: op of voor zich zelf; Adip. 106.

Een voorbeeld van ḍawak is rowangnya ḍawak, zijn eigen makker; Tantu 26, α. Buiten de Tantu heb ik dit woord in geen Oj. geschrift aange troffen.

Over 't algemeen wordt zoowel in 't Oj. als in de tegenwoordige taal veel minder gebruik gemaakt van de aan ons «zich» beantwoordende uitdrukking als voorwerp van eene handeling die het onderwerp zich zelven doet ondergaan, dan in onze taal. Begrippen als *zich baden*, *zich scheren*, *zich schamen*, en dgl. worden uitgedrukt door afleidingen met prefix ma of a; dus madyus of adyus, Njav. adus; Njav. acukur; merang of erang; waardoor voldoende wordt uitgedrukt dat de handeling niet aan een ander verricht wordt⁴. Intusschen heeft er eene klasse bestaan van reflexieve werk-

¹ Over de verwantsohop van Jav. dewe, ḍewek met awak eenerzijds, en met Fidji lewe, persoon, inhoud, vleesch (vgl. Jav. iwak) anderzijds, vgl. mijn Fidji-taal (1886), p. 149 [herdrukt in deze Serie, Deel V, 1916, p. 50].

² Uit de Tutur, aangehaald in V. d. Tuuk's KBWdb. I, 244.

³ Prihawak beteekent ook, gelijk Jav. piyambak, «alleen»; bijv. BY. 98; mahyun lumakwa prihawak, hij wenschte alleen te gaan.

⁴ Op gelijke wijze worden onze reflexieve werkwoorden uitgedrukt in 't Mal. door bār, in de Filippijnsche talen door mag; bijv. Tag. magahit, zich scheren; Iban. magamat,

woorden, die tot kenmerk hebben het prefix *si*, doch ze zijn reeds totstammen geworden, zoodat ze vóór *si* nog het voorvoegsel *ma* of *a* vereischen, en actieve en passieve voor- en invoegsels kunnen aannemen. Zulk een woord is *sibū*, 't zich dompelen, waarvan *masibū* of *asibū*, (hij, enz.) dompelt zich; vgl. Mal. *sibur*. Een soortgelijke stam is *siram*, waarvan *'siniram*, *maniram*, enz. In 't Sundaneesch evenwel zegt men eenvoudig *sibañiu*, zich de handen wasschen; *siduru*, zich bij 't vuur warmen; *si-böngöt*, zich het gezicht wasschen.

Voor 't wederkeerige «elkander, malkander» heeft het Oj.: *silih*; dat letterlijk beantwoordt aan Duitsch *einander* en Engelsch *one another*, want in *lih* (waarvan *alih*, *kālih*, twee; *malih*, zich veranderen, wederom; *mangalih*, van plaats veranderen), ligt het begrip van verwisseling, ander, en in *si* dat van eenheid. Men kan *silih* ook vertalen met «wederzijds, afwisselend», en hiervan, als secundair stamwoord, komt *sumilih*, op zijn beurt, afwisselend, een ander opvolgend iets doen of zijn; zeer gewoon is *sumilih* in den zin van «opvolgen in de regeering», en ook «na een ander of vervolgens» bijv. 'twoord opnemen; vgl. voorts *silih II* in 't Jav. Handwdb. (1886) en Sund. *silih* bij Coolsma (1884).

Om ons «elkander, malkander» uit te drukken wordt *silih* meteen nmw.-stam samengesteld; de samenstelling wordt dan als wkw. gebezigd. Bijv. *silih-pājar i lara nira*, elkander herinnerende aan hun leed, BY. 108; *siliharug*, zij sneden, kerfden malkander, 269; 371; 396; 424; *paða silih-tembung*, zij beukten elkander, wisselden slagen, 631.

Dat zulke woorden als samengestelde secundaire stammen moeten beschouwd worden, blijkt uit zulke verbindingen als *silih-pājar*, en nog duidelijker uit de omstandigheid dat ze een prefix aannemen; bijv. *masilih asih a*, om elkander lief te hebben, Adip. 141. Hiermede vergelijken het spraakgebruik van 't Madureesche *salang* of *saleng*, en *patang* of *pating*, hoewel in deze taal in bepaalde gevallen de werkwoordelijkestam, niet de samenstelling, formatieven aanneemt¹.

Er zijn secundaire stammen zoowel in de oudere als de nieuwere taal, waarin *si* dezelfde waarde heeft als *silih*, en dit is alleszins verklaarbaar, als men bedenkt dat bijv. ook in 't Duitsch *sich* en in 't Fransch *se* kunnen beteekenen «elkander». Zoo bijv. *siðakép*, waarvan met prefix *a* of *ma*: *asidakép*, *masidakép*, de armen over elkaar houden, met gekruiste armen; *siðekus*, waarvan o. a. Njav. *nidékussake*, de beenen samen-

zich 't gezicht wasschen. Doch eenige reflexieven worden gevormd met Tag. en Bisaya voorvoegsel *manhi* of *manhing*, Iban. *magi*; zie Totanes (1865), p. 75; Cuevas, Arte (1854), p. 193.

¹ Zie Kiliaan, Mad. Spr. (1897), II, § 282.

vouwen. Natuurlijk zou men si in zulke voorbeelden kunnen weérgeven met «ineen» of «overeen», doch in de voorstelling moeten toch altoos twee voorwerpen aanwezig zijn, en het spreekt van zelf dat de begrippen «ineen, in elkaar, bijeen, bij malkaar, gelijkelijk», ineen vloeden. De vraag blijft, of het begrip van gemeenschappelijkheid ook niet in da opgesloten ligt¹.

In 't Bataksch wordt om een meervoud van subjecten die eene wederkeerige handeling verrichten gebruik gemaakt van zulkevormen als masibolan, op elkander schieten; masibuwatan boru, elkanders dochter nemen; masipanganan napuran, elkanders beteleten². Hiermede te vergelijken is Oj. masidakētan, asidakētan, confnis, belendend, in KO.II, 2 vgg. en inscr. Gedangan 4, 1 vgg. Dit is nu wel niet geheel hetzelfde als in 't Bataksch, maar er ligt toch de voorstelling in van eene gemeenschappelijkheid, hetgeen ook hieruit blijkt dat het woord gevuld wordt door lawan, met; bijv. asidakētan lawan lēmah Kakatang; en māsidakētan lāwan Waharu³.

In 't Ibanag worden van secundaire met si samengestelde stammen, door voorvoeging van mag, en al of niet met toevoeging van suffix an, actieve werkwoorden gevormd met wederkeerige of, zooals Cuevas er bijvoegt, correlatieve beteekenis. Bijv. massiabut of massiabutan, elkander ondervragen (van twee personen)⁴.

¹ Vgl. het hiermede nauwverwante gebruik van woorden als masibuwat, masipapanwas in 't Bataksch; V. d. Tuuk, Tob. Spr. (2^e Stuk, 1867), § 76. In woorden als masihoda (ald. § 75) ligt het begrip van «ten eigen behoeve paarden halen».

² Tob. Spr. § 77.

³ Mogelijk is mā hier 't equivalent van Filippijsch mag, Tobasch mar, Dairisch mēr; vgl. Dairisch mērsibuwat bēdilna, in afwijking van Tob. masibuwat bōdilna; Tob. Spr. blz. 138.

⁴ (Fausto de) Cuevas, Arte (1854), p. 351.

HOOFDSTUK II.

LETTERSCHRIFT EN UITSpraak.

(*Bijdragen 6, VII, 1900.*)

A. Alphabet.

Het Oudjavaansche schrift, waarvan 't hedendaagsche Javaansch-Bali-neesche rechtstreeks afstamt, is eene Indische schriftsoort. Het volledige Indische alfabet bestaat uit de volgende klanken, uitgedrukt in Latijnsche karakters, en, behoudens een paar onbeduidende afwijkingen, volgens het meest gebruikelijke stelsel van transcriptie.¹

B. Klinkers.

a ā i ī u ū ᶻ ᶻ l ī e āi o āu

C. Medeklinkers.

Gutturalen	ka	kha	ga	gha	ña
Palatalen	ca	cha	ja	jha	ñña
Lingualen	ṭa	ṭha	ḍa	ḍha	ṇa
Dentalen	ta	tha	da	dha	na
Labialen	pa	pha	ba	bha	ma
Halfklinkers	ya	ra	la	wa [va]	
Sisklanken	ça [śa]	ṣa	sa	ha	

Anuswāra: m   *Wisarga:* h   *Anunāsika:* ɔ

Enkele van deze klanken zijn er tot nog toe niet in Oudjavaansche stukken aangetroffen, nl. āu, ḍha en ḍha; deze zijn vervangen door o, ṭa en

¹ Daar er geen Oudjavaansche druktypen zijn — welke ook volkommen overbodig zouden wezen — bedient men zich bij 't drukken van teksten van de Javaansche karakters, aangevuld met enkele teekens. Aan 't einde van dit Hoofdstuk [sub H] vindt de lezer een *Tabel van 't alfabet in Jav. karakters.* — (Bij dezen herdruk werd sub J een *tweede Tabel* toegevoegd in lijn-cliché van Oudjav. schrifttypen; het midden houdend tusschen het staande lapidaire schrift, en het reeds aan den voet van den Borobudur zich voordoende meer lopende type. *Toevoeging van 1918.*)

daarentegen bezit het Oudjavaansch twee klinkers die het Sanskrit niet kent, nl. de korte en de lange Pĕpĕt. Hiervoor bestaan wel klinker-teekens, maar geen afzonderlijke klinkerletters. Dientengevolge worden die twee klanken, die wij aanduiden door ē en ī, aan 't begin van een alleenstaand woord en na een klinker weergegeven met hĕ en hō. Dus hĕmās, goud, voor ēmās, maar u m a h ēmās; kĕnđit ēmās.

Andere eigenaardigheden van 't Oudjavaansche schrift zullen van zelf ter sprake komen bij de behandeling van de uitspraak.

D. Uitspraak der Klinkers.

Van sommige letters kan men de uitspraak nauwkeurig, van andere slechts bij benadering vaststellen. Van letters die in 't hedendaagsch Javaansch niet anders uitgesproken worden dan in 't Sanskrit, kan men verzekerd wezen dat ze in de oude taal even zoo geklonken hebben.

De *a* had, wat de kwaliteit betreft, zonder twijfel dezelfde uitspraak als in 't Sanskrit en thans nog in Tĕgal en eenige andere streken van Java. In 't algemeen kan men dus zeggen dat deze klinker zoo uitgesproken werd als in 't Sundaneesch, Maleisch, Dayaksch, Makassaarsch, enz. Wat de kwantiteit aangaat, ook hiervan mag men gerust aannemen dat de ā klonk als de lange, door samentrekking van *a* + *a* ontstane ā der Makassaren. Gaandeweg echter is in 't Oudjavaansch het kwantitatieve verschil tusschen *a* en ā verminderd, zoodat men ettelijke woorden bij een en denzelfden dichter nu eens met *a*, dan weer met ā geschreven vindt. Bijv. mati en māti, dood; matyana en mātyana; (hij) doode. In gesloten lettergrepen is ā meestal door samentrekking ontstaan; dus rāh, bloei, uit ra-a-h, Mal. darah, Tombul. raha (uit rahah); wāh, vloed, Sund. caah; enz. Doch ook in deze en soortgelijke gevallen vindt men bij dichters rah, wah, hetgeen, bij alle dichterlijke vrijheid, toch niet geoorloofd zou geweest zijn, indien de uitspraak niet reeds zwevende was. Eene oorspronkelijk korte *a* heeft de neiging om vóór eene vloeiente letter, gevolgd door een medeklinker, over te gaan in ā. Dus cāmpaka uit Skr. campaka; sāmpun; sāmbat; sāmbut; āmbēk; kārwa (Jav. karo); mahārṣi, Skr. maharṣi; mahārddhika, Skr. maharddhika; anāntara, Skr. anantara. Ook vóór ā, gevolgd door een medeklinker, vertoonen de Balineesche teksten de liefhebberij de *a* te verlengen; bijv. rākṣa voor rakṣa, Ākṣa voor Akṣa. Dit laatste is niet in overeenstemming met de tegenwoordige Javaansche uitspraak, volgens welke rēksā juist op verwakking van den klinker der eerste lettergreep instede van op verlenging wijst; het is evenzeer in strijd met de spelling rakṣa, rumakṣa der Oorkonden,

zoodat de schrijfwijze der Balineesche HSS. in dit opzicht aan bedenking onderhevig is. Wat *s a m p u n* betreft, vindt men in de Oorkonden zoowel dit als *sāmpun* gespeld; ook *m a h ārṣi*.

Over 't algemeen kan men zeggen dat reeds in den tijd der oudste Oorkonden het gevoel voor 't verschil in kwantiteit aan 't afnemen was; 't meest consequent wordt de lange klinker geschreven in gevallen waar samentrekking heeft plaats gehad; bijv. in *rāma*, vader, uit *ra + a ma*; *rakarayān*, vorst, uit *raka raya + an*. In de gedichten uit de 12de en 13de eeuw is het zeer twijfelachtig of het onderscheiden der kwantiteit bij de dichters in overeenstemming was met de in hun tijd heerschende uitspraak. Als een dichter, al naarmate het hem in de maat te pas komt, durft schrijven *tūt* (uit *tu-ut*) en *tut*, heeft de jongere uitspraak, niet de oudere, bewijskracht. Verlengt hij in open lettergrepen eenen oorspronkelijk korte klinker, bijv. *māti* naast *mati*, *sāngāma* voor *sāngama*, en neemt hij de vrijheid om omgekeerd *gami* te bezigen voor *gāmī*, dan mag men daaruit het gevolg trekken dat de neiging bestond eene *a* in open lettergrepen gerekt uit te spreken, in overeenstemming met de hedendaagsche taal. Kleine plaatselijke verschillen in de uitspraak zullen ook wel bestaan hebben. Wat van de kwantiteit der *a* hier opgemerkt is geworden, geldt van alle klinkers.

De *i* werd in open lettergrepen uitgesproken als tegenwoordig; dit eischt geen betoog. Doch ook in gesloten lettergrepen klonk ze waarschijnlijk als in 't Maleisch, Sundaneesch, Madureesch, enz., en niet zooals thans in 't Javaansch. Zulks mag men met zekere waarschijnlijkheid afleiden uit de omstandigheid dat de lange *ī* van gesloten lettergrepen van Sanskritwoorden meestal met korte *i* wordt weergegeven; bijv. *tikṣṇa* voor *tīkṣṇa*; *īrṣyā* voor *īrṣyā*.

De *ū* moet geklonken hebben als in 't Javaansch, dus zeer gesloten, althans in open lettergrepen. Dit volgt uit de afwisseling van *ū* en *o* in sommige woorden, als *krōra* naast *krūra*, wreid; en omgekeerd *açuka* voor *aço ka*.

De *ṛ* kan alleen in Sanskritwoorden, en dan nog niet eens altijd als klinker gelden. In inheemsche woorden is het eenvoudig eene korte schrijfwijze voor *r̥*, d. i. medeklinker *r + de Pēpētklank*. Dat dit zoo is, dat bijv. *r̥nō* eenvoudig *rēnō* uitdrukt, blijkt uit *rīnēnō*, *rumēnō* e. dgl. Ware *ṛ* hierin een klinker, dan zou het wezen *inṛnō*, *umṛnō*. Aangezien *ṛ* in Jav. woorden geen klinker is, maar een medeklinker, gevolgd door een klinker, maakt ze positie; bijv. in *rēngrēng* is de eerste lettergreep lang door positie. Wanneer dus V. d. Tuuk in zijn KBWdb. I, 688, zegt: «*ṛ*, wordt als klinker beschouwd en maakt dus in de *k a k a w i n* met een voorgaanden medeklinker de voorgaande lettergreep niet lang; van daar de lettergreep

daar verlengd, als de lettergreep lang moet zijn, bijv. pātṛēm, mādrēs, māsrēt, dan stemt dat overeen met de theorie der Balineezzen, maar de theorie is er niet minder averechtsch om. Dat de Balineesche HSS. mādrēs e. dgl. schrijven, is waar, en voorloopig behoeven we die spelling niet uit de tekstuitlegaven te verbannen, maar ze is in strijd met de gewoonte der Oorkonden, waarin men bijv. madṛwya aantreft. Tegenover het gezag van gelijktijdige documenten, zooals de Oorkonden van de 9de tot de 13de eeuw, is dat der Balineezzen der 19de eeuw gelijk nul.

De ḥ[rö] komt uitsluitend in Javaansche woorden voor en is dus nooit iets anders dan een korte schrijfwijze om den medeklinker r, gevuld van een lange Pēpēt, uit te drukken. Hoe verkeerd het is de ḥ en ḥ van inheemsche woorden als klinkers te beschouwen, blijkt behalve uit het boven aangehaalde voorbeeld rinēnō, ook uit een spelling als waṛg, wēṛ voor warēg, wērō.

Van de l en l̄ geldt hetzelfde, namelijk dat het een schrijfwijze is om l̄ en lō uit te drukken. Het voldigend bewijs hiervoor leveren de HSS. zelven; om hēlēm uit te drukken schrijven ze ḥēlēm Natuurlijk maken l en l̄, d.i. l̄ en lō, de voorafgaande lettergreep steeds lang door positie.

De Pēpēt leeft nog in de hedendaagsche taal, en dit, gevoegd bij 't feit dat in de HSS. tka, hēlēm e. dgl. geschreven wordt om de tweelettergreepige woorden tēka, hēlēm te spellen, laat omtrent de uitspraak der ē niet den minsten twijfel bestaan. Wat de uitspraak der lange Pēpēt, die wij met ö bij gebrek van beter aanduiden, aangaat, die volgt van zelf uit het wezen der verlenging. Zonderling is dus de verklaring in 't KBWdb. I, 4: «uitspraak onbekend». Ditzelfde kan men van alle letters beweren, en daarom is het een nietszeggende frase; als men weet hoe de korte klinker wordt uitgesproken, dan kent men ook de uitspraak van den overeenkomstigen langen. De hedendaagsche Javaansche Pēpēt, lang aangehouden, geeft de Sundaneesche lange Pēpēt. In 't Javaansch zelve is de klank verdwenen, om in open lettergrepen plaats te maken voor u, in geslotene voor u of o. Evenals met andere klinkers het geval is, worden de korte en de lange Pēpēt wel eens met elkaar verwisseld, ten minste als er een medeklinker op volgt, bijv. ahōb en ahēb, ahōm en ahēm, rnēb en rnōb, ahēt en ahōt; doch zelden of nooit in open lettergrepen; dussteeds ḥēnō (d.i. rēnō), dēlō, kēdō.

In tegenstelling tot de boven behandelde letters, is de klank der e moeilijk met juistheid te bepalen. Het blijkt èn uit het klankstelsel èn uit taalvergelijking, dat de Oudjavaansche e ontstaan is uit een tweeklank, die in 't Oudjavaansch wordt weergegeven door a.y. Een en hetzelfde woord wordt dan ook zelfs in de Balineesche HSS. nu eens met e, dan weer met a.y gespeld; bijv. raray en rare, Nieuwj. rare; sampay en sampe; gaway en

g a w e , enz. Vóór een klinker gaat *e*, d. i. ouder *a y*, dan ook regelmatig in *a y* over; dus *g a w a y a n*, *g a w a y ē n*, *g a w a y i k e*; enz. Nu is ook de Skr. *e* uit een tweeklank *a i* voortgekomen, doch daaruit volgt niet met zekerheid dat de Oudjavaansche *e* volkommen denzelfden klank had als de Indische. De Indische *e* is altoos gesloten (*é fermé*); is dit ook van toepassing op de Oudjavaansche? In de hedendaagsche taal, gelijk men weet, is de *e* in bepaalde gevallen gesloten (*é*), in andere open (*è*), doch niet overal op Java wordt dezelfde uitspraak gehoord. De huidige uitspraak dus, hetzij de Solosche of eene daarvan afwijkende, doet ons geen maatstaf aan de hand om het vraagstuk op te lossen. Het is alleszins waarschijnlijk dat reeds in het Oudjavaansche tijdperk dialectische verschillen in de uitspraak der *e* bestonden. Het enige wat wij als zeker kunnen stellen is dat de *e*, hetzij open of gesloten, onveranderlijk lang was.

De Indische *ā i* klonk in de Javaansche uitspraak stellig niet *zōō*, maar als *a i*, hetgeen blijkt uit zulke spellingen als *mañ̄i*. Zelfs deze *a i* moet reeds in betrekkelijk vroegen tijd nog meer verzwakt zijn geweest tot *e*, zoals onweërsprekelijk blijkt uit *r a k e* naast *rakai*, en dgl. in de Oorkonden. In de transcriptie zullen we dan ook voortaan *a i*, niet *ā i* schrijven. Dat hier en daar, ten minste in een ouder tijdperk, de uitspraak *ā i* gehoord werd, is niet onmogelijk; men mag zulks vermoeden uit de soms voorkomende spelling *wāy* (*wway*), water, naast *q̄wā* *q̄wāy*, in jongsten vorm *q̄wā* (*we*).

Met de *o* heeft men dezelfde moeielijkheid als met de *e*. Alleen is op te merken dat in open lettergrepen een Skr. *ū* wel eens verwisseld wordt met *o*; bijv. *k r o r a* naast *k r ū r a*, en dit is alleen te verklaren, indien de *o* in overeenkomstige gevallen een gesloten klank had. Voor 't overige geldt van de *o* hetzelfde als wat van de *e* gezegd is.

De *ā u* is uit het Oudjav. schrift en klankstelsel verdwenen. Dat de taal eenmaal een tweeklank *a u*, of wil men *a w* bezat, is zeker, want van *siwo* komt, bij herhaling van den stam, volgens den vasten regel: *masiwasiwo*, evenals bijv. uit *k a y w a n*: *k a y w a k a y w a n*. Dat wil zeggen, bij herhaling wordt in 't eerste gedeelte de sluitletter niet mede herhaald. Derhalve moet *masiwasiwo* gevormd zijn in een tijd toen men nog uitsprak *siwau*, niet *siwo*. In 't echte Maleisch, Dayaksch, Tagalog, Bisaya is de oude tweeklank nog bewaard gebleven.

E. Medeklinkers.

Omtrent de medeklinkers is de algemeene opmerking te maken dat alle geaspireerde vreemd zijn aan 't Oudjavaansche klankstelsel. Letters als *k h a*, *g h a*, *c h a*, *j h a*, enz. komen dus uitsluitend voor in Sanskritwoor-

den, behoudens foutieve schrijfwijken van inheemsche woorden. Het gebruik der geaspireerde medeklinkers in aan 't Sanskrit ontleende woorden, zien wij in verloop van tijd allengs verminderen, totdat in de nieuwere taal aan die letters een geheel andere rol is toebedeeld, eene rol die niets met hun oorspronkelijke waarde gemeen heeft. Een algemeene regel over 't al of niet gebruiken van geaspireerde medeklinkers in de Oorkonden en HSS. is er niet, dan dat in Indische eigennamen de oorspronkelijke spelling — doch niet in de uitspraak — nog het langste stand houdt.

De niet geaspireerde stomme medeklinkers en de halfklinkers kunnen in de uitspraak weinig of niet van de Sanskritklanken verschilt hebben, want ze wijken nog in 't hedendaagsche Javaansch niet noemenswaard af. De *k* als sluitletter werd vol uitgesproken, zooals in 't Sundaneesch, en niet opgesloten, zooals in 't Nieuwjavaansch en Maleisch. Ten bewijze strekke o. a. dat eene sluitende *k* en *t* vóór eene *w* overgaan in *g* en *d*; bijv. *tak* en *wruh* wordt *tag-wruh*; *tatwruh*: *tad-wruh*. Evenals nu *d* de media is van *t*, is *g* die van *k*, en niet van de opgesloten *k*.

Van de drie sisklanken is er maar één echt Javaansch, namelijk de *s*. Daar het Sanskrit alle drie bezit, behield men het onderscheid in de spelling van Sanskritwoorden; of liever, men poogde zulks te doen, want de *c*, *ṣ* en *s* worden, zoowel in de Oorkonden als in onze HSS., onophoudelijk verward. Wel een bewijs dat de Javanen, om 't even hoe zij spelden, alle sisklanken als dentale *s* uitspraken, behalve misschien in zulke woorden als *tuṣṭa*, waar de linguale uitspraak der *t* invloed moet geoefend hebben op den voorafgaanden klank. Als gevolg van schoolvoisserij moet het beschouwd worden dat men soms in echt-Javaansche woorden de Sanskritspelling na-volgde, zoodat men bijv. *nūṣa*, eiland, schreef instede van *nūsa*, klaarblijkelijk om geen andere reden dan dat volgens Sanskritklankregelen een dentale *s* na *ū* linguaal wordt.

De *h* moet als beginletter eener lettergreep eene zachter aanblazing ge-weest zijn dan de Hollandsche en Indische *h*, want ettelijke woorden kunnen met of zonder *h* voorkomen, zooals *añin* en *hañin*, wind; *alang* en *halang*, in de verschillende beteekenissen. De vergelijking met de verwante talen leert dat in een aantal woorden geen vaste regel bestaat ten aanzien van de al of niet aanwezigheid der *h*. Nochtans zijn er misschien een aantal woorden waar de *h* eene vaste plaats heeft. Als sluitletter werd ze blijkbaar duidelijk uitgesproken, gelijk thans nog geschiedt. Aan 't einde van een zin of vóór een medeklinker wordt de klank uitgedrukt door het teeken Wisarga; vóór een klinker door de letter *h*. Teeken en letter zijn vol-komen gelijkwaardig, en daarom is het overbodig, ja misleidend, den Wi-sarga in transcriptie door iets anders aan te duiden dan door eene *h*. In 't

Sanskrit is het een ander geval, omdat in deze taal de Wisarga etymologisch niet uit eene *h* is voortgekomen. Intusschen verschilt ook in 't Sanskrit de klank van den Wisarga niet van dien der letter *h*.

Wanneer de *h* enkel dient om aan 't begin van een woord met het teeken voor de Pēpēt den klank ē of ö aan te duiden, is ze stom; bijv. in h ē mās, goud. Deze *h* vervalt van zelf, als zulk een woord voorafgegaan wordt door een ander met sluitenden medeklinker, daar deze laatste dan de drager van het Pēpēt-teeken is; bijv. maṇik ēmās. Intusschen is in de meeste gevallen de *h* niet stom; dus niet in h ē m of h ö m, h ö t of h ē t, h ē n ē ng, e. a.

F. Anuswāra en Anunāsika.

De Anuswāra heeft reeds in de oudste ons bekende Oudjavaansche documenten niet meer dezelfde uitspraak als in 't Sanskrit, maar klinkt als de gutturale neusklank ñ. Het is dus niets anders dan de ñ als sluitletter, op dezelfde wijze als de Wisarga de sluitletter *h* vertegenwoordigt. Hoogstzelden vindt men als sluitletter instede van den Anuswāra de ñ met Patèn, als in eene korte inscriptie van Tjaṇdisewu "ঢাণ্ডিসেু". De gewone transcriptie van den Anuswāra in Sanskritgeschriften (ṁ, m̄) is dus voor 't Oudjavaansch geheel ongeschikt, en daar het toch wenschelijk is het graphisch verschil tusschen den gutturalen neusklank en den Anuswāra bij het transcribeeren van teksten aan te duiden, zal ik voorloopig den Anuswāra weergeven met onze letterverbinding *ng*.

De Anunāsika komt niet anders voor dan in de heilige lettergreep O m̄.
Over den Wisarga is het noodige gezegd bij de *h*.

G. Gebruik der hedendaagsche Jav.-Balin. letterteekens om de Oudjavaansche te vervangen.

De letter- en klankteekens waarvan de Javanen, Sundaneezen, Madureezen en Baliërs zich bedienen, zijn regelmatig ontwikkeld uit de Oudjavaansche, evenals de Nāgari-typen waarmede de meeste Sanskritteksten gedrukt worden, zich ontwikkeld hebben uit eene oudere Indische schriftsoort. Het nieuwe Javaansch-Balineesche alfabet heeft echter dit nadeel, daargelaten nog de voor 't Oudjavaansch onbruikbare volgorde, dat het eenige karakters verloren heeft. Het grootste gebrek is 't samenvallen van de karakters voor d a en d h a. De letter die thans in gebruik is om den klank d a aan te duiden, is in werkelijkheid eene d h a en behoort bij den druk van Oudjav. teksten uitsluitend hiervoor bewaard te worden. Voor de d a is een andere type noodig; ze kan gelukkig gemakkelijk uit de Oudjavaansche afgeleid en,

in nieuweren vorm gegoten worden, op de wijze als in de hierbij gevoegde *Tabel (H)* te zien is. [En verg. de *Toevoeging uit 1918*, sub J.]

De *jha* is uit Nieuwjavaansche HSS. en drukken verdwenen, maar komt toch voor in een met Javaansche letters geschreven HS. van 't Bhārata-Yuddha. De Baliërs bezitten het karakter nog, maar verwarren het met den klinker *a i*. Dezelfde klinker wordt evenwel gewoonlijk anders geschreven en wel op de wijze als in de Tabel voorkomt. Wat de *jha* betreft, geeft de tabel de Balineesche type, eenigszins gewijzigd om ze in overeenstemming te brengen met het fatsoen der Javaansche letters.

Het karakter voor *i* in de Tabel is eigenlijk dat van de lange *i*. Het zou verkiezelijk wezen daarvoor 't Balineesche teeken, dat één neerhaal rechts minder heeft, in te voeren.

In 't Kawi-Balineesch-Nederlandsch Woordenboek van wijlen Dr. v. d. Tuuk wordt de op Bali en Lombok gebruikelijke vorm van het Javaansch-Balineesche schrift gebruikt. Het lijdt aan de zelfde gebreken als het op Java gebruikelijke alfabet; het is in één opzicht zelfs gebrekiger, in zoverre *u*, *ü* en *o* er niet behoorlijk in onderscheiden worden. Alleen de schrijfwijze der *i* verdient de voorkeur. Voor 't schrijven van Balineesch verdient de op Bali gebruikelijke vorm van schrift natuurlijk de voorkeur, maar voor Oudjavaansche werken zijn de Jāvaansche typen even goed, en, als in meer drukkerijen vorhanden, verkieselijk.

H. Oudjavaansch alfabet in Nieuwjav. karakters.

Klinkers:

6.4 a 6.4.2 ä ǣ (eig. ǣ) i ï̄ i ë̄ u ÿ̄ u
 ǣ r (rë) ǣ 2 r̄ (rö) ë̄ l (lë) * ë̄ l̄ (lö) e ë̄ ai ō o.

Medeklinkers.¹

କା	kha	ଗା	gha	ନା
ଚା	—cha	ଜା	*ଜ୍ଵା	ନା
ତା	—	*ଦା	—	ନା
ଥା	ଥା	ଦା	dha	ନା

¹ De drie met een sterretje vooraan gemerkte schrifttekens zijn, evenals de verlengde vormen der klinkers, door Prof. Kern ingevoerd. — Over de j h a, zie voorts de beschouwing en het Oudjav. karakter, afgedrukt in deze Serie, VI (1917), p. 287—290. (*Noot van 1918*).

u pa	u pha	u ba	u bha	u ma
u ya	u ra	u la	u wa	
u ga	u sa	u sa	u ha	

Anuswāra — *Wisarga* ९

Voorbeelden van letters verbonden met klinkertekens:

କୋ ୨ kā ହିନ୍ଦୀ ki ହିନ୍ଦୀ kī ଅଣ୍ଟୁ ku ଅଣ୍ଟୁ kū ଅଣ୍ଟୁ kr (krë) ହିନ୍ଦୀର୍ବୀ hlēm
ହିନ୍ଦୀ kang ହିନ୍ଦୀ kah ହିନ୍ଦୀ rka ହିନ୍ଦୀ rki ହିନ୍ଦୀ k ହିନ୍ଦୀ ବା tuccha ଯାଇଁ yajñā

[*J. Oudjavaansch alfabet. Toevoeging van 1918.*]

(Zie noot 1 op p. 184.)

Klinkers:

α 3-1 $\bar{\alpha}$ 3-11   i 3-9   u 3-10   r 3-11   l 3-12   ai 3-13   1)

In verbinding met medeklinkers: $\bar{a}_{-1}$ i_{-1}° $\bar{i}_{-1}^{\circ}$ u_{-1}°
 $\bar{u}_{-1}^{\circ}$ $\bar{r}_{-1}^{\circ}$ $\bar{e}_{-1}^{\circ}$, $\bar{e}_{-1}^{\circ}$ $\bar{o}_{-1}^{\circ}$, $\bar{o}_{-1}^{\circ}$ e_{-1}° a_{-1}° $\bar{o}_{-1}^{\circ}$ au_{-1}°

Medeklinkers:

ka	କ	kha	ଖ	ga	ଗ	gha	ଘ	na	. ଙ
ca	ଚ	cha	ଛ	ja	ଜ	jha	ଝ	ñā	ଞ୍ଜି
ṭa	ଟ	ṭha	-	ḍa	ଢ	ḍha	-	ṇā	ଣ
ta	ତ	tha	ଥ	da	ଦ	dha	ଧ	na	ନ
pa	ପ	pha	ଫ	ba	ବ	bha	ଭ	ma	ମ
ya	ଯ	ra	ର	la	ଲ	wa	ଓ		
ça	ଶ	sa	ଶ	sa	ଶ	ha	ହ		

Anuswāra ॒, ॑   *Wisarga* ॒, ॑

¹⁾ Wegens zeldzaamheid of onduidelijkheid zijn van de andere klinkers geen vaste typen aan te geven.

HOOFDSTUK III.

WERKWOORDEN.

(*Bijdragen 6, IX, 1901.*)

[*Algemeene Inleiding*]

De werkwoordelijke vormen van 't Oudjavaansch laten zich het best vergelijken met de deelwoorden der Indogermaansche talen, dus met woorden die naar den yorm naamwoorden zijn, maar met de werkwoorden dit gemeen hebben dat het onderscheid van tijd, alsook van bedrijvend en lijdend er door wordt uitgedrukt.

Aangezien de naamwoorden in 't Oj. geen naamvalsuitgangen, noch de werkwoorden persoonsuitgangen aannemen, is het begrijpelijk dat meermalen één en hetzelfde stamwoord nu eens als werkwoordelijk of schijnbaar werkwoordelijk gezegde, dan weér als substantief optreedt. Zoo is bijv. tĕka ko, gij zijt gekomen, komt, doch tĕka-mu, uwe komst; datĕng sira, hij komt, datĕng-ira (-nira), zijne komst; laku! ga uws weegs! laku-mu, uw tocht; pĕjah kami, wij zijn dood; pĕjah-mami, onze dood.

Het aantal van zulke stamwoorden, die alle secondair zijn, is niet zeer groot, en als men daarvan aftrekt dezulke die alleen in den imperatief in stamform als gezegde kunnen optreden, dan blijven er zelfs zeer weinig over. Zoo kan laku wel als imperatief voorkomen, maar niet als gezegde in den indicatief of conjunctief; dan wordt vereischt lumaku, lumakwa. Daarentegen kunnen tĕka, datĕng, komen, tibă, vallen, wel als gezegde in 't algemeen optreden, en in den conjunctief het suffix *a* aan nemen; dus tĕkā, datĕng a.

Het is opmerkelijk dat eenlettergrepige stammen, klaarblijkelijk wortelwoorden, alsook een groot aantal meerlettergrepige, slechts in bepaalde gevallen als gezegde kunnen optreden zonder behulp van een of ander formatief. Bijv. van kon: makon of akon sira, hij beveelt; kinon, bevolen wordende; konen, moetende of zullende bevolen worden; van ton: tinon, gezien wordende; katon, gezien, zichtbaar; tonen, moetende of zullende gezien worden; van turū: aturū of maturū ko, gij

slaapt, waart slapende; *paturū!* slaap! Over de uitzondering op dezen regel komen we later terug.

Woorden van deze kategorie kunnen ook niet zonder behulp van formatieven als substantief dienst doen. Om bijv. «bevel» uit te drukken, moet men zeggen *pakon*, en niet *kōn*; zoo ook is *paturū*, 't slapen, de staat van slapen; *paweh*, gift; *panon*, 't zien, gezicht. Zooals uit het boven vermelde *paturū!* slaap! blijkt, kunnen deze laatste woorden ook als imperatief dienst doen. Men ziet dus dat de imperatief denzelfden vorm heeft als het substantief, terwijl de indicatief en conjunctief een ander voorvoegsel vertoonen nl. *a* of *ma*, en *ang*, *mang*. Hiermede komt het bijvoegelijk naamwoord overeen; dus *akon* of *makon*, bevelende, beveelt; *akona*, *makona*, bevele, of zal bevelen; *anon*, *manon*, ziende, ziet; *maturū*, *aturū*, slapende, slaapt; evenzoo gevormd zijn de als adj ectieven gebruikte woorden *adoh*, *madoh*, ver, van *doh*, 't ver zijn; *ahayu*, *mahayu*, goed, schoon, van *hayu*, 't schoon; *ahala*, *mahala*, slecht, kwaad, van *hala*, 't kwaad.

Daar het bij de verdere behandeling der werkwoordelijke vormen noodig zal wezen telkens op dit eigenaardig onderscheid tusschen de substantievormen, die èn in den imperatief èn ook in enkele andere gevallen predicatief kunnen wezen, en de deelwoordelijk-bijvoeglijke vormen terug te komen, is het wenschelijk door verschillende benamingen, liefst korte, beide aan te duiden. Daarom zal ik den substantiefvorm en wat daarmee overeenkomt, *sterk*, en den anderen vorm *zwak* noemen.

Naar den aard van 't begrip dat zij uitdrukken zijn er intransitieve en transitieve werkwoorden. De naakte stammen van deze laatste soort hebben eene passieve beteekenis, zoodat de bedrijvende vorm wordt uitgedrukt door den stam met zekere formatieven te verbinden. Daarom kan men wel spreken van intransitieve en transitieve werkwoorden, maar de stammen op zich zelf vertegenwoordigen in 't Oudjavaansch eensdeels een intransitief, anderdeels een passief begrip.

Er zijn eenvoudige werkwoorden en samengestelde, d. i. dezulke die verbonden zijn met een richting-aanduidend suffix. De suffixen waarvan 't Oj. *zich* bedient, zijn *i* (*an i*) of *a n*, die volgens vaste regels elkaar vervangen, en *a k ēn*. Het lijdt geen twijfel dat deze suffixen oorspronkelijk richting-aanduidende partikels zijn; gedeeltelijk komen ze nog als zoodanig voor. Vandaar dat de hiermede voorziene werkwoorden in aard overeenkommen met onze werkwoorden, wanneer deze samengesteld zijn met een zgn. voorzetsel. Men vergelijkt bijv. *a n a n g i s i*, (hij) beweent, met *a n a n g i s* (hij) weent, en men zal erkennen dat er tusschen *a n a n g i s i* en «weenen» geen ander verschil bestaat dan dat het richting-aanduidende element bij ons

vóór, in 't Oj. achter het eenvoudige werkwoord geplaatst wordt. In de spraakkunsten van 't Javaansch pleegt men de werkwoorden op *i* of *a n* te bestempelen als transitieven en die op *a k ēn* als causatieven. Tegen die termen bestaan enige bezwaren. Vooreerst is er een heirleger van transitieven die niet op *i* of *a n* uitgaan, zoowel eenvoudige werkwoorden als andere, die op *a k ēn*; immers ook deze laatsten zijn transitief. Daarenboven is de functie der werkwoorden op *i* of *a n* niet altoos die van een transitief, noch drukt *a k ēn* altijd een causatief begrip uit. Daar de betrekkingen die door de oorspronkelijke partikels *i* of *a n* en *a k ēn* worden aangeduid veelvuldig zijn, is het een ijdel poging voor die twee klassen van samengestelde werkwoorden een naam te bedenken die hun veelzijdige beteekenis uitdrukt. Men zal dan evenmin slagen als wanneer men beproeven wilde in onze taal alle met verschillende partikels samengestelde werkwoorden te kenmerken met een bijzonderen naam. Welken naam zal men geven die toepasselijk is op al de werkwoorden die bijv. met *ge* zijn samengesteld, als *gedenken*, *ge-looven*, *genezen*, *geraken*, enz.? Of met *be*, als: *bedenken*, *beloven*, *bevatten*, *bedragen*, *beslapen*, *beluisteren*, *beklagen*, enz.? Stelt men zich op het standpunt der praktijk, dan verdienen die in zwang zijnde termen der Javaansche spraakkunst onvoorwaardelijk afkeuring, omdat ze tot verwarring bij den leerling aanleiding geven. Te gelegener plaatse zal meer in bijzonderheden over de verschillende functies van bovengenoemde suffixen in 't spraakgebruik gesproken worden.

Het Oj. werkwoord bezit geen vorm voor den infinitief. Wel is er een verbaalsubstantief, en dit wordt in onze taal uitgedrukt door onzen infinitief met voorafgaand lidwoord, maar dit is niet de eigenlijke, afhankelijke infinitief. Hieruit volgt dat de werkwoordelijke stam in 't Oj. nooit de waarde heeft van een infinitief. Trouwens, ook in 't Indogermaansch is de infinitief nooit een stam, maar een met één of meer suffixen gevormd woord. Desniettemin kan men gemakshalve ter vertaling van een Oj. werkwoord in woordenboeken en spraakkunsten onzen infinitief gebruiken, mits men begrijpe dat zoo'n infinitief geen juiste vertaling naar den vorm is, maar alleen aanduidt het begrip dat in den stam ligt opgesloten. In 't Ibanag-Spaansche Woordenboek van Bugarin-Rodriguez (1854) wordt een andere manier gevolgd; bijv. bij *lakad* vindt men als vertolking: «R. de caminar y andar», d. i. «Wortel van reizen en gaan». Dit is voorzeker juister, maar ook omslachiger. Daarom zal in 't vervolg eenvoudig onze infinitief dienen ter vertolking van de beteekenis die in een werkwoordelijken stam ligt opgesloten, het geen na 't zooeven opgemerkte niemand op een dwaalspoor zal leiden.

Het Oj. mist, gelijk de verwante talen over 't algemeen, een koppelwoord. Deze omstandigheid heeft aanleiding gegeven dat in de Javaansche, Ma-

leische, Sundaneesche en nog andere woordenboeken een menigte van als gezegde voorkomende woorden als werkwoorden te boek staan of althans als zoodanig vertolkt worden, zonder dat ze het ooit zijn. Zulke woorden zijn o. a. *hilang*, verdwenen, verloren, weg; *tikĕl*, geknakt, doorgebroken; *dadi*, geworden; *pĕjah*, dood, gesneuveld; *dudū*, anders, ave-rechtsch; *wruh*, bewust, bekend (met), ervaren; *luput*, mis; *lĕpas*, afgegaan, losgelaten, bevrijd; enz. Al zulke woorden kunnen niet alleen als gezegde en attribuut, dus bijvoegelijk, gebezigd worden, maar ook als substantief, gelijk trouwens ook in onze taal een adjetief gesubstantiveerd kan worden door voorvoeging van 't lidwoord of ander bepalend woord; bijv. *het kwaad*; *het schoon*, *haar schoon*; enz. Van 't als substantief beschouwde woord kan dan met het voorvoegsel *a* of *ma* opnieuw een gezegde of zuiver adjetief gevormd worden; dus *adadi*, *atikĕl*. Verder worden van die stamwoorden werkwoorden als *andadi*, *anikĕl* gevormd, maar daaruit volgt niet dat die stammen zelven werkwoorden zijn, eer het tegendeel. In zooverre als de woorden van bedoelde soort, die alle klaarblijkelijk secondaire stammen zijn, bestaande uit een wortel met voorgevoegd verouderd formatief, in beteekenis overeenkomst vertoonen met het zgn. part. perf. pass.¹ der Indogermaansche talen — bijv. *hilang* is letterlijk en onveranderlijk = Skr. *năṣṭa*; *dadi* = Skr. *bhūta*²; *tikĕl* = *bhagna*; *dudū* = *bhingga*; *lĕpas* = *mukta* — zou men misschien geneigd zijn aan deze woorden een werkwoordelijk karakter toe te schrijven; maar wanneer een verleden deelwoord onafhankelijk is geworden van het tijdsbegrip — en dat is het geval met *hilang*, *dudū*, enz. — is het geen deelwoord meer, maar volledig een adjetief geworden.

Het is heel wel mogelijk dat de aangeduide secondaire woordstammen oorspronkelijk geheel met de Indogermaansche deelwoorden overeenstemden, doch ze kunnen in de ons bekende taal niet meer als zoodanig gelden, evenmin als bij ons woorden als *vijand*, *vriend*, *heiland* nog als tegenwoordige deelwoorden mogen beschouwd worden, al waren ze dit oorspronkelijk.

Er zijn woorden waarbij men in twijfel staat of men ze als werkwoorden mag bestempelen al dan niet. Daartoe behoren *tēka* en *datēng*, komen (momentaan), gekomen zijn; *tibā*, vallen (momentaan); *lung hā*, heengaan, en eenige andere; ze staan in 't spraakgebruik zoo geheel op één lijn met ontwijfelaar werkwoordelijke afleidingen, als bijv. *mara*, ergens heengaan, van *para*, *mangkāt* van *angkāt*, zich opmaken, vertrekken, dat ik geneigd zou wezen ze tot de werkwoorden te rekenen, niettegenstaande

¹ Dadi aan 't begin van een volzin ter voortzetting beantwoordt geheel aan 't Latijnse «*quo factō*».

² Dit zijn eigenlijk intransitief-passieve aoristvormen.

de omstandigheid dat t̄k a gevormd is als t̄r ang, helder¹, en tibā als t̄k ēl, zoodat ze oorspronkelijk dus geen werkwoord kunnen heeten.

Meer bepaald nog zou ik een werkwoordelijk karakter toekennen aan stammen als h a n a , w w a y a , w w a r a , w w a n t ē n , alle betekenende «er zijn». Deze toch zullen, als gezegde in een volzin, in 't Sanskrit vertaald, steeds door een werkwoord in een zgn. «modus finitus» weergegeven worden; hetgeen met bovengenoemde woorden als d a d i , d u d ū , t i k ē l , enz. niet het geval is.

Feitelijk is het vrij onverschillig hoe men de naakte stammen die in 't algemeen, d. i. onvoorwaardelijk, als gezegde kunnen optreden, wil betitelen. De hoofdzaak is, te weten dat ze zonder behulp van bijkomende elementen predicatief zijn. Wel is het van belang op te merken dat allerlei andere primaire en secondaire werkwoordstammen, als ton, kon, rēngō, pang-gi h, h a l i w a t , enz. in bepaalde gevallen zonder behulp van een formatief de plaats van een gezegde kunnen innemen of als absolutief ter aanduiding van een bijhandeling gebezigd worden. Om niet in herhalingen te vervallen, verwijs ik hier naar het opstel getiteld «Eenige imperatief-vormen in het Oudjavaansch», en «Oudjavaansche absolutieven», [die hierachter in 't Appendix herdrukt werden]. De syntaktische regelen omtrent het gebruik van den naakten stam achter de partikels t a (n), a n , y a (n), en achter de verkorte voornaamwoordsvormen k̄ , t̄ , k a m , r̄ , enz., al of niet met gezegde partikels verbonden, blijven bewaard voor de Syntaxis.

A. Over formatieeven bij 't werkwoord in 't algemeen.

Het Oudjavaansch is betrekkelijk rijk aan formatieeven, d. i. aan middelen om zekere betrekkingen waarin het werkwoordelijk gezegde tot zijn onderwerp staat, als oogenblikkelijke of durende handeling; als intransitief, actief of passief, uit te drukken; ook om verschil van Tijd en Wijze aan te duiden. Bij de behandeling dier formatieeven moeten wij ons bepalen tot dezulke die in het taalgevoel nog levendig als zoodanig gevoeld worden, met terzijdelating van verouderde formatieeven als waarvan boven reeds sprake was, als t̄ē , t i , l a of l̄ , waarbij men voegen kan i of ri , rē of r̄ , sa of s , b a , b ē , p ē , terwijl het twijfelachtig is of si , m ē en wa nog tot de levende verbaalprefixen mogen gerekend worden; ze behooren eer tot de woordvorming.

Als formatieeven dienen voor-, in- en achtervoegsels, waarvan enkele in verwante talen nog als zelfstandige partikels voorkomen.

¹ Rang is de wortel dien men terugvindt in Samoala, Maorie ra, zon; Eromango dan, daglicht; Yap, Marshal eiland, Mare ran, Lifu dra, NCaledonië tan. Van denzelfden wortel komt o.a. ook Ibanag dalang-arang, helder schijnsel; en Jav. arang.

De gebruikelijke voorvoegsels of prefixen zijn: *a* of *ma*, *ang* of *mang*, *pa*, *pang*, *ka*, *maka*, *paka*, *mi*, *pi*, *paha*, *silih*, *si*. Van deze staan *pa*, *pang*, *paka*, *pi* in de sterke vormen achtereenvolgens naast *a* of *ma*, *ang* of *mang*, *maka*, *mi* in de zwakke.

Er zijn twee prefixen die tevens infixen zijn, naar gelang van omstandigheden; nl. *um*, *m*; en *in*. *Um*, *m* is prefix bij stammen die met een klinker, *p* of *w* beginnen; infix bij alle overige stammen. *In* is alleen prefix bij stammen die met een klinker beginnen; anders is het een infix.

Suffixen zijn *i* of *an*, die malkaar volgens vaste regels vervangen; *akēn*; *a*; *ēn*. Het samengestelde suffix *an i* heeft dezelfde beteekenis als *i*.

Een werkwoordelijke vorm kan voorzien zijn van een voor- of invoegsel, en te gelijkertijd van één of meer achtervoegsels. Bijv. *ang-atur-i*, *ang-atur-an-a*; *ka-ton-a*; *ka-wruh-an-a*; *l-um-ěkas-a*; *l-um-ěpas-an-a*; *p-in-ějah-an-a*.

B. Werkwoordvorm met *um*, *m*.

Voorbeelden van de wijze waarop dit prefix-infix met den stam verbonden wordt, zijn: *umangkat*, mangkat van *angkat*; *umilu*, milu van *ilu*; *umulih*, mulih van *ulih*; *umětu*, mětu van *wětu*; *umati*, mati van *pati*; *kuměmit* van *kěmit*; *tumon* van *ton*; *lumaku* van *laku*; *sumahur* van *sahur*; *humis* van *hīs*.

Door dit formatief wordt aangeduid dat de handeling beperkt blijft bij 't subject, of te zijnen behoeve alleen geschiedt. De handeling wordt voorgesteld als onopzetelijk, spontaan, zonder dat het subject zich er voor inspant, hetgeen niet wegneemt dat ze op een voorwerp kan gericht zijn, zoodat het gevolg der handeling het subject ten goede komt, in zijn belang is. Hieruit reeds kan men opmaken dat de vorm met *um*, *m* meestal intransitieve beteekenis heeft, maar soms ook eene transitieve, als namelijk de handeling niet volkomen is zonder een voorwerp dat door die handeling getroffen wordt.

In 't Indogermaansch is, of liever was er een werkwoordsvorm die hetzelfde uitdrukte, nl. het Ātmanepadam in 't Sanskrit, het Medium in 't Grieksch, het Deponens in 't Latijn. Eenige voorbeelden uit zeer vele mogen het hier beweerde staven. Men vergelijke *mati*, sterven, met Skr. *mriyate*, Lat. *moriō*; *mangkat*, zich opmaken, vertrekken, met Lat. *proficisci*; *mětu*, uitkomen, opkomen, met Lat. *orīō*, Skr. *utpadyate*; *milu*, *tumět*, meégaan, volgen, met Skr. *sacate*, Gr. *ἴπομαι*, Lat. *sequor*; *mulih*, naar huis gaan, met Lat. *revertor*; *tumon*, blikken, zien, met Skr. *īkṣate*; *lumaku*, zijns weegs gaan, reizen, trekken, met Gr. *πορεύεσθαι*; *sumahur*, antwoorden, met Gr. *ἀποκλίνεσθαι*; *dumilah*, schitteren, glanzen, met Skr. *dyotate*, *rocate*.

De vorm met *um*, *m* drukt teglicher tijd uit dat de handeling ogenblikkelijk, anders gezegd perfectief of aorist is. Dit wordt niet rechtstreeks er door uitgedrukt, maar vloeit voort uit de omstandigheid dat het imperfectieve, voortdurende, gewilde eener handeling wordt aangeduid door een anderen werkwoordsvorm, nl. door 't prefix *ang* of *mang*. Door de afwezigheid van elke aanduiding van 't imperfectieve in den vorm met *um*, *m*, krijgt deze laatste van zelf de beteekenis van een perfectief of aorist. Meestal zal de vorm zóó voorkomen dat men bij vertaling in onze taal den verleden tijd moet gebruiken, doch dat ligt in den aard der zaak, omdat de meeste Nederlandsche werkwoorden, althans de niet samengestelde, in 't Praesens imperfectieve beteekenis hebben; zoo is bijv. «hij trekt, reist» imperfectief, doch «hij vertrekt, verreist» perfectief. Sommige van onze werkwoorden kunnen ook in den Teg. T. perfectief zijn, bijv. «ik ga», als ik bedoel «ik ga terstond»; dit gaat trouwens van zelf over in de beteekenis van een Futurum, hetgeen duidelijk uitkomt als men zegt: «ik ga morgen». Volgens het hier opgemerkte zal dus bijv. *umadęg*, *madęg* meestal vertaald moeten worden met: «(hij) stond op, verhief zich», en *mangadęg*, *angadęg* met «stond, richtte zich op, bleef staan», of «staat, richt zich op, blijft staan»; doch er zijn gevallen dat ook een vorm met *um*, *m* eene vertolking met onzen Teg. T. toelaat¹. Staat de vorm niet predicatief, maar attributief, dan hebben wij over niets anders te beschikken, dan over ons Tegenw. Deelwoord; in 't Grieksch is het Partic. Aorist te gebruiken; dus *sumahur* is zoowel *ἀπερθίσας* als *ἀποκριθευός*. Is de Oudj. vorm voorzien van het conjunctief-futurum-suffix *a*, dan blijft hij natuurlijk de perfectieve beteekenis behouden, maar bestaat er in onze taal evenmin een middel om zulks door een bepaalden vorm uit te drukken; *sumahur-a* is «moge» of «zal antwoorden»; het Grieksch heeft ten minste voor den conjunctief het middel in zijn Aor. Conj., maar in het Fut. onderscheidt het evenmin perfectief en imperfectief als onze taal.

Niet alleen bij de eenvoudige werkwoordelijke stammen, maar ook bij de samengestelde kan naar believen, voor zoover de beteekenis van 't grondbegrip zulks toelaat, het prefix-infix gebruikt worden; dus van *gawe* + *akēn*: *gumawayakēn*; van *pējah* + *i*: *mějah i*; van *mulat* + *i*: *mulati*, *mulatana*. De hedendaagsche taal heeft dit vermogen verloren; uit het bekende *andumugakēn*, Krama van *anutugake*, blijkt dat *dumugi* een secondaire stam is geworden.

Aangezien de werkwoordelijke vormen voor 't meerendeel te vergelijken

¹ Bijv. als KO. VII, 6 bij een aanroeping der godheden gezegd wordt *kita tumon ing adoh a parē*, dan is te vertalen: «gij ziet wat ver en nabij is», maar nooit «gij zijt bezig of poogt te zien».

zijn met de deelwoorden der Indogermaansche talen, spreekt het van zelf dat de vorm met *u m*, *m* ook attributief kan gebezigt worden. Zoo is *d u - m e h* «het veroorzaakt», maar ook «'t veroorzakende», hetgeen van zelf overgaat in de beteekenis van «oorzaak», dus van een substantief. In 't algemeen is het attributief gebruik bij 't infix-prefix veel zeldzamer dan bij den imperfectieven vorm. Ook van de nieuwere taal kan dit gezegd worden; daarentegen zijn de met *u m* gevormde substantieven in 't Tombul vrij talrijk.

Als imperatief bij den hier behandelten vorm dient de naakte stam; bijv. *laku*, *ga!* gaat! bij *lumaku*; *parangke*, kom hierheen! bij *umara*, *mara*; *hēnēng*, zwijg! bij *humēnēng*; *ulih tānaku*, keer dan terug, mijn zoon! bij *umulih*, *mulih*; *turun*, daal neer! bij *tumurun*¹. In 't Grieksch zou men in de overeenkomstige gevallen den imperatief aorist gebruiken.

Wanneer men 't gebruik van hetzelfde prefix-infix in het Tagalog vergelijkt, dan ziet men dat de perfectieve beteekenis opgesloten ligt in al de kategoriën van werkwoorden die volgens Totanes (Arte § 147 vgg.) dezen vorm vereischen. Het verschil is dat bijv. *s umulat*, vormelijk = *s umurat*, als imperatief aorist dienst doet, terwijl in den indicatief vereisch wordt *s umunglat*, dat aan een Spaansch *escribió*, Fransch *écrivit*, dus aan den zgn. Parfait Défini beantwoordt; en deze tijd, hoewel oorspronkelijk een Perfectum, heeft in de Romaansche talen de rol van den Aorist overgenomen.

De benaming Toestandswoord, die men in de Javaansche spraakkunst heeft ingevoerd, drukt ten deele het eigenaardige van den hier behandelten woordvorm uit,² maar laat niet genoeg het perfectief karakter er van uitkomen en lijdt daarenboven aan 't gebrek dat als een bijzondere woordsoort wordt beschouwd wat slechts een vorm is. Het is toch niet geheel juist, schijnt het, *umadēg* en *angadēg* voor twee verschillende woorden te houden, terwijl ze niets anders zijn dan twee verschillende wijzen waarop men zich zekere handeling voorstelt. Mochten *umadēg* en *angadēg* twee verschillende woorden heeten, dan zouden 't Actief en 't Passief van één en hetzelfde werkwoord ook als twee «woorden» bestempeld moeten worden.

¹ Zie voor bewijsplaatsen [het Appendix hierachter, sub I].

² Men vergelijkte wat Cuevas opmerkt van dezen vorm in 't Ibanag (Arte nuevo, 1854, p. 108): «los cuales propiamente son neutros, porque al juicio de los indios, solo significan el estado de los agentes, no sus acciones en cuanto activas, sino en cuanto inmanentes, no obstante que muchas de ellas no lo sean. V. G. La raiz *ca n*, que es raiz de comer, segun la razon, parece que debia ser transitiva, porque el que come, algo come: sin embargo, en Ybanag, la accion de comer, nada connota mas de lo que puede connotar esta voz, andar, reir, descansar, es decir solo connota el estado del sugeto.» Dat men in 't Ibanag *kuman* zegt, is even begrijpelijk als dat men in 't Skr. zegt *bhunkte*, dus een Ātmanepadam bezigt voor hetzelfde begrip; zulks ligt in den aard van 't begrip. *Kuman* is dan ook algemeen Maleisch-Polynesisch.

C. Gebruik van de voorvoegsels *a* en *ma*.

Met deze voorvoegsels, die volkomen gelijkwaardig zijn, vormt men in de eerste plaats eigenschapswoorden, dus adjetieven. De eigenlijke beteekenis is die van «met, hebbende». Bijv. *a hayu*, *mahayu*, schoon, goed, van *hayu*, 't schoon, goedheid; *ahala*, *mahala*, kwaad, van *hala*, 't kwaad; *akweh*, *makweh*, veel, van *kweh*, aantal, veelheid; *ahurip*, *mahirip*, leven hebbende, levend, van *hurip*, 't leven; *adoh*, *madoh*, ver, van *doh*, afstand; *mawwah*, vruchtdragend, van *wwah*, vrucht; *akemul putih*, wit-gesjaald; *maratha mañik*, met edelstenen krijgs-wagen; *akurēn*, *mastrī*, getrouwde zijn, tot vrouw hebben; *angaran*, *mangaran*, genaamd; *aputih*, *maputih*, wit-gekleurd, wit, van *putih*, witte kleur. Deze voorbeelden en in 't algemeen alle woorden, waarin *a* en *ma* de vermelde beteekenis hebben, kunnen niet met recht werkwoordelijke vormen heeten, omdat geen tijdsbetrekking er in ligt opgesloten, en 't begrip van tijd is onafscheidelijk met dat van 't werkwoord verbonden¹. Een woord als «levend» is wel naverwant met het deelwoord «levende», dus met een werkwoordelijken vorm, maar is geheel adjetief geworden en verschilt dan ook vormelijk van 't deelwoord²; «genaamd», hoewel den uitgang van een deelwoord vertoonende, is afgeleid van een substantief, is nooit een deelwoord geweest; dit laatste is «genoemd». Niet altoos echter hebben *a* en *ma* de opgegeven functie; ze vormen ook eene klasse van werkwoorden. Om dit in 't licht te stellen, moeten wij de zaak wat dieper ophalen.

Naast *a* en *ma*, Mak., Bug. *a* en *ma*, Bataksch, de Filippijnsche talen (Bis. *ha* en *ma*), Sangirsch, Samoa, Maori, Malagasi, enz. *ma*, Dayaksch *ha* en *ba*, alle met possessieve beteekenis, staat in de verwante talen, min of meer volledig, een tweede stel van prefixen, gesloten met een medeklinker, oorspronkelijk den gutturalen triller; dus Iloko *ag*, Tag., Bis., Bikol, Ibanag

¹ Meermalen is de verbinding tusschen *ma* en 't volgende woord of woordcomplex zóó los, dat *ma* eenvoudig aan ons «met» of «en» beantwoordt. Bijv. A.W. st. 115 leest men *tēlas akalambi-kambala mapāduka sādhana ni gaganačara*, «reeds had hij 't willen wambuis aan en de schoenen, 't middel om door 't luchtruim te gaan». Het is duidelijk dat *sādhana ni gaganačara* wel eene nadere bepaling van een substantief, hier *pāduka*, kan wezen, maar niet van een bijv. naamwoord of werkwoord; de Javaansche vertolking heeft dan ook te recht voor *ma*: *miwah*, dus een voegwoord. Vgl. ook st. 110: *mapāduka ratnamaya*; ware *ratnamaya* een substantief, dan zou men het als met *pāduka* eene samenstelling vormende, op de wijze van *kalambi-kambala*, kunnen beschouwen, maar het is een adjetief, en dit kan niet een nadere bepaling van een adjetief en evenmin van een werkwoordelijken vorm wezen.

² Bij hedendaagsche schrijvers treft men dikwijls vormen op *end* aan als deelwoorden, maar dat is een Germanisme, vreemd aan de volkstaal.

mag, Tombul. ma(h), Bataksch mar, mĕr, Malagasi mi, Mal. bĕr. Om 't onderscheid te doen uitkomen, laten we hier eenige voorbeelden volgen, eerst van woorden gevormd met *α*, ma, natuurlijk eigenschapswoorden.

Oj. atakut, matakut, bevreesd, Tag. matakot, Maori mataku, Samoa mata'u, Bataksch matahut; Oj. atuha, matua, oud, Malag. matua, Tonsawangsch matuwa, Fidji matua, Day. batua; Ibanag, Sangirsch mapia, goed; Bis. halayo, ver, Tag. malayo; Oj. awulu, mawulu, behaard, Day. habulu; Oj. aputih, maputih, wit, Day. baputi, Bikol, Tag., Bis. maputi; Oj. mahayu, ahayu, Bis. maayu, schoon, goed; met anderen stam Bat. madeng an en Tag. magaling; Iloko mabasa, nat, maar ook «nat worden, zich toevallig nat maken».

Voorbeelden van woorden gevormd met het tweede stel prefixen, zijn: Iloko agbasa, zich wasschen; agani, rijst snijden; agtulungtulung, elkander helpen; Ibanag magamat, zich 't gelaat wasschen; magagal, roepen; Tag. magahit, zich scheren; magastila, zich als een Spanjaard gebaren, doen als een Spanjaard; magkapitan, de waardigheid van kapitein bekleeden, kapitein zijn; magmabuti, zich voor schoon (mabuti, schoon, uit ma en buti, schoonheid) houden; Bat. marabit, een kleed aanhebben, zich aankleeden (vgl. Tag. magtapis, een tapij aanhebben of aandoen, Ibanag magbarawasi, zich kleeden); Bat. marbunga, bloemen hebben, bloeien; martarutaruan, een weddingschap met elkaar hebben (vgl. Iloko agtulungtulung, elkaar helpen).

Uit deze laatste voorbeelden kan blijken hoe de begrippen «bloemen krijgen», «gaan bloeien» en «bloemen hebben» elkaar raken; evenals «een kleed aandoen, zich kleeden» en «gekleed zijn». De overgang van «hebben» tot «krijgen», van «in een toestand verkeeren» tot «in een toestand komen», is die van rust tot beweging. Het is dus wel te verklaren dat Oj. *α* en ma niet enkel een «hebben», maar ook een «krijgen, nemen» uitdrukken; in 't eerste geval vormen ze eigenschapswoorden, in 't tweede woorden van beweging, werkwoorden.

Al de beteekenissen die in de Filippijnsche talen de werkwoorden met ag en mag vertoonen, komen dan ook toe aan de Oudjavaansche werkwoorden met *α* en ma. Dus is akurĕn, makurĕn niet slechts «een vrouw hebbende, getrouwde», maar ook «een vrouw nemen, trouwen»; asibū, masibū is «zich baden», vgl. Iloko agbasa, zich wasschen; awiku, mawiku, «monnik worden, zich als monnik voordoen, monnik zijn»; aputih, maputih is «wit», en «wit worden»; akĕmul putih, «wit-gesjaald», en «een witte sjaal omdoen»; ahyas, mahyas, «getoooid», en «zich tooien», Mal. bĕrhiliyas.

In 't kort kan men dit aldus uitdrukken: in 't Oj. hebben *α*, ma tevens

de functie van *a'*, *ma'* overgenomen; hetzelfde is geschied in 't Mak. en Bug., alsook in 't Dayaksch. Omgekeerd heeft in 't Maleisch *bər*, etymologisch = Filippijnsch *m a g* een ouder *ba* = Day. *ba*, Oj., Mak., Bug. *ma* vervangen; dus is Mal. *bərnāma*, genaamd, een adjetief, doch *bərlayar*, zeilen, een werkwoord.

Het is niet onwaarschijnlijk dat ook het Javaansch eenmaal den gesloten vorm van 't prefix bezeten heeft. Een spoor daarvan vindt men in *marapwi*, naam van den vuurpuwenden berg Mérapi, uit *mar* en *apwi*, vuur; *marhya* en *marhyang*, bidden, iemand die zekere priesterlijke waardigheid bekleedt. De normale vorm van 't voorvoegsel in 't Jav. zou wezen *mā¹*, doch *r* als plaatsvervanger van den gutturalen triller is niet geheel zonder voorbeeld, bijv. *in turut*, bijvorm van *tūt* (dit uit *tu'ut*), en ook het Dayaksch heeft *bara*, waar men *baha* verwachten zou = Tombulusch *maha*, Bisaya *maga*, Iloko *aga*.

De met *a* en *ma* in 't Oj. gevormde werkwoorden kunnen zoowel intransitief als transitief optreden. Tot de eerste soort behooren bijv. *aturū*, *maturū*, slapen; *awungu*, *mawungu*, *atanghi*, *matanghi*, wakker worden; *majar*, zeggen; *macarita*, vertellen; *asū*, *masū*, krijten, jammeren. Hierbij sluiten zich aan ettelijke intransitieven die meestal aan reflexieven in onze taal beantwoorden; bijv. *adyus*, *madyus*, zich baden, hoewel ook wij hiervoor eenvoudig «baden» zeggen; *masibū*, *asibū*, zich baden; *ahyas*, *mahyas*, zich tooien; *erang*, *merang*, zich schamen (als adjetief: beschaamd); *matemahan*, zich metamorfoseeren.

Is het stamwoord een concreetsubstantief, dan kan 't werkwoord gelijkheid of gelijkenis uitdrukken, bijv. *awiku*, *mawiku*, als monnik optreden, zich voordoen, maar ook: monnik zijn of worden. Ook zekere waardigheid bekleeden: *apatih*, *mapatih*, Patih zijn. Transitieven zijn: *aweh*, *maweh*, geven, laten, afstaan, veroorzaken; *awarah*, *mawarah*, onderrichten; *olih*, *molih*, verkrijgen, winnen, overwinnen; *akon*, *makon*, bevelen; *atakwan*, *matakwan*, vragen, meestal intransitief, zeldzamer transitief, bijv. *matakwan ungwantan*, (hij) vraagt waar gij zijt. *Mānak*, een kind krijgen, baren, is eigenlijk intransitief. Evenzoo *aputra*, *maputra*, zonen krijgen.

Eigenaardig is 't gebruik van *ma* in uitdrukkingen als *maputra*, jegens (zijn) zoon; *maprabhu*, jegens zijn heer; *makāka*, jegens (zijn) ouderen broeder; *marāma*, jegens (zijn) vader. Bijv. *asih nira maputra*, zijn liefde jegens zijn zoon, Rām. 2, 71; *māsiha mawēkā*, zal liefderijk zijn jegens zijn kind, Smaradahana.

¹ Inderdaad komt KO. II, 2 *māsidakētan*, belendend, voor, doch elders *asidakētan*; het zal hier wel eenvoudig een andere spelling van *ma* zijn.

Het onderscheid tusschen de werkwoordelijke vormen met *α*, *ma* en die met *um*, *m* is, in 't algemeen gesproken dit, dat de laatsten bepaald perfectief zijn, de eersten niet. Dus beteekent *a kēmit*, *makēmit*, bewaken, bewakende; bijv. *sang makēmit palēmbuan*, degene die de kraal bewaakte, d. i. de bewaker van de kraal, Rām. 2, 13; *desang nāthākēmita irikang bhūmi*, dat de vorst de aarde zal behoeden, 3, 84; *a kēmitarisang gurupatnī*, hij moet passen op de vrouw des meesters, Ādip.; *akēmitana*, hij moet passen op, ib. Doch *kumēmitri* Dh., hij paste op, trad op als bewaker (op dat oogenblik) voor Dh., Bhārata-Y. 231. Hetzelfde geldt van *arakṣa*, passen, hoeden: *arakṣeng lēmbu*, Ādip.; *rumakṣa*, wacht houden (*i*, over): *rumakṣe sang P.*, z. v. a. behoedde, Bhār. Y. 151; *tar wēnang rumakṣā*, niet in staat (toen) te beschermen, z. v. a. te heerschen; *angrakṣa* is «voor de veiligheid zorgen», *ar. ring Kurupati*, den Kuru-vorst beveiligende (imperfectief). Asahur is 't woord nemen, een redevoering houden; *sumahur*, antwoordde. Nog een paar voorbeelden van eenigszins anderen aard; *akētēr*, *makētēr*, vertolking van Skr. *kampita*¹, bet. «met beving vergezeld, bevende, dreunende, sidderende, trillende» (en van de stem: trembleerende); bijv. *patēr akētēr*, 't onweér dreunde, Bhār. Y. 479; *beven*, *sidderen*, *trillen*, 535; 545; Bhoma-K. 6. *Kumētēr*, sidderde (perfectief, z. v. a. begon te sidderen); *kumētēr arēs*, sidderde van angst (eig. beangst), Bhār. Y. 555; Ādip. 49, 108; *trilde*, *beefde*, Bhār. Y. 591. Men vergelijke nog *akidukus*, *makiḍukus*, een ineengedoken houding aannemende, wegduikende, weg-schuilende, o. a. AW. 53; *tahēn rijro rājyākidiukus akēmul panghub*, de boomen in den Kraton schuilen weg door zich in de schaduw te hullen, Bhār. Y. 512. In 't Skr. zou men zeggen *līna*. Daarentegen is *angiḍukus* gelijk Skr. *aliyata*, drukte zich dicht tegen (iemand of iets) aan; *asinglar angiḍukus amēṇḍem ingçawa*, op zijde wijkende drukte zij zich (Duitsch: schmiegt sich) voorover vallende op de borst tegen 't lijf aan, Bhār. Y. 590.

Het onderscheid dat in het Tagalog gemaakt wordt tusschen de werkwoordsvormen met *um*, *m* en *mag*, komt slechts ten deele overeen met dat in 't Oj. Wanneer *milli*, van *bili*, Oj. *wěli*, Mal. *běli*, beteekent «koopen», maar *magbili*, verkoopen, dan is het duidelijk dat het eerste een mediaal-vorm is, in overeenstemming met de functie van 't prefix-infix in Oj. *Magbili*, verkoopen, eigenlijk: ruilen, een ruil doen, staat geheel op dezelfde lijn als bijv. *magbigay*, geven, Oj. *maweh*, *aweh*. Dus ook in dit opzicht bestaat overeenstemming. Maar bij veel werkwoorden, naar 't schijnt steeds

¹ Dit *kampita* is 't part. van *kampate*, *beven*, *sidderen*, beteekent dus «in beving gekomen, bevende, sidderende», en niet het part. van 't causatief *kampayati*.

transitief genomen, duidt de vorm een veelheid van handeling of personen aan, in tegenstelling tot den vorm met *u m*; dus *maggawá*, veel doen, of doen van velen, doch *gumawá*, doen. Intusschen vereischen de imperfectieve tijden steeds een reduplicatie, bijv. *magsusulat*, zal veel schrijven; *nagsusulat*, schrijft, is bezig met schrijven, zoodat *maggawa* op zich zelve geen imperfectieve beteekenis heeft.¹ Ook in 't Bataksch zijn er afleidingen met *mar*, die op een meervoud van bezitters doelen, of op de grootte er van; bijv. *marrara*, rood, van veel vruchten; *marbolon*, zeer groot.² In tegenstelling tot het Tagalog zijn deze vormen alle eigenschapswoorden.

In 't voorbijgaan zij opgemerkt dat eigenschapswoorden als attribuut ook zonder voorvoegsel gebezigd worden; bijv. *alas göng*, een groot woud; *masënö bāng*, met rood schijnsel; *akémul putih*, wit-gesjaald; *agawe hala*, kwaad doen. Dat men tusschen beide vormen weinig of geen logisch onderscheid maakt, blijkt uit plaatsen als Rām. 2,2: *tuñjung putih pwa ya-ta tuñjung mabāng*, witte lotussen en rode lotussen. Ondubbelzinnig substantieven, die in 't Oj. niettemin als adjetief dienst kunnen doen, zijn zulke Skr. abstracta als *krodha*, toorn; *çakti*, kracht; *yukti*, geschiktheid, behoorlijkheid; *tuṣṭi*, tevredenheid; *siddhi*, volkomenheid, en dgl., die herhaaldelijk in 't Oj. «toornig, krachtig, geschikt, behoorlijk, tevreden, volkomen» beteekenen. Trouwens ook in 't oudstè Indisch zijn er substantieven, die als adjetief gebruikt worden, soms met wijziging van accent: *sahas*, geweld, zege; *geweldig, zeeghaftig*; *yácas*, aanzien, *yaçás*, aanzienlijk. Nog vaker komen in 't Pāli substantieven als adjetief gebruikt voor.

De imperfectieve intransitieve werkwoorden wordt gevormd door *a* en *ma* te vervangen door *pa*. Dus *paturū*, slaap! *pawungu*, *patanghi*, word wakker, sta op! *pawiku*, word monnik! *pastri*, neem een vrouw, trouw! Een enkele maal wordt den imperatief nog het conjunctief-futurum-suffix toegevoegd; *pawungw-a*, word wakker! *pajara*, doe mededeeling!

De eigenschapswoorden hebben, uit den aard der zaak, geen imperatief. Wel kunnen ze verbonden worden met het conjunctief-futurum-suffix: (*m)aputih a*, zal wit zijn of worden; *mabāng a*, zal rood zijn of worden. Dit stempelt de adjetieven niet tot werkwoorden, dewijl ook substantieven en voornaamwoorden het suffix aannemen. Als bijwoorden gebruikt, kunnen eigenschapswoorden in den bijwoordelijken of modalen imperatief voorkomen. Deze vorm kan eerst later behandeld worden.

¹ Totanes, Arte (1865), p. 46.

² V. d. Tuuk, Tob. Spr. p. 110, waar deze vormen als werkwoorden beschouwd worden.

D. Gebruik van de voorvoegsels *ang* en *mang*.

Dit tweelingprefix, dat zoowel bij enkelvoudige als bij samengestelde werkwoordstammen voorkomt, wordt op de volgende wijze met den stam verbonden.

Als *ang*, *mang* verbonden wordt met een stam, welks beginletter een klinker, *h*, *g*, *j*, *d*, *dh*, *r* (ook *r* = *rĕ*), *l* (ook *l* = *lĕ*) is, dan heeft er geen klankverandering¹ plaats. Dus (*m*)angadĕg van *adĕg*; (*m*)anginte van *inte*; °*usap* van *usap*; °*arĕki* van *arĕki*; °*unyakĕn* van *uni*; °*hanākĕn* van *hana*; °*her* van *her*; °*göng* van *göng*; °*gĕsĕngi* van *gĕsĕng*; °*gyăken* van *gya*; °*janma* van *janma*; °*jambakanĕn* van *jambak*; °*jugjug* van *jugjug*; °*dañda* van *dañda*; °*dadi* van *dadi*; °*dohi* van *doh*; °*dhik* van *dhik*; °*rĕngö* van *rĕngö*; °*rusak* van *rusak*; °*rahupi* van *rahup*; °*layang* van *layang*; °*lĕpasakĕn* van *lĕpas*; °*lilir* van *lilir*; °*lwangi* van *lwang*.

Aanm. Betrekkelijk zelden, zoowel in de Oorkonden als in de HSS., komt het voor, dat vóór *j*, *d* en *d* de *ng* is overgegaan in de nasaal van de klasse waartoe de beginletter van den stam behoort; bijv. *añjamah* van *jamah* in KO. III, 5, doch *angjamah* in VIII, 4; *añjénék* BY. 545; *añjrah* van *jrah*; *mandänder* van *dañder*, KO. XXX, 46; *mandadi* van *dadi*, Tantu. Wat in 't Oudjavaansch uitzondering schijnt, is regel in de nieuwere taal, maar zonder twijfel hebben beide wijzen van uitspraak reeds vroeg naast elkaar bestaan en zijn ze even oud; en licht te verklaren beide als regelmatige, hoezeer verschillende ontwikkelingen van een nog ouder klank, namelijk de *Anuswāra*. In verloop van tijd heeft deze *Anuswāra* den klank van den gutturalen neusklink aangenomen, hetgeen echter gebeurd moet zijn nadat het Sanskrit-alfabet op Java was ingevoerd. Ten tijde toen de sluitletter van *ang*, *mang* nog als de Skr. *Anuswāra* klonk, kon ze licht overgaan in de nasaal van de klasse waartoe de beginletter van den stam behoort; en verder kon uit *nd*, *ṇd*, *mr*, *ṇl* door assimilatie ontstaan *dd*, *ḍḍ*, *rr*, *ll*. In 't Ibanag is deze assimilatie regel geworden; in 't Maleisch en Dayaksch is uit *mr* en *ṇl* geworden *rr* en *ll*, en hieruit door vereenvoudiging, ten minste in 't schrift, *r* en *l*; dus Mal. *malainkan* uit *mallainkan*, *maṇlainkan*; Day. *marabit* voor *maṇrabit*; *malahap* voor *maṇlahap*; ook vóór *h* heeft in 't Day. assimilatie plaats; dus *mahapit* voor *maṇhapit*.

Begint de stam met een *k*, dan valt deze na de *ng* uit. Dus (*m*)angëna, van *kĕna*; (*m*)anginang van *kinang*; angumkuma van *kumkuma*; (*m*)angalasā van *kalasā*.

¹ In de spelling wisselt de Cécak af met de gutturale nasaal.

De beginletters *t* en *s* gaan met de sluitende NASAAL over in *n*; bijv. (m)anurun van turun; (m)anembah van sembah; (m)anangis van tangis; (m)ananghi van tanghi; (m)anemu van temu; (m)anusup van susup.

De *c* gaat met de voorafgaande NASAAL over in *ñ*, behalve wanneer de tweede lettergreep van den stam ook met *c* begint. Dus afiāñdak van cañdak; (m)afiakra van cakra; afidra van cidra (chidra); maar anacad van cacad; anacah van cacah; anuculi van cucul.

De *p*, *w*, en meestal ook *b* en *bh*, gaan over in *m*. Bijv. amējahi van pējah; (m)amanah van panah; mamangkwakēn van pangku; (m)amēnang van wēnang; (m)amāñcana van bañcana; mama-labar van balabar; amarabal van barabal; (m)amukti van bhukti. Het ontbreekt niet aan voorbeelden dat *b* en *bh* behouden blijven, waarbij de sluitende NASAAL overgaat in *m*, geheel als in de nieuwere taal; bijv. am bayang van bayang, Smarad.; mambolot van bolot, Tantu; ambwangani, BY.; ambhramara van bhramara, BY. Volgens welken regel de *b* (*bh*) behouden blijft of wegvalt, heb ik niet kunnen ontdekken. Alleen zij hier opgemerkt dat men in 't Dayaksch hetzelfde verschijnsel aantreft; zoo komt van bando, Jav. bēndu: mamañdo; maar van bēlom: mambēlom; van bēmbang: mamēmbang.

Aanm. Van wetan vindt men (m)angetan, oostwaarts gaan, doch ook (m)anga wetan, gevormd uit kawetan, oostwaarts, zoodat angetan wel tot stam zal hebben kwetan, verkorte uitspraak van kēwetan, kawetan; vgl. (m)angalor, noordwaarts gaan, van lor; angajawa, naar Java reizen, van kajawa.

Vóór de beginletter *m* van een stam gaat de sluitende NASAAL van 't prefix over in *m*, waarna de zoo ontstane *mm* vereenvoudigd wordt. Bijv. amodaña, opvrolijken, van modaña. Dat hierin 't prefix ang vervat is, lijdt geen twijfel, als men bijv. BY. 679 leest: amodana mangupasānt-wānghariharih. Zoo ook amāngsa, verslinden, van māngsa. Soms vindt men een voorstel *a* vóór de *m*; dus angamār, doen verkwijnen, BY. 536; doch daar ook amār = mār voorkomt, zou men als stam ook amār kunnen beschouwen. In elk geval is te vergelijken Jav. angēmacan van macan. Bij stammen met *l* beginnende, treft men meermalen zoo'n voorstel aan; bijv. ang-alaga voor 't meer gewone ang-laga. In 't Sundanesesch is, gelijk men weet, de voorstel van een *a*, of, wil men, 't gebruik van nga instede van ng nog in andere gevallen gebruikelijk; zie Coolsma, Soend. Holl. Wdb. (1884), p. XV. Zoo zegt men zoowel ngadölö als nölö; 'teerste beantwoordtaan Oj. angdölö, het tweede aan andölö, andöleng.

Het eenigste voorbeeld van ang verbonden met een stam die *n* tot be-

ginletter heeft, is *anindā*, in *aninda dewata mwang ring sarwwabata* (zie KBWdb., I, 516 i.v. *ninda*); ook hierin is *ng* geassimileerd aan *n*, en daarna de dubbele medeklinker vereenvoudigd.

De beteekenis van den vorm met prefix *ang* of *mang* is, gelijk reeds opgemerkt, die van een imperfectief, in tegenstelling tot den vorm met *um*. Tevens duidt de vorm aan dat de handeling gewild, opzettelijk is en een poging aanduidt, waarbij in 't midden gelaten wordt of de poging al dan niet slaagt. Bijv. *añakra* is «op iemand den discus slingeren, iemand met den discus poging te treffen»; *mapanah* «op iemand schieten, iemand met pijlen willen treffen». Het overeenkomstige passief van *añakra* is *cinakra*; wil men echter aanduiden dat de poging geslaagd is, dat de persoon op wien men het gemunt had, geraakt is, dan zegt men *kaçakra*. Intusschen ligt in den passiefvorm met *in* niet zoozeer 't imperfectiefbegrip, als wel dat van eene opzettelijke handeling.

Verder drukt de hier behandelde vorm uit: een gelijken op 't stamwoord. Bijv. *añakra*, als een rad draaien, van *cakra*; *añampaka* van *campaka*, is «als een campaka-bloem zijn»; *ambaramara*, «als eene bij doen», BY. 195; *anglwah*, «als een waterstroom vlieten»; *manganawa*, «een zee gelijken», BY. 589. Nu wordt, gelijk we gezien hebben, een gelijken ook door *α* of *ma* uitgedrukt. Het onderscheid tusschen beide vormen is nauwelijks merkbaar, doch oorspronkelijk zal de vorm met *α* of *ma* wel beteekenen een «gelijkend zijn», die met *ang* of *mang* een «doen als» het stamwoord. Ook de vorm met *um* kan een gelijken aanduiden, doch meer bepaalde lijk een «zich voordoen, zich gebaren als»; bijv. *kumembang* van **kembang* is te vertalen «zich openen, ontluiken als een bloem». Vgl. zulke woorden als in 't Njav. *kumēlanda* en *gumisa*.

Wanneer van een stam een afleiding met *α* of *ma*, en een andere met *ang* of *mang* bestaat, dan heeft de eerste een intransitieve, de tweede een transitieve beteekenis; (*m)adyus*, baden, zich wasschen, doch (*m)angdyus*, een ander wasschen; (*m)asirām*, zich besproeien, (*m)anirām*, besproeien. Evenzoo in 't Nj. *adus* en *andus*; *acukur*, zich scheren, *añukur*, een ander scheren. Hetzelfde vindt men terug in 't Ibanag; bijv. *magmaat*, zich 't gezicht wasschen, *mangamat*, een ander 't gezicht wasschen; *mabbagan*, zich wasschen, *mamaggan*, een ander wasschen; *makkabang*, zich krabben, *mangabang*, iemand krabben. Hieruit blijkt dat Oj. *α* of *ma*, ingeval de vorm intransitief-reflexieve beteekenis heeft, beantwoordt aan Filipp. *mag*, Sangir *më*', Bat. *mar*(*mër*). Heeft de vorm met *α*, *ma* possessieve beteekenis, bijv. in (*m)ahurip*, levend, dan is *α* of *ma* = Filipp., Sang., Bat. *ma*, en in *zoo'n* geval heeft de vorm met *α* of *mang* eene factitieve beteekenis; dus (*m)angurip* is «levend maken, doen leven

of herleven». Evenzoo in 't Ibanag: van *tolay*, leven, komt *matolay*; levend, maar *manolay*, levend maken, tot leven brengen.

Wordt een vorm met prefix *ang* of *mang* gekoppeld aan een passief met *in*, dan krijgt het geheel de beteekenis van een wederkeerige handeling, bijv. *añidra-cinidra*, elkander trachten te verschalken; *angakusingakus*, elkander met de *Añkuça* steken. Deze vorm, die volkomen met den in 't Njav. gebruikelijken overeenstemt, komt, voorzoover ik heb nagegaan, niet in de oudste geschriften voor; in deze laatste wordt het wederkeerig werkwoord regelmatig gevormd met behulp van *silih*; voorbeelden van de wijze waarop dit *silih* met het stamwoord verbonden wordt, vindt men in [dezen herdruk, p. 182].

De imperatief vereischt steeds een sterken vorm; derhalve wordt *ang* of *mang* vervangen door *pang*; bijv. *panembah*, maak een eerbiedige buiging! terwijl de indicatief is (*m*) *anembah*. Dezelfde sterke vorm is een vereischte in eenige andere gevallen, volgens vaste regelen die in de Syntaxis tehuis behooren.

Een beleefde vorm van imperatief, eigenlijk een verzoek, wordt uitgedrukt door *at* of *t* te voegen vóór den vorm met *ang*, ingeval eene imperfectieve handeling bedoeld wordt; is deze echter perfectief of passief dan volgt op *at* of *t* de stamvorm. Bijv. *t-angananti*, wacht, toest! (verzoek ik u); *t-anglilir*, kom weer bij (bid ik u)! *t-anganugrahane nghulun*, geef mij als gunstbewijs (verzoek ik)! Daarentegen *at rëngöta wuwus mami*, hoor toch¹ (bid ik u) onze woorden! *t-asö*, ruk op! *t-angsö tebu*, treed toch nader, Dame! *t-angkat telu*, maak u dan op, ga mee! *at tugël tën dasikang Daitya*, snijd den hals af van den demon! *t-alaptulihakén i kada twanta*, neem hem, keer met hem terug naar uw residentie! Werkwoordelijke vormen met het prefix *a* blijven na *t* onveranderd; bijv. *swämítawungutabangunta tuhan*, mijn gemaal, word wakker, sta op toch, heer!²

Aanm. 1. Voor *t* vindt men wel eens in de HSS. een schijnbaar *ta*, o.a. in *tängkat*, *tängsö*, maar nooit *täsö*. Daar de eerste lettergreep van *tangsö*, *ta ng kat* buitendien lang is, bewijst de spelling met *ä* niets. De bewering in 't KBWdb. II (1899), 547, dat *ta* «zijn klinker verliest om de versmaat» wordt te niet gedaan door 't feit dat juist in proza, uitsluitend op plaatsen die iets bewijzen, gebruikt wordt *at* en *t*.

Aanm. 2. Soms worden achter vormen als *tucap* de conjunctief-aan-

¹ In 't Oj. is deze vorm passief.

² Dit voorbeeld wordt ook opgegeven in KBWdb. II, 547, kol. 2, maar met foutieve scheiding. De eigenlijke, bevelende imperatief van *awungu* is *pawungu*; *ta wungu* is onzin.

hechtsels *a* en *ən* gevoegd; bijv. *tucapa Kurunātha*, «worde gesproken van den heerscher der Kuru's, laten wij spreken over den h. der Kuru's», BY. 36; *tucapən iki sawang sang dewī*, «wij zullen (of moeten) nu spreken over 't voorkomen der Vorstin», BY. 39.¹

Van intransitielen komt, voor zoover wij weten, alleen *ən* voor; dus *tasön*, z. v. a. vooruit! een bijwoordelijke imperatief. Geen van deze vormen met suffix *a* of *ən* heeft de betekenis van een verzoek.

E. Passiefvorm met in.

In is voorvoegsel bij stammen die met een klinker, invoegsel bij dezulke die met een medeklinker beginnen, op de wijze van *um*. Dus *in u cap* van *ucap*; *inayat*, *inayatakən* van *ayat*; *inujaran* van *ujar*; *ininum* van *inum*; *kinon* van *kon*; *tinēmu* van *tēmu*; *pinanah* van *panah*; *cinakra* van *cakra*; *winēkas* van *wēkas*; *sinurat* van *surat*; *ninindā* van *nindā*; *hiner* van *her*; *inabhiwāda* van *abhiwāda*.

De betekenis van dit passief is deze, dat de handeling welke van den bewerker, d. i. 't logisch onderwerp, uitgaat, met opzet geschiedt of geschiedde, waarmede zich het begrip verbindt van eene poging en eene imperfectieve handeling. Of de poging al dan niet slaagt, kan alleen blijken uit het verband; bijv. (*Prātipēya*) *mati pinupuh de ni sang Bhīma*, P. sneuvelde gebeukt door *Bhīma*, BY. 260; *kēna çara pinanah de nirang Bāyuputra*, hij werd door pijlen getroffen, beschoten wordende door den zoon des Windgods, BY. 259.

Aan dezen vorm wordt geen verschil van tijd aangeduid; de handeling die ondergaan wordt kan zoowel in 't verleden als in het tegenwoordige gedacht worden. Vandaar dat wij dien menigmaal met ons verleden deelwoord hebben te vertalen, bijv. *walulang inukir*, uitgesneden leder, A.W. 59; *wwadnyaka dinukir*, de wortels waren als gebeiteld of gebeeldhouwd, A.W. 155; in beide gevallen zou 't Skr. hebben *utkirṇa*. Altoos echter wordt de handeling, hetzij verleden of tegenwoordig, als opzettelijk gedacht.

Hoewel het passief met in zoowel predicatief als attributief kan gebruikt worden, is het vormelijk een naamwoord, even als 't Indogermaansche deelwoord *zulks* is. Dit blijkt uit twee eigenaardigheden: vooreerst hieruit dat van samengestelde werkwoorden op *i*, bijv. (*m*)*angayati*, (*m*)*angu-jari*, de *i* vervangen wordt door *a n*; dus *inayatan*, *inujaran*. Verder blijkt het uit de wijze waarop 'tlogische onderwerp kan uitgedrukt worden;

¹ Voor *tucapa* zegt de nieuwere taal *kocapa*, meermalen verkeerdelyk verkort tot *kocap*.

men kan zeggen bijv. *ki n o n d e s a n g nātha*, hij werd of wordt bevolen door den vorst; in welk geval de constructie overeenkomt met de onze, waar wij «door» bezigen. Maar men kan ook zeggen *si nīrām ning amṛta*, besproeid met nektar, Ādip., en *ni* is de Genitief-partikel. Wel is waar is er onderscheid te maken tusschen *d e* en *ni*, want *d e* is «door toedoen (van)», en *ni* of *i* is in 't gegeven geval «door, met», maar *ni* is toch nooit een instrumentaal-partikel, zoodat in *si nīrām ni* bepaaldeelijk 't begrip ligt van «ondergaande eene besproeiing van nektar». Even ondubbelzinnig zijn constructies als *ti n o n - mu*, door u gezien wordende; *pi na na h - nya*, door hem beschoten wordende.

Aanm. In plaats van *in* vindt men vóór klinkers soms *ing* op Nieuwjav. wijze, bijv. *in* 't reeds boven vermelde *a ng a k u s - i n g a k u s*, Sutas. 100, a, doch volgens mijn waarneming komt dit alleen voor in betrekkelijk late geschriften van de 14de eeuw.

Bij werkwoorden op *akēn* heeft voorvoeging van *pa* en dan invoeging van *in* plaats, tenzij de samengestelde stam reeds een prefix bevat. Dus *pi na g a w a y a k ēn* van *g a w a y a k ēn*, eenvoudige naamw. st. *g a w e*; *pi na guñēp a k ēn* van *guñēp a k ēn*; *pi na r a b y a k ēn*, tot vrouw genomen worden, van *par a b y a k ēn*, eenv. nw. st. *r a b i*; *pi na t a p a k ēn*, van eenv. st. *t a p a*. Het is duidelijk dat deze vorm eigenlijk het passief is van (*m*)*a g a w e*, werkt, doet, (*m*)*a r a b i*, trouwt, waarachter de oude partikel *akēn* «naar, met», gevoegd wordt, zoodat het samengestelde woord de beteekenis krijgt van «te werk stellen, tot stand brengen», en «tot iemands vrouw maken». Heeft de secondaire stam reeds een prefix, dan blijft de voorvoeging van *pa* achterwege; dus van *p i n o n*: *pi n i n t o n a k ēn*, »ten toon gesteld worden». De secondaire stam kan reeds *pa*, zelfs *p a n g* tot prefix hebben, bijv. *pi n a s r a h a k ēn* heeft tot sec. stam *pasrah*, niet *srah*; *pi n a n g r a k ēt a k ēn*, voor wien een maskerdans gehouden wordt, Ādip. 150, van *p a n g r a k ēt*, niet van *r a k ēt*.

Werkwoorden op *i*, die in 't actief *ang* of *mang* voegen vóór den met prefix *ka* voorzienen stam, behouden *ka* in 't passief. Dus actief *a n g a - w r u h i*, neemt kennis van, verkent; passief *ki n a w r u h a n*. Daarentegen *pi n i w r u h a n*, ingelicht, onderricht, omdat dit reeds als sec. stam *pi - w r u h* heeft.

Aanm. 1. Als imperatief passief, die echter niet bepaald imperfectief is en dus niet bij 't passief met *in* behoort, treedt op de stam. Daar onze taal geen eigen vorm heeft voor den imper. passief, zullen we in de vertolking den imper. actief gebruiken. Voorbeelden zijn: *k o n!* beveel hem (of haar, of hun), dat het passief is van *p a k o n*, indicatief (*m*)*a k o n*; *al a p t a - d e n t a s a n g a n g a r a n d e w i K.*, neem' gij (worde door u genomen,

passief van malap) zij die prinses K. heet; kon mangsula, beveel hem om terug te keeren; pintakāsih ta yaka kon mānaka, verzoek hem om een kind te verwekken; gēlēk! pangan tahi nilembungku, in um uyuhnya, dēmwani silitnya! gauw, eet den drek van mijn os hier, drink zijn pis, blaas in zijn achterste, Ādip. 14; a tēngökēnteka sapathasamaya, pamang mang mami rikita, hoort naar dezen eed enz. K.O.; tinghalidenta, zie het! pējahi pwāku, dood mij dan! kawruhi, verken het! AW. 144; tibākēn, laathem vallen! pasukakēn, laat hem binnentrede! Skr. praveçyatām; mah patrēm tēkēmakēn itēnggēk ni N., daar! druk den dolk met de vuist in den hals van N.! BY. 518; patyani, dood hem! Het grammatisch onderwerp, logisch voorwerp, bij dezen vorm, moet steeds een bepaalde persoon of zaak zijn.

Aanm. 2. In waarde niet verschillend van den passieven imperatief in Aanm. 1 schijnt te zijn die welke de prepositie *i* of *ri* vóór zich heeft; bijv. deya-nyu i pati, laat hij door uw toedoen gedood worden! K.O. I, 3; i wruhan en ri wruhan, daarvan moet kennis genomen worden! K.O.¹

F. Werkwoordelijke vorm met voorvoegsel *ka*.

Door dezen vorm wordt te kennen gegeven dat iemand of iets in zekeren toestand gekomen is, het resultaat eener werking ondervindt, bijv. katon, in 't gezicht gekomen, zichtbaar geworden, blijkbaar, van den st. ton, waarvan tumon, ziet, zag; (m)anon, ziende, ziet (imperfectief); kāndēg, tot stilstand gekomen, doch umāndēg, stond stil; kāngēn, in gedachte verdiept, van angēn, gedachte; kānggēk, gestuit; kāndēk, verzakt; kalah (eig. kālah), bezwijken, zwichtte; kepwan, in benarden toestand geraakt of gebracht, Skr. vyākulita, maar mepu of epu, verlegen, radeeloos, Skr. vyākula; van kepwan is verder afgeleid (m)angepwān, zich in benarden toestand, in verlegenheid gevoelen, Ādip. 70, Sutas. 9, b; kelik, verafschuw, gehaat; maar melik of elik, afschuw, tegenzin hebende; kombak, in golving geraakt, in beroering gebracht, van umbak, golf; katuluy, voortgezet, van tuluy, voort, voorts, aanstonds, waarvan ook tumuluy, ging voort; kājar, geleerd, Lat. *doctus*, en ook: vermeld; kādyus, gebaad, gewasschen, passief perfectief van (m)andyus, iemand baden of wasschen; kālap, genomen, geroofd, Ādip. 84, maar (u)malap, nam, roofde; kālapān, beroofd, wien iets ontroofd of ontvoerd is; kānginan, door den wind getroffen of bewogen; kagēntēran, door den donder getroffen of bereikt; kahilangan, door verlies getroffen, verlies geleden hebbende, bijv. kahilangan lēmbu, zijn koe verloren hebbende;

¹ Vgl. [het Appendix hierachter, sub I, slot].

Ādip. 151, van hilang, verdwenen, te loor gegaan, Skr. *naṣṭa*; *kedēkan* met den voet getrapt, vertrapt geworden; *kāsih*, bemind, geliefde; *kāhasan*, doorzworven; *kāmpiran*, aangedaan (op reis), even bezocht, B. K. 33; *kāwesa* (voor *kāweṣa*), bezeten, Skr. *āviṣṭa*; *kaharēp* en *kahyun*, gewenscht, begeerd, gewild; subst.: wensch, begeerte, wil; *kāri*, *kāntun*, achtergebleven, van *ari*, waarvan (*u*)*mari*, hield op; *kacunduk*, bereikt; *kajuruhān*, (met iets als siroop) bedropen; *kaḍawuh*, neérgekomen, neérgevallen, maar *da*_{wuh}, viel of kwam neér; *katakis*, afgeweerd; *katataku*_t, zeer geducht; *katibā*, ten val gebracht of geraakt, BY. 172; 251; 597, doch *tibā*, valt, viel, en *tumibā*, kwam bij 't vallen, bijv. *pējah tumibā ring kūṇḍa*, kwam dood neer in de vuurgroeve, terwijl (*m*)*anibā* is «neerzijgen» (imperfectief); *mārmūrcchā-nibā ring lēmah*, zeeg amechtig op den grond, BY. 138; *katrasan*, *katrēsan*, door schrik bevangen, van Skr. *trāsa*; *katwang*, geëerbiedigd, vereerd; Vorst; *katēmu*, zoowel «samengekomen met» als «aange troffen, gevonden, ontmoet», in welke laatste beteekenis het als p.p.p. van (*m*)*anēmu* te beschouwen is; *kagyat*, verrast, onthutst, verschrokken, van *gyat*, plots; *kacakra*, door den discus geraakt; *katama*, z. v. a. doorgrond, volledig geleerd, bijv. *itēlas ning ajikatama de sang Kaca*, nadat de leer door K. doorgrond was, Ādip. 66; *katama de nira tang dhanurweda*, 91. Letterlijk vertaald zou dit *katama* in 't Skr. weergegeven kunnen worden met *praviṣṭa*, dat evenals ons «binnentrede» zoowel passief als intransitief kan wezen, bijv. «het huis werd binnentrede» en «ik ben 't huis binnentrede». Reeds het grondwoord *tama* is nu eens «door en door ervaren» (in een wetenschap of kunst), bijv. Rām. 11, 28, Ādip. 105; dan weer «door en door gekend», (*dhanurweda*) *huwus tama denira*, Ādip. 157; het hoofdbegrip dat in *tama* ligt is dat van «ingaan», vgl. Mak. *antama*, Bug. *utama*, binnengaan; van *tama* komt o. a. ook *tumama*: *tumameng kadatwan mahārāja*, hij ging 't paleis des konings binnen, Ādip. 14, a. Bepaald en uitsluitend passief is *kataman*, doordrongen, beield, bijv. *kataman hirang*, z. v. a. van schaamte vervuld; *katunwan*, in brand gestoken, verbrand, als passief van *tumunwani*, stak in brand; *kadadak*, plotseling, onverhoeds in zeker toestand geraakt, *kadadak cīrṇṇa*, onverhoeds gedood; *kapalayu*, *kapalajēng*, op den loop gegaan, op de vlucht geslagen (intransitief); *kapalu*, gebeukt geworden; *karēngō*, in 't gehoor gevallen, ter ooren gekomen, hoorbaar, doch ook «door 't hooren te weten gekomen»; *kapupuh*, te'pletter geslagen, raakte verpletterd; *ksamānu-san*, door menschelijk gevoel aangedaan; *kalēngēr*, in zwijm gevallen, Skr. *mūrchita*; *kalukaran*, ontkleed; *kalulun*, meégesleept (als

door golven); *kaluputan*, zich vergrepen hebbende, Skr. *a parāddha*; *kalalu*, uitermate (groot, enz.), voorbij, verder, Skr. *atīta*, feitelijk niet in beteekenis verschillende van *atī*, Ojav. *lalu*; *kasah*, gescheiden, *tankasah*, onafscheidelijk; *kahala*, gehavend; *kasilem*, ondergezonken, verdrunken; *kahawan*, begaan, betreden; *kahenti*, tot den laatste toe, van *henti*, ten einde, uit, (het is) op; *kapanasan*, door de hitte overmand, van de hitte lijdende; door drift overmeesterd, verbitterd; *karuhun*, voorafgegaan, verzeld; *kahabalang*, weggeslingerd: *gupuranya rubuh*, *cawiri kahabalang*, Hariw. 42, *α*; *kabwang dhwasta kahabalang musuh nira* A. W. 87, waar het figuurlijk z. v. a. «weggevaagd» = Skr. *dhvasta is*; *karēs*, geducht, gevreesd, doch (*m*)*a-rēs*, beducht, bevreesd, vervaard; *kahisan*, besproeid, bevochtigd, van *his*, 't vloeien, gudsen.

De hier gegeven voorbeelden zullen voldoende wezen om duidelijk te maken dat de vorm met *ka* overeenkomt met ons zgn. part. perf. pass., het welk geenszins altoos passief (in grammatischen zin) is, maar evenzeer mediaal kan zijn, en daarenboven bij den Skr. aorist behoort, niet bij 't perfectum. Dit komt helder uit in 't Skr. in voorbeelden als *patita*, gevallen; *upaviṣṭa* en *nisaṇṇa*, gezeten; *gata*, gegaan, zich bevindende; *sthita*, Duitsch «gestanden», bij ons «staande»; *dhāvita*, aan 't loopen gegaan; *palāyita*, gevlucht; *prarudita*, in schreien uitgebarsten; *supta*, in slaap gevallen, in slapenden toestand; *mṛta*, gestorven; *pīta*, gedronken en gedronken hebbende; *dṛpta*, trotsch, dartel, geil; *matta*, in een roes, dol, uitgelaten. Evenzoo in 't Latijn *profectus*, *reversus*, *situs*, *potus*, *pransus*, *locutus*, enz., en in onze taal *gevallen*, *gezeten*, *gelegen*, *weggelopen*, *gevlucht*, *gestorven*, *binnengegaan*, enz. Sommige woorden kunnen beide opvattingen in zich vereenigen, zooals Ojav. *katemu*, en in 't Skr. *praviṣṭa*, en ook in onze taal kan van een menigte woorden als *slaan*, *varen*, *lopen* e. dgl. het zgn. part. perf. pass. in tweederlei functie voorkomen. Dus heeft in «*hij is op de vlucht geslagen*» het Verl. Deelwoord intransitieve beteekenis, wanneer de vorm (met het koppelwoord) de Volm. Verl. T. is van «*hij slaat op de vlucht*», maar is het passief als Volm. Verl. T. van «*de vijand wordt op de vlucht geslagen*». In 't algemeen kan men als regel stellen dat de vorm met *ka*, evenals 't zgn. p. p. p. in onze taal en 't Skr., intransitieve beteekenis heeft hij uitsluitend intransitieve werkwoorden, passieve bij uitsluitend transitieve, en zoowel intransitieve als passieve beteekenis bij werkwoorden die een transitief en een intransitief begrip kunnen uitdrukken.

Het is nauwelijks noodig op te merken dat het een geheel verkeerde voorstelling is, wanneer men zegt dat de vorm met *ka* afgeleid is van een actief werkwoord. *Katon* is niet afgeleid van (*m*)*anon*, en ook niet van *tumon*,

maar onmiddelijk van den stam *ton*; *ka panasan* niet van een mogelijk werkwoord *mamanasi*, noch *kānginan* van een d^o *mangangini*, maar rechtstreeks van *panas*, hitte, en *angin*, wind. Wel is waar staan naast dergelijke vormen werkwoorden met transitieve beteekenis, bijv. bij *katunwan* een *manunwani*, maar hier blijkt reeds uit den vorm dat *katunwan* tot den actieven vorm in de verhouding staat van coördinatie, niet van subordinatie, in zeker opzicht zelfs als de oudere vorm van de twee moet gelden. In menig geval bestaat er zelfs geen actief werkwoord naast den vorm met *ka*, bijv. in gevallen als *kahilangan*.

Wanneer de vorm met *ka* bepaald passief is, onderscheidt hij zich van 't passief met *in* daardoor, dat het laatste een gewilde handeling aanduidt, maar 't eerste eenvoudig een gebeurtenis, een feit, of ook iets wat toevallig geschieft. Dus zegt men *cina kra* van iemand op wien een ander den discus afzendt, die men met den discus wil treffen; *ka cakra* daarentegen betekent «door den discus geraakt».

De vorm met *ka* drukt meermalen ook een mogelijkheid uit; bijv. *katon*, blijkbaar; *karëngö*, te hooren, hoorbaar. In 't Skr. heeft het zgn. p. p. p. ook wel eens deze beteekenis, vooral in samenstelling met *a-*, *an-*, *ons* «on»; *vyakta*, blijkbaar, duidelijk, klaar; *amṛta*, onsterfelijk; *adṛṣṭa*, ongezien, onzienlijk. Zoo ook in 't Latijn, bijv. in *immensus*, terwijl in 't Grieksch 't zgn. verbaaladjectief zelfs meestal deze beteekenis heeft.

Voorts kan dezelfde vorm, gelijk trouwens elk adjetivisch woord substantivisch gebruikt worden. Bijv. *katon*, 't blijkbare, blijk; *katon ri tan wēnanga*, een bewijs dat hij niet zal kunnen, Sutas. 79; *gati nikang katon*, z.v.a. gelijk evident is, BY. 118. Zoo ook *kapupul*, 't vergaderd zijn: *karaṇa ni kapupul ning dewa*, de reden dat de goden vergaderd waren, Smarad. Natuurlijk kan een aan 't Skr. ontleend p. p. p. eveneens als substantief optreden; bijv. *mohita*, verbijsterd, en 't verbijsterd zijn, verbijstering, BY. 390. Vooral als de stam als naam- of bijwoord in gebruik is, heeft de afleiding met *ka* de beteekenis van een abstract substantief, bijv. *kahalép*, fraaiheid; *kasor*, inferioriteit, vernedering. Soms schijnt de voorvoeging van *ka* overtuigend, bijv. in *kawaca*, macht, dat niets anders uitdrukt dan Skr. *vaca*, doch in werkelijkheid is *kawaca* te beschouwen als eene afleiding met *ka* van 't als adjetief in den zin van «machtig» opgevatte *waca*¹.

Het onderscheid dat in 't Njav. tusschen *ka* en *kē* gemaakt wordt, geldt niet voor de oudere taal. Uit eene spelling als *kari*, *kantun make men*

¹ Ofschoon het hier niet de plaats is om de naamwoordelijke afleidsels met prefix *ka* te behandelen, maken we terloops van de abstracta gewag, omdat deze zich uiterlijk niet van de werkwoordelijke onderscheiden.

niet op dat deze woorden een kë bevatten, want alle overeenkomstige vormen, afgeleid van met *i* of *u* beginnende stammen, hebben onveranderlijk k-e- of k-o-; dus van ilu komt kelu, dat onveranderd in de jongere taal is overgegaan, niettegenstaande het «onwillekeurig meêgevoerd» betekent en dus volgens den thans heerschenden regel kilu zou moeten luiden; zoo ook het nog bestaande kocap en kocapa, «te vermelden». Wel kent het Ojav. een prefix kë, dat dikwijls in ku overgaat, bijv. in këdut, getril, trilling; këdal, gespartel, gestuiptrek; këcap, gesmak; këdap, geflikker; kubwan, Njav. këbon; këbak, overstelping; këbek, vloed¹.

Doch deze en alle soortgelijke woorden zijn secundaire stammen, die in de Woordvorming een onderwerp van behandeling moeten uitmaken. Hier zij alleen opgemerkt dat de functie van dit kë (waaruit zich ku ontwikkeld heeft) ontegenzeggelijk ten nauwste met die van ka verwant is. Dit blijkt o. a. ook uit de omstandigheid dat secundaire stammen van deze soort, in onze taal overgezet, beantwoorden aan onze met *ge* gevormde substantieven, welk *ge* ook bij ons Volm. Verl. Deelwoord gebruikelijk is; men vergelijke bijv. *gelach* met *gelachen*; *gebrek* met *gebroken*.

Treden de werkwoordelijke vormen met ka op als gezegde, dan worden ze met het onderwerp verbonden zonder behulp van een koppelwoord, aangezien dit ontbreekt. In 't Fransch dient als koppelwoord uitsluitend être, doch in onze taal, naar gelang van omstandigheden, *zijn* of *worden*. Is het begrip intransitief, bijv. in katibā, e. dgl., dan eischt ons taaleigen dat wij ons soms van den Verl. Tijd (die nooit aan 't Fransch Imparfait, maar vormelijk en in waarde aan 't Skr. Perfectum beantwoordt) moeten bedienen.

Aanm. 1. Dat ka eensdeels 't geheel voltooid zijn van een handeling, een voldongen feit, een gebeurtenis, anderdeels een collectief-abstract begrip te kennen geeft, evenals ons *ge*, komt ook helder uit o. a. in het Tagalog. Volgens Totanes, Arte § 272 duidt ka aan, in de eerste plaats, dat «se acaba de hacer, ó suceder alguna cosa», in welk geval het stamwoord verdubbeld wordt, bijv. kaaalis din ngayon ni Pedro, van daag is Pieter weggegaan, eig. «is door P. weggegaan», want de constructie is passief, blijkens den genitief ni Pedro. Ook het onwillekeurige, toevallige, plotselinge ligt in ka opgesloten, bijv. kaginsaginsa, kaalamalam, die men in 't Ojav. met kagyat, kadadak kan vertalen. Ook vormt ka, wanneer 't woord tevens 't suffix an aanneemt, abstracte substantieven, als katakutan, 't bevreesd zijn, vreesachtigheid, kaopahan, belooning, loon. Vgl. voor meer bijzonderheden Totanes (1865), l. c.

Aanm. 2. De functie van Ojav. ka wordt in het Bataksch vervuld door twee prefixen, die naar gelang van omstandigheden dienst doen: Tobasch

¹ Verwant met këbak, vol; vgl. Skr. pūra, vloed, met pūrṇa, vol.

ka (spr. ha) en tar, Dairisch tēr en kē¹. Het Maleisch heeft tēr (en in naamwoordelijke afleidsels kā); Sund. ti = tēr, in gebruik = Njav. kē; Mak. tā en ka; Bug. tā (uit tar, blijkens tar-akka), cā en ka²; Fidji ka en ta³.

G. Gebruik van de voorvoegsels maka en paka.

Maka vereenigt in zich de begrippen van «zekere hoedanigheid aan iets geven, tot iets maken, als iets gebruiken, hebben of beschouwen, iets voorstellen, iets uitmaken of vormen (Fransch «constituer»), tot iets strekken». In den overeenkomstigen sterken vorm ligt het begrip van «in de hoedanigheid of op de wijze van, wat gemaakt of gebruikt wordt tot of voor iets, wat strekt tot, als»; het is in één woord de substantiefvorm en dus ook bijwoordelijke vorm van maka, voorts de imperatief hiervan. Van paka wordt met infix in 't passief pinaka gevormd, waarbij als conjunctief en futurum dienst doet een met paka verbonden part. fut. pass. of gerundief op ēn; dus is pakāçrayan (d.i. paka + açraya + ēn), «om te hulp geroepen te worden» (afhangende van hīter, gewacht) AW. st. 140, de conjunctief van pinakāçraya, «werd als steun beschouwd, werd te hulp geroepen».

Ter verduidelijking van 't bovengezegde mogen hier enige voorbeelden volgen.

Makalaga, «tot tegenstander hebbende», z.v.a. tegen: prang ira Pāñ-dawa makalaga Korawęçwara, BY. 7; mapranga makalaga, «om te strijden tegen». Makapalana keça ning musuh, de haren zijner vijanden tot palana (zadel) gebruikende, BY. 6. Makādi, tot eersten (voorganger) hebbende: parāryya makādi Bhīma, de Edelen-schare met Bhīma aan de spits, BY. 29; in 't passief pinakādi: dwijawara pinakādi ning laku, de voornamē brahmaan (werd) als aanvoerder van den tocht aangesteld, BY. 173; Pratipa pinankādi nika, Pratipa werd beschouwd als de eerste van hen, z. v. a. was hun stamvader, BY. 169. Makāwak, tot lichaam aannemende, z. v. a. zich belichamende in: Triwikrama makāwak ikang triloka, Triwikrama (de drie werelden doorschrijdende) zich belichamende in de drie werelden, BY. 75; passief: sakweh bhaṭāra pi-nakāwak nira, alle goden werden door Hem als lichaam aangenomen, werden in Hem belichaamd, strekten hem tot lichaam, BY. 76; mās pi-na-kāwaknya, z. v. a. zijn lichaam bestond uit goud; vgl. het gebruik van Jav. ginawe. Makabhasma, een hoop asch vormende, als asch zijnde: dēwi

¹ Zie V. d. Tuuk, Tob. Spr., 2e Stuk (1867), § 108—§ 112, en vgl. § 100 en § 147, voor meer.

² Matthes, Mak. Spr. (1858), blz. 92 en 102; Bug. Spr. (1875), blz. 102 en 112.

³ Vgl. mijn Fidjitaal (1886), blz. 40 vgg. [herdrukt in deze Serie dl. IV, 1916, p. 288 vgg.], waar ook voorbeelden uit de Polynesische talen te vinden zijn.

matakwan irikang makabhma, de godin vroeg aan den als asch zijnde (den verbranden Kāma), Smarad. Makanganan, tot naam hebende, den naam dragende: makanganan Sugandhikā, wat feitelijk op hetzelfde neérkomt als mangaran, genaamd. Makacihna, als teeken gebruikende, als teeken gevende, BY. 387. Makātmarakṣa, tot eigen hoeder (lijfsbeschermer) hebbende, BY. 232. Makebu, tot moeder hebbende. Makapakö, tot spil hebbende; in figuurlijken zin: enak tang bhuwanā pagēh makapakö sang hyang Smara, Smarad. Makamuka, als voorganger, aanvoerder hebbende: makamuka sang Kṛṣṇa. Makahulu, als hoofd hebbende. Makawayang, tot Wayang dienende: walulang inukir makawayang nira, leer werd uitgesneden tot een Wayang-figuur van hem. Makacāmanā, als reinigingsbad gebruikende; makacāmane lēmah i jōng yatiwara, de aarde aan de voeten van den voornamen asceet als reinigingsbad gebruikende, d. i. het stof zijner voeten kussende, BY. 393; passief als gezegde: pinakacāmanā: b.v. (het bloed der gedode Kṣatriya's) pinakacāmanā sang mahārṣi, is dienstig als, strekt tot reinigingsbad van den grooten Ṛṣi; de stamform pakacāmanā in verband met een passief imperatief (eig. conjunctief) betekent «als reinigingsmiddel»: pādukangku pakacāmanā sēmbahēnmwa, mijne voeten moeten door u als reinigingsbad gebruikt worden. Men zou in een zoodanig verband pakacāmanā als passief imperatief kunnen beschouwen, doch op zich zelf staande is pakā steeds een actief-imperatief; bijv. pakādhipati, wees de opperheerscher! BY. 492. Makasumpanga, een conjunctief, is: om te strekken tot oorsieraad; makalatuha, als het ware (dit wordt hier door den conjunctief uitgedrukt) het wier uitmakende, voorstellende (is, om zoo te zeggen) het wier. Makaratu ning Asura als koning der Asura's, koning zijnde der Asura's, Sutas. 20, a. Makastri, als vrouw strekkende, de vrouw zijnde; makastri de sang pañca Pāñḍawa, als vrouw, de vrouw zijnde van de vijf Pāñḍawa's, Ādip. 144, b; het passief in pinakastri; pinakastri de sang Bhṛgu, werd tot vrouw door Bhṛgu genomen; pinakastriya ni nghulun, om door mij tot vrouw genomen te worden, z.v.a. om mijn vrouw te worden, Ādip. 19, b. Makawāmihanta (hij) zal u tot gemaal strekken, uw gemaal wezen. Makahale ping sabhā, (geleerden) die het sieraad uitmaken van den hove, Sutas. 21, b. Makapangruhun, wedijver hebbende, z.v.a. de eerste pogende te wezen, BY. 323. Makabuddhi sātwika, een goeden inborst hebbende, Sutas. 126, a. Pakabhūmi, die den grond bezit; sang prabhu sira pakabhūmi, hij is de vorst die den grond ten gebruik heeft, bezit, Ādip. 45, b; makabhūmi betekent «den grond bezittende», of als gezegde «bezit den grond», doch kan niet als relatieve bijstelling gebezigd worden, want in

zulk een geval mag alleen een substantief dienst doen. Pinakasenāpati, tot opperbevelhebber gemaakt, als opperbevelhebber. Pinakaratna ning Apsari, is letterlijk in 't Skr. vertaald: ratnabhūta, doch in onze taal zegt men: «(zij was) het juweeltje van de Nisfen», omdat hieruit voldoende blijkt dat men de Nisf kenschetsen wil als in 't bezit van eene bepaalde hoedanigheid. In 't algemeen, wanneer men een persoon niet in zijn eigenlijk wezen wil beschrijven, maar voorstellen in een tijdelijken toestand of in zekere functie of als zekere rol spelende, bezigt men paka en Skr. bhūta¹; in onze taal zal men zich dan menigmaal van «als» bedienen. Bijv. pinakasārathi, in de functie van, als wagenmenner, BY. 19; pinakānak, als kind beschouwd, als kind, Skr. putrabhūta; pinakaphala, als vrucht, de vrucht zijnde, AW. 165; pinakasopāna, als ladder, Skr. sopāna-bhūta; pinakawwangśānak, in kwaliteit van zuster, als zuster, Ādip. 115, b; pinakoṣadha, als geneesmiddel, Skr. auṣadhabhūta; pakosadha, wat als geneesmiddel strekt, wij zouden zeggen: «(wat) het geneesmiddel (is)»; pakajīwita, wie als 't leven voor iemand is, Sutas. 9, b. Pakacaru, wat als offer dient; hiervan de conjunctief pakacarwa in yadi pakacarwa lāmpunēn, indien door hem verkozen zou worden als offer te dienen, Sutas. 94, a.

Nog een paar voorbeelden van conjunctief en futurum zijn: pinakadharma patniya, zou tot wettige gemalin genomen worde, zou de wettige gemalin zijn, Ādip. 823; pakosirēning açaraṇa, (hij) die door de hulpeloozen moet beschouwd worden als toevlucht, Sutas. 99, b.

In't Njav. komt in geschriften nog een enkele maal māngkā=maka voor, in den zin van «strekende tot» en van «uitmakende, de functie hebbende van»; bijv. kang māngkā pangandjur, Galagala. Ook umāngkā, bijv. kang umāngkā wit, «die de aanleiding is, de veroorzaker», Kaficil. Pinaka is overgegaan in mināngkā, dat passend met gin a we omschreven wordt, maar toch niet meer, schijnt het, als passief gevoeld. Ook vat de hedendaagsche taal mināngkā op als een afzonderlijk woord, een secundairen stam, van waar afgeleid is minangkani, «verstrekken aan, voldoen aan». Wel is waar bezit ook de oudere taal als afzonderlijk woord een minangka, doch dit beteekent «zóó behandeld, in zulk een toestand gebracht worden», en is het passief van mangkā, zóó; bijv. a paran kāri doṣa ning Smara i mahāpāṇḍya matanya yan minangka? wat toch heeft Smara jegens den grooten Wijze misdaan dat hij zóó behandeld werd? Smarad.²

¹ D.i. in al de gevallen waarin de Slavische talen in 't naamwoordelijk gezegden niet den nominatief, maar den instrumentaal vereischen.

² Evenzoo minangkana van mangkana; amangkana, «lijkt zóó»; agöng iwā-mangkana deni doh nikā AW. st. 120.

't Sund. *minangka*, vermoedelijk van Javaanschen oorsprong, beteekent «tot iets dienen of strekken, maar het niet werkelijk zijn; dienen voor, zijn tot; zij; worde» (Coolsma, 1884). *Mangka* wordt in 't Sund. gebezigd om den adverbialen of modalen imperatief uit te drukken.

Het prefix *paka* moet als zoodanig reeds in de grondtaal bestaan hebben, want men ontmoet het over 't geheele Maleisch-Polynesische taalgebied, o. a. in de talen der eilanden van de Stille Zuidzee, der Filippijnen, der Minahasa, in 't Bugineesch, Makassaarsch, Malagasi, enz. In 't Fidji worden met behulp van *vaka* bijwoorden gevormd van adjectieven: *vakalevu*, grootelijks, van *levu*, groot; *vakaca*, kwaad, van *ca*, kwaad. Nauw hiermee verwant is de beteekenis die *vaka* vertoont in *vakavuravura*, op wereldsche wijze, wereldsch, wereldlijk. In overeenkomstige gevallen bedient zich onze taal meestal van «lijk», welks zinverwantschap met «gelijk» en «als» niet behoeft aangetoond te worden. Ook 't Samoaansche *fa'a* duidt aan «op de wijze van, in den trant van». Hiermede hangt samen 't begrip dat in onzen uitgang «achtig» ligt; dus Fi. *vakarara*, rijpachtig, om zoo te zeggen rijp, nagenoeg rijp; zoo ook Maori *whakapareho*, bijkans verteerd, van *pareho*, verteerd. Dikwijls geeft *vaka* een «lijken, gelijken» te kennen: *vakatotolo na wangka*, de boot lijkt zeer (of: nog al) snel. Ook in 't Tagal. geeft *maka* een gelijkenis te kennen: *makatalog ang Pare nang pangungusap*, de Pater lijkt in zijn spreken een Tagalog. Verder beteekent *vaka* «hebbende»; dus *vakavale*, een huis hebbende, bezitter van een huis; hiermede komt overeen Tombul. *makawale*, en Ibanag *makabbalay*, een huis bezittende, een huisbezitter, daargelaten dat *maka* de zwakke vorm is, die in 't Fi. niet gebruikt wordt. Geheel in overeenstemming met het Fi. heeft het Ojav. *pakabhumi*, al is het gebruik hiervan beperkt tot een bijzonder geval [«landbezitter»].

Een van de meest gewone functies van *vaka*, gelijk ook van Maori *whaka*, Samoa *fa'a*, is dat het factitieven vormt, dus beteekent: maken, veroorzaken; bijv. *vakabula*, maken dat blijft leven of gezond wordt; *vakamatea*, doodmaken of dood veroorzaken. Hiermede te vergelijken is 't gebruik van *paka* in 't Makassaarsch, bijv. *pakalompo*, groot maken, als groot beschouwen; Bugineesch *pakatinggi*, hoog maken*; Ibanag *makapatay*, dood veroorzaken; *makatakit*, pijn doen; *makota*, braking veroorzaken. Vgl. hiermede ook Sund. *mangka*, oorzaak.

In het Tagalog heeft de passiefvorm *pinaka* dezelfde beteekenis als in 't Ojav., nl. die van «wordt gebruikt als, beschouwd als, strekt tot»; bijv. *balat hayop ang pinakadamit ni na Adam ni Eua*, dierenhuiden werden gebruikt als of strekten tot kleeding voor Adam en Eva; *pinakapuno namin si kuan*, N.N. is ons hoofd, Skr. *agrabhūta*; *pinakama-*

tay-ko si ama, vader werd door mij voor dood gehouden. Maka geeft o.a. een «lijken, gelijken» te kennen; zoo in 'treeds aangehaalde voorbeeld makatagalog, een Tagalog lijken; makadiablo, een duivel lijken. Voorts een «maken, veroorzaken», gelijk in 't Ibanag, en vaka in 't Fi., Samoa, Maori; bijv. makabuhay, leven veroorzaken, levend maken; makapatay, dood veroorzaken¹.

Een ander maka — hetgeen reeds op te maken is uit de omstandigheid dat het gelijkwaardig is met a ka — komt voor bij frequentatieve of intensieven. In V. d. Tuuk's KBWdb. I (1897), 134 lezen wij: «aka of maka: voorh(echtsel) voor door 't inh(echtsel) ar drievergrip gemaakte woorden, en hen de beteekenis gevende van klanknabootsing (men kan hier 't voorh. ma of a aannemen plaats nemende vóór 3 lettergrepige met ka aanvangende woorden; vgl. Bat. akka in mangka)». Dit is ten deele juist, al dient opgemerkt te worden dat het infix niet enkel den vorm van ar, maar ook van ēr, ur en al heeft, en dat de uitdrukking «klanknabootsing» tot misverstand aanleiding kan geven. Voorbeelden zijn: van gurilap, frequentatief van gilap: rēngga nikang gajāçwa makagurilap, de uitrusting der olifanten en paarden flikkerden, Smarad.; nagenoeg in dezelfde beteekenis: kṛtala pinutér murub kagurilap (en kagurilap tēwēknya), BY. 177; 'teenige verschil is dat kagurilap meer bepaald perfectief is, z.v.a. «begon te flikkeren»; zoo ook gubar kakērētug, oorlogsbekkens begonnen te rommelen, BY. 574. Makagarabag, met een helsch rumoer, BY. 574. Makapērēsöt, fonkelend spatten; makapērēsöt sawang latulatūjwala ring gagaña. spatten fonkelend als vonken, BK. 195. Makabaratasat, zich in menigte uit de voeten makende: anghili makabaratasat, Hariw. 54, a; kabarasat, in menigte aan den haal gegaan: kabarasat angili tang watēk dewasanggha, Sutas. 76, a. Kabalasah, overal verspreid, Skr. prakīrṇa, AW. st. 72, Rām. 7, 39; makabalasah, verspreidden zich overal, loopen verspreid rond, Rām. 7, 47; 55.

Van deze soort woorden is in 't algemeen op te merken dat ze, evenals in onze taal bijv. «ploffen, kletsen, klappen, plompen, rammelen» en dgl. eene met het geluid gepaarde beweging aanduiden: makabarēbēl, met zeker geluid afbrokkelen, Rām. 16, 46; vgl. kabōbēl, afgebroken, afgeknapt (van den stengel of den tak) Rām. 9, 52. Makaburēngang ikang wray, de apen maakten een brommend geluid, Rām. 15, 2. Makabaru-buh, door met elkaar in botsing te komen kletteren: çīghra'n tēmpuh tikang prang pada makabarubuh tang çūla lumēpas, Smarad.,

¹ Voor meer bijzonderheden zie Totanes (1865). § 259—283; voor 't Iloko, Lopez, Compendio (1792), p. 47; voor 't Bisaya, Encarnacion, Dice. (1885), onder paka en maka; voor 't Mak., Matthes' Spr. § 78; voor 't Bug. Spr. § 77. Vgl. ook mijn Fidjitaal (1886), als voren [herdrukt als voren].

doch kabarubuh z. v. a omvergesmeten; tahĕn kabarubuh lwir palwa makweh karĕm, Sutas. 99, a, vgl. Jav. barubuh, en Hollandsche uitdrukkingen als «neér gesmakt, neér gedonderd, neér geplompt, neér geploft» en dgl. Een intensief is ook makabaranang, in lichterlaaien gloed staan; daçadeça katon pada makabaranang, al de tien wereldstrekken zag men in lichterlaaien gloed staan, Hariw. 42, b; kabaranang, in rooden gloed gezet: jalada kānginan kabaranang, Sutas. 92, a. Eene andere varieteit vertoonen woorden als kĕdĕpĕk, kĕrĕpĕk (verwant met kupak), waarin 't begrip ligt van «pof op den grond», en verder van «gescharrel met de billen op den grond». Voorbeelden van makakĕrĕpĕk en makakĕdĕpĕk, pof op den grond neérkomen, vindt men in 't KBWdb. (II, 1899, 97 en 146); kakĕdĕpĕk, z. v. a. met de billen op den grond, in tumĕdun angrangkul kakĕdĕpĕk, Smarad. 45, a.

Met dit gebruik van maka is te vergelijken dat van maka in 't Ibanag ter vorming van frequentatieveen en intensieven, waarbij 't stamwoord gerepliceerd of geheel herhaald wordt. Bijv. makatuturak, herhaalde lijk of veel schrijven; makato tolih, herhaalde lijk terugkeeren, gedurig heen en weér loopen; makasigaysigay, telkens hengelen. Hier wordt het veelvuldige der handeling aangeduid door de reduplicatie of herhaling en niet door 'tinvoegsel, doch dit maakt geen wezenlijk verschil¹. In 't Tombul. dient maka o. a. om aan te duiden dat de beteekenis van 't stamwoord zich uitstrekt over alle in een zin voorkomende subjecten of objecten, of ook over 't een of ander object in zijn geheel; bijv. makarumĕr, allen gaan zitten, of wel: allen doen nederzitten; makakolo, allen gaan liggen, of ook: allen nederleggen². Dit is niet hetzelfde gebruik als in 't Ojav. en Ibanag, maar nadert het toch. Naverwant met het gebruik van dit maka in 't Tombul. is dat van angka (spr. akka) in het Tobasch, mangka in 't Mandailingsch als hulpwoord om een meervoud uit te drukken³. In 't Iloko dient agka als twee- en meervoud (naar gelang de stam eenvoudig of verdubbeld is) van adjiectieven met voorvoegsel ma: dus enk. manakĕm, goedaardig, tweev. agkanakĕm, mv. agkananakĕm. In 't Sangirsch is mĕngka 't meervoud van ma. Het is duidelijk dat het begrip van iets collectiefs in ka ligt, al wordt het veelvuldiger eener handeling in 't Ojav. en Ibanag daarenboven nog door een iteratief-infix of door stamherhaling uitgedrukt; met andere woorden: ka drukt het gemeenschappelijke, de infixen ar enz. of de herhaling bovendien, het herhaalde of veelvuldige der beweging uit. Meer bepaald den zin van voortduur geeft in 't Dayaksch

¹ Cuevas, Arte (1854), p. 117.

² Niemann, Bijdr. tot de kennis der Alfoersche taal (1866), blz. 48.

³ Tobasche Spr., 2^e Stuk (1867), § 58.

ka aan een adj ectiefstam die verdubbeld wordt: *ka gila gila*, voortdurend gek, van *gila*, gek; *kalam ola mos*, steeds fijn, van *lam o s*, fijn. Vóór telwoorden met reduplicatie der eerste lettergreep of met gehele herhaling geeft ka evenzeer een voortduring te kennen: *ka t a t ēlo* of *ka t ēl o t ēlo*, altoos maar drie; *ka idjāidjā*, steeds maar één.

Van *aka* heb ik slechts twee voorbeelden opgetekend uit de KOork.: *ak ola hula han a*, een conjunctief waarvan de beteekenis niet duidelijk, doch het frequentatief karakter onmiskenbaar is.

De aangehaalde voorbeelden wettigen de gevolg trekking dat het laatst behandelde *maka* geen bijzonder prefix is: *ma* is hier 't possessief prefix *ma = a*, geplaatst vóór een met *ka* gevormd abstract substantief, met door ar enz. of herhaling aangeduide frequentatief- of intensief-betekenis. Waar *kagurilap*, *kabarasa* enz. als gezegde in den volzin staan, zijn het met *ka* afgeleide werkwoordelijke vormen. Daarentegen is *paka*, waarvan *maka* de zwakke vorm is, een samengesteld voorvoegsel, bestaande uit *pa*, dat in 't Madureesch, de talen van Celebes, de Filippijnen, de Stille Zuidzee, enz. factitieven vormt, + *ka*. *Ka* beteekent o.a. «tot, naar»; dus *paka*: maken tot (passief opgevat en substantief). Doch *ka* is ook «mede» en hieruit ontwikkelde zich *a n g k a*, *m a n g k a*, *m a k a*, *a g k a*, *m ē n g k a*, een versterkt *ka*, als aanduiders van een collectie; evenzeer 't bijwoord *mangkā*, zóó. *Maka = aka* heeft dus met *maka*, zwakken vorm van *paka*, gemeen *ka*, maar mist het factitief aanduidend bestanddeel.

Aanm. *Ka-* in de beteekenis van «mede-, evenals», is zeer gewoon o.a. in de Filippijnsche talen. Bijv. *Iloko karūpa*, iemands gelijke in voorkomen; *kadua*, gezel; *Ibanag koffun*, medehelper, genoot, van *uffun*, stam van helpen; *kabulun*, metgezel; *karallau*, medeschuldige, medeplichtige, van *dallau*, st. van zondigen; *Bikol kata bang*, medehelper; *kasangay*, naamgenoot; *Tagal. kasama*, metgezel; *kabubayan*, dorpsgenoot; *katulong*, medehelper; *kamukha*, iemands gelijke in gelaat; *kapara*, gelijke; *Tombul. kawanua*, landgenoot; *kalampang*, tochtgenoot, gezel; *kahawu*, echtgenoot (eig. haardgenoot). De begrippen «mede, gelijk» gaan van zelf over in die van «samen, gelijkelijk»; deze beteekenis herkent men licht in M. P. *kamu*, *kanyu*, gjili eden, uit *ka*, te zamen, en de genitieven *mu*, *nyu*; naverwant is de beteekenis van *ka* in *kapwa*, gelijk en gelijkelijk, uit *ka* en *pwa*, die, dat. Vgl. ons *gehucht*, eig. «een verzameling van hoeven». In 't Ojav. komt *ka* op zich zelf staande zelden voor in den zin van «bij, met», bijv. *pāpa ka pāpa*, kwaad bij kwaad, zonde en weer zonde: *pāpa ka pāpa tandwa tumuwuh ring prabhu*, de eene zonde na de andere kwam in den vorst op, Sutas. 21, b. Des te vaker ontmoet men het secundaire *tēka* (natuurlijk hetzelfde als de werk. stam) gevuld door

i of *ni* in den zin van «met, benevens»; bijv. tēkeng hrū, benevens de pijl, BY. 242; syuh tēkeng sārathi, vernield met den wagenmenner, Ādip. 46; 80. Tēke, tēka ni, tēka ning, tēka ri beteekent ook «tot aan, tot». Hoe deze begrippen samenhangen kan men in onze taal zien, als men let op de gelijkwaardigheid van «toevoegen» en «bijvoegen», want «bij» en «met» gaan licht in elkaar over.

H. Werkwoordelijke vormen met voorvoegsel pi.

Dit prefix vormt secundaire stammen, in de eerste plaats substantieven, die als zoodanig a of ma vóór zich kunnen nemen, doch verder ook behandeld worden als werkwoordstammen. Voorbeelden zijn pitutur, een raad, een les; pituhu en pisinggi, beaming, opvolging (van een raad); pirēngö, pidēngö, pidēngér, 't luisteren; pinton, wat men laat zien, toont; pihutang, een bewezen verplichting, een schuld die opvorderbaar is; pitukar, wat twist veroorzaakt, twistpunt, tweedracht; piđuduk, 't in den echt verbinden.

De hoofdbetekenis van *pi* is factitief, hetgeen men o. a. kan opmaken uit pinton, wat men laat zien, toont, van ton; piđuduk (een meisje) in den echt vereenigen, van đuduq (vgl. Mal. duduq, Sund. duduk), synoniem van lungguh; vgl. de Latijnsche uitdrukking «collocare virginem, filiam». Dezelfde functie heeft Mak. *pi*, Bug. *pe*, bijv. pipake, een kleed doen aan trekken; pirāsi, volmaken, vullen; Bug. pesaki, pijn veroorzaken; pegāù = Mak. pigaù, een daad verrichten. Nu is «maken, doen» een zóó algemeen begrip dat het, waar de betekenis van 't stamwoord het toelaat, overgaat in den zin van een verstrekken, geven; bijv. Bug. pesaro, loon geven, van saro, loon. Ook kan het dienen om het begrip der handeling te versterken, zoals in 't zoo even aangevoerde voorbeeld pigaù, pegaù; hetzelfde verschijnsel doet zich voor, en wel zeer duidelijk, bijv. in 't Engelsch «I do see», en in Duitsche volkstaal «er that spazieren». Zoo laten zich verklaren Mak. pinana, luisteren, en pilangeri, luisteren naar iets, Ojav. pirēngwakēn van pirēngö, d. i. het oor leenen; Mak. pilari (d. i. pilari i), wegloopen van; Mak. apisōna, Bug. mapesōna, vertrouwen stellen (ri, op); Mak. apisangka, Bug. mapesangka, iets verbieden.

Hoe nauw 't verband is tusschen 't gebruik van *pi* en dat van 't reeds behandelde pa komt duidelijk uit als men Ojav. pihutang vergelijkt met Njav. potang, waarnaast trouwens apihutang, Sund. pihutang, Bug. pinrēng, peinrēng, te leen geven¹. Het enige verschil dat er tusschen pa en *pi* bestaat, schijnt dit te wezen, dat *pi* op een enkel geval doelt, dus niet

¹ Vgl. Matthes, Mak. Spr. (1858), § 180; Bug. Spr. (1875), § 69.

ons «een» of «eens» kan weergegeven worden, doch pa gansch in 't algemeen 't begrip uitdrukt; zoodat pitutur, een gegeven raad, een enkel geval is van tutur, leer, overlevering, geheugen; pihutang, een bewezen verplichting; Jav. potang, «wat als invorderbare schuld gegeven is».

Als substantieven nemen de met pi gevormde woorden a of ma vóór zich; als wkw. stammen vertoonen zij in de eerste lettergreep de gewone veranderingen en kunnen ze verbonden worden met de aanhechtsels akēn, i, en a.n. Dus is de zwakke vorm van pi: mi; met ang of mang wordt het ami, mami; met infix in: pini; met prefix ka: kapi. Bijv. mituhu ri bapa, (hij) gehoorzaamde (toen) zijn vader, Ādip. 73; mituhu pakon sang G., volgde 't door G. gegeven bevel op, 82; mamintuhu, gehoorzame, 73 (vgl. Tagal. pintuhu); mamituhwa, om te gehoorzamen, BY. 171; pituhun, zal of moet worden opgevolgd: pituhun sawuwus-ta de ning mānuṣa, Kosm.; yogya pintuhun, behoort opgevolgd te worden, Sutas. 51, b. Van 't substantief pitutur: a pitutur, geeft een raad, een vermaning, BY. 685; amituturi, iemand aan iets herinnerende; pinituturan, wien iets aangeraden wordt, vermaand, 578; pinituturakēn, tot bezinning gebracht wordende, wordt terechtgewezen of aangemaand. Mirēngō, (hij) luisterde (toen); pirēngwākēna, worde eens geluisterd naar, BY. 111; amidēngērakēn, luisterende naar, toeluisterende, AW. st. 203. Mintonakēn, gaf een blijk, toonde, BY. 75; mintonakēn rūpa nira, toonde zijn gedaante, Ādip. 92; mintonakēna, om te tonen. Amisinggih, geeft gehoor, Ādip. 38; kapisinggih, beaamd, opgevolgd (een raad, enz.), 95. Van 't substantief pihutang: (m)api hutang hurip, z. v.a. aan wien men 't leven verplicht is, BK. 142; janma ta npapi hutang brata yōga tapa, lieden die zich niet verplicht achten tot geloften, vroom gepeins en ascese, AW. st. 106; pini hutangan kita susu, gjij zijt tot dank verplicht voor de moedermelk, Kuijarakarna; kapi hutangan, een bewezen verplichting ontvangen hebbende, z.v.a. tot dank verplicht, Rām. 21, 101; ook z. v.a. tot slaaf geworden, geheel in de macht gekomen: sakweh sang mangarang wi mūrcchita huwus pada kapi hutangan karāsikan, AW. st. 347. Amitukarakēn, tweedracht zaaiende of voedende: haywānggōng wairāmitukarakēn, wil niet vijandschap plegen en tweedracht voeden, BY. 38. Piniduḍuk, echtelijk vereenigd, AW. st. 293; het komt ook voor als vertaling van Skr. s thāpita¹: pa miduḍukan, verblijf waar de echtelijke vereeniging plaats vindt, bruidsvertrek, Sutas. 64, b.

Evenals bij andere factitieve prefixen gaat bij pi de betekenis «maken» over in die van «beschouwen als», bijv. Mak. pipasu, Bug. pepusu, be-

¹ Zie KBWdb. (II, 446), onder ḍuḍuk.

schouwen als een bamboe-knoest. In dezen zin is ook Ojav. pi gebruikelijk, bijv. in pisārabhāra, iemand als zaakgelastigde, als gemachtigde, waarvan apisārabhāra, als zaakgelastigde beschouwen, met een persoon die als zaakgelastigde optreedt; apisānak, als een bloedverwant, als 't ware e. bl. Ook in 't Sund. komt dit gebruik van pi voor: piallah, iets dat als Allah vereerd wordt; mibapa, als vader beschouwen of aannemen, passief di pibapa; zoo ook miindung, als moeder beschouwen, erkennen of begrijpen. ¹ Hiermee komt geheel overeen piratu, iemand die als koning optreedt, zich als koning beschouwt; kunēng yan alémēh piratwa (zóó te l.) ri hanangku munggw ingng alas, doch indien gij niet genegen zijt om als koning op te treden (of: u te beschouwen) terwijl ik in de wildernis ben (zegt Rāma tot Bharata), Rām. 3, 47.

Aanm. 1. Omtrent den achter pi in pinton, pintuhu zou men in twijfel kunnen staan of ze als voorstel bij de volgende t behoort dan wel of we met een nasalen bijvorm van pi te doen hebben. Maar het is onbetwistbaar dat in andere gevallen pi en de met nasaal gesloten bijvorm volkommen gelijkwaardig zijn. Ten bewijze strekke dat pisan, *पिसान्*, eenmaal, naast ping-rwa, piñdwa, piñdo, tweemaal, pintiga, driemaal, staat; dat het Tagal. minsan, eenmaal, de nasaal heeft; dat ook Ibanag pittan (uit pinsan) heeft, maar mipiga, hoeveelmaal?, en door elkaar gebruikt pirua en piddua (uit pindua), tweemaal. Op grond hiervan moet men een nasalen bijvorm van pi aannemen.

Aanm. 2. Een zeer eigenaardige secundaire stam is pinēkēt, gebod of verbood, waarvan apinēkēt of mapinēkēt, waarschuwend (vertaling van Skr. bodhayān), Ādip. 14; pinēkētan gati nira, werd onderricht of kreeg instructie hoe hij zich te gedragen had, BK. 13; aminēkēti, iemand onderrichtende, BK. 9. De eenvoudige stam is nu eens tēkēt, dan weer nēkēt; van tēkēt komt pitēkēt, pinitēkētan; van nēkēt; kanēkētan, verkondigd, bekend gemaakt, Smarad.; kanēkētana, moet verkondigd worden, BK. 14. Manēkēt en anēkēt, onderrichten, terechtwijzen, alsook anēkētana, zullen wel wegens de imperfectieve beteekenis bij tēkēt behooren, waarvan ze afgeleid zijn met prefix a ng, mang. Doch manēkēt als vertaling van Skr. budha, welonderricht, verstandig (in Manu IV, 204)², moet met prefix ma gevormd zijn van een substantief nēkēt, leer, kennis.

Met dit nēkēt is, wat den vorm betreft, te vergelijken Tagal. en Bis. nipis, dat als stam behandeld wordt, want daarvan wordt afgeleid magnipis, fijner maken; in 't passief, Bis. nipisnipison-mu ang kahuy, het stuk hout moet door u wat dunner gemaakt worden. Bis. en Tag. manipis, dun,

¹ Dit pi is niet te verwarren met Sund. pi uit pe', Mal. pēr, Jav. pē of pa.

² Aangehaald in 't KBWdb. onder tēkēt (II, 683).

fijn == Ojav. manipis en anipis (bijv. himārang anipis, een doorzichtige dunne nevel, Sutas. 50, b) lijkt, wegens de intransitieve beteekenis, een afleiding van een subst. nipis, niettegenstaande in 't O. en Njav. tipis als stam geldt. Kortom nipis en tipis zijn tegenhangers van nĕkĕt en tĕkĕt.

Aanm. 3. Van pi worden afzonderlijke werkwoordelijke vormen afgeleid. Vooreerst api of mapi, veinzen¹. Verbindingen als a piturū, api lara, slaap veinzen, ziekte veinzen, zijn niet voldoende om te bewijzen dat we api, mapi hier als afzonderlijk wkw. moeten opvatten, maar wel voorbeelden als: Giriduhitā marikāpi tan engĕh, Smarad., en mapi matakwan. Zeer gebruikelijk is nog in de levende taal en 't Sund. *unaŋiŋi*, api-api, veinzen. In't Ibanag heet het aan mapi beantwoordende mappe een prefix, dat vóór adjetieven, substantieven, of werkwoordvormen «veinzen» te kennen geeft: mappe matakkit, zich ziek veinzen; mappe pasiran, schaamte veinzen; mappek kagi of mappe makkagi, veinzen te spreken. Niettegenstaande mappe in 't passief in pappe overgaat, bijv. pappekkagian, wat men veinst te zeggen, lijkt het prefix toch nog veel op een afzonderlijk woord; in mappekku lamang, het is maar een fictie van mij, kan er zelfs geen sprake van zijn mappe een prefix te noemen². Wat de begripsontwikkeling aangaat, is het voldoende de oorspronkelijke beteekenis van Lat. *fingerere* te vergelijken met die van 't Fransche *feindre*, ons *veinzen*. Zinverwant met «*fingerere*» is ook 't Oj. wkw. angapi of mangapi, passief inapi, enz. met de beteekenis «dichten», synoniem van mangö. Hierbij sluit zich aan de beteekenis «in den vorm brengen van, zoo maken dat het lijkt». Bijv. tĕlas inapi panganḍutan wulan, volledig zoo gemaakt dat het lijkt op iets waarin men de maan verbergt, AW. st. 326, waarvan de parafrase in één Hs. terecht «winimba» luidt; tulis inapi dewa ning pĕta, een tekening gemaakt in de gelijkenis van de godheid des verhaals, Hariw.³; inapyan, nagebootst, afgeschaduwed (in een spiegel), BK. 49. Voorts ook «kunstig schikken», bijv. mahyas angapi ratna bhūṣaṇa, (zij) tooide zich, juweelen en sieraden kunstig aanleggende, BK. 63. Eenigszins afwijkend is de zin van angapi, waar men het als vertaling zou kunnen beschouwen van Skr. bhāvayati, «in zijn gemoed koesteren, zich overgeven aan zeker gevoel», bijv. angapi turida, zich overgeven aan minverlangen, Sutas. 71, b; bangun Smara Ratih anurun mahāngapi langö, gelijk Smara en Ratih, neêrdalende, van zins zich aan geneugten over te geven, BK. 16; vgl. 't volkomen analoge Skr. viśayān

¹ Voorbeelden vindt men in 't KBWdb. onder V. api (I, 806).

² Vgl. Cuevas, Arte (1854), p. 853.

³ Nog andere voorbeelden in 't KBWdb. onder II. api. Of inapi in wining kis inapi, opgestroopt, dubbel gevouwen, BY. 283, hetzelfde woord is, schijnt twijfelachtig, want het herinnert aan Ibanag apig, dubbel leggen, ontwikkelen.

na bhāvayet, hij geve zich niet aan zinnelijke genoegens over. Men bedenke dat bhāvayati eigenlijk is «doen worden, in 't leven roepen, voortbrengen, kweeken, koesteren», voorts «zich voorstellen, als iets erkennen, het er voor houden», welke opvatting zich aansluit bij die van 't boven behandelde pi. Angapi laku nira is «zij bepaalde, stelde vast haar tocht», Sutas. 86, a. Ook deze beteekenis heeft bhāvayati. Eindelijk is dit ook gebruikelijk in den zin van «louteren», cōdhayati, een begrip dat slechts eene bijzondere toepassing is van «kunstig bewerken». Deze omstandigheid leidt van zelf tot het vermoeden dat Ojav. mangapi, wanneer er sprake is van 't louteren van goud en zilver door den goudsmid, etymologisch niet verschilt van 't zooeven behandelde. Bijv. kadyanggā ning paṇḍe mās mangapi mās pirak, vertaling van Skr. yathā hiranya-karttā vāi rūpyam agnāu viṣodhayet.¹

J. Werkwoordelijke vormen met voorvoegsel paha.

Paha, duidt in 't algemeen aan: maken dat een toestand ontstaat, iets of zich zoo en zoo laten worden. Zulke met dit prefix gevormde werkwoorden zijn pahalēbā, pahagōng, pahaçuddhi, pahakūng, pahenak, pahalawē ot pahalawēn, pahapagē, pahawās. Met infix um wordt paha: maha, umaha; met ang, mang: amaha, mamaha; met in: pinaha. Ter verduidelijking volgen hier eenige plaatsen.

Pinahagōng nira awak nira, passief van «hij liet zijn lichaam groot worden», Rām. 8, 3. Pahakūng manah nira! maak dat zijn hart verliefd worde! Smarad. 2, 3. Pahenak ta denta mangrēngō! luister bedaard! (eig. houd u bedaard bij 'thooren), Kosmog. Pahenak sang hyang Suranātha! stel u gerust, heer der Goden! Smarad. Pahenak turūnta! Mahenak āmbēk nira, hij voele zich behagelijk of verheugd in zijn gemoed, Ādip. 43. Pahalēbā ta manah (van u), wees gerust in uw gemoed! Ādip. Pahalēbahāmbēk rahadyan sanghulun, moge 't gemoed van mijnen Heer zich verruimd voelen (gerust gesteld zijn), Ādip. 25. Mahalēbā ri manah nira, om haar te troosten, ib. 68 (vgl. Sund. salba, ongestoord zijn gang gaan). Mahaçuddhya citta nira sang mahājana, om het gemoed van het grote publiek volkomen te overtuigen (d.i. te zuiveren van argwaan), Rām. 24, 136. Pahalawō! wees opgeruimd, goedsmoeds! AW. st. 312. Yuh pahalawō kong Brahmaputrādhama! welaan! wees tevreden (onbezorgd), gij verachtelijke Brahma-zoon! Sutas. 117, a. Pahalawēn he nṛpati! wees onbezorgd, o vorst! Hariw. 49, b. Umahawās, vestigde een vorschenden blik, sloeg gade, Rām. 24, 36. Pahawās! let

¹ Aangehaald in 't KBWdb. bij III. a pi (l. o.).

aandachtig op! 24, 25. Nd akpahawās, kom, laat mij eens goed bekijken (of: ik wil eens g. b.), AW. st. 149. Karyyāsing (zóó te lezen) pahapagēhēn, alle zaken die tot een beslissing moeten gebracht worden, Rām. 3, 59. Bhātārendrāmahākwehmata, god Indra maakte zich veeloogig, AW. 8; hier is de woordverbinding akeh mata, veel oogen, als stamwoord behandeld.

Aanm. Paha bevat oogenschijnlijk 't factitieve pa, doch de verklaring van ha is onzeker. Het schijnt niet onmogelijk dat ha = Dayaksch ha een andere uitspraak van 't possessief prefix ware, in welk geval alle woorden achter pa adj ectieven zouden zijn; dus zou pa-hagōng bijv. beteekenen «maken dat hagōng = agōng (groot) wordt». Doch dit is slechts een gissing. In allen gevalle is Ojav. maha- een gansch ander voorvoegsel dan Tombul. maha, dat beantwoordt aan 't Bis. maga, waarin de *h* en *g* uit den gutturalen triller ontstaan zijn; het is een veelvuldigheidsvorm van Bis. mag, Bul. mah (vóór een klinker, anders mà), Mal. bär, Day. b'a', enz.

Maha-, umaha- heeft niet uitsluitend, maar gewoonlijk mediaalbetekenis. Dus ook de imperatief paha.

(*Bijdragen 6, X, 1902.*)

K. Hef voorvoegsel si.

Over de beteekenis van dit voorvoegsel zoowel in 't Oudjavaansch als in de verwante talen is reeds gesproken bij de behandeling van 't Reflexief en Wederkeerig voornaamwoord in deze Bijdragen¹. Eigenlijk vormt si, in den zin van «zich» of «ineen», secundaire of werkwoordelijke stammen, die andere voorvoegsels, naar gelang van omstandigheden, aannemen om als gezegde te dienen.

Bij de t. a. p. gegeven voorbeelden (m)asibū, (m)asidakēp, (m)asidakētan, kan men voegen (m)asidēkung, met ineengebogen knieën; kasidēkung, in de knieën geknikt, op de knieën gezakt, bijv. kāpēsan kasidēkung, afgemat op de knieën gezakt, Smarad.; gupe suku niran lagikasidēkung ijrēmingçawa, vermoeid daar heur beenen telkens geknikt zakten in den stapel(?) der lijken, BY. 44, 8; vgl. Dayaksch dēko, gebogen, en Jav. dēkung; asidēhā, (met de hand) op iets leunende (zitten), AW. 40; = Jav. siduwa, Sund. sidöha, waarvan de stam is dēhā, Jav. duwa, «iets om op te leunen».

In asidēhā is 't reflexief begrip nog duidelijk genoeg; men vergelijke slechts het Fransche *s'appuyer*, maar bij sommige woorden heeft zich uit het reflexief begrip dat van een gewoon intransitief ontwikkeld; bijv. in

¹ Deel L (1899), blz. 402, vgg. [zie dezen herdruk, blz. 182 hiervóór, vgg.]

silēm, waarvan sumilēm, hij dook onder; kasilēm, gezonken, weggezonken. Een tweelingstam van silēm is silēp, waarvan o. a. sinilē-pakēn ira ring wai, hij liet hem onderdompelen in 't water, Ādip. Vgl. Jav. silēm en silēp, en de afleidingen daarvan.

L. Silih als voorvoegsel.

Het woord silih, elkander, wederzijds, beurtelings, krijgt in verbinding met een wkw. stam het karakter van een voorvoegsel, zoodat zulk een verbinding zonder meer als gezegde kan optreden. Eenige voorbeelden van dit gebruik zijn reeds gegeven in bovenvermelde plaats dezer Bijdragen, waarnaar we den lezer verwijzen. Nog andere voorbeelden dan de daar genoemde zijn: silihawe, elkander wenken; silihirup, elkander in 't nauw brengen; silihtūb, tegen elkaar aandringen; tañjrih silihtūb, onvervaard drongen zij tegen elkaar aan; hrū silihtūb, pijlen botsten tegen elkaar; silihtuju, op elkaar aanleggen, mikken, BY. 463, dat ook uitgedrukt kan worden op Njav. wijze door anuju-tinuju BY. 432: anuju-tinuju dhīra'n-lēpas ira.

Soms wordt silih, wederzijds, rhetorisch gebruikt in den zin van «tegen een ander op, als om strijd, in wedijver». Bijv. sang hyang Wulan-sēnw irikān makin mawā silihsuluh mwang mañigopureng pura, toen werd de maneschijn al lichter en lichter, wedijverende in glans met de edelsteenen hoofdpoort van de koningsburcht, BK. 51.

M. De suffixen a en ēn.

Door de toevoeging van *a* (soms voor de versmaat *ā*) krijgt een woord de beteekenis van een Conjunctief of Optatief, voorts ook van een Futurum of Conditionalis. Het kan staan achter alle vormen in 't actief en passief, behalve in 't passief van de eenvoudige werkwoorden, d. i. dezulke die niet afgeleid zijn met de achtervoegsels *i* of *an* en *akēn*, want in dat geval wordt het vervangen door *ēn*, met uitzondering van de vormen met *ka* of *in*. Slechts hoogst zelden, bijv. in ucapa, wuwusa, is nog *a* in gebruik naast *ēn*, in ucapēn, beide in dezelfde beteekenis. Wordt *ēn* gevoegd achter een klinker, dan verliest het de *ē* of wordt met inschuiving eener *n*: nēn; dus warṇā + *ēn* wordt warṇān of warṇānēn, naar verkiezing. Niet enkel werkwoorden, ook substantieven, adjektieven en bijwoorden kunnen met het suffix *a* voorzien worden. Eigenaardig is het dat ook de voornaamwoordelijke aanhechtsels *ngku*, *ku* en *mu* 't conjunctiesteeken aanmeren, wanneer een conjunctief, in onmiddellijk verbând er meê staande, voorafgaat; dus tinutkū, wordt door mij gevuld, maar tūtēn-kwa,

moet of zal door mij gevuld worden; zoo ook pati-mu, maar patya-mwa.

Waar een conjunctief afhankelijk is van een voorafgaand woord, vereischt ons taaleigen den infinitief, met of zonder «te» of «om te».

Ter verduidelijking van 't hier gezegde kunnen de volgende voorbeelden strekken.

Kinon lumakwa datēngeng Kurupati, hij werd verzocht te gaan naar den heerscher der Kuru's, BY. 1, 8. Makon tumēdūnāmū-kāpranga, hij beval (of: verzocht) hem naar beneden te komen om verwoed aan te vallen en te strijden, 19, 1. Kadimuburāng balasang Kurunātha, het leek alsof hij 't leger van den Kuru-vorst zou vernietigen. Mahyun lumakwa, hij wenschte te gaan, 9, 2. Harēp manugēle tēnggēk sang Anggādhīpa, uit begeerde (of: van zins) om den vorst van Angga-land den hals door te snijden, 19, 13. Wadwā nira kabeh kinon ang hera ring kadohan, zijn geheele troep kreeg bevel om in de verte te wachten, Adip. 57, b. Yata pajarakēna rikami, dátworde ons verteld, 23, a. Tambis mehsira mātya, bijna zou hij gesneuveld zijn, BY. 9, 4. Kadhyāhyuna, alsof zij wilden. Meh pējaha kacakra, op 't punt van te sneven door den discus getroffen, BK. 32; met andere woorden: weldra zouden zij sneven. Zoo ook drukt meh met den Conjunctief uit «weldra zal» of «totdat»; bijv. tulusakēna tikung prih meh sang hyang Hayu datēnga, volhard in uw ijverig streven totdat de Geluksgodin komt (of, wat hier op hetzelfde neérkomt: weldra zal de Geluksgodin komen), AW. 69. Kāla meh met volgenden Conjunctief is z. v. o. «alvorens»; bijv. ang hili makabarasa tākāla meh katunona, zij ijlden weg in wilde vlucht, alvorens door brand getroffen te worden, Hariw. 54, a. Meh mētwa jīwangkulung hā, het scheelt niet veel of mijn levensgeest zal uit mij henengaan, Rām. 6. 44. Yadi wihangā, indien ik onwillig ware; sukā mātyā prang sopadi n-ucapēn atyanta ku-jana, liever wil ik strijdende sneven dan een zeer verachtelijk mensch genoemd worden, BY. 36, 14. Sangwananā, moge hij op reis (als zegen) medekrijgen, Jav. sangonānā, Adip. 35. Maharēp mātya, willende sneuvelen, BY. 19, 5. Māwās hēntya ng watēk Pāñdawabala, yan tan-, zeker zou het gedaan geweest zijn met de legerscharen der Pāñdawa's, in dien niet-, 40, 10. Māwās hēntya ng aço ka tuñjung alapēn, zeker zou men ophouden met de Açoaka's en lotussen te plukken, 38, 7. Ng hulungumawayakēna kahyunta, ik zal doen wat Gij wilt, Adip. 88, b. Mistārakēna, om uit te breiden; wistarākēna dentācarita, vertel het uitvoeriger (eig. moge uitgebreid worden wat Gij vertelt), 19, 2. Yogyābhisekan sang Janamejaya, Janamejaya is waardig (of: geschikt) om tot koning gewijd te worden, 47. Wineh sira mastrya, hem

werd toegestaan dat hij zou trouwen (men liet hem trouwen), ald. Hĕnĕngakēnang kathā sakarēng, tucapa tang samudramantha-na, laten wij 't verhaal voor een poos laten rusten en spreken van 't karnen van den oceaan, 29. Tucapa muwah sang Dewabrata, laten wij nu weder van Dewabrata spreken, 85. Ucapa ta mahārāja P., er zal (of: moge) dan gesproken worden van Koning P., 78. Tucapalara narāryya Dharmmaputra, laten we spreken van 't leed van den edelen held Dharmaputra, BY. 14, 3. Tan ucapēn, het behoeft niet gezegd te worden. Tan ucapakēna, om niet te spreken over (d. i. laat staan), Adip. 46. Nda hĕnĕngakēna putra Čri Matsyādhipa, muwah ucapēn ulah sang yodheng Pāñdawa, dan, laten wij zwijgen over den zoon van den doorluchtigen vorst der Matsya's en weder spreken over het-geen de strijders aan de zijde der Pāñdawa's deden, BY. 12, 5. Akweh tingkah waték wīra yan ucapēn, de wijzen waarop de heldenscharen zich voordeden zijn te veel om ze te beschrijven, 9, 13. Tucapēn iki sawang sang Dewī, laten wij nu zeggen hoe de Prinses er uitzag, 4, 7. Nda tucapa Kurunāthā kāryyy (l. °thān kāryyy) āçā sinala-hasa, dan, laten wij spreken van den Kuru-vorst, die achterbleef mismoe-dig en teleurgesteld, 4, 4. Warṇan sang nātha dewī pada suka mapupul mwang waték Pāñduputra, laten wij beschrijven hoe de vorst en de vorstin beide even blij vergadering hielden met de Pāñdu-zonen, 9, 14. Tangheh yan warṇanēn tuṣṭa ni manah nira, er zou geen eind aan komen, indien de vreugde van hun hart moest beschreven worden (naar ons spraakgebruik: de vreugde van hun hart was te veel om te beschrijven), ald. 15. Tangheh yan warṇan rāmya nika, de be-koorlijkheden er van zijn te veel om ze te beschrijven, BK. 19. Ikāng Asura-sanggha yāng adēgakēn kuṭa si Naraka mungguring du-lor, amumpunana paçcimottara sadeça Baruṇa kalawan Dhanādhipa, de Asura-scharen hadden voor Naraka eene vesting opgericht in den Noordhoek, om 't Noordwesten, benevens de windstreek van Waruṇa ('t Westen) en van Kubera ('t Noorden) te beheerschen, BK. 7. Pira harsa sang prabhu rumēngwa denta mawuwus, hoe groot zou de vreugde van den vorst zijn, indien hij hoorde, wat gij zegt, AW. 184. Pinālaku nira tekang lēmbu de mahārāja Wiçwāmitra, hu-rupana nira ta rakwa ri lēmbu sārwuda, hij verzocht nu die koe te mogen hebben, koning Wiçwāmitra, zeggende die te willen inwisselen voor tien miljoen koeien (d. w. z. daarvoor in ruil te zullen geven), Ādip. 127, b. Tan warṇan sira ring hĕnu, wij zullen niet beschrijven (eig. er behoeft niet beschreven te worden) hoe het haar op den weg ging, BY. 19. Kepwan ri denya n-tumamā mareng dalēm, verlegen (d. i.

niet wetende) hoe hij 't paleis zou binnenkomen, BK. 51. Sang pějaha, die bestemd was om te sterven, Smarad. Sandeha ning hulun i kita, bhaṭārī Lakṣmī sang tamola ha (zóó tel.) ring pang kajawa-na, sugyan bhaṭārī Saraswatī, ik heb twijfel omtrent U, of Gij de godin Lakṣmī zijt, die in de lotusgroep woont, of wel de godin Saraswati, Wirāṭa-p. Patyana-nyu, moge hij door u (o goden!) gedood worden! KO. I, Klān (d. i. klā + ēn), moge hij in den helleketel van Yama gekookt worden! ald. Kasusukan ikanang sīma mapagēha tēkā (Conj. van tēka) i dlāha, de afbakening van gezegd dorpsgebied zij bevestigd tot in lengte van dagen, ald. Syūhēng kwīking gunung, door mij zal deze berg verwoest worden (misschien tel. syūhēng kweking), AW. 74. Sang magēsēng wuwusēn-kwa, laat ik over den verbranden (Minnegod) spreken, Smarad. Patyāng kwa sādhya-mu n-aweh lēpaseng alas gōng, dat wij zouden omkomen was uw doel, toen gij maaktet dat wij naar de wildernis verbannen werden, BY. Patyā-mwa teki tēwasa-mwa nirāgamāprang, moge dan het loon er voor dat gij op ongeoorloofde wijze vecht zijn, dat gij sneeft, ald. Mapa tēkapa-mwa, kong awak, angisṭya, wat is het, o gij (mijn) lichaam! dat gij zoudt wenschen? Smarad. Layat merang yārēs ri muka-ngkwā-wēdi kumēl, gij loopt beschaamd weg, daar gij bang zijt mij in 't gelaat te zien, bevreesd en kleinmoedig, BY. Nihān sang hyang Nārāyaṇa, rēgpēn astra-ngkwa, ling nira, ziehier, Nārāyaṇa, pak mijn schicht, zeide hij, ald. Tatān wwantēn wēnang tandinga, er is niemand in staat om tegen hem opgewassen te zullen zijn, Sutas, 42, a. Cakrawartya kita ring sabhuwana, Gij zult Cakrawartin (opperheerscher) wezen over de geheele aarde, BY. I, 4. Mawās patyāning Bhīma, zeker zou Bhīma gesneuveld zijn; ald. Harēpri pastrya Parameçwara, met den wensch dat Parameçwara zou trouwen, Smarad. Maharēpri syūha ning rāt kabeh, verlangende de geheele wereld te verwoesten (eig. naar 't zullen verwoest zijn der geheele wereld), BY. 19, 2. Sira (dat wapen) ta mārggā-ngkwa pějaha, dat dan zal (of: moge) voor mij 't middel zijn om te sneven, BY. 36, 15. Yogya pahēthētana, geschikt om een schuilplaats te zijn, Ādip. 163, b. Yogya n-pakulēmana, geschikt om een plaats te zijn om te overnachten, en sakahyun rakryan pang hinēpana (dat of dat oord) naar verkiezing van Uwe Hoogheid moge een plaats zijn voor nachtverblijf, BK. 19. Mangkanā lawasa-nya n-tēmuakan sangsāra, zoolang dure het dat hij foltering ondervindt (naar ons spraakgebruik: zoolang moge hij foltering ondervinden), KO. I. Sahutēn de ning ulā manḍi, dēmakēn de ning wyāghra, sarikēn de ning banaspati, moghakēn eng wilantih, ring wawai sahu-

tēn de ning wuhaya; yan hawan ewōh sumēngka kapagute luñcip ning paras; tumurun kaduhunga, kajungkēla, pē-pēsa, rēmpwa; ring ratākasopa, wulanguna, halingēngēna; yan hudan, sāmbērēn de ning glap; yan angher ing umah, katibāna bajrāgni glap; tanpahudan, liputēn, gē-sēngana de sang hyang agni, moge hij door een giftige slang gebeten worden, door een tijger besprongen worden, door de boschduivels geplaagd, in voetklemmen verstrikt, in 't water door den krokodil opgehapt worden; wanneer hij op weg is, moge hij bij 't moeilijk klimmen zich stooten aan de scherpe punten der rotsen; bij 't dalen moge hij zich bezeeren, voorovervallen, verbrijzeld, verpletterd¹; op den vlakken grond² moge hij met open mond staan, verbijsterd, verbluft zijn; wanneer het regent, moge hij door den bliksem getroffen worden; wanneer hij tehuis toeft, moge 't bliksemstraalvuur op hem vallen; wanneer het niet regent, moge hij door duisternis omgeven en verbrand worden door het vuur, KO. VII. Y a d y a n kēmbanga mās-ku kumbanga kakanta, indien gij, mijn schat, een bloem wordt (in een later bestaan, zal — of: moge — uw oudere broeder d. i. ik, uw man) een bij wezen, BY. 38, 4. Si Rāma juga ratwa, tan si Bharata pwanāling nira, Rāma zal koning zijn, maar niet Bharata, zoo sprak hij, Rām. 3, 3; mahyun ta sira rinākṣā patapan nira de nirang Rāma, hij wenschte dat zijn kluizenarij door Rāma zou beschermd worden, 1, 39. Yekāndumeh kamijayāri musuh mahārṣi, dat is het wat maakt dat wij de vijanden van den grooten Ṛṣi zullen overwinnen, 2, 31. Wehēnku tang bhuwana dadya alas, ik zal maken dat de aarde een woestenij wordt, 2, 40. Tan yogayan wuwusa weh paturū nira ngkā, het is onpassend dat nog verhaald zou worden hoe zij (de jonggehuwden) toen sliepen, 2, 64. Pakosirēn ing açaraṇa, om tot toevlucht genomen te worden (te hulp geroepen te worden) door de hulpeloozen, Sutas. Pa kāçraya n, hetzelfde, AW. 140.

Eigenaardig is 't gebruik van den Conjunction om zekere gelijkenis aan te duiden. Bijv. wintang kēmbanga, de sterren waren als het ware bloemen (aan den nachtelijken hemel), BY. 50, 3. Çabda ning bhramara matta ya apuya, het gegons der dolle bijen was als het ware vuur (doordat het gemoed der hoorders daardoor in gloed gezet werd), Rām. 6, 126. Ya ta sānaka de narendraputra, die was als het ware een broeder, BK. 40. Dit spraakgebruik is licht te verklaren uit den aard van den Conjunction, die eigenlijk een Dubitatief is, gelijk in 't Indogermaansch. Wanneer men

¹ Pēpēsa, rēmpwa, nemen volgens den regel het Conjunctionsteken aan als nadere bepaling van den Conjunction Kajungkēla.

² Het scheidteken in den tekst staat op een verkeerde [hierboven verbeterde] plaats.— (Verg. den tekst in deze Serie, dl. VI, 1917, p. 309. *Toevoeging van 1918.*)

aarzelt of iets A of B is, moet er zekere gelijkenis tusschen beide bestaan. Men kan niet van een voorwerp denken of zeggen: «zou het soms een bloem zijn?», tenzij men overeenkomt tusschen dat voorwerpen een bloem opmerkt.

Niet geheel duidelijk is de functie van 't suffix in *i n g p a l a m b a n g - a* Wṛttas. 1, 8 en Sutas. 50, *a*. Vermoedelijk wil het zeggen: «in 't volgende lied».

Aann. 1. In de HSS. vindt men nu en dan *h a* in stede van *a* na klinkers op Njav. manier, doch, voor zoover bekend, niet in gedichten, zoodat alle waarborg voor 't bestaan van dit *h a* ontbreekt. Eerst in 't Middeljavaansche tijdperk vertoont zich deze beslist onoorspronkelijke vorm met zekerheid.

Aann. 2. De conjunctief op *a* is slechts in weinig verwante talen bewaard gebleven. Behalve in 't Njav., waarin bedoelde vorm ook, en wel voornamelijk, als Imperatief dienst doet, treft men 't suffix aan in 't Madureesch, Bisaya en Malagasi. Het gebruik van den vorm op *a* in 't Madureesch komt veel meer overeen met dat in 't Oudjavaansch, dan met het Nieuwjavaansche spraakgebruik, zoodat de Madurees den vorm bezigt als Conjunctief en ter uitdrukking van een zullen of willen, maar niet als eigenlijken Imperatief, d. i. als een bevel¹. In 't Bisaya wordt door *a*, gevoegd achter een werkwoordelijken stam, een Praesens Conjunctief en Imperatief uitgedrukt; dus *b u h a t a k a n a*, dat worde gedaan, van *b u h a t*, doen, maken, Mal. *b u w a t*, Sund. *b u w a t*, Malg. *b u a t r ā*. *P a t y a n i ſ o*, worde door ulieden gedood; *p a t y a y a n a n g a y a m*, deze hond worde gedood, van *p a t a y*, welks uitgang vóór een klinker verzwakt wordt tot *i*, en verder tot *y*. *P a k a n a a k o*, worde ik gevoerd, geef mij te eten. Wordt een vorm als *buhata* gebruikt na *ua* of *uala*, «niet zijn», of *obus-na* (vgl. Ojav. *hu-wus*), dan drukt *a* een kunnen uit; *u a - k o b u h a t a a n g s o g o m o*, *k a y n a g m a s a k i t a k o*, ik kon uw bevel niet uitvoeren, omdat ik ziek was; *o b u s - n a b u h a t a n a m o n a n g s o g o s a P a d r e*, wij hebben het bevel van den Padre reeds uitgevoerd. Eindelijk geeft *a* als suffix van een substantief te kennen een soort van hetgeen het substantief noemt; bijv. van *h a - l a s*, slang: *o n s a n g h a l a s a k a n a*, wat is dat voor een soort van slang?

Uit deze voorbeelden blijkt dat met *buhata*, *patya* te vergelijken zijn de in 't Oudjav. zeldzame passiefvormen *u c a p a*, *w u w u s a*, en 't gebruik van *a* bij substantieven om eene gelijkenis aan te duiden, bijv. in *k e m - b a n g a*, *a p u y a*, wat wel is waar niet geheel overeenkomt met het Bisayasch spraakgebruik in *h a l a s a*, maar toch hiermee verwantschap toont.

Bij 't Malagasi is 't gebruik van *a* in 't passief even beperkt als in 't Ojav.; des te meer komt het voor in 't actief en bij adjektieven. In 't passief komt *a* alleen voor bij niet-eenvoudige werkwoorden, juist als in 't Oudjavaansch

¹ Vgl. Vreede, Handleidlyg t. d. beoef. d. Madoer. taal, 2de dr., I(1882), p. XXVII, vg.

met *en* kunnen aannemen, met elkaar samenhangen, behoeft hier niet in 't licht gesteld te worden. Evenmin is het hier de plaats om uit te weiden over de naam- en bijwoordelijke afleidingen met *en*, die gemeengoed der Maleisch-Polynesische talen zijn.

*N. De achtervoegsels *i* en *an*.*

Deze suffixen hebben volkomen dezelfde beteekenis, doch de gevallen waarin ze gebezigd worden verschillen. Volgens een vasten regel heeft *i* zijn plaats in den Imperatief passief en in alle vormen van 't actief, behalve in den Conjunction, want hierin en in alle overige vormen wordt *an* gebruikt. Stammen op een klinker uitgaande kunnen *i* vervangen door *ani*, hetgeen zelfs meer gebruikelijk is; dus van *anëka* (stam *tëka*): *anëke* of *anekani* (voor *anëkāni*, blijkens den Conjunction *anëkāna*, *tékāna*, *katékān*), afgaan op, aanvallen; *mangëne* en *mangënnani*, Bat. *mangonai*, raken; *pinatyän*, werd gedood, uit *pati + i*, welks *i* in dezen vorm door *an* moet vervangen worden, naast *mätyanana*, om te dooden, uit *mati + ani*, waarin *-ani* in den Conjunction in *-anan* moet overgaan en voorts het Conjunctionsuffix aannemen. Zoo ook *amätyana* en *umätyana* uit *a mäti* en *u mäti + an* (vervangende *i*) en suffix *a*. *Katunwan*, in brand gestoken, bestaat uit *ka + stam tunu + an* (vervangende *i*); daarentegen heeft *tumunwani*, stak in brand, als achtervoegsel *ani*; de Conjunction hiervan zou luiden *tumunwanana*.

In de met *i* en *an* afgeleide werkwoorden is de beteekenis van de locatief-partikels *i* en *an*¹ nog duidelijk te herkennen. Bijv. *lumihat*, blikken, kijken, maar *lumihati*, kijken naar, ontwaren, zien. *Mamighna*, hinder-nis veroorzaken; *mamighnani*, hindernis veroorzaken aan, hinderen, ver-hinderen, storen. *Mujar*, sprak, sang *inujaran*, de toegesprokene. *Tumangis*, treurde, *anangis*, weenende, treurende, doch *tumangisi*, treurde over; *anangisi wëka*, zijn zoon beweenende; *tumangisi*, treurde over; *tinangisan*, wordt beweend; *anangisi* is ook «klagen bij» (iemand), en *tangisana* z. v. o. «moge hij door tranen bewogen worden». *Lumum-pat*, sprong; *anglumpati gajah*, springt op den olifant. *Mundur*, keerde terug; *angunduri*, terugtrekken naar of tot. Van *hudan*, regen, *humudani*, beregenen, *kahudanan*, beregend, door den regen getroffen. *Malap*, *umalap*, neemt, roeft; (*m)angalap*, nemende, plukkende; *umalapi*, neemt weg van iemand, iemand berooven van; *umalapi kundai*, z. v. a. nam oorsieraden van hem weg; *inalapan*, wien ontnomen werd,

¹ *An* bestaat in 't Oudjav. niet meer als afzonderlijk voorzetsel, doch komt nog voor o. a. in 't Malagasi; bijv. *an Tananarivo*, te Tananarivo; en *Mota a*, te, bij, aan.

die beroofd was van, bijv. Drupada inalapan kađatwan ira. Zoo ook kālapan rarā, wien 't meisje ontvoerd was geworden.

Het is duidelijk dat naar hun aard de met *i* en *an* afgeleide woorden overeenstemmen met een groot aantal samengestelde werkwoorden in onze taal, voornamelijk dezulke die samengesteld zijn met *be*, *toe*, *op*, *ver*, enkele ook met *ont*; evenals intransitieve werkwoorden in onze taal door samenstelling met *be*, *toe*, *op*, enz. transitief worden, zoo is het ook in 't Oud- en Nieuw-Javaansch. De toepassing van 't hier opgemerkte zal men vinden in de volgende voorbeelden, die natuurlijk slechts eene bloemlezing uiteen overgroot aantal afleidingen bevatten. Bij enige voorbeelden zal men opmerken dat het voorwerp pleonastisch voorafgegaan kan worden door *i* of *ri*.

Angöbi kaywan ing gëgër, het geboomte van den berg beschaduwende, BY. 44, 9; het niet samengestelde mangöb, anghub betekent echter «schuilen». Angujiwati, hem met de oogen een wenk geven. Anganggëhi: ling sang Citrānggadānganggëhi ri Surapati, de rede van Citrānggada vond ingang bij, wekte overtuiging bij Indra, AW. 233. Angandëhi, druk uitoefenen op, neérdrukken, overweldigen; göng ning duhkāngandëhi ri sira, de grootte van de smart die hem neérdrukte, BY. 4, 2; inaṇḍéhan ing prihatin, werd neérgedrukt door het hartzeer, d. i. bezweek daaronder, AW. 106; kāṇḍéhan unëng, overmeesterd door zielsverlangen, BY., vgl. J. kaṇḍu wan. Angapuyana, zullen in brand steken, BK. 159; mangapuyi, ook «aanvuren, opstoken», BY. 4, 5. Mangam-piri, bij iemand aangaan; kāmpiran, bezocht, BK. 32. Umambuli, met groote macht aantasten, Latijn *invadere*, Ādip. 133; inambulan, werd met groote macht of overmacht aangevallen, 139; kāmbulan, BK. 14. Amwiti, verlof geven aan — om heen te gaan; tang rākṣasa sāmpun amwiti sira, de Reus had hem (den kluizenaar) reeds verlof gegeven om heen te gaan, Sutas. 48, *a*, doch ook «toestemming vragen aan — om heen te gaan», Ādip. 88, *b*; mamwitan, om afscheid te geven aan, «verabschieden»; mamwitaneng kalima, BY. 8, 6. Angaréki, mangaréki, haar een kus gevende, kussende, Sutas. 68; ook met volgend voorzetsel: angarékīkita, BK. 66; inarékan, werd gekust, Adip. 148; arékana, om gekust te worden: strī kāryy ahyun arékana, BY. 4, 11. Umalapi kuṇḍala, nam van hem weg, roofde hem de oorsieraden, Ādip. 18; doch ook mangalapi ratnakanyakā, van hem een juweel van een meisje tot vrouw vragende (eig. willende nemen), Hariw. 6, 6; inalapan kađatwan ira en kālapan rarā; zie boven. Angasëpi, geur meēdeelende aan; gandhāngasëpigëlung, BY. 4, 11. Inaséhan, gewasschen. Kāhasan, doorzworven, Ādip. 152. Kāsihi! heb medelijden met, genade voor hem (in passieconstructie), BY. 8, 5; kā-

si han, betreurenswaardig, te beklagen. In ēntasan, z. v. a. doorgewaad, doorgekomen (zoodat men den oever bereikt heeft); ikā (nl. de zee van bloed) in ēntasan; a harēp mang ēntasan a sāgara, zij wil aan wal stappen uit de zee, BY.; de eenvoudige vorm is m ēntas, steeg uit het water, Ādip. 78; m ēntas ring r u d h i r ār n n a w a, AW. 256, steeg aan wal uit de zee van bloed, komt feitelijk op hetzelfde neer als m ēntas i r u d h i r ār n n a w a. Ang ēmuki, bedekken, in duisternis hullen: limut a. k a y w a n , BY.; in ēmu k a n , in duisternis gehuld. Mangid ēri, om-singelen: a n g r ēb u t m ., BY. Ked ēkan , waarop getrapt wordt bijgeval: (de slapende slang) k e d ēk a n d e s a n g P ., op de sl. sl. werd getrapt door P ., Adip. 21; vertrapt geraakt, 120; mangid ēki, trappen op. Keng ēti! het worde bedacht! wees daaraan indachtig! BK. 15. Anginaki, aange-naam stemmen, verheugen, bevrediging schenken aan: a. buddhi; manginaki riya, hem verblijden, Sutas. 21, 6; a n g i n a k a n a , zullende ver-heugen, BY.; i n i n a k i n a k a n , die men tracht gerust te stellen, AW. 315. Umib ēki, vult, vulde, Ādip. 159; AW. 219; i n i b ēk a n g h īta , gevuld met Ghi, Ādip. 94; i b ēk i g h īta ! vul ze met Ghi, ib.

Hier heeft men een voorbeeld van een wkw. op i, dat beantwoordt aan een causatief in onzetaal. Ditzal wel aldus verklaard moeten worden dat u m i b ēki eigenlijk betekent «volheid geven aan». Zeer stellig moet aldus verklaard worden een voorbeeld als (m)a n u s w a n i , zoogen, dus ook een causatief in 't Nederlandsch, terwijl de vorm in 't Oudj. eigenlijk uitdrukt «zog geven aan».

Angimbuhi , meer nog toevoegen aan, nog vermeerderen, BY. 6, 6; k e m b u h a n , nog vermeerderd, AW. 180. Angirangirangi , groote schaamte aanjagen, zeer beschamen; mangirangirangi , groote schaamte aandoen; kerangan , van schaamte vervuld, Adip. 83. Van isi , vulsel, inhoud, komt o.a. (m)a n g i s y a n i , voldoen aan, vervullen; m. d h a r m -ma kṣatriya , den ridderplicht vervullen, Swargār. P.; a k u m i s y a n a d h a r m m a , ik zal voldoen aan den plicht, Sutas. 79, b; umisyana prār-thana , om te voldoen aan een verzoek, 76, a. Inujaran ira ta D.: D. werd door hem togesproken; inujaran d e , togesproken door; ook «van wien gesproken wordt, de bedoelde», Ādip. 89. Angudili , kwetsen; Conj. a n g u ñ i l a n a . Angunduri , terugtrekken naar, tot. Angulati , om-zien naar, zoeken naar, Ādip. 82; i n u l a t a n d e h y a n g guru , kapang-gih ta s i r e n g j r o s u m u r m ā t i , werd door zijn eerwaarden leermeester gezocht en in een drogen put gevonden, Ādip. 11. Manganugrahani , een gunstbewijs schenken aan, begiftigen, Ādip. 12, a; a n u g r a h a n a n a , moge met een gunstbewijs begiftigd worden, 28; i n a n u g r a h a n , wordt begiftigd, d. i. ontvangt als gunstbewijs, 12; 52. Anguwahi , mangu-wahi , weder in orde brengen; a. t a p i h AW. 296; Sutas. 40, b; ook iets

«op nieuw beginnen», AW. 130; ang uwahi jan ma, op nieuw geboren worden; uw ah i! herhaal het! KO. I. Ang uwaruwari, algemeen bekendmaking doen of zenden aan; at eh ēr ikang ang uwaruwari pātāpān, voorts zij, die algemeen kond doen aan kluizenarijen, K.O. VIII. Anuluyi, voortzetten, eig. «voortgang geven aan». Muhuti, verbieden aan, iemand afhouden van (of in) iets, tegenhouden: mu huti ri sira Kṛṣṇa, hij hield K. tegen, Adip. 160, met pleonastisch ri; zoo ook umuhuti rikang mṛgādhipa, Sutas. 30, 6; tan uhutaneng sarwwakāryya, (ik) moet in geen ding tegengehouden of verhinderd worden, Adip. 78. Anganini, wonderen, grieven, eig. «een wonde toebrengen aan», AW. 318. Ang abehi, mang abehi, alle te gader, gezamenlijk (iets doen, van iets voorzien, enz.); kum abehi ri sang Bhīma, (de Kaura-wa's) stonden gezamenlijk tegenover Bhīma, Adip. 102; pinahayu kina-behan, (de lijken) werden altegader (verzorgd); kin abehan, Adip. 38, vertaling van Skr. saṁhatāh; kin on ira ikang tasyan kabehana juga, hij beval dat het gebedelde voedsel onder alle verdeeld zou worden, 28. Mang ēkēri, den weg versperren aan, belemmeren, vastzetten: mang ēkēri narāryya Pāṇḍawa, BY. Kin ēkēsan, in veiligheid gebracht, BY.; geborgen, Adip. 29; kēkēsan, worde in bewaring genomen, vertaling van Skr. anupālayet, doch in passiefconstructie, Manu VIII, 27. Ang ēne, treffen, raken: ikang kontāng ēne sāmaja, de werpspiezen de olifanten treffende, AW. 254; Njav. zou hebben ang ēnani; met pleonastisch voorzetsel: tan hana mang ēne ri H., geen enkele trof H., BY.; ku-mēne ya, raakte hem, AW. 107; kak ēnan, geraakt, getroffen; kin ēnan, z.v.a. «beeinflusst», overmeesterd: kin ēnan wilāparasa, overmeesterd door een gevoel van treurigheid, BY.; kin ēnan prayoga siddhi, (de wagen liep snel) krachtens of door (Skr. zou hebben vaçāt of vaçena) de aanwending van toovernacht, Hariw. 26, b; kin ēnan jin ēm, z. v. a. voorzien van een slaapvertrek, Sutas. 64, b. Ang ēbēkan abhūmi, om de aarde te overstroomen, BY., terwijl 't niet samengestelde (m) ang ēbēk beteekent: óver-vloeiente. Kinilatan, werd beblieksemd, z. v. a. werd getroffen als door den bliksem: kinilatan ing warāstra, BY. 16, 16. Gumantryani, volgde hem op, Adip. 86; gumantyanana ratu ri sira, om hem als koning op te volgen, Tantu; ājñā Bhaṭṭāra Brahma tan wēnang kagantyana, het gebod van god Brahma kan niet veranderd worden, Adip. 38. Ang gam ēlana, om haar aan te pakken, Adip. 126; gam ēlana, (de gelofte) worde gehouden, BY. Kag ēntēran, bedonderd), door den donder bereikt, Smarad. Angg ēsēngi, verzengen, verbranden; Conj. angg ēsēngana; gum ēsēngikang Asura, (zij) verzengden de Asura's, AW. 264; muntab lwir parwwatāpuy lari

gumĕsĕngane Hăstina mwang ratunya, hij (Arjuna) vlamde op gelijk een vuurpuwende berg in beweging om Hăstina en den koning er van te verzengen, BY. 9, 5; ginĕsĕngan, wordt verzengd. Tinakwanan, Duitsch «befragt», ondervraagd: tinakwanan ta sira mwang prayo-jana nira, hem werd gevraagd (of: hij werd ondervraagd) wie hij was en wat hij noodig had, Ādip. Anangisi wĕka, hun kinderen beweenende, BY.; tinangisan, werd beweend; ook tinangisan sinwī, z. v. a. werd met tranen bezworen (eig.: bij wien geweend of geklaagd wordt); tangisana, moge door tranen bewogen worden, BY.; tumangisi, treurde over, Ādip. 60; 113. Manapihi, met een tapih bedekken; figuurlijk: limut manapihi kaywan, nevel bedekt de boomen; tinapihan, in een kleed gestoken, z. v. a. «verhuld, bedekt»; figuurlijk: wulan tinapihan BY. Tinamban (voor tinambān, en dit passiefvorm van anambe) geneeskundig behandeld: tinamban sarwoṣadha, Ādip. 22, a; tambanana, dat geneeskundig behandeld zal worden, 45; tambāna, worde geheureerd, BK. 12. Manāmbēhi, iets toevoegen aan, iets vermeerderen: manāmbēhi ri rĕs, BY. Van stam tarima komt tumarima, hij ontving; tinarima, in dank ontvangen, of aangenomen, Ādip. 26, maar met suffix: tarimana nira ari nira, (aan wien) door hem zijn zuster zou gegeven worden; mangundange J., tarimananāri nira, hij zou J. roepen opdat door hem zijn zuster dan hem (J.) zou gegeven worden, d.i. naar ons spraakgebruik: om hem zijn zuster te geven, 16. Tumalyani, hij voorzag (den boog) van 't koord, Ādip. 138; tinalyan, gebonden; tinalyan suku nira, zijn voeten waren gebonden, 24; ook: gebonden, bevangen: tinalyan ing wĕlas asih, door medelijden bevangen, BY.; katalyan, gebonden geraakt, z. v. a. «verstrikt, of geboeid»: katalyan manah. Anĕke, anĕkani, afgaan op, aanvallen; Conjunctief anĕkāna; tĕkāna, om aangevallen te worden, AW. 140; tinĕkan, wordt aangevallen, besprongen, 230; katĕkān, op (wien) gevallen is (bijv. een vloek), z. v. a. (door een vloek) getroffen, BY.; ook: bereikt, AW. 284. Anikĕli, de wenkbauwen (halis) fronsen tegen iemand, Smarad.; anikĕlana, zal in tweeën breken; tumikĕlane pupū, hetzelfde (doch perfectief), BY. Tinikĕlan halis, tegen wien de wenkbauwen gefronst worden; katikĕlan halis, door 't fronsen der wenkbauwen getroffen, BK. 56; Sutas. 72, b. Tinghalil hij, zij, het worde aanschouwd! Dewingku ing pura tinghali denta, Smarad. 21, b; tininghalan, wordt aanschouwd, gezien, Ādip. 22, a; tuminghali, aanschouwde, 54. Van tibā, vallen, komt anibāni, op (iemand) neérzijgen, Ādip. 22, a, doch ook: «doen vallen op», (een straf, dañda) opleggen aan, ri B h.; 90; tan yogya tibāna dañda ikang rare, het behoort niet dat den knaap straf worde opgelegd, 91;

tibānana, hetzelfde; tibāna is ook «waarop moet of zou neer komen»: grīwa nira tibāna candrahāsa, op zijn nek moet het zwaard neerkomen; men zou dit ook kunnen opvatten als «op zijn nek moet men 't zwaard laten neerkomen»; tiniban, waarin men iets (bijv. vergift) laat vallen: huwus tiniban (vergift), Adip. 102; katibān, waarop men iets heeft laten vallen, 38; ook: getroffen door iets wat op 't hoofd neérkomt, AW. 204. Manunggangi, rijden op, berijden: manunggangi lēmbu, Adip. 14, a; tunggangi kudangku! berijd, bestijg mijn paard! (in passiefconstructie), 16; tinunggangan irekang kuda, het paard werd door hem bestegen, 16. Ook met scheidbare partikel, zonder merkbaar verschil van beteekenis: manunggang ri, als vertaling van Skr. adhyārohan, bestijgende; Conjunctionel manunggange walakang ninghulun, Adip. 22 en 115. Anudingi, manudingi, den wijsvinger (om te dreigen) opheffen tegen, bedreigen: anudingi ri sira, BY.; mangsö manudingi, ib. Tumunwani, stak in brand; katunwan, in brand geraakt. Anuruni, nederdalen tot, op, AW. 192. Démwani ike silitnya! blaas in zijn aars hier! Adip. Van st. dyus komt madyus, adyus, zich baden of wasschen; mangdyus, angdyus, een ander baden of wasschen; doch mangdyusi, angdyusi is «een bad laten geven aan»: (de Koning) angdyusi kuda, Sutas. 73, a; hierin ligt een causatief begrip opgesloten, evenals in 't bovenaangehaalde voorbeeld anibāni, doen vallen op; vgl. ook een Njav. voorbeeld als nguneni waarin toch eigenlijk 't begrip ligt van «laten klinken voor of aan iemand». Pinajēngan (Jav. pinayungan): sang nātha pinajēngan haneng gagendra, Hariw. 36, b. Mađe en mađani, iemandevenaren: tan hana mađani wruh nira, d.i. naar onstaalgebruik: niemand evenaarde hem in kennis, Adip. 49; hierin is 't logisch direct object niet wruh, kennis, maar de persoon; tan hana mađe ng guṇa, 92. Umātyani, mātyani, dooden (perf.), amātyani, hetz. (imperf.); Conj. umātyana, mātyana, amātyana, mamađana, eigenlijk van pati + i; daarentegen mātyānana (metrisch voormātyānana) om te dodden, BK. 153, van pati + ani. Mamanahi, met pijlen trachtende te treffen: sang Pārthālakṣa mamanahi, P. mikte, hem met pijlen willende treffen, BY.; mamañah is reeds transitief, en betekent «op (hem) schieten»; vgl. ons transitief «schielen», ofschoon dit resultatief is, wat mamanah niet is. Van para, dat eene richting aanduidt, en een zich bewegen in bepaalde richting, komt o. a. mare, marani, zich begeven naar; Conj. passief parāna, uit para + het i vervangende an + Conjunctionel suffix: ngkāneng Mahāmeru parāna, naar den M. moge hij zich begeven (in passiefconstructie), Smarad. Ma marēngi, vergezellen, accompagneeren, (iets doen of geschieden) te gelijk met: wětu nihluh nira mamarēngi

luh mahāmuni, BK. 7; pinarēngan, geaccompagneerd; parēngana, hij moest het vergezeld doen gaan van, z. v. a. kon niet zonder dat hij: lāwan durdānta ning Daitya parēngana nirān leçyanāburwan, AW. 77. Van paritrāṇa, redding, komt: ya tikomaritrāṇāna kita, die zal u redden, Ādip.; BK. 121; yogya paritrāṇāna de sang pāṇḍita, hij behoort door den P. gered te worden, Ādip. Amējahi, doodende; tēka mamējahi, hij kwam trachtende hem te dooden; mējahana, umējahana, Conj. van mējahi, umējahi; (m)amējahana, van (m)amējahi; pinējahan, wordt gedood; pējahi pwāku! dood mij dan! Smarad. Amēnuhi, een plaats geheel vullen, zich geheel er over uitbreiden, ook: overladen (bijv. met eerbewijzen, giften); vgl. 't boven opgemerkte omtrent umibēki; mēnuhana, z. v. a. om te verzadigen. Mamöki, afknotten, ('t hoofd, den nek) afhouwen aan: mamöki ri tēnggēk ikā, hij hieuw hem de keel af, BY. 18, 7; kapōkan, «wien 't hoofd of de nek afgehouden is», genekt, 1; mamökana, om te nekken: malēsa mamökaneng laga. Angrurubi, met een lijkwaade bedekken; rinuruban, wordt met de lijkwaade bedekt; karuruban, fig. z. v. a. «verhuld, aan 't gezicht onttrokken», Ādip. 21; rurubana, (ze) zullen (als met een lijkwaade) bedekt worden: rurubana puṣpa pādapa. Pinalaywan de, «naar wien toegeloopen wordt door», die achterna gelopen wordt door, Ādip. 15; 85; palaywana, worde achterna gelopen, BY. Anglabuhī, een einde maken aan (het vasten, een gelofte); Conj. anglabuhana; passief: labuhana; ook hierin ligt een causatief begrip opgesloten, nl. van «laten vallen». Anglare en anglarani, bezeeren, grieven, kwetsen; bijv. anglare of anglarani hati. Anglēpasi, afschieten op, beschieten; linēpasan diwyāstra, hij werd beschoten met hemelsche wapens. Lumingsiri, neigde zich tot; lumingsiri buddhi sang Ambā, het gemoed van Ambā neigde zich tot hem, Ādip. 84. Kumaliliri, beérven, iemand opvolgen (in de regeering), Sutas. 127, a; Conj. kumalilirana; (m)angalilirana kaḍatwan haji, zou hem opvolgen in de koninklijke waardigheid, Ādip. 60; de eenvoudige stam is lilir, doch bij aanhechting van i en a n wordt hier, en in andere woorden, waarover later meer, de secundaire stam kalilir gebruikt. Van lihat komt lumihati, blikken, doch lumihati is «blikken op, ontwaren, zien»; lihati! worde het gezien! linihatān, wordt gezien, aanschouwd; lihatana sēmbah ni nghulun, Conjunctief passief. Nauwelijks verschillend in beteekenis is lihat met scheidbare partikel, bijv. yan lumihate halintang nira BY. 2, 10 en yan lumihat ri wayangwayangan i sēkar ing kamuning, 6, 7. Manglukari, een ander 't kleed losmaken; Conj. mahyun manglukarana ken, BY. 4, 10; kalukaran siñjang, die door een

ander van 't kleed ontbloot is, Sutas. 60, a. *Anglumpati gajah*, springt op een olifant. *Malësanā*, om weerwraak te nemen op (hem), Adip. 48; *winalësan*, op zijn (of: hun) beurt (aangevallen): *winalësan rinok*, BY. *Waluyana*, worde teruggekeerd tot, d.i. laten we nu wederom spreken van: *waluyana ta Pärtha*, BY.; *winaluyan*, waarop teruggekomen wordt, waaraan op nieuw begonnen wordt, AW. 337. *Amähi*, iemand overstelpen: a. *puspawarṣa*, hem overstelpende met een bloemenregen; *winähān*, werd overstelpt (met pijlen), Sutas. 102, a; *rinēbut ring astra*, *winahan cakra*, ib.; *kawahan dr̥s ing lara*, overstelpt geraakt door de hevigheid van smart, BY. *Mamighna* is «hindernis veroorzaken», maar *amighnani*, iemand hindernis in den weg leggen, iemand hinderen, storen, stuiten; *wighnānidental* hij worde door u daarin verhinderd! Adip. 58; *winighnan*, (de poging) werd gestoord, 154. *Mamutani*, verblinden, eig. blindheid teweeg brengen bij of aan, AW. 306; *amutamutani* betekent ook «zich blind houden voor», d.i. ignoreeren, verloochenen, Adip. 61; *winutan*, geloochend, ib.; vgl. *pamutamuta*, het loochenen, ib. Van den secundairen stam *kawruh* is afgeleid *kumawruhi*, begreep, leerde kennen, doorgrondde, Adip. 157; *kinawruhan*, bekend: *tan kinawruhan jro nikā*, de diepte er van was onbekend, 24; *kawruhi!* verken het! neem kennis er van! maak u er mee bekend! AW. 144; *mangawruhi*, begrijpende, leerende kennen, Adip. 61. *Muwuhi*, vermeerderen, eig. iets nog toevoegen aan: *muwuhi pasinghanāda*, BY.; *amuwuhi*, vermeerderen, verhoogen; a. *rūm*, de liefelijkheden verhoogende; a. *ri prabhā pararatu*, BY. Opmerkelijk en niet in allen deele duidelijk is het spraakgebruik van *weh*; hiervan wordt gevormd *aweh*, *maweh*, (hij) geeft, laat, staat af, veroorzaakt; het vormt met het volgende substantief, den naam van hetgeen gegeven, toegestaan of veroorzaakt wordt, een samengestelde uitdrukking, waarvan 't passief *zoo* gebruikt wordt alsof het onderwerp de begiftigde persoon is; dus *wineh wēdīhan*, wordt begiftigd met een kleed; *wineh upadrawa*, wien een ramp ten deel valt; de afgeleide vorm met achtervoegsel *i* of *an*, bijv. *mehi*, heeft meer bepaald de beteekenis van «in 't bezit gesteld worden van iets»; *kamēna nira wehā ri sang hyang dharmmaçāstra*, zijn doel was om in 't bezit gesteld te worden van de kennis der Wet, Adip. 9. *Sapwani!* het worde weggevaagd! *tikang mada wimohatumuuhimanah-tasapwani!* AW. 345; *sinapwan*, wordt weggevaagd, Adip. 160; BY.; *sumapwana*, om weg te vagen, BK. 7; gewoonlijk beantwoorden onze met *weg* samengestelde werkwoorden aan Oudjav. woorden op *akən*, doch de eigenlijke beteekenis van *sapwani* moet zijn »een veeg geven aan iets« of «den bezem laten gaan over iets». *Sinahuran*, werd beantwoord, kreeg ten

antwoord, Ādip. 42. Sumirati, bespatten, besprenkelen; Conj. sumirata wiṣa ri buntut ing Uccaihçrawā, Ādip. 33 (men lette op de eigenaardige constructie); siniratan, besprenkeld; kasiratan, bespat geraakt, Ādip. 37. Anuluhanā, alsof het bescheen, licht wierp op; kasuluhan, beschenen geraakt, door 't schijnsel getroffen: kasuluhan ta sira de ning pañjyut, Adip. 89. Sinuswan, werd gezoogd, 11, a. Kahaliwatan, gepasseerd: ya tika k. de sang J. Anghēti, een schuilplaats zoeken tegen of voor: a. ng Rorawa (hel), Sutas. 6, a, doch zonder achtervoegsel anghēthēta riguhā, zoeke een schuilplaats in een grot, 117, b; zoo ook mahēthōte ing pātāla, Ādip. Hinēnēgan, waarop gezwegen wordt, met zwijgen beantwoord, AW. 301; kahēnēgan, z. v. a. met stomheid geslagen, Ādip. 2, a; AW. 206. Anghudani, beregenen, op iemand als regen laten vallen: anghudani çarawara, BY. 13, 15; humudani, als regen doen vallen op, Ādip. 83; kahudanan, door regen getroffen, KO. Aminēkēti, iemand onderrichten, Duitsch «belehren»; anēkētana, «er belehre ihn», BK. 80. Manglälane, opvroolijken: manglälane prihatin ira, d.i. naar ons taaleigen: «hem opvroolijken in zijn droefheid». Van ēnah wordt afgeleid inēnah, wordt gezet; inēnahakēn, wordt nedergelegd, Ādip. 15, 22; doch inēnahan is «waar iets geplaatst, gezet wordt», 102.

Onder de boven aangetogen voorbeelden komen afleidingen voor van kalilir, kawruh, kāsih, secundaire stammen van lilir, wruh en asih. Volgens welken regel bij werkwoorden op *i* en *a* de secundaire stam ver eischt wordt, heb ik niet kunnen ontdekken. Iets dergelijks ziet men in Jav. kumawanī, zich verstouten, hoewel dit geen suffix bevat¹; doch het begint evenals wruh met eenew. Jav. angawruhi, dikawruhi is rechtstreeks een voortzetting van Ojav. angawruhi. Opmerking verdient, dat ook Bataksch, waarin het taalgebruik ten opzichte van de werkwoorden op *i* en *a* volledig met het Oud- en Nieuwjav. overeenstemt², bij aanhechting van *i* een secundairen stam met *k* bezigt; bijv. mabiyar marnida anggina, hij vreesde voor'(eig. ziende) zijn jongeren broeder, maar: makkabiyari, iemand vreezen; matahut, heeft vrees, is bang, maar: makkatahuti, vreezen (trans.)³. Het onderscheid is, dat in 't Bataksch na mang de *k* blijft, terwijl in mangawruhi de gewone klankverandering plaats heeft. Desniettemin is de groote overeenkomst tusschen 't spraakgebruik van 't Oudj. en Bataksch te dezen opzichte niet te miskennen, waaruit men mag

¹ Vormen als kumalāndā e.dgl. blijven hier buiten bespreking, wegens de eigenaardige betekenis.

² Zie V. d. Tuuk, Tobasche Spr., 2^e Stuk (1867), § 50; vgl. § 112.

³ Dez. blz. 828 en § 95.

afleiden dat het zeer oud moet wezen, want de twee genoemde talen staan anders niet in bijzonder nauwe betrekking tot elkaar, en wederzijdsche invloed is geheel uitgesloten.

Behalve de locatiefbeteekenis die in 't achtervoegsel *i* ligt opgesloten, heeft het nog eene andere. Het duidt namelijk eene veelvuldigheid aan, hetzij van de handeling of van het daarbij betrokken onder- of voorwerp. Bijv. manuk amilihi kaywan ring tāman pakulēmana, de vogels zochten boomen uit in den lusthof om er den nacht door te brengen, BY. 6, 16. Hier zou, indien niet van verscheiden vogels sprake was, niet amilihi te pas komen, want ook het eenvoudige amilihi is «uitkiezen»; verder blijkt de verscheidenheid uit het collectiefmeervoud kaywan. Een ander voorbeeld is anglēpasi, dat zoowel «afschieten op» kan beteekenen als «veelvuldig afschieten». Dit laatste is bedoeld in BY. 17, 2: Bhīmasenānglēpasi çarawarāmighnani Prātipeya, Bhīma schoot veel voortreffelijke pijlen af, Prātipeya trachtende te stuiven. Geheel hetzelfde gebruik is welbekend uit het Nieuwjav. en 't Bataksch, waarvoor verwezen zij naar de spraakkunsten, waarin dit punt met de noodige uitvoerigheid behandeld is¹.

Aanm. 1. De imperatief op *i* wordt als passief opgevat, ten minste in gevallen als tinghali dental, en dgl. Een bepaald kenmerk van 't passief vertoont de vorm anders niet; zoodat uitdrukkingen als pañjingi! ga er in! lihati! zie! evengoed imperatieven van mañjingi, umañjingi, lumihati kunnen wezen, als bijv. laku, ga uws weegs! de bij lumaku behorende imperatief is. Als passief moet de vorm in elk geval dáar beschouwd worden, waar 't logisch voorwerp, grammatisch onderwerp, bepaald is. Zoo ook in 't Bataksch; bijv. Dairisch ajarajari aku asa kubētoh ta katēra pēmahan, beproef mij te onderrichten, opdat door mij geweten worde, hoedanig de wijze van doen is².

Aanm. 2. Opmerkelijk zijn de *i* bevattende werkwoorden (m)angde, (m)angdani, bewerken, teweegbrengen, in ordebrengen, van een verloren eenvoudigen stam d.a. Eigenaardig hiervan is, dat de ook als substantief en verder als prepositie gebruikt wordt, terwijl in naamw. vormen anders *i* door an vervangen wordt. Doch in een ouder tijdperk moeten er ook secundaire substantiefstammen met *i* gevormd zijn geweest. Dit mag men voor eerst afleiden uit het feit dat de imperatief op *i* uitgaat, immers de imperatief is vormelijk steeds een substantief. Ook is het duidelijk, wanneer men bijv.

¹ Zie o. a. Roorda, Jav. Gramm. § 141 (1ste dr., 1855); v. d. Tuuk, Tob. Spr. § 50. Aan gaande het gebruik van *i* en *an* in andere Maleisch-Polynesische talen vindt men 'teen en ander in mijn Fidjitaal (1886), bl. 67 vgg. [herdrukt in deze Serie, dl. IV, 1916, bl. 305 vgg.]

² V. d. Tuuk, op. cit. blz. 182.

Tagalog gawa, doen, maken, vergelijkt met Ojav. gawe, ouder gaway, gawai; MP. paka, maka met Mal. pakai, gebruiken, dat zulke secundaire met *i* gevormde stammen uit zeer ouden tijd dagtekenen.

(*Bijdragen*, 7, I, 1903.)

O. Het suffix akēn.

Dit suffix, dat in sommige talen als afzonderlijk voorzetsel bewaard is en dus in verbinding met een stamwoord werkwoorden vormt die met onze samengestelde werkwoorden te vergelijken zijn, drukt zekere betrekkingen uit, welke in onze taal worden uitgedrukt door «met», voorts door «tot, voor, ten behoeve van; aangaande, ten opzichte van, ten onderwerp hebbende». Wordt zulk een samengesteld wkw. verbonden met een voorvoegsel dat alleen bij een transitief begrip, althans oorspronkelijk, optreedt, dan krijgt zoo'n werkwoord de beteekenis van een causatief, welke beteekenis het behouden kan zelfs als het voorvoegsel wegvalt, bijv. in 't passief. Ter verduidelijking van 't gezegde mogen hier enige voorbeelden volgen.

Bij werkwoorden als «gaan, komen, loopen, vluchten, vliegen» en dgl. geeft akēn te kennen «met». Dus palaywakēn, wegvluchten met,¹ van palayu, vluchten; wörakēn, wegvliegen met, van wör, vliegen; tēmwakēn, samenkommen met, een ontmoeting hebben met, stuiten op, van tēmu, samenkomst.

Ligt in 't grondwoord het begrip van een handeling die men met behulp van zeker instrument of ander voorwerp verricht, ook dan duidt akēn een «met» aan. Bijv. panahakēn hrū, met een pijl schieten; pupuhakēn gadā, met een knots beuken; panggutukakēn, met iets gooien. Nu gaat een begrip als «schielen met» van zelf over in den zin van «gebruiken om te schieten»; «beuken met», in dat van «bezigen om te beuken». Bij woorden als «gooien, werpen» e. dgl. staat in onze taal het voorwerp waarmee de handeling geschiedt in den accusatief, doch in 't Ojav. in den instrumentalis; wij zeggen «ik w提醒 een steen», al kunnen wij ook zeggen «ik w提醒 met een steen»; in 't Ojav. is alleen deze laatste constructie gebruikelijk, terwijl als onmiddellijk voorwerp der handeling beschouwd wordt de persoon of zaak die men wil treffen; dus in plaats van «ik w提醒 een steen op hem», zegt men in 't Ojav. «ik w提醒 hem met een steen». In veel gevallen laat onze taal het gebruik van «met» niet toe, al wordt het voorwerp genoemd met behulp waarvan de handeling geschiedt; bijv. ayatakēn hrū, een pijl

¹ De Oudj. vormen geef ik in den imperatief, de Hollandsche vertaling in den infinitief. De zinnen waar de voorbeelden voorkomen en de plaatsen zullen in 't vervolg meegedeeld worden.

aanleggen, hoewel het instrumentaal-begrip duidelijk genoeg uitkomt, vooral als men vergelijkt mangayat cāpa, den boog spannende. Tihangakēn hrū, den pijl opleggen, zou men des noods kunnen vertalen «met den pijl voorzien», doch dit is eenigszins gedwongen. Hudanakēn puṣpa is «regenen met bloemen», hetgeen van zelf overgaat in den zin van «bloemen laten regenen, een regen van bloemen laten vallen»; terwijl hinudanan warāstra is «met voortreffelijke schichten beregend, met een regen van schichten overstelpet».

Uit een begrip als wehakēn, «als gift gebruiken, tot gift of gave doen dienen», terwijl a w e h, m a w e h beteekent «geven, afstaan», ontwikkelt zich dat van «als bewijs van mildheid of vroomheid schenken, weggeven»; bijv. amehakēn udakāñjali, «als offer voor den doode een handvol water plengende». Amēngyakēn laku is «den nacht gebruikende tot den tocht, den tocht 's nachts ondernemende».

Zeer gewoon is de beteekenis van «tot, voor, ten behoeve van», die in akēn opgesloten ligt. Bijv. astwakēn, «goedkeuring schenken tot, op; zegen geven op», en ook «gelukwenschen voor», van astu, het zij zoo! Iringakēn i, tot geleide zijn voor iemand, z. v. a. iemand vergezellen. Anuntunakēn, tot geleide zijnde voor iemand. Sumarathyakēn, hij trad op als wagenmenner voor —. Amrihakēn, zijn best doende ten behoeve van, zich bijverende voor —. Humerakēn, hij wachtte tot. Tanantyakēn, hij wachtte niet tot, wachtte niet af. Munagyakēn i haywa, hij uitte wenschen voor —. Angrahinakēn, den dag afwachtende, tot den morgen toe (wakende).

Meermalen beantwoordt akēn aan ons «omtrent, over, naar». Warahakēn, mededeeling doen omtrent iets, iets melden. Majarakēn, hij gaf inlichting omtrent iets. Tañakēn, vragen omtrent, naar iets. Anangisakēn, weenende over iets. Tan kasangçayākēna kan vertaald worden met «ten opzichte, dienaangaande mag niet gearzeld worden», maar ook «daarmee m. n. g. worden.»

Wanneer begrippen als «zeggen, bevelen, leeren, vermanen, zingen» en dgl. akēn aannemen, dan is het onmiddellijk voorwerp steeds datgene wat geuit wordt, terwijl de niet-samengestelde vorm tot onmiddellijk voorwerp een persoon heeft. Zoo heeft bijv. kumon (hij) beveelt, beval, in afwijking van ons taaleigen, maar in overeenstemming met het Latijn, tot voorwerp den persoon tot wien het bevel gericht wordt; dus Kṛṣṇa kumon Arjuna, *K. iussit Arjunam*¹; maar kumonakēn is «beveelt iets» of «verordent ten opzichte van», terwijl het onderwerp meestal de persoon is die het bevel

¹ Ook kumon ri is niet ongewoon, maar dit is te verklaren als een gevolg daarvan dat de accusatief vaak door den datief wordt uitgedrukt.

overbrengt, niet degene van wien 't bevel uitgaat. Is het eenvoudige *wkw.* intransitief, zoals *humatur*, maakt zijn opwachting, ook dan betekent de samenstelling *manghaturakēn*, «iets aanbiedende», *manghaturi*, «het hem aanbiedende», zoodat in den vorm met *i* het begrip ligt van *manghaturakēn* + het suffix *i* = *an*. *Winarah i* is «verwittigd van, onderwezen in»; *warahakēnta ri Pāñḍuputra*, «het worde door u medege-deeld aan de *Pāñdawa's*»; *winarahakēna*, het zal medegedeeld worden.

Dewijl *kumonakēn* betekent «geeft bevel tot», zoals bijv. *BY*, 2, 3, kan men het als een voorbeeld aanhalen dat in *akēn* 't begrip ligt van «tot»; zelfs waar 't onderwerp der handeling een bode of degene is die het bevel overbrengt, kan men de beteekenis beschouwen als een uitbreiding van de vorige; de hoofdzaak is, dat het onmiddellijk voorwerp een zaak is, en in zooverre nadert het de opvatting waarbij *akēn* wijst op het middel waarmee de handeling tot stand wordt gebracht.

Uit *tinañākēn*, «waaromtrent of waarnaar gevraagd wordt», blijkt hoe in bepaalde gevallen de begrippen «omtrent» en «naar» elkaar raken. Begrijpelijk is dus hoe *manudu hakēn* kan betekenen «wijzende naar, aanwijzende»; *angawuryakēn*, den rug toekeerende naar of ten opzichte van; *angharēpakēn*, de voorzijde toekeerende naar, vóór zich hebbende; *pīrēngwakēna*, worde geluisterd naar.

Verder worden met *akēn* tweeërlei soort van causatieven gevormd. De-zulke, waarbij *akēn* verbonden wordt met een naamwoord, vooral deelwoordachtige adjektieven, geven in 't algemeen te kennen: «maken dat iemand of iets ondergaat, in zekere gesteldheid komt». Bijv. *dinohakēn*, wordt verwijderd, van *doh*, afstand; *numanākēn*, (hij) verwoestte, van *nanā*, verwoest; *humilangakēn*, vernietigt, doet te niet, ruimt uit den weg, doet verdwijnen, van *hilang*, vernietigd, verdwenen, weg; *çumirñākēna*, hij zal verdelgen, van *çirñña*, verdelgd. Gewoonlijk beantwoorden aan deze en soortgelijke woorden in onze taal samenstellingen met *ver*¹.

Werkwoorden van deze soort zou men kunnen brengen tot de klasse van «*facere fieri*». Wordt *akēn* verbonden met werkwoordstammen, onverschillig of ze op zich zelf transitief of intransitief zijn, mits ze een handeling aanduiden, dan ontstaan causatieven in engeren zin. Bijv. *mangdēmakēn gaja*, de olifanten doende aanvallen², van *mangdēmak*, aanvallende; *angrapakēn açwa*, de paarden doen rennen, tot rennen aanzetten, van *krap*, wedren; *mamulihakēn*, doen terugkeeren tot den strijd, den strijd laten hervatten, van *pulih*, hervatting; *tan pangdadyakēna*,

¹ Behalve wanneer *ver* eene verandering aanduidt.

² Hierin ligt evenzeer 't begrip van «met de olifanten aanvallen».

het mag niet veroorzaken, doen ontstaan, van dadi, worden; *a mang-huri pakēn*, in leven doen blijven; maken dat (een geslacht) in stand blijft, en ook «doen herleven», van *pang huri p*, middel om te leven. Vormelijk zijn de stammen ook van deze causatieve naamwoorden, maar in verband met het suffix schijnen ze de waarde te hebben van eenvoudige werkwoorden.

Met eenig recht zou men werkwoorden als *mulihakēn* (passief *in ulihakēn*) «naar huis terugbrengen», eigenlijk «naar huis teruggaan met iemand», tot de klasse der causatieve kunnen brengen. Immers «iemand naar huis terugbrengen» komt feitelijk nagenoeg overeen met «maken dat iemand naar huis terugkeert», maar toch voelt men dat *mulihakēn* van *mulih* geen causatief in engeren zin is, zooals *mamulihakēn*, laten terugkeeren, den strijd doen hervatten, van *pulih*. Met *wörakēn*, wegvliegen met, en dgl. verbindt zich de voorstelling van «door weg te vliegen redden», maar dit wordt niet onmiddellijk door den vorm uitgedrukt. De moeielijkheid om de verschillende beteekenissen der werkwoorden op *akēn* te klassificeeren, moge als bewijs gelden voor den nauwen samenhang tus-schen die beteekenissen.

In sommige gevallen maakt het spraakgebruik tusschen 't eenvoudige werkwoord en 't samengestelde slechts een gering onderscheid. Bijv. *angiring* is «vergezellen, begeleiden», vooral ter staatsie; *angiringakēn* en *miringakēn* is «geleiden, een geleide vormen voor (iemand)». Van den stam *tinggal* komt o. a. (*m)atinggal*, verlaten, alleen laten, waarbij als verbaalsubstantief behoort *patinggal*, 't verlaten, weggaan van (*ri*, eene plaats); 't verscheiden, overlijden; 't achterwege blijven; doch *paningga*, verb. subst. van (*m)aningga*, is ook «'t verlaten (met opzet), vertrek, afscheid»; *tumingga* of *ri*, hij verliet (bijv. zijne vrouw); *tumingga* *lakēn* is «verlaten, aan zijn lot overlaten (van een wicht door de ouders); laten varen, afstand doen van»; doch ook «maken dat achterwege blijft».

Het verdient bijzonder opgemerkt te worden dat menig wkw. op *akēn* het prefix *pa* vertoont. Bijv. *sira ta pinata pākēn*, voor hem nu wordt *tapas* uitgeoefend, AW. 6, 4. Zoo ook *pinagawayakēn*, voor wien gemaakt (verordend) werd, Ādip. 153; waarvoor gemaakt was, z. v. a. voor-zien van: *lawang nikang guhā pinagawayakēn jantra cakra*, ald. 40. *Pinaguñépguñépakēn*, waarover veel gepraat werd, z. v. a. werd het onderwerp der gesprekken, AW. 15, 3. *Padamělakna*, worde-ten uitvoer gelegd, KO. *Pinarabyakēn*, totechtgenootegenomen AW. 28, 7. *Pinasotakēn*, op wien 't verlangen gericht is, naar wien verlangd wordt, z. v. a. beminde; *tēka sira sang pinasotakēn ing twas*, hij

kwam, de zielsbeminde, Smarad. f35; in 't Skr. zou men zeggen prārthita.

Deze vormen met voorvoegsel p a herinneren aan de Bataksche werkwoorden op k o n (spr. h o n) Tobasch, k e n Dairisch, en voorvoegsel p a. Bijv. p a p a n d e h o n , iemand tot werkman maken, laat zich vergelijken met p a r a b y a k ē n ; het verschil is dat in 't passief het achtervoegsel h o n wegvalt, wat in 't Ojav. niet geschiedt.¹ Behalve 't voorvoegsel p a vindt men ook soms p a n g ; bijv. p i n a n g r a k ē t a k ē n , voor wien een dans of pantomime uitgevoerd wordt, Ādip. 150. Ook deze vorm heeft zijn tegenhanger in 't Bataksch; bijv. h u - p a n g o l i h o n d j o l o r i y a r - n a m i o n , dat door mij deze onze spaansche matten ter kooping van een vrouw gebezigt worden; u n a n g a n g g o p a n d e k d e k k o n , laat het toch niet telkens naar beneden vallen; d i - p a m b u w a t k o n , door hem wordt ten behoeve van (dien persoon) genomen.¹ In p a n g u l i h o n , en andere met voorvoegsel p a n g , ligt een meervoudig begrip opgesloten, hetgeen natuurlijk is, omdat p a n g , in tegenstelling tot p a het kenmerk is van een imperfectief, dat van zelf overgaat in een duratief. Duidelijk is ook Oudj. p a n g r a k ē t a k ē n een imperfectief. Overigens blijkt dat het Bataksch bij de werkwoorden op h o n , enz. p a en p a n g vereischt, waar het Ojav. hetzelfde uitdrukt door a k ē n alleen, zonder voorvoegsel p a en p a n g . Ook het hedendaagsche Javaansch bezit werkwoorden op a k ē n , ake met voorvoegsels p a (actief m a), bijv. p a d a m ē l a k ē n , p a g a w e k a k e , doch een vaste regel voor dit spraakgebruik is nog niet gevonden.

De nu volgende voorbeelden strekken tot nadere toelichting van 't boven verhandelde. Lēbuh nikang pura kinonakēn bhūṣaṇan , er werd bevel gegeven dat het tournoiveld van den kraton zou versierd worden, BY. 2, 4; ajiñā Čri Mahārāja kumonakēn ikang wanwe Kudadu, 't bevel van Z. Maj. den Koning verordent het dorp Kudadu, KO. In a s t w a k ē n u j a r Mahāsurapati, de rede des grooten Asura-heerschers werd toegejuicht, AW. 20, 5 Sang hyang Surendra mastwakēn yañjayeng (d. i. jayā + ing) prang , de god Indra gaf zijn toestemming, hechtte zijn goedkeuring er aan, dat zij in den oorlog zouden overwinnen, BY. 9, 2; mastwākēn p ē j a h a Jayadratha , hechtte zijn zegel er aan, gaf zijn fiat er op, dat Jayadratha zou sneuvelen; a n g a s t w a k ē n ri , toestemming gevende tot, goedkeurende, Ādip. 17, a; kāla Drona 'n i n a s t w a k ē n , ten tijde dat Drona in zijn waardigheid bevestigd, ingezegend werd, BY. 13, 12; Ādip. 109. Munagyakēn i h a y w a sang prabhu , zij uitten zegenwenschen voor 't heil van den vorst, BY. 2, 2. Apṛgi 'n humīrakēn i ken-ya sāk ring h ē n u , haastig sleepten zij de rokken op die op weg afgezakt waren, 2, 10. Manuduhakēn ryy

¹ Zie V. d. Tuuk, Tobasche Spr., 2^e Stuk (1867), p. 129; 138; 177; 179.

unggwanā nira, zij wezen de plaatsen aan waar zij zouden zitten, 7, 2. Mintonakēn krama nira 'n tuhu Wiṣṇumūrtti, hij toonde hoe hij in waarheid een belichaming was van Wiṣṇu, 8, 1. Ngkālumrāng puṣpawarṣeng ghana sinawurakēn sang watēk Siddhasanggha, toen verspreidde zich een regen van bloemen in de wolken, gestrooid door de scharen van Siddha's, 9, 1. T-alap t-ulihakēn i kaḍatwanta, neem hem mede terug naar uw paleis, Adip. 81: in alap ikang rare, in ulihakēn ireng ācrama, hij nam den knaap met zich mede terug naar de kluizenarij, 21; 103. Ndak-wōraken kita, ik wil met u weg-vliegen, Ādip. 114; wōraken mami kita kabeh, ik zal met u allen wegvliegen¹, 115. Iñā nira yan palaywakēn (zóó te l. voor mala^o) i sang maṇik ning ahayu, haar Dueñā is het die met het juweel der schoonen gevlogen is, BK. 68. Tandwa yarpupuhakēn tekang gadā bhiṣaṇa, onmiddellijk beukte hij met zijn geduchte knots, 208. Binuñcangakēn gulūnika, met diens hals werd gegooid, BY. 18, 8; (het lijk) binuñcangakēn ing sukēt, werd in 't struikgewas wegge-worpen, Ādip. 64. Ginutukakēn čirah-nya ri Suyodhana, zijn ('s reuzen) hoofd werd Suyodhana toegesmeten, BY. 18, 7; manggutukakēn (het hoofd) i sang Korawapati, gooende naar den heerscher der Kaurawa's, 20, 9. Lāwan tang kanin ing kapan warasa de ni sēpah ira lanā jinampyakēn, en hoe zou de gewonde kunnen herstellen door 't kouwsel, dat aldoor als geneesmiddel aangewend (of: be-schouwd) werd? 44, 15. Angupakṣamākēn i saçila nira, zij vroegen vergiffenis voor hun gedrag, 23, 9. Sumarat(h)yakēna kāryya sang prabhū, om als helper op te treden voor de belangen van den Vorst, BK. 122. Amarahakēn datēng sang Asurendra, de komst van den Asura-vorst berichtende; eñjing sang nr̄paputra yarwarahakēn tang ipyan, 's morgens deelde de prins meê wat hij gedroomd had, 112. Tohjīwāmrihakēn risang Naraka, met levensgevaar deed hij zijn best voor Naraka, 217. Mājarakēn hananta, hij gaf inlichting omtrent uw verblijf, 53. Anggitakēn kūng ning oneng, den weedom der minnende tot onderwerp van een lied makende, in dicht brengende, 49. Tan-antyakēn sampuna ning warah sira, hij wachtte niet tot dat het bericht ten einde zou zijn, 210. Muçapakēn čabda pratijñānira, hij sprak de woorden van zijn gelofte uit, BY. 19, 23; angucapakēn wa-cana, eene rede uitsprekende, Sutas. 67, o., umuçapakēn tatwa Bhāṭāra mwang Bhāṭāri, hij sprak over (z. v. a. beschreef, legde uit) het ware wezen van Bhāṭāra en Bhāṭāri, Kosm.; tan ucapakēna, om niet te

¹ De passief-constructie wordt, waar ons taalgebruik het vereischt, door de actieve ver-vangen.

spreken van, Ādip. 26; 86. Humerakēn patya ni taṅghuluñ juga, zijn wacht slechts op mijn dood, BK. 108. Sirāngrahinakēn (zoo te l. voor sirār^o), hij wachtte den dag af, bleef wakker tot den morgen toe, 111. Anēmwakēn cora lumampah ing kulēm, in aanraking komende met, stuitende op, ontmoetende roovers die 's nachts rondloopen, 109. Anangisakēn lara ning mapasah, weenende over 't leed der gescheidenen, 71. Sang nṛpātmaja manolih amaspadakēn, de prins keek om, acht gevende, 70. Kadi megha manghudanakēn, pada nira yarwēhakēnnikang dāna, te vergelijken met een wolk die regen geeft was hij, bij 't schenken van zijn milde giften, Rām. 1, 5. Anghudanakēn warāstra, de voortreffelijke schichten als regen doen neerkomen, BY. 16, 2; manghudanakēn warṣajalada, de regenwolken lieten regen vallen, Ādip. 159. Anūtakēn i sarasa sang hyang Āgama, al wat in de heilige wet vervat is opvolgen (of: nakomen), doch ook anūtakēn manah-nya durwiweka, zijn onverstandigen geest volgende, BY. 52, 3; BK. 144. Hana pwekang cūḍāmani, ya tiku yogya srahakēna, daar is namelijk nog het kroonjuweel, dat behoort uitgeleverd (of: ter uitlevering aangeboden) te worden, BY. 51, 23, doch kasrah cūḍāmani, het kroonjuweel werd overgegeven, 51, 29. Tanwyarthān winalēsakēn (nl. sañjata nira), zonder falen wreekte hij zich (z. v. a. beantwoordde hij den aanval) met zijn wapen, 15, 17. Tumihangakēn ikang çarottama, hij legde zijn uitstekende pijl op (den boog), 13, 1. Angawuryyakēn kuṭa, den rug keerende naar de veste, met den rug staande n. d. v., van kawuri, 10, 5; vgl. Jav. mēngkērakēn. Amēngyakēn laku, den nacht gebruiken voor den tocht (of: gedurende den nacht den tocht doen, daarvoor den nacht bestemmen), BK. 210, doch sawang jēnu kanaka wiñengyakēn, gelijk goudgeel smeersel dat men een nacht over heeft laten staan, BY. 13, 1. Tēhēr anawēngyakēn, turung atanghi, hij sliep voort den geheelen nacht door, en werd nog niet wakker, van sawēngi, BK. 22. Hēnēngakēna kamantyan sang Kṛṣṇa'n sēdēng iniwō, laten we voor een poos zwijgen over Kṛṣṇa (al. laten we een poos K. laten rusten), terwijl hij onthaald werd, BY. 4, 4; hēnēngakēna ng kathā sakarēng, laten wij een poos het verhaal laten rusten, Ādip. 29; 84; yan hēnēngakēna sapolah ing hulun, indien men mij stilletjes laat begaan bij al wat ik doe, Sutas. 66, b; zoo ook anghēnēngakēn i kakanta, uw ouderen broeder (geliefde) stilletjes laten begaan, BK. 54; vgl. 't KBWdb. i. v. hēnēng. Ulah nṛpati Korawēçwara'n ahōm pirēngwākēna, verneem (eig. luister er naar, hoor toe) hoe de vorst der Kaurawa's raad hield, 10, 1. Asēmu Kāla krodhāṅgēntyakēna jagat, hij leek als Kāla in toorn aan de wereld een einde willende maken, 12, 11.

Iki nging antaka sinamayākēn Paçupati, dit slechts is als voorwaarde (== oorzaak) gesteld voor (mijn) dood, 36, 17. Tanwun tikāku jumayākēna ri prabhu-ŋku, het kan niet missen of ik zal mijnen heer de overwinning verschaffen, 35, 12. Pijṛ kangēn de ning humilangakēna ng çatru, uitsluitend er op bedacht om den vijand te vernietigen, 36, 10. Matangnya sira pintakāsihana kēdwakēna tangisana prihēn tēmēn, daarom smeek hem, beweeg hem door drang er toe, bezweer hem met tranen opdat hij trouw zij, 36, 4. Motus ri Nakula marā-ŋkā mratyakṣakēna phala nirāwāk, hij zond een bode naar Nakula om er heen te gaan en de vrucht van wat hij zeide te toonen (eig. duidelijk te maken), 36, 2. Anggŷākēn lampah ing syandana, hij (Karṇa) verhaastte de vaart van zijn karos, 27, 9. Angunyakēn stawa, loftuitingen doende klinken, 23, 9. Lunghāng kāla gumanti tang Kaliyuga mralayākēn i samūhaning jagat, na verloop van tijd volgt de Kaliyuga die de gansche wereld doet ondergaan, 52, 3. Angdadyākēna pagēha ning jiwa ri kita, (dat) zal maken dat u het leven verzekerd zal zijn, 51, 24; ta pintakāsih tarisang kawindra, lara-ŋku dadyākēna gitabhāśa, verzoek toch vriendelijk den dichtervorst dat mijn hartzeer 't onderwerp vorme van een treurzang, 44, 4. Tañjrih mangkin umangsö manglēpasakēn çarawara kadi warṣa yantibā, onvervaard rukte hij al voorwaarts, uitstekende pijlen afschietende als een neervallenden regen, BY. 13, 26; mangkin krodhā Yudhiṣṭhirānglēpasakēn çarawara, al toorniger schoot Yudhiṣṭhira uitstekende pijlen af; nimitta nira gadgadānglēpasakēn wuwus ahalari pañca Pāñdawa, daarom stiet hij (eig. liet hij los) met bewogen stem leelijke woorden tegen de vijf Pāñdawa's uit, 49, 4; lēpasakēn! schiet (het wapen) af! Ādip. 39; ngkā Čri-Kṛṣṇa kumonri Dharmasuta pustaka'lēpasakēna, toen beval Kṛṣṇa aan Yudhiṣṭhira het (wapen) Pustaka af te schieten (letterlijk: dat afgeschoten zou worden), 42, 5. Yekā hrū nira mahāçakti 'nlēpasakēn, toen werd zijn machtige pijl afgeschoten, BK. 201; (cakra) linēpasakēn ira, de discus werd door hem afgeschoten (geslingerd), 28. Čri Jayakatetyeng sakeng Glanglang, sākṣat parāngmukha (zóó te l.) 'n lumampahakēn kṛtālpāswakāra, Z. Maj. Jayakatong van Geling-geling, die als een vijand lage dingen verrichtte in strijd met zijn plicht, KO.¹ Mahyun humariṣṭākna Čri-Kṛtanagara 'n hanerikang nāgare Tumapēl, van zins Z. Maj. Kṛtanagara, die in 't rijk van Tumapēl was, in 't ongeluk te storten (van Skr. arīṣṭa, ongeluk, als adj ectief

¹ In de Pararaton, ed. Brandes (1896), p. 78; en verg. p. 82.

opgevat), ald.; Çrī Dharmmasūnūmiringakēn i sirānunggang
ing mattahasti, Z. H. Yudhiṣṭhira vormde haar geleide rijdende op
een bronstigen olifant, BY. 9, 9. Sa hongkārānglākēn kusuma,
met het uiten van (de heilige lettergreep) ṥṁ! bloemen uitstrooiende, 20,
5. Kunang Bhāṭāra Guru tūmulusakēn aga we rāṇu, en Bhāṭāra Guru ging voort met vijvers te maken, Kosm.; tulusakēna tang
prang adbhuṭa, moge de vervaarlijke oorlog ten einde toe voortgezet,
tot een goed einde gebracht worden, BY. 23, 18; tulusakēna tikung
prih, ga voort met dien uwen ijver (ernstig streven), AW. 69; manulu-
sakēna, om te bestendigen, Adip. 86. Sakweh ning panah indrajāla
kinēnāken ira, allerlei tooverwapens werden door hem gebruikt om
doel te treffen, d. i. werden aangewend, BY. 42, 7. Kembang wija ni-
wedya lot ḏinawuhakēn irāngalpika, bloemen en korrels als
offerhande werden zonder ophouden door hen neergestrooid, terwijl zij
vrome hulde bewezen, 22, 7. Ngkāneng waṇḍira yan kinaryyakēn
Kurupati ri pakon irātuta, daar bij den Waringin, liet de Kuru-vorst
hem (Bhīṣma) liggen, toen deze hem vermaande vrede te sluiten (met de
Pāṇḍawa's), 13, 11. Nāhan teki nimitta ning hulun angaryya-
kēn risang arūm, dit nu was de reden waarom ik de aanminnige ver-
liet, BY. 44.

Uit enige der hier aangehaalde voorbeelden kan men zien, hoe werkwoorden op akēn, schoon ze transitief zijn, zoo als duidelijk blijkt uit het passief, toch gevuld kunnen worden door een voorzetsel dat den datief aanduidt. De reden hiervan is dat in de taal de neiging bestaat een accusatief te vervangen door een datief. Trouwens ook in andere talen komt hetzelfde voor, o. a. in 't Spaansch, Hindustānī, Gruzisch, al is 't gebruik beperkt tot bepaalde gevallen. Ook in onze taal vertoont zich hetzelfde verschijnsel, doch in zeer geringe mate, namelijk bij de voornaamwoorden *hem*, *haar*, *hun* of *hen*, alle eigenlijk datieven.

Aanm. Met Ojav. akēn komt in vorm en beteekenis overeen in Krama akēn der hedendaagsche taal, als ook de kortere vorm kēn in gedichten; voorts kön in 't Sund., kon Lampongsch, Dairisch-Bataksch kēn, Tobasch kon (spr. hon), Maleisch kan. In de meeste talen van den Indischen Archipel ontbreekt de formatie met akēn, enz. en wordt dezelfde functie vervuld hetzij door voorvoegsel *i*, gelijk in de Filippijnsche en zich daarbij aansluitende talen; of wel door 't achtervoegsel *ang*, zoals in 't Makassarsch en Balisch. Aangezien in de meeste talen der Stille Zuidzee de suffixen aka(n) en aki of ake, en in 't Nufoorsch epēn (uit akēn), in hoofdzaak dezelfde beteekenis hebben als akēn, kön, enz., moet men aannemen dat dezelfde formatie reeds in de grondtaal bestaan heeft. Dat akēn, kan

en aki, ake eigenlijk synonieme partikels zijn en 't Njav. Ngoko ake beantwoordt aan 't aki, ake der talen van de Stille Zuidzee, vindt men elders aangetoond, alsook dat het Ngadju-Dajaksch dëngan (= Mal.) bezigt met in veel gevallen dezelfde functie¹. Ten opzichte van 't Ngoko ake, Lampongsch ki, mag hiér echter niet verzwegen worden dat volgens de meening van wijlen Dr. van der Tuuk, 't aanhechtsel ake vroeger niet bestaan kan hebben, omdat de uitgang van den conjunctief akēna, ēna is²; doch een overgang van akēn in ake is volstrekt in strijd met alle regelen van klankontwikkeling. Ware ake de Krama-vorm, dan zou men nog kunnen denken aan een willekeurige, opzettelijke verandering, maar ake is juist de Ngoko-vorm. Dit gevoegd bij 't feit dat in zooveel verwante talen a kan en aki, ake of de kortere vormen er van als synoniemen optreden, leidt tot de slotsom dat de meening van V. d. Tuuk onaannemelijk is. Veeleer mag men onderstellen dat ake oudtijds slechts gewestelijk voorkwam — het is trouwens nog niet algemeen, want in 't Bantamsch Javaansch is alleen akēn in gebruik —, en dat het later ingang heeft gevonden in het heerschende dialekt, hetwelk den grondslag vormt van 't Oudjavaansch, doch het is niet bij machte geweest den conjunctiefvorm van 't heerschend dialect te verdringen, hoezeer deze een eigenaardige, schoon verklaarbare verkorting in bepaalde gevallen ondergaan heeft.

D. Wijzen en tijden van 't werkwoord.

Men kan in 't Ojav. drie Wijzen onderscheiden: Indicatief, Conjunctief en Imperatief, actief en passief. Een Infinitief bezit de taal niet; wel heeft ze verbaal-substantieven, bijv. paturu, wijze van slapen, 'tslapen; patingga, 't verscheiden, overleden zijn; paningga, verlating, afscheidneming, e. dgl.; en deze verbaalsubstantieven moeten in onze taal menigmaal met den zgn. onafhankelijken infinitief vertaald worden, maar deze laatste is geheel en al een substantief, wordt verbogen en regeert denzelfden naamval als 't substantief, zoodat het niet bij 't werkwoord behoort. Oorspronkelijk is zelfs onze werkwoordelijke afhankelijke infinitief een substantief en wel een verbogen substantief. Onze afhankelijke infinitief wordt in 't Ojav. vervangen door den conjunctief, evenals bijv. ook in 't Nieuw Grieksch.

Van de Tijden is op te merken dat er geen vormelijk onderscheid gemaakt wordt tusschen tegenwoordig en eenvoudig verleden, behalve dat de vorm met voorvoegsel ka een toestand aanduidt ten gevolge van een voorafgaande genoemde handeling en in zooverre iets verledens te kennen

¹ Zie mijn Fidji-taal (1886), blz. 84 vgg. [herdrukt in deze Serie, dl. IV, 1916, blz. 825 vgg.]

² K. B. Wdb. I (1897), 188.

geeft. Als men in 't oog houdt dat de Ojav. werkwoordsvormen te vergelijken zijn met onze deelwoorden, dan zal men 't gemis van een onderscheid tusschen tegenwoordig en eenvoudig verleden niets vreemds vinden, want in ons tegenwoordig deelwoord ontbreekt het onderscheid evenzeer; bijv. «dit ziende ging hij weg» is «toen hij zag ging hij weg.» Met het onderscheid tusschen tegenwoordig en eenvoudig verleden, verwarré men niet dat van perfectief en imperfectief, welk onderscheid in 't Ojav. wel wordt uitgedrukt, zooals men gezien heeft. Dit is een verschil van handelingswijze, niet van tijd.

Eene imperfectieve handeling welke in 't verleden verplaatst wordt, hetgeen wij plegen uit te drukken door den Volmaakt-Verleden Tijd of het Plusquamperfectum, kan in Ojay. aangeduid worden door een imperfectief voorafgegaan door huwus, sāmpun, tēlas, hēnti, waarin 't begrip ligt van «afgedaan, bereids, reeds», doch meestal is de beteekenis dezer woorden nog zóó duidelijk dat men ze niet onverteerd kan laten, terwijl ze in 't Nieuwjav. hun zelfstandigheid verloren hebben. Bijv. tu capa Kurūnātha, mijil ri yawa, sāmpun açoca mabhūṣaṇa, laten wij spreken van den vorst der Kuru's, hij trad naar buiten, na zich gewasschen en uitgedost te hebben, BY. 4, 8. Ikāng ambēk yan sāmpun amagēh anūt ring brata tapa, wanneer de geest al (of: eenmaal) standvastig de zelfkastijding nakomt, AW. 57. Milwa mati lūd ramangku sāmpun hilang, om in den dood mijn vader te volgen die reeds gestorven is, BY. 50, 19. Tan warṇanānē sira huwus tēka ring swawęcma, we zullen niet beschrijven (wat hij deed), toen hij reeds tehuis gekomen was (nadat hij tehuis gekomen was). Tēlas apagēh gēlar nira, zijn slagorde was reeds (reeds volledig) vastgesteld, 25, 6. Apan iki milwa ri sang tēlas paratra, want zij zou nu den reeds overledene volgen, 14, 5. Wwang sānak hēnti kāprēm, mijn broeder is reeds gesneuveld, 50, 19.¹ Intusschen blijkt uit dit laatste voorbeeld, dat men in onze taal volstaan zou kunnen met «den overledene», zonder «reeds». En zoo ook menigmaal elders; bijv. wanneer aan 't einde van een document gezegd wordt «tēlas si-nurāt», dan is dit eenvoudig te vertalen met «geschreven», maar altijd ligt daarin de beteekenis dat iets tengevolge van een opzettelijke handeling «af», «voltooid» is.

Het Futurum en de Conditionalis worden steeds duidelijk van den tegenwoordigen en verleden Tijd onderscheiden, en wel door den vorm die ook voor den Conjunction dient. Ook in ettelijke Indogermaansche talen wordt het Futurum door een Conjunction uitgedrukt.

¹ Identisch methēnti is Fidji oti, Eromanga oti, Mota, enz. ti, dat dezelfde functie heeft.

Over den Imperatief is reeds bij de behandeling der wkw. vormen met voor- en achtervoegsels 't noodige gezegd¹. De vetatief wordt uitgedrukt door haywa, zeldzamer door haja, gevolgd door den imperfectiefvorm van den indicatief-actief. Haja schijnt grover dan haywa; het is, zooals bekend, het thans gebruikelijk woord in Ngoko, en is overoud, want het komt overeen met het Malagasi a z a, dat dezelfde functie heeft.

¹ Vgl. ook «Eenige imperatief-vormen van het Oudjavaansch» in deze Bijdragen 5, IV (1889), 10—48. [Zie den herdruk hierachter in 't Appendix, sub I.]

[Het vervolg en slot van dit deel der Spraakkunst bleef ongeschreven; met name de behandeling van de Bijwoorden (zie p. 166 noot 1; en verg. p. 205 onderaan), de Telwoorden, de Voegwoorden, de Voorzetels, de Naamwoorden (zelfstandige en bijvoeglijke), en de Woordvorming (zie o. a. p. 216 middenin). *Noot van 1918.*]

HOOFDSTUK IV.

SYNTAXIS.

(*Bijdragen 7. V. 1906.*)

A. Over 't gebruik van *n* en *an* als bestanddeelen van een volzin.

In 't Kawi-Balineesch Woordenboek (I, 511) drukt V. d. Tuuk zich omtrent defunctie van *n*, I 20, aldus uit: «vóóre een stamw. of de in 't passief optredende vorm, een substantief en 't vaakst vóór een actief-verbaal substantief, in pl. v. d. neusklank, die 't actief kenschetst». De hier gegeven omschrijving is juist, voor zoover ze gaat, maar niet volledig, in zooverre geen gewag wordt gemaakt van een onderscheid dat het spraakgebruik maakt tusschen de constructies met of zonder *n*.

Als voorbeeld geeft het Wdb. o. a.: (*hana ta*) rare némang sikiñ-pangidérakén cakra. Dit is toch niet eenvoudig «zes knapen draaien een rad», of «zes raddrainende (zonder klem) knapen», maar, naar ons spraakgebruik: daar waren «zés knapen, die een rad draaiden», waarbij 't voorzindeel met stemverheffing, klem en een korte rust na «knapen» wordt uitgesproken, en het volgende iets lager, maar toch met zeker nadruk.

Ditzelfde is ook van toepassing op gevallen waarin *n* niet gevuld wordt door een stamwoord, een substantief, enz., als in 't Wdb. vermeld, maar door afgeleide actiefvormen. Bijv. *hana' n angidung*, *hana' n amet jamur*, sommigen zongen een lied, sommigen (anderen) zochten kampernoeljes; B. K. 35. *Hana-n* is eig. «er waren, die». Doch men vindt ook: *hana' n gaganañamārgga*, *hana' n padāti*, er waren er, die door de lucht, er waren er, die te voet gingen, A. W. 21, 9; aangehaald in 't KBWdb. I, 19, waar men voorbeelden vindt van *hana' n-hana' n*, nu eens — dan weér (anders gezegd: soms-soms); bijv. *hana' n awās*, *hana' n samar*, nu eens zichtbaar, dan weér onmerkbaar, Sum. 1, 13; *hana' n* herhaald is: «nu hier, dan daar», vertaling van Skr. *tatra tatra*. Ofschoon *n* oorspronkelijk niet bij *hana* behoort, maar bij 't volgende woord, is aan te nemen dat door 't veelvuldige van de constructie, *n* enclitisch bij *hana* is getrokken.

Een voorbeeld dat *n* gevuld wordt door een stamvorm, of wat op hetzelfde neerkomt, door den vorm die ook in 't passief optreedt, levert: sa-

mangkana lawasa-nya'n hiđëpa lara ghātaka, zoo lang moge het duren dat hij doodspijn ondervinde, K.O.I. Lawasnya kan opgevat worden als «de duur er van», maar ook als «de duur van hem». Dat *n* ook vóór een vorm met infix *u m* kan staan, blijkt uit: kepwan ri de-nya'n tumama mareng dalém, verlegen hoe zij 't moesten aanleggen om in 't paleis binnen te komen, BK. 51. De-nya leeft in 't Njav. voort als denya = ēnggene, doch verkeerdelijk opgevat als bestaande uit *d en en* den genitief van 't vnv.

Waarom in een van de voorgaande voorbeelden *a met*,¹ in een ander *tumama* gebruikt is, laat zich gereedelijk verklaren, daar in 'teerste geval een imperfectief, in het tweede een perfectief op zijn plaats is. Doch waarom *hiđepa*, en niet *ang hiđep*? Zoover ik heb kunnen nagaan, vordert het spraakgebruik den stamvorm, die tevens als passiefvorm optreedt, wanneer een als bepaald gedacht object genoemd of bedoeld wordt. Zeer gewoon zijn de uitdrukkingen *nton*, *ṇḍēngō*, «bij 't zien, bij 't hooren» (of: bij 't gezien, bij 't gehoord worden), als vertaling van Skr. *dṛṣṭvā*, *çrutvā*, doch met een bepaald object, uitgedrukt of gedacht; *nton* dus z.v.a. «het, hem, haar, enz. ziende».

Tot de in 't KBWdb. aangehaalde voorbeelden behoort: mangkana ta l̄wir ni panah bhagawān Bhīṣma an tumanēm ing l̄emah ri tēlasnya-n alap hurip ḥikang dyah Çweta, op zulk een wijze plantte zich (drong) de schicht van Bhīṣma in den grond, na 't leven van jonker Çweta genomen te hebben, Bhīṣmap. Ri tēlasnya, na afloop er van, daarna; ri tēlasnya-n, nadat. Hier wordt dus door *n* de overgang bewerkt van een demonstratief begrip in een relatief. Evenzoo is bijv. *a pa*, wat? waarom? *a pa n*, omdat, dewijl, want (oorspronkelijk een relatief, gelijk ook in 't Fransch *car*). Door 't veelvuldig voorkomen van deze verbinding is *a pa* tot één woord geworden. Dat evenwel de *n* oorspronkelijk niet bij *a pa*, maar bij 't volgende zinbestanddeel behoort, blijkt bijv. uit *a pa tan*, omdat niet. Hetzelfde is op te merken bij *o n*, «indien», dat uit *o + n* is samengegroeid, want «indien nu» is *o pwan*. Natuurlijk behoort de *n* evenmin oorspronkelijk bij *tan* en *pwan* als bij *a pa*. *Tan* is geheel en al één woord geworden; toch bestaat het uit de eenvoudige ontkenningspartikel *ta*, wel bekend ook uit de verwante talen, en *n*.² Waarom nu is *n* regelmatig met dit *ta* om zoo te zeggen samengegroeid? Naar het mij toeschijnt, om reden er op het bij de ontkenning behorende woord eenige nadruk valt. Bijv. *tanyogya*, ongepast; *tātan h̄emās*, *pinakadon mamiyan parangke*, geen goud, is het doel van mijne komst hierheen

¹ Door een schrijffout stond hier: *ang layang*. (*Noot van 1918*.)

² Daar *n* ook een verkort vnv. β ps. enk. is, laat zich niet altoos onderscheiden welke *n* bedoeld is.

(== dat ik hier kom), Rām. 2, 37. In tapwan, «niet nu, nog niet», e. dgl. verbindingen, staat *n* na het tweede woordje, niet na ta.

Al kan men in 't algemeen zeggen dat *n* dient om ook nadruk op 't volgende woord of zindeel te leggen, omtrent den oorsprong er van is daarmede niets gezegd.

Het bovenaangehaalde voorbeeld uit Bhīṣmap. geeft aanleiding tot een andere opmerking. Wij vonden daar *ri tēlasnya-n alap hurip nikang*, dus het gezegde van den bijzin, waarvan 't logisch, ofschoon niet grammatisch onderwerp in den hoofdzin *panah bh.Bh* is, in stamvorm. Daarentegen leest men elders: *ri huwusnya-n amangan anginum yathāsuka*, nadat hij naar hartelust gegeten en gedronken had, Hariw. Vermits *ri tēlasnya-n* en *ri huwusnya-n* synoniem zijn, kan men vragen, waarom op de ééne plaats de stam, op de andere de imperfectieve actiefvorm voorkomt. M. i. doet zich hier bij *alap* hetzelfde geval voor als bij *hidēpa* van zooeven; het heeft een bepaald object bij zich, terwijl dit bij *amangan anginum* ontbreekt. Of nu *hidēpa*, *alap* hier, als passief en 't in elk geval logisch object als grammatisch subject van den bijzin moet opgevat worden, is moeilijk uit te maken, al is het niet twijfelachtig dat *alap* op zich-zelf een passieve beteekenis kan hebben.

In 't Njav. zal men voor *ri huwusnyan*, *ri sampunyan*, zeggen *sawuse*, *sasampunipun*, en dit met een volgend gezegde, bijv. *mangan*, verbinden zonder eenig element, dataan *n* beantwoordt. Daarentegen zal een door *n* ingeleid zinsdeel vervangen worden door een substantief-constructie, wanneer een feit, in onze taal vervat in een werkwoordelijk gezegde in verband met een nadere bepaling, waarop nadruk valt, wordt gekleed in den vorm van een substantief (of de omschrijving hiervan), hetwelk dan als onderwerp optreedt, terwijl de nadere bepaling gezegde wordt¹. De vraag of wij niet tweeërlei *n* moeten aannemen, zal later een voorwerp van onderzoek uitmaken.

Uit *lwir ni panah Bh. an tumanēm ing lēmah* blijkt, dat het feitelijke onderwerp van *tumanēm* overgebracht is naar 't voorzindeel, en verbonden als genitief met *lwir*. Evenzoo in *karaṇa nira n-ahōmhōm mwang D.*, de reden, dat hij (eig. de reden van hem dat hij) met D. raadpleegde, BY. 4, 5; *nāhan hetu nira n-wijil prihatin*, dat (eig. zoo) was de oorzaak, dat zij bedroefd naar buiten kwam. Smar; *karaṇa nira n-wijil okēr*, dat was de reden, dat zij ontroerd naar buiten kwam, ald.; *nāhan hetu nireki cīghra n-umijil*, dat was de reden (van haar in deze omstandigheden), dat zij weldra naar buiten kwam, Sutas. Eñjing *kāla nira n-lumampah sadulur*, de ochtend was de tijd, dat zij met

¹ Vgl. Roorda, Jav. Gr. (1855), §§ 221, vg.; 474; 505; 517.

haar gezellen op weg toog; wij zouden zeggen: 's morgens vróég, toog zij op weg, Smar. Waarom wordt hier de afgeleide vorm l u m a m p a h, gelijk in 't voorgaande voorbeeld u m i j i l gebezigd, terwijl op de twee vorige plaatsen de stamvorm w i j i l staat, alsook in a n t u m a n ē m? Voor zoover ik heb kunnen nagaan, is de regel deze, dat de stamvorm gebruikt wordt wanneer een bepaling volgt waarop nadruk valt; doch een afgeleide vorm, als een bepaling (die bij omzetting in een naamwoordelijke constructie, gezegde zou worden) waarop nadruk valt, voorafgaat. Een duidelijk voorbeeld is: matang yan kita 'n-těkā usēn, opdat gij gáuw zoudt komen. Ádip; hier valt nadruk op usēn; evenzoo zal het de bedoeling zijn van den schrijver om op prihatin en o k ē r hierboven nadruk te leggen.

In overeenkomstige gevallen wordt een 1ste of 2de pers., wanneer die het feitelijk onderwerp is, natuurlijk ook als genitief met h e t u, k a r a ḥ a, en dgl. verbonden. Dus h e t u n i n g w a n g m a p a n g g u h, de reden dat ik een samenkomst (met U) heb, Rām. 19, 30. Al ontbreekt hier n, de plaatsing van 't eigenlijke onderwerp is dezelfde; k a r a ḥ a n t a t a n ē m u s u k e m ē n e, (het) zal de oorzaak zijn dat gij hier (op aarde) geluk deelachtig wordt, ald. Doch ook nāhan h e t u n y a k - a m w i t, dat is de reden er van dat ik afscheid neem, 31. In i k a n a m a t a n g n y a t a n k a t ē m u d e n t a, dat is de reden dat hij niet door u aangetroffen is geworden, Rām. 5, 84, blijkt niet of met m a t a n g n y a t a 'n bedoeld is «de reden er van, dat hij niet» of «de reden van hem, dat niet»; zonder ontkenning zou het heeten: m a t a n g n y a 'n k a t ē m u. Duidelijk «er van» is n y a wederom in y a m a t a n g n y a k - o j a r h i t a, dit is de reden dat ik goeden raad geef, 24, 37; en m a t a n g n y a t a g - l a n g g h a n a, de reden dat ik niet weerstreef (of: overtred), 3, 12. K(g) en t zijn verkorte voornaamwoordsvormen, die in een afhankelijk zinsdeel op zich zelf reeds «dat ik» en «dat gij» betekenen kunnen, of althans zoo te vertalen zijn. In overeenkomstige gevallen zal dus n, waar het met «dat hij (zij, het)» te vertalen is, oock een verkort voornaamwoord wezen. Uitvoeriger zal dit punt behandeld worden in een afzonderlijk hoofdstuk over de verkorte voornaamwoordsvormen en hun gebruik.

Hier moet alleen de aandacht gevestigd worden op het feit dat in k a r a ḥ a n t a t a n ē m u hierboven at vervangen zou kunnen worden door t. De verhouding van dit at tot t is dezelfde, althans oogenschijnlijk, als die van an tot n. In 't voorbeeld l w i r n i p a n a h B h ī s m a a n t u m a n ē m is a n blijkbaar gelijkwaardig met n. Hoe is nu de a in a t en a n te verklaren?

Wat a n betreft is op te merken, dat a n de beteekenissen in zich vereenigt van «dat, terwijl, wat aangaat»; het is synoniem met y a n en Njav. y e n. Bijv. by a k t a n, «blijkbaar dat, zeker dat». De verbinding van by a k t a en a n is zóó innig, dat men het vertalen kan met «zekerlijk». Naast by a k-

tān komt in dezelfde beteekenis meermalen voor byakta n, uit byakta + n. Is in dit geval n slechts een zwakkere vorm van a n, gelijk bijv. ook 't lidwoord ng van ang, of is in a n n vervat? Dat n duidelijk de beteekenis van «dat» als voegwoord van een declaratieven bijzin heeft, is onloocheinbaar, wegens een voorbeeld als: pājarnya 'n bubar ing kuṭa, hij berichtte dat de veste verwoest was, BY. 50, 10; een ander voorbeeld in KBW. I, 511: ri y Ayodhyā tan warah n-alah musuh; van een verkort voornaamwoord 3^e ps. kan hier kwalijk sprake zijn. Evenmin in: ikā so-pānangku n-1ē pasa muliheng Rudrabhawana, dat is de trap voor mij om verlost te worden (van mijn verlossing uit het ondermaansche) en te komen in Rudra's verblijf, BY. 36, 17; n kan geen vnuw. zijn van denzelfden persoon, naast dat van den 1sten ps. ku¹. Een ander voorbeeld is tija b hā-gya ko'n kapanggih, het treft gelukkig dat ik u ontmoet heb, 15, 38. Het onderwerp van 't passief kapanggih is hier naar 't voorzindeel overgebracht, maar staat niet in den genitief, omdat het niet afhangt van tija b hā-gya.

An wordt meermalen gebruikt voor een woord om dit meer nadruk te geven; bijv. mangkana, zoo; anmangkana, zōō, dùs; vgl. Jav. yen mēngkono. In deze functie laat het zich gevoegelijk vergelijken met Sundaneesch nja; bijv. radjana sugih, nja adil, de koning was rijk, (en) rechtvaardig; di sanggut ku oraj nu gēde, nja matih, zij worden gebeten door slangen die groot, vúrig zijn; di kubur teh nja poek, nja njéri, in 't graf is het duister, (en) pijnlijk. Ook in gevallen wanneer nja volgens Coolsma² geplaatst wordt »vóór het werkwoord of gezegde, dat een bepaling bij zich heeft« is het met Oudj. a n, n te vergelijken; bijv. ti mana nja asup, van wáár? zijt gij binnengekomen; gōs bantu, nja nēnēda ka Gusti nu mahasuci, help mij bidden (= terwijl ik bid; of: bij mijn bidden) tot den hoogheiligen Heer, In al deze voorbeelden en nog andere, die Coolsma aanhaalt, wordt hetgeen de Sundanees aanduidt door voorvoeging van nja door ons uitgedrukt met behulp van den klemtoon; vóór nja hoort men in de Sundaneesche manier van spreken een korte pauze, evenals in onze eigene. Ook komt nja «te staan vóór aanwijzingswoorden, als iyō, eta, kiyō en kitu, zoo het namelijk noodig is daarop klem te leggen»; vgl. an mangkana boven vermeld, hoewel vóór voornaamwoorden 't Oudj. dan ya bezigt; dat dit ya ook gebruikt wordt in gevallen waar 't Sund. nja heeft, zal later ter sprake komen.³

¹ Wel zou men het kunnen opvatten als betrekkl. vnuw. „die“. Doch die en dat vallen in een taal, die geen geslachtsonderscheid kent, samen.

² Sund. Wdb. (1884), i. v.

³ Zie hierachter p. 288. (Noot van 1918).

Nja is niet hetzelfde woord als an, *n*, maar gelijkwaardig daarmee en heeft dezelfde syntactische betekenis. De volgende voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Yekān (of yekā'n; dit is niet te zien, dewijl yekā op een langen klinker uitgaat) krodha 'n tēdun ring lēmah, toen, daalde hij, toornig, af op den grond, BY. 17, 1. Op hetzelfde zou neerkomen: «in zijn toorn»; in elk geval valt hier nadruk op krodha, evenzeer als op «daalde af», terwijl «toen» met stemverheffing en met een pauze er achter wordt uitgesproken. Yekā walēsku ri lēkasmu 'n amāñ canāsring, dit is het waarmede ik betaald zet de handelwijze van u die herhaaldelijk bedrog pleegdet (of: uwe veelvuldige bedriegelijke handelwijze), 48, 61. Het spreekt van zelf dat *n* hier geen verkorte vorm van den 3^{den} ps. kan wezen. Evenmin in: patyangkwa (dat ik zou omkomen) sādhyamu 'n aveh lēpaseng alas göng, was uw oogmerk met mij in 't groote woud te doen verdwalen (of: terwijl gij mij deedt — of: die mij deedt — verdwalen); ald. Wēkasmu 'n ahurip, 't einde van uw leven (letterlijk: 't einde van u dat gij — of: die — leeft), BY. st. 208; volgens den regel staat het feitelijk onderwerp van ahurip als gen. in 't voorzindeel. Ndi 'n ngwang tan guywa denta 'n pangucap, hōé zou ik niet lachen over hetgeen gij zegt, 28, 3. Evenmin als hier kan *n* terugstaan op een 3^{den} ps. in: dhīra 'n lēkas ira, moedig was hun gedrag (moedig gedroegen zij zich), 29, 7.

Hier schijnt *n* overbodig, dewijl lēkas ira in plaats kan treden van *n* lēkas; want de substantiefconstructie, in 't Nieuwjav. de eenig gebruikelijke in overeenkomstige gevallen, is niet onbekend in de oudere taal. Door 't gebruik van *n* wordt echter de nadruk verhoogd en tevens bewerkt dat na dhīra een pauze volgt. Evenzoo in: n dan wyartha 'n kadi tēmpuh ing bañu tibeng wungkal, doch vruchtelos (zonder uitwerking), als het neerkomen van water vallende op een steen, 19, 25. An is zoo gebruikt in: kunang yathānya 'n saphalān patingkwari, taman samangke ya dēlāha ring jēmah, en dewijl het voegzaam is, dat ik sterf, zusje, moet het nu maar niet tot later uitgesteld worden, Rām. 21, 47. De substantiefvorm wordt hier vereischt, omdat het in 't nazindeel geplaatste onderwerp van 't gezegde saphala niet is «ik», maar patingku; an kan hier kwalijk een andere bedoeling hebben dan *n* in de twee voorgaande voorbeelden. Yathā in den zin van «dewijl, daar» is niet vreemd aan 't Skr. Het is van zelf reeds een betrekkelijk voegwoord, en zoo desniettegenstaande het in 't Oudjav. noodig wordt geacht, het door *n* te laten volgen, dan is het m. i. omdat in onze taal en 't Skr. het gezegde in een relatiefzin den klemtoon krijgt, en 't Oudjav. dit middel niet bezittende, den nadruk op andere wijze aanduidt. Daarom wordt het ontleende yadi, «indien», ook met *n* geconstrueerd, zoodat het yadin wordt; zoo ook yatanya 'n, «op-

dat», terwijl 't Skr. *yatah*, waaraan *yata* ontleend is, op zich zelf reeds met den optatief «opdat» beteekent. Bijv. *yatanyan kāmī muliheng māreng pīṭloka*, opdat wij in de wereld der voorvaderen mogen komen, *Ādip.*; *yatanyan awēlasāmbēknya*, opdat hij medelijden hebbé in zijn gemoed; *yatanyān hilanga nikang cāpa*, opdat de vloek eindige, 8. Of schoon hilang hier een substantief is, neemt het toch het conjunctief-suffix aan; *kunēng yatanyan upācamā ta tangguhi*, vermaan hem dan (waarschuw hem) opdat hij bedare (d. i. aflate van zijn gewelddadigheden), *Rām.* 13, 8.

Yadi-'n en yady-an, indien, als, zijn volkommen gelijkwaardig, en worden dus door elkander gebezigd. Bijv. *syapa māsiha len yadin taya dyah*, wie anders zal mij genegen zijn indien gij, vrouwe, er niet meer zijt; *Rām.* 21, 12; *aparan gunā ning ratu, yadin pamuharā wirodhā*, wat zal de verdienste eens konings zijn, indien hij strijd gaat verwekken, 3, 29; *yadyan kitāmējahaneng Kurunātha bhangga*, indien gij den weerbarstigen Kuru-vorst zult dooden, *BY.* 8, 6. De ontkenning is *yadi ta'n: gunanta aparan gunanya yadi tan gunā ning ratu*, waartoe zouden uwe deugden dienen, indien ze niet de deugden zijn eens konings? *Rām.* 3, 46; zoo ook 72. Niet verschillend van *yadin* en *yadyan* is *yadiyan*; bijv. *yadiyan tuhu mātya lingta mangke*, indien het werkelijk uwe bedoeeling is nu te sterven, 21, 13. Hieruit volgt dat *a* en *n* in beteekenis = *yan* zijn. *Yadyapin* is «ofschoon, al ook»; zie voorbeelden in Juynboll's Glossarium (1902) op 't *Rām*. Niet verschillend van *yadyapin* is *yadyapi yan*; bijv. *yadyapi yan tēkā ng musuh*, al moge de vijand komen, *Rām.* 4, 44. De ontkennende vorm van *yan* is *ya tan*, niet te verwarringen met het boven behandelde *yata'*.

Boven (p. 262) hadden wij een voorbeeld *nāhan hetu nireki cīghra'n umijil*; zonder merkbaar verschil is: *nāhan marmma nirān ulih*, dat was de reden, dat hij terugkeerde (anders uitgedrukt: van zijn terugkeer; of: om die reden keerde hij terug), *BY.* 13, 11; *cīghrān tumēdūn, flūks* (of: dra) daalde hij af, st. 198; *cīghrān sahur*, flūks antwoordde hij, st. 79; *cīghrān lumampah*, flūks toog hij op weg, st. 74.

Meermalen is het uiterlijk niet te zien of *n* dan wel *a* gebruikt is; bijv. *ngkān* (of *ngkā'n*) *tinghal sira ri nghulun*, toen wierp hij een blik op mij, *BY.* st. 104. Hier is *tinghal*, ofschoon het een stamform is, toch als werkwoord te beschouwen omdat het gevuld wordt door den nominatief *sira*; en tevens als bedrijvend, dewijl het een intransitief begrip is, dat, alleen in verbinding met volgend *i* transitieve beteekenis krijgt. Zoo ook in: *ngkāling nirānting hali Dāruka*, zoo sprak hij bij 't zien van *Dāruka*, *BY.* st. 74.

Een volzin als deze: h ē n ē n g a k ē n a b h a tā rī Cailaputri 'n kaworan (Smar.), kunnen wij vertalen met: «laten wij niet verder spreken over de godin Ç., die zwanger geworden was», of «over de zwangerschap der godin Ç.».

Alupa sīrān tibā, hij verloor 't bewustzijn (bezwijmde) en viel, BK. 79. Hier laat zich an niet wel met «terwijl, wanneer» weergeven, het dient slechts, gelijk Sund. nja, om zekeren nadruk te leggen op het volgende woord. Evenzoo kan men vertalen mūrcchān tibā ring lēma h, BY. 11, 9. In twa sira 'n tēñuh, zijn hart was kapot, BK. 43, wordt door n aangeduid dat op het gezegde zekere nadruk valt. Kunang sang Bhṛgu 'n winehan Pulomī, en Bhṛgu kreeg Pulomī (tot vrouw), Ādip. Men spreekt dezen zin in 't Hollandsch uit met stemverheffing van 't eerste gedeelte, 't onderwerp (Bhṛgu), en op lager toon maar met klem «kreeg Pulomī». Stond er Bhṛgu win. P. (zonder n), dan zouden wij onderwerp en gezegde op gelijke toonhoogte uitspreken.

Eenige moeielijkheid baren constructies als de volgende: nā ling nirang Kurupati 'n pangucap ri Kṛṣṇa, BY. 3, 5. Des noods zou men kunnen vertalen: «zoo waren de woorden van den Kuru-vorst (zoo zeide de K.), terwijl hij tot Kṛṣṇa sprak», maar natuurlijker zou klinken: «zoo waren de woorden die de Kuru-vorst tot Kṛṣṇa sprak». Misschien is de volgende verklaring aannemelijk: 'n pangucap is logisch = pangucap nira, waarbij in gedachte ling als object behoort. Stellen wij eens, dat pangucap nira vervangen wordt door een omschrijving, en vergelijken wij in 't Nieuwjav. bijv. een zin als oleh mu tuku ngendi met lapak anyar, olehmu tuku wingi,¹ dan begrijpen wij, dat een verbaalsubstantief in een bepaald geval in plaats kan treden van een passiefsubstantief op an (Roorda's objectief denominatief).

Zulk een geval doet zich voor, wanneer het logisch object der handeling als grammatisch onderwerp voorafgaat; lakune in 't Nieuwj. voorbeeld, ling nira in BY. Meermalen, het is niet te ontkennen, vindt men een andere constructie: bijv. Nāhan mangkana ling sang Sahasrapadmāwarah i sang Ruru, zoo waren de woorden van Sahasrapadma,² een vermaning richtende tot Ruru, Ādip. 23; nā ling mahārṣi mojar, zoo sprak de grote Rṣi zeggende, Rām. 1, 51. Hier kan men nooit vertalen: «de woorden die (hij) sprak»; men moet aannemen dat het hier niet de bedoeling is van den spreker om eenigen nadruk op de bijstelling te laten vallen.

Op dezelfde wijze als boven bij 'n pangucap zou ik willen verklaren

¹ Roorda, Jav. Gr. (1855), § 474.

² Vermoedelijk moet er gelezen worden sahasrapad mawarah, want er is wel een eigennaam Sahasrapad bekend, maar niet Sahasrapadma. Doch dit doet hier niets ter zake, want mawarah en awarah zijn van gelijke beteekenis.

dezen volzin: *Ka di wangsiting anginte strīratnāñ hañangakēna*, als ware het 't signaal voor iemand die op de loer ligt om een schoone vrouw te schaken, BY. 4, 14. Het feitelijk onderwerp is als genitief, *ing anginte*, naar 't voorzindeel overgebracht, gelijk gewoonlijk; *strīratna* is het object van *anginte*; *an hañangakēn* is feitelijk = bij 't geschaakt worden; het conjunctief-suffix duidt aan het doel; het behoort onmiddellijk bij *strīratna*, evenals boven 'n *panguap* bij *Kurupati*. Wel is waar is vormelijk *hañangakēna* een passief, dus letterlijk «wijl, of die, geschaakt zal worden», doch logisch blijft *strīratna* het object van schaking, en tevens grammatisch object van *anginte*; de *agens* *anginte* is 't logisch onderwerp van de voorgenomen handeling des schakers.

Volgt op *n* of *a* een conjunctief, dan krijgt het natuurlijk de beteekenis van ons «dat» = «opdat», of van onzen infinitief met «om te». Bijv. *angēnēbēnēb raras-hati nirāñ kamēnangāngucapa*, hij trachtte zijn aandoening te bedwingen, om te kunnen spreken, BK. 69.

Na verschillende gevallen waarin de constructie met *n* en *a* gebruikelijk is, behandeld en naar beste weten verklaard te hebben, laat ik nog een reeks van andere voorbeelden volgen, waarbij gelegenheid zal bestaan voor opmerkingen van verschillenden aard.

Luh ni strīning ari n-pējah, de tranen van de vrouwen der vijanden die gesneuveld waren, Smar. *Iti mangkana de nira 'n paçabda*, zoo zeide hij; Hariw. *De nira* is zoowel «zijn doen» als «zijn werk, zijn daad». In de eerste opvatting is *de nira* 'n p. z. v. a. «zijn zeggen»; in de tweede z. v. a. «hetgeen hij zeide». Ook hieruit blijkt hoe de omschrijving van een verbaal substantief die van 't zgn. passief denominatief raakt.

Naast elkaar vindt men voorbeelden als de volgende: *ngkā Çwetāñ umasō masēng hit i pējah ni çūra kālih*, toen rukte Çweta voorwaarts, vertoord over den dood der beide helden; *çighrāñ tandang amāh-gunung*, snel viel hij aan als een bergstroom, BY. 11, 1. In den eersten zin valt in onze taal na Çweta een korte rust en een hogere toon; in *çighrāñ tandang* zou *çighra* gezegde worden, wanneer *tan-dang* door een substantief werd vervangen. Tusschen *ngkāñ mangsō Kurunātha*, toen was het, dat de Kuru-vorst voorwaarts rukte, 11, 5; *yekāñ angsō sang J.*, en *yekāngsō nira sang Jayadratha*, BY. 13, 26, vermag ik geen wezenlijk onderscheid te ontdekken, al is het laatste een substantief-constructie, de voorlaatste niet. *Çighra'ñ datēng nrpati Kṛṣṇa rikang kadatwan*, weldra kwam K. aan in 't paleis, 3, 19. *Don ira 'n lari mare nrpa Hastina*, het doel van zijn gang naar den vorst van Hastina, 2, 3.

Ngkāñ panggih āçrama nira, daar was het dat zij zijn kluizenarij

vond, Smar. Dewijl zijn kluizenarij een bepaald iets is, staat *p a n g g i h* in den vorm die in 't passief optreedt, en vermits geen agens genoemd of door een vnv. aangeduid wordt, zal men het woord ook als grammatisch passief moeten beschouwen, zoodat de letterlijke vertaling is: «daar was het dat zijn kluizenarij gevonden werd».

Rumuhun kawës girigirin tēkap i halis nira'n sēdēng cala, eerst bedeedsd en eenigszins bang doordat haar wenkbrauw zich juist bewoog, Smar. Ook hier is *halis* 't onderwerp van 't bewegen, overgebracht naar 't voorafgaande zinsdeel en verbonden met *tēkap*; letterlijk is *tēkap i halis nira*: door (voor) haar wenkbrauw, n—*cala*, zich bewegende, die zich bewoog.

Hana sira wiku sangkeng swargga, wēngi'n parangke, er is een priester uit den hemel, die van nacht hierheen gekomen is, Hariw. Wij zouden eenvoudiger zeggen: «van nacht is er een priester uit den hemel hierheen gekomen»; door de plaatsing van de bepaling «van nacht» voorop valt genoeg nadruk op de omstandigheid dat de komst van nacht heeft plaats gehad.

Āpan mamukti wiṣa rakwa'n asiddhakāryya, want men (of: hij) nuttigt vergif, heet het (z. v. a. het is welbekend), wanneer men (of: die) zijn taak niet volbracht heeft (en toch van de gastvrijheid gebruik maakt), BY. 3, 5. Tu capa haji Wirāṭān kāryyāçān angisi wēka, laten wij spreken over vorst Wirāṭa, die (of: terwijl hij) achterbleef, treurig, zijn zoon beweenende, 12, 1. Baribin manah nira'n inambulan nikang kala rākṣasī, in verwarring was haar geest, als zij door de reuzinnen overstelppt werd, Rām. 8, 108.

Tanwandhyā'n matikārwa, het miste niet dat beiden sneuvelden, BY. 19, 24. Tandwa'n (v.l. tandwān) mati, onmiddellijk sneuvelde hij, 23. Meestal staat na een nominatief of accusatief *a n*, na een genitief *n*, na bijwoorden *a n*, doch een volstrekt doorgaande regel is dit niet. Sēdēng ira'n umulih mareng kuṭa, op het pasdathij naar de veste terugkeerde, 21, 1. Wuwus niki'n amalaku toya, de woorden van hen die om water vroegen, 23, 3. Wētisira'n gilap kadi kilat, haar bén schittert als de bliksem, 37, 3. Yanimittangku'n wulat ring langit, dat is de reden, dat ik naar 't luchtruim kijk, 19, 1. Kāla Droṇa'n inastwakēn, ten tijde dat Droṇa ingezegend werd, 13, 12; Droṇa is als genitief bedoeld; bij eigennamen en titels blijft het voorzetsel van den genitief dikwijs achterwege. Guhā padanya'a'n umangang, dat waarmede het te vergelijken is terwijl het den mond opent, is een spelonk; anders gezegd: bij 't openen van den mond lijkt het een spelonk, BK. 222, Lāghawa'n pada silih-tujah, met behendigheid staken zij naar malkander,

BY. 31, 10. Wēdi'n kantuna, uit vrees van achter te zullen blijven. Saka wēdi nirān kahibékana toya ikang pari, uit vrees dat de rijst overstroomd zou worden, Ādip.

Aharēp tuminghala risang narendrāṇ datēng, begeerig om den vorst te zienwanneer hij kwam (of: bij zijn komst), BY. 2, 7. Sang Çwetān dinunung nira'n pamanah ing diwyāstra, op Çweta richtte hij zijn doel, terwijl hij op hem schoot met het hemelsche wapen; anders gezegd: Ç. was het mikpunt van zijn schieten, 11, 4. Ya kāraṇa nirān paçabāra ri narāryya K., dat was de reden, dat (waarom) hij tot K. sprak. Rikā sang Kṛṣṇān tinghal ing awangawang n-ton ṛṣigaṇa, toen was het dat Kṛṣṇa naar 't luchtruim blikte, en de Ṛṣi-scharen zag. Byatīta'n mangkat, nadat zij vertrokken waren, 36, 2. Ndi'n Çalya tan tulusa sihnyari H., hóé zou Çalya niet bestendig zijn in zijn genegenheid jegens H.? 35, 9; vgl. met ndi'n de constructie bij vraagende bijwoorden als mana, nairaha gevolgd door nja in 't Sundaneesch. Niṣṭānya'n patēngah, tikan grawi sirēm, ofschoon ze reeds in 't zenith stond, lichtte de zon niet, 42, 9. Akweh manggala sang kṛtārtha'n umulih ring amarabhawana, veel waren de gunstige voorkeekens, dat de zalig overledene ten hemel gevaren was, ald. Ring apāku'n tanlēgā ring hurip, met welk doel zou ik, vreugdeloos, in 't leven blijven? 50, 19; hier staat de nominatief aku, want het woord is niet afhankelijk van ring apa. Ri kēdō nira'n lumihate çawa nrpati, bij haar vasten wil om 't lijk des vorsten te zien, 44, 7. Pinanah ring gulū'n kalēnggah, hij werd in den nek geschoten, dat hij achterover zeeg (of: «en zeeg achterover», met nadruk, 31, 25).

Ngkān pojär Karṇa, toen sprak Karṇa, 28, 4. Rikān lumpat mahārśing lēmah, tóén sprong de grote Ṛṣi op den grond, 11, 7; lumpat kan opgevat worden als substantief, want met mahārṣi kan even goed een genitief als een nominatief bedoeld wezen. Duidelijk den genitief van den agens vindt men in: rāmyān pangdyus ira kuda, genoegelijk (rustig) liet hij de paarden baden, 15, 28. Daarentegen den nominatief in: ndah yekān pangucap sirang Drupadaputrisang Hidimbī, doch toen zeide Drupada's dochter tot Hidimbī, 19, 17. In een zin als yekān pada tumēduṇ sakeng ratha, alsdan stegen beiden af van hun wagen, 15, 39, kan er van een genitief geen sprake wezen. Staat het feitelijk onderwerp, hetzij van een passief of van een intransitief in 't nazindeel, dan is licht te verklaren waarom bedoeld onderwerp door den genitief wordt uitgedrukt. Bijv. pājarnya'n bubar ing kuṭa, hij berichtte, dat de vestevorwoest was; tūt mārggān (v.l. mārgga'n) laraping kunang-kunang, langs den geheelen weg, flikkerden de vuur-

vliegen, BY. 50, 2. Waarom echter *pangdyusira* zoo even, naast *panguapsira*? M.i. omdat *rāmya* het gezegde is, waarbij als onderwerp de handeling *pangdyus*, niet de persoon, behoort. Het verbaalsubstantief, anders genoemd onafhankelijke infinitief, is een tweeslachtig rededeel, deels van werkwoordelijken, deels van naamwoordelijken aard. Met het werkwoord heeft het gemeen dat het 't voorwerp der handeling in den accusatief regeert; met het naamwoord, dat de agens, degene van wien de handeling uitgaat, in den genitief (*genitivus subjectivus*) staat. In *pangdyusira* duidt *ira* als gen. subj. wel is waar den agens, 't onderwerp van de handeling *pangdyus* aan, maar niet 't onderwerp van 't gezegde *rāmya*. Daarentegen is in *yekān pangucapsirang Drupadaputri* deze niet enkel de agens, maar ook 't onderwerp van het in 'n *pangucap* vervatte gezegde van den volzin.

In een zin als *yekān pamawan Suputri*, dat was de plaats waar de Prinses heengebracht werd, BK. 74, spreekt het van zelf dat *Suputri* als genitief bedoeld is.

In *dina ng Rukmarathān pējah magulingan*, Rukmaratha sneuveld jammerlijk, neerrollende, BY. 11, 3, is *dīna* bijwoord, 'n *pējah*, gezegde; het heet niet *pējah* zonder *n*, omdat het in de bedoeling ligt te doen uitkomen, hoe hij sneuveld. Wij drukken zulks uit door den klemtoon. *Yekān kadang mitra ngaranya*, dat heet een verwante, een vriend, BK. 116. *Yekān umundang*, die was het, die riep, 74. *Wruh ring cęṣṭā Tilottamān mijil*, Tilottamā merkte (of: begreep) de beweging, en kwam naar buiten (met klemtoon), 58. *Wuwus nikang sakhi 'n kapūhan*, de vriendinnen, in hun droefheid, zeiden, 61. *Lingga 'n prasamatumandang*, zij zeiden, terwijl zij gezamenlijk aanvielen, 60. *Hetu nira 'n amet langö*, de reden, dat hij vermaak zoekt.

Een eigenaardige wijze van uitdrukking is *mēne 'n winētēngakēn*, *mēne 'n wijil*, dadelijk nadat (het kind) in den moederschoot werd opgenomen, werd het geboren, Ādip. 21. In onze taal zou men den zin kunnen weergeven met: «zóó ontvangen, zóó geboren»; vgl. een uitdrukking als «zoo gewonnen, zoo geronnen». Doch er blijft nog een verklaring te zoeken van 't feit dat in den voorzin op *n* volgt een werkwoordsvorm, terwijl in den nazin de stamvorm *wijil* gebezigd wordt. Als ik het wel begrijp is *mēne 'n winētēngakēn* eig. «zoodra als het in den moederschoot opgenomen werd»; men stelt zich dus een handeling voor die verricht wordt; *wijil* duidt op een plotselinge verschijning. In ons «zoo gewonnen, zoo geronnen» worden beide deelwoorden met nadruk uitgesproken, maar 't eerste met slepend accent, het tweede kortaf met stootaccent.

Tēkwañ caturbhaja sirān triçirah trinetra, hij werd vier-

armig, en drie-hoofdig, drie-oogig, BY. 8, 2. Dit stemt volkomen overeen met Sund. volzinnen als: wa dā h gē dē nja al u s, een vat groot en sierlijk; radjana sugih nja adil, de koning was rijk, en rechtvaardig; oraj nu gē dē nja matih, slangen die groot, en giftig waren.

Irikān sirālabuh apuy, toen, stortte zij zich in 't vuur, BK. 43. Lunghā sāng wānarendrār-watirung, irang-irang Kumbhakarṇān wirūpa, de Apenvorst verwijderde zich, den neus medenemende, tot groote schaamte van Kumbhakarṇā, dat hij misvormd was, Rām. 22, 89. Merang mūrān wirūpa, beschaamd ijde hij weg, misvormd zijnde; ald. Niyatān katēmwa sira dēwī Jānakī, zékerlijk zou hij Jānakī aantreffen; eig. het was zeker, dat J. zou aangetroffen (gevonden) worden, 8, 99. Aparānta prayojana maharāja Janamejaya an magawe yajñā sarppa? wat is dan het doel van Koning Janamejaya, dat hij een slangenooffer aanricht? Ādip. Samāntara tēkeng tēgal Kuru narāryya Kṛṣṇān laku, inmiddels kwam K. op zijn tocht in Kurukṣetra, BY. 2, 1. In Nieuwj. zou men zeggen laku ne, in plaats van an laku.

Gumēsōng ikang rākṣasa an warāharūpa, de reus, die de gedaaante van een ever had aangenomen (of: in éver-gedaante) verbrandde, Adip. 20. An warāharūpa zou men in onze taal ook kunnen weergeven met «als ever». Meermalen is an vóór een substantief met «als» te vertalen; bijv. an panggorawa, als eereblijk, BK. 282.

Dharmmān paritrāṇa rikang daridra, het is een plicht, de armen te beschermen, BK. 117. In 't Skr. zou men zich aldus uitdrukken: dharmo, yad daridraparitrāṇam. Rikang vervangt hier, gelijk zoo dikwijls, den accusatief. Er is reeds vroeger opgemerkt dat het verbaal-substantief het object in den accusatief bij zich heeft, en in zoover werkwoord is, maar 't subject in den genitief, als zijnde een substantief. Wordt an paritrāṇa, gelijk ook Skr. yatparitrāṇam, in onze taal overgebracht, dan kan 't relatief behouden blijven in den vorm van 't voegwoord «dat», doch 't substantief moet vervangen worden door een werkwoord; dus «dat men beschermt».

Sirang prabhu Suyodhanān muruda sep, het was te laat voor vorst S. om te wijken, BY. 48, 1. Lēnglēng twas irān paninghal i layar dhwaja kumēlab, zij was verrukt in haar hart, terwijl zij de wapperende vlaggen voor zeilen aanzag, 44, 1.

Tan wyartha 'n pangēne, niet te vergeefs, daar het ráakte (wij zouden zeggen: raakte niet mis), BK. 221. Cēb ngör twas ira narapati 'n dēngö sapawarah, geheel vermurwd was 't gemoed van den vorst bij 't hooren van wat gemeld werd, 79. Sāmpunya 'n panginum ni-

kang bala, nadat de troepen gedronken hadden (of, beter: na afloop van 't drinkgelag der troepen), 163; sāmpunya is «na afloop er van»; nya slaat dus niet op bala; panginum is substantief, met het feitelijk onderwerp der handeling in den genit. subj. achter zich. Logisch zou sāmpun ni panginum nikang bala op hetzelfde neerkomen, doch dan zou op «'t drinkgelag der troepen» niet genoeg nadruk vallen.

Irikān padāwṛg ikanang wwan'g, toen kwamen de menschen alle evenzeer in beroering, BK. 155. Hier staat het onderwerp in den nominatief voorafgegaan door awṛg. Het verbaalsubstantief zou hier in geen geval kunnen staan, omdat het niet met padā geconstrueerd kan worden.

Yekān (of yekā'n) tikān (of tikā'n) sūngakēnanta, dat is het-gene, dat door u moet geschenken worden, Sutas. Zoowel op tika als op sūngakēna rust nadruk.

A pet bhāwān pojār, hij sprak innémend, BY. 48, 3; in de hedendaagsche taal zou men kunnen zeggen ēnggone mojar. Sukhāmbēk i sang munindra an pangrēngō rikamahārdhhika sang su-putri, verheugd was de groote Wijze in zijn geest, bij 't hooren van de hoogedelheid der Prinses, Sutas. Vgl. in een boven aangehaalde plaats: twas ira narapati'ñ dēngō sapawarah; het verschil tusschen dēngō' en pangrēngō zal wel hierin bestaan dat het eerste perfectief, 't laatste imperfectief is. Duidelijk perfectief is an ton in: āmbēk Čri-Paramēgwāri paramatuṣṭān ton narendrātmaja, de Oppervorstin was uiterst verheugd in haar geest bij 't zien van den koningszoon (d. i. toen zij hem in 't oog kreeg), ald.; in 't Skr. overgezet is (a)nton: dr̥ṣṭvā. Sa-phalānanaknirata sang Wibhiṣāṇa, zij was waardig het kind (de dochter) te zijn van W., Rām. 8, 140. Kāraṇanika kita'n ādidewatā, de oorzaak er van zijt gij, die de eerste der godheden zijt (of: als eerste der g.), BK. 225. Wiphala'n kasangga, vruchtelos, daar het opgevangen werd, 223. Ngaran irān ulih i paramayajña de haji, (zoo) heette zij als zijnde verkregen door (of: daar zij een product was van) allervoortreffelijkste offers door den vorst, 46. Huwus katonsang Asurādhī-pān lumurug, men zag reeds den vorst der Asura's ten strijde uitrukken (anders uitgedrukt: den v. der A., dat hij (of: die) t.s. uitrukte), AW. 18, 2. Merang minggēka, kociwāmbēk irayan kālanya'n unggw ingwuri, zij (de twee in voorgaande strofe genoemde goden) schaamden zich om 't hoofd om te wenden, (en) meenden te derven, zoolang zij (de nimfen) zich achter hen bevonden, 1, 8; yan kālanya'n² is eigenlijk:

¹ Dēngō is de oude vorm van rēngō; de oorspronkelijke d heeft zich dikwijls gehandhaafd na een nasaal; vgl. NJav. piñḍo, e. dgl.

² In den gedrukten tekst is ya d een drukfout.

«wanneer het de tijd was dat». Naast *yan kāla* vindt men *yan i kāla*; bijv. *kadi wintang yan i kāla ning tilēm*, gelijk sterren bij nachttijd (eig. wanneer het de nachttijd is), BK. 213.

An garbbheçwara nātha ring Kahuripan, wihaga nira' n amānuṣādbhuta, terwijl onze Heer en Vorst (Hayam Wuruk) nog ongeboren (eig.: nog foetus) was te Kahuripan, waren er voortekens dat hij een wonderbaar bovenmenschelijk wezen was, Nāgarakṛtagama 1, 4. *An garbbha* zou men ook kunnen vertalen met «als fōetus», indien 't onderwerp van den nazin hetzelfde ware. *Wihaga nira* is letterlijk natuurlijk «voortekens van hem»; ook hier is naar den gewonen regel het eigenlijke onderwerp van 't gezegde uit het nazindeel naar voren gebracht.

Er komen, zoowel in dichtmaat als in proza, niet zelden plaatsen voor, waar de constructie met *n*, *an* niet wordt aangetroffen, terwijl men die misschien verwachten zou. Bijv. Rām. 2, 51: *Sitā, sēdēngnya mētu ngūni, laras dulurnya*, Sitā was, indertijd toen zij geboren werd, vergezeld van een boog. Een sterk sprekend voorbeeld is in KO. II: *mangkana lawasnyāmukti sangcāra*, zoo lang duurt het dat hij wereldsch leed smaakt, terwijl in KO. I, gelijk te verwachten, staat: *mangkana lawasanya'nt muakan sāngsāra*, zoo lang moge (of: zal) het duren, dat hij wereldsch leed ondervinde. Regelmatig heeft deze Oorkonde ook: *samangkana lawasa-nya'n hidēpa lara ghātaka*, welk voorbeeld reeds boven werd aangehaald. Wat den volzin *Sitā, sēdēngnya mētu* enz. betreft, zou men kunnen zeggen dat *n* hier achterwege blijft, omdat er geen bijzondere nadruk op *mētu* valt; inderdaad zal men bij 't lezen van den tusschenzin achter «*Sitā was*» bespeuren, dat «geboren werd» zonder eenigen klem wordt uitgesproken. Dezelfde verklaring is toepasselijk op deze verbinding van twee zinnen: *kāla nira' n mahas māmetstrī, sēdēng mahārāja* (genitief) *Janamejaya hanar mastri*, de tijd dat hij rondzwierf een vrouw zoekende, was toen Koning Janamejaya pas getrouwde was, Ādip. Men behoeft deze zinnen slechts achter elkaar te lezen om te gevoelen dat op den eersten wel nadruk valt, op den tweeden niet. Ook zal men wel niet kunnen ontkennen, dat het in menig geval van de willekeur des sprekers afhangt, of hij al dan niet iets met nadruk wil doen uitkomen.

In dezelfde functie als *an*, *n* is ook *yan* gebruikelijk. Om dit nader aan te tonen laat ik een aantal voorbeelden volgen.

B. Voorbeelden van 't gebruik van *yan* als gelijkwaardig met *an*, *n*.

Kasukan yan ton guru nira, hij werd met vreugde vervuld bij 't zien van zijn leermeester (of: was verheugd zijn meester te zien), BY. 46, 9. Het is duidelijk dat *yan ton* noch in constructie, noch in beteekenis ver-

schilt van an ton, nton. I tĕlas nira yan panĕmbah, nadat hij zijn sĕmbah gemaakt had, 3, 6; dit is hetzelfde als nira'n panĕmbah. Mangigĕl yan ton Wirātāmaja, hij danste bij 't zien (Skr. drṣṭvā) van Wirāta's zoon, 11, 9; vergelijk: W. mapulih nton bhraṣṭa ning swātmaja, W. keerde ten strijde terug bij 't zien van 't neérstorten zijns zoons, 11, 10. Ngkāneng waṇḍīra yan kināryyakēn i sang Kuru-pati, bij den vijgeboom was het dat hij door den Kuru-vorst achtergelaten werd, 13, 1. Irika yan katon guṇa Janārddana, toen was het dat de kracht van Janārddana bleek (toén, bleek de k. v. J.). Hier staat de afgelide passiefvorm katon, niet de stam ton, omdat geen agens genoemd of anderszins uit het voorgaande op te maken is; dat de dichter even goed irikān katon, had kunnen zeggen, zoo de versmaat het toeliet, behoeft geten betoog.

Ri rĕs nika kasepa yan lumihate halintang nira, uit vrees van te laat te komen om hem te zien voorbijkomen, 2, 10. Kṣaṇa yan paratra, hij was dádelijk dōd, 45, 9. Nāhan ling nira yan pana-hanaha, zoo sprak hij, daar hij bange vermoedens koesterde, BK. 101. Hyang Rawi manda yan kĕñar, de zon scheen flauw (de zon was flauw bij 't schijnen), 108. Nāhan hetu nghulun yan patangguh, dat is de reden dat ik afraad (de reden van mijn verbod). Agyāgyāgyā yan tumurun, zeer haastig daalde hij neder, 171; vgl.: Sang Karṇa cīghrān tumēḍun ratha. Kāraṇanya yan patanghi, de oorzaak dat hij wakker werd, 61; denzelfden zin zou hebben: kāraṇanya 'n patanghi. Tulungaku yan kakingkingan, help mij, die in droefenis verkeer (of: terwijl ik i. d. v.), BY. 71. Ngkāta rānak-haji yan pa-panggih, daar dan was het, dat de prins met haar samenkwam, 74. Sāmpunirān marāryyan, arahup ta yan laku muwah, nadat zij een poos rust gehouden hadden, wieschen zij zich, en begaven zich weder op wég, BK. 90. Ya hetu nira yan patakwani narendra risahana nikang sakendriyan, dat was de reden, dat zij den vorst vroeg naar alles wat er in den ganschen Indra-hemel was, Sutas. Samayanta yan wijila teki, het is tijd, dat gjij nu uitgaat, Hariw. Yan tinghal kadi polahing kumuda, op het gezicht, zag het er uit als een witte lotus, Sutas. Instede van de constructie yan tinghal zou men in hedendaagsch Javaansch zeggen yen dipun tingali of ook dĕlĕnge. Rikān kagyat yan prāpta Nakula, toen werd hij verrast, dat Nakula gekomen was (of: door de komst van Nakula), BY, 36, 10. Bhaṭāra Guru tuṣṭa harṣaja tumon nganak yajaya, Bhaṭāra Guru was verheugd en blij, ziende dat zijn zoon overwinnaar was, Smar. Hier is 't onderwerp van jaya overgebracht naar 't voorzindeel, als accusatief afhangende van tumon.

Nāhan ling nika yan pamarṇṇana ri rūpa nira, zoo waren zijn woorden (zoo sprak hij), terwijl hij Diens voorkomen beschreef (of: ter beschrijving van Diens voorkomen), Sutas.; ri rūpa, eigenlijk een datief, staat hier, gelijk zoo dikwijls, als accusatief, zoodat pamarṇṇana hier volgens een onveranderlijken regel, ten opzichte van 't object, als werkwoord optreedt. Wērēh ning watsa mētu sake tutuknya yan panusu, het schuim van de kalveren dat uit hun bek vloeit bij 't zuigen (of: terwijl zij zuigen), Ādip.; yan panusu beantwoordt aan 't Skr. pibantas, zuijgende, doch met nadruk op «zuigende» naar onze uitspraak. Den geheelen volzin zouden wij intusschen anders uitdrukken, en wel op deze wijze: «het schuim dat de kalveren bij 't zuigen uit hun bek laten vallen». Dewijl 't onderwerp van dit «laten vallen (uitkomen)» naar voren is gebracht en verbonden met «het schuim», en het taalgebruik niet toelaat te zeggen: wērēh winētwakēn ing watsa in een relatieveen bijzin, moet de frase zulk een vorm aannemen, dat het causatief vervangen wordt door 't eenvoudige werkwoord mētu, hoewel in onze taal onberispelijk te vertalen met «dat (uit hun bek) vloeit» omdat er niet de minste nadruk op valt.

Niyata yan pējah kabeh, het is bepaald zeker, dat allen gesneuveld zijn, Rām. 8, 134; vgl. niyatān katēmwa sira dēwī Jānakī, 8, 99. Eng gal yan tēka ring Rasātala, spoedig kwam hij aan in de onderwereld, BK. 224. Sādara prāṇata yan pangañjali, eerbiedig gebogen, hief hij de gevouwen handen op, Rām. 21, 7. Nimitangku yan layat, de reden dat ik wegga, Wṛtta-S. 103.

Dat yan in plaats van *n* kan gebezigd worden zonder eenig verschil in beteekenis, daarvan kan men zich overtuigen door de twee volgende plaatsen met elkaar te vergelijken: suku sang Janakātmajā mapēs, mapa yan mogha makas watang juga, de voeten van Janaka's dochter werden machteloos, daar ze op eens zoo stijf werden als een stok, Rām. 21, 6; de nīdrēs ing ratha, mapeki n-amoghasiddhi, door den snelheid van den wagen, daar deze niet falende tooverkracht bezat, Hariw. Mapa yan, mapan = apa yan, apan.

Yan-ton betekent volmaakt hetzelfde als nton. Bijv. sang Duçcā-sana mangigēl yanton Wirātātmaja, Duçcāsana danst (van vreugde) bij 't zien van Wirātā's zoon (die gesneuveld was), BY. 11, 9, en onmiddellijk daarop (verg. p. 275): Çrī nātha Wirātā cīghra mapulih nton bhraṣṭa ning swātmaja.

Hana yan verschilt niet van hanan. Bijv. aneka tēkap ing wibhāga; hana yan sasenādulur, hana saha sapatti, len sapṭanā, verschillend was de formatie der legerafdeelingen: sómmige bestonden uit complete compagnieën, andere uit bataljons, weer andere uit brigades, BY. 10, 18.

In plaats van matang nya + *n* vindt men ook het kortere matang yan; bijv. matang yan ḍatēng ring Kurukṣetra Saramā, de reden dat Saramā in K. kwam, Adip. Doch na matang yan is *n* niet ongebruikelijk; zoo in een reeds boven (p. 263) aangehaald voorbeeld: matang yan kita n-tēkā usēn; hier valt nadruk op kita, terwijl zulks niet het geval is bij Saramā.

In KO. II leest men: irikā diwaça ny ājñā Črī Mahārāja, yan panuksuk dharma masima; d. i. letterlijk: «toen (naar ons spraakgebruik: dat) was de datum van 't bevel van Z. Maj. den Koning, afbakenende een vrijgebied». Wij zouden ons anders uitdrukken en zeggen: op dien datum beval de Koning een vrijgebied af te bakenen; of: de afbakening van een vrijgebied. In KO. I heet het eenvoudiger: irikā diwasa Črī Mahārāja sumusuk ikana alas i Lintakan, op dien datum bakende Z. Maj. de Koning 't bosch Lintakan af. Hier kon de constructie reeds daarom eenvoudiger zijn, dat een woord voor bevel ontbreekt; voorts ook omdat de opsteller der oorkonde het onnoodig vond nadruk te leggen op den datum der handeling.

Na yan, evenzeer als na an en *n*, treedt een intransitief nu eens als stam, dan weer in werkwoordsvorm op, en wel zonder merkbaar verschil in beteekenis. Sterk sprekende voorbeelden levert KO. II, waar onmiddellijk na elkander voorkomen: yan mara ring tēgal en yan para ring tēgal, wanneer hij zich naar 't veld begeeft. KO. VII heeft: yan apara-paran umaliwating tēgal, wanneer hij ergens heengaande het veld passeert; yan angher ing umah, wanneer hij in zijn huis verwijlt; naast yan hawan, wanneer hij op weg is; ofschoon dit laatste vertaald zou kunnen worden met «op weg».

Een wezenlijk onderscheid tusschen an, *n* en yan is het mij niet gelukt te ontdekken. Evenwel schijnt het mij toe, dat bij voorkeur *n* gebruikt wordt in de volgende gevallen. Ten eerste, wanneer onmiddellijk voorafgaat het grammatisch onderwerp, bijv. rare nēm ang siki' n pangidērakēn; of 't feitelijk onderwerp in den vorm van een pronominaal aanhechtsel of genitief, bijv. kāla nira' n lumampuh, en kāla Droṇa' n inastwakēn, en lēkasmu' n amāñcana. Voorts na verbindingen als ri tēlasnya, en dgl., wanneer ny a beteekent «er van», en in 't algemeen waar door toevoeging van *n* een partikel relatieve beteekenis krijgt, als in āpan, on, maran; ook waar *n* dient om met zeker en nadruk het volgende te doen uitkomen, bijv. ndi' n. An en yan worden bij voorkeur gebezigt wanneer de beteekenis van «dat, wanneer, terwijl» nog duidelijker gevoeld wordt; verder in een bepaling van omstandigheid, als a harēp tuming-hala ri sang narendrāñ ḍatēng; ook na een tijds- of plaatsbepaling

van de in 't nazindeel genoemde handeling, bijv. *çīg hrān wijil* of *umijil*. Ook vóór substantieven, wanneer de verbinding als een verkorte of elliptische bijzin kan opgevat worden; bijv. *a n p a n g g o r a w a*, als eerblijk; *a n g a r b b h a*, dat in 't boven aangehaalde voorbeeld in gedachte als nadere bepaling bij *wih a g a n i r a* behoort. Wijders als *a n* dient om een volgende partikel te versterken, bijv. *a n m a n g k a n a*. Eindelijk vindt men *a n* gebruikt, wanneer het feitelijke onderwerp voorafgaat, maar niet onmiddellijk; bijv. *l w i r n i p a n a h B h. a n t u m a n ē m*; hier is niet *Bhiṣma* het onderwerp van *t u m a n ē m*, maar zijn *p a n a h*.

Als algemeene opmerking aangaande de behandelde constructies met *n*, *a n*, *y a n*, zij hieraan toegevoegd, dat ze in 't hedendaagsch Javaansch veelal, niet altoos echter, vervangen kunnen worden door een substantief, gevolgd van een genitivus subjectivus. Ook in de oudere taal komt zulks meermalen voor; bijv. Rām. 5, 34: *n i y a t a p ē j a h n i R ā w a n a r i k a n g k ḫ a n a*; dit, letterlijk overgezet, is: «bepaald zeker is de dood van Rāwaṇa op dat oogenblik», doch de bedoeling is: «het is bepaald zeker, dat Rāwaṇa dan oogenblikkelijk zal gedood worden (of: sneven)».

C. Verkorte vormen van persoonlijke voornaamwoorden en hun gebruik.

De oude taal bezit eenige verkorte voornaamwoordsvormen, waarvan 't gebruik tot bijzondere gevallen beperkt blijft. Ze zijn:

1 ps. enk. *k* (vóór *w*, *l*, *bh* en *d*: *g*); mv. excl. *kām*; mv. incl. *t* [vóór zachte medeklinkers *d*];

2 ps. enk. *m*, *m u*; mv. (en beleefd enk.) *t* (vóór zachte medeklinkers *d*);

3 ps. enk. *n*; mv. (en hoog enk.) *r*.

Deze vormen worden, op zeldzame en daarenboven twijfelachtige uitzonderingen na, alleen gebruikt in afhankelijke zinnen; of anders in verbinding met partikels, bijv. met de ontkenning *ta*, waardoor ontstaan vormen als *tak*, *tar*; of met *a pa*, bijv. *a p a k*, *a p a t*.

Behalve *k*, *t*, *r* vindt men zonder eenig verschil in beteekenis: *ak* en *yak*, *at* en *yat*, *ar* en *yar*, zoodat bijv. *k-hidēp*, *ak-hidēp* en *yak-hidēp* alle drie gelijkelijk beteekenen: «naar ik meen, naar mijn gevoel, mijns inziens». De hieronder volgende voorbeelden moeten strekken tot staving van 't bovenstaande.

Eerste persoon.

a. *Eerste ps. enk. Lēhēng a kū k-mātya lingnyānpamūka*, ik wil liever sneven (eig. dat ik sneve), zeide hij, terwijl hij een woedenden aanval

wilde doen, Rām. 22, 89. Nāhan het unya k-amwīt rīkita, dat is de reden, dat ik afscheid van u neem, 19, 31. Sangke doṣangku k-ang-1ēs, alah tībra mahyun tak-amwīt, tengevolge van mijn schuld dat ik tot u weggeloopen ben (d. i. daar ik mij bezondigd heb door mijn ouders te verlaten om U te volgen), verlang ik ten zeerste geen afscheid van U te nemen, 19, 24. Merangaku g-lawana ko, ik schaam mij om jou te bestrijden, 2, 43. Bāhūntālyus, lobha hatingku g-wulatiya, Uwe slanke armen, mijn hart voelt begeerte, wanneer ik ze aanschouw, 12, 44; iya is hier de als accusatief dienst doende datief van ya, waaruit volgt dat wulati hier als actief bedoeld is. Sahānanta haywa malarāk-parekāng alas, gjij allen weest niet bedroefd, dat ik naar de wildernis ga, 3, 11. Aparan ike prayojana matangnya akug-winungu, waartoe moet dit dienen, dat (eig. waarom) ik wakker gemaakt word? 22, 9; de relatieve beteekenis krijgt matangnya, doordat g-winungu z. v. is als: dat ik w. g. w.; hetzelfde zou uitgedrukt worden door deze constructie: matangku g-winungu, en matangku n winungu. Nahān prastāwanyāk kadi malupa ring mitrasamaya, dat was de aanleiding dat het leek, alsof ik (eig. dat ik als 't ware) de bondgenootschappelijke afspraak verzuimde, 6, 170. Ngke k-tona asih tāt-makaka, yan cīrṇya musuh tālilanga, dán zal ik zien dat gjij liefde hebt voor Uw ouderen broeder, wanneer onze (of: Uwe) vijanden verdelgd zijn als weggevaagd, 22, 17. Byakta mātya rasikā si kāsyasih, ntonaku k-pati mūrcchita, zeker zal zij gestorven zijn toen zij zag dat ik in zwijm lag, 21, 76. Kadi tag-waluyā pulih k-hidēp, irikang Dañḍakakānanāk-hana, het was naar mijn gevoel alsof ik niet weder zou terugkomen, terwijl ik in 't Dañḍaka-woud was, 24, 211. Nahān ikana ta donku we¹ k-para ngke, dat was mijn doel waarom ik hier kwam, 21, 61. Aku tak-angēnnangēn laki waneh sira tunggal atah, ik, ik denk aan geen anderen man dan aan hem alleen, 5, 58. Saparanta atah ya tūtan angkwa, tak-adohāku saka sukunta, overal waar Gij heen gaat zal ik U volgen, en zal ik niet ver van Uwe voeten wezen, 17, 36. Tag-wruh ryy ajarangkwa rikita, ik weet niet wat ik U zal zeggen, 22, 19. Matangnya tag-langghana, dáárom ben ik niet weérspannig (ongehoorzaam), 3, 12. Tathāpitak-tūtmati, niettemin ben ik niet mede gestorven, 21, 19. Sahāna nikang watēk Raghu kabeh tak-anon alayū, geen van alle uit Raghu's geslacht zag ik ooit

¹ We is een synoniem van de, werk; bijw. «doordat», enz. Op zich zelf uit de taal verdwenen, is het bewaard in gawe; de zwakkere vorm wi is vervat in Dayawi, doorwegens; awi-e is volkomen in bet. en gebruik == we-nya == de-nya; gawi = Jav. gawe, Tombul. we-n == Ojav. we-n (= Jav. dene).

vluchten, 5, 50. Āpan tā mitra kasih, aku tamatak-akadang, want er zijn geen geliefde vrienden, ik heb in 't geheel geen verwanten. Apak-panah paradārabuddhi, omdat ik op een overspelige schoot, 6, 188, Apatak-perung, irangku tansipi, omdat ik geen neus meer heb, schaam ik mij niet weinig, 4, 62. Tumutura tāku ring priya, tamāg-wigilāta riko, ik zou toch den geliefde volgen en niet tot jou mijn toevlucht nemen, 5, 59. Tamak-anēmu padā bhaṭāra Rāma, ik vind niemand die met R. zou kunnen vergeleken worden, 21, 68. Yak-mātya, wanneer ik dood zal zijn, AW. 314. Musuhta māpēs kadi lumbu yak-hidēp, Uwe vijanden zijn krank als gras, naar ik meen, Rām. 13, 30. Aparanta gunangku yak-hanā, wat nut het mij dan nog, dat ik er zal zijn? Sangkelaranyāk-hidēp, tengevolge van 't leed dat ik gevoel, 11, 34.

b. Eerste ps. mv. excl. Kami, kām huwus warēg amuktiring jagat, mariyan-prayatnaring ulah salah kēna, en wij, die¹ reeds verzagd zijn van wereldsche genoegens, houden op met te trachten naar averechtsche gedragingen, 8, 119. Nāhanlwir mamikam-panagannguhi, dat was de wijze, waarop wij (voor: ik) wilden tegenhouden (vermanen), 14, 66. Kapwa ya kām-balēs, hilangakēnlaranta, al wat wij daarvoor ter vergelding kunnen doen, is aan Uw leed een einde te maken, 20, 64: de b is, volgens een klankwet, die o. a. ook in het Tombulusch bestaat, de klank waarin een *w* na een *m* overgaat. Nihantang Āditya yadin ya patyana, nādakam-rēmukhyang Pṛthiwī, zie, al ware het de Zon, ze zal uitgebluscht worden, en de Aarde, wij verbrijzelen ze, 13, 32.

c. Eerste ps. mv. incl. Kālanta d-winarang, ten tijde van ons huwelijk, 11, 27.

Tweede persoon.

d. Tweede ps. enk. Matang ikā ko m-pujīriya, gunangku tamar-puji ya, dat is de reden, dat gij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, (of: en mijn deugden, ze worden n.g.), Rām. 5, 35. Wij zien hier dat het eerste puji als actief behandeld is, want het heeft als voorwerp iriya (datief voor accusatief) bij zich, het tweede puji is passief.

e. Tweede ps. mv. (en beleefd euk.). Dayanta ta-pati ya, moge hij door u (o goden) gedood worden, KO. VII; eig. «moge het uw werk (toedoen) zijn dat gij hem doodt (of: dat hij door u gedood wordt)», want dāi is de oudere vorm van d e, werk; bijw. door toedoen, Lat. *per*; dezelfde ge-

¹ In 't Duitsch zou men zeggen: «wir, die wir». In kām ligt inderdaad hetzelfde begrip van «wij» + voorafgaand reflexief.

dachte wordt anders uitgedrukt met *de yanyu i patīya*, KO. I. *Yan magyā, sakarēng a weh kitāt-parāryyan*, al hebt Gij haast, rust dan toch een óógenblik uit, Rām. 8, 11. *Ring pārgwāt-aturuturu yathasuka ngke*, slaap een weinig naar hartelust hier aan den kánt; ald. Hier heeft *at* met het volgende gezegde den zin van een beleefden imperatief, of, wil men, verzoek; zoo ook in; *at-rēngō ta wuwus mami*, hoort gij onze (mijne) woorden! Bh. 70; vgl. den Franschen conjunctiefvorm: «que vous écoutiez», en ons minder gewoon: «dat gij hoort!». *Attugēl tēñdas ikang Daitya*, moogt Gij den kop afslaan van den Daitya! Ud. *At-rēngyēkēn* (voor *rēngökēn*, *rēngwakēn*) te ka sapatha-samaya, moogt gij (o goden) luisteren naar dezen mijn eed! KO. VII. Zeer gewoon zijn vormen als *t-ulih*, keer terug! als beleefde imperatieven¹. *Laku ta t-ruhun tumama ring tilam*, ga nu, om 't eerst het slaapsalet binnen te treden, AW. 298. *Ari Lakṣmaṇād-wulati tāku*, broer Lakṣmana, let toch op mij, Rām. 24, 162. *Sira rāma sang nrpa, nihansira wed-wulati*, 's Vorsten Vader is het dien Gij hier aanschouwt, 24, 198; men zou even goed kunnen zeggen: *denta n-wulati*. *He nātha, wyarthadenta t-haruhara*, o vorst, voor niets maakt Gij U ongerust, 15, 37. *Ndah wēkangku, ya matangnya we t-ulih*, nu, mijn kind, daarom is het zaak dat Gij terugkeert, 21, 70. *Ngke katona asihtāt-makaka, yan cırñña musuhta*, dan zal ik zien dat Gij liefde koestert jegens Uw ouderen broeder, wanneer onze vijanden verdeeld zijn, 22, 17. *Adēg ta t-amrih*, sta dus op en doe Uw best, 7, 99. *Ndyakitāta wet-para*, wáár zal het dan zijn dat Gij heengaat? (d. i. wáár zult Gij dan heengaan?), 21, 39. *Mara t-atuturata d-waluya sangçaya*, opdat Gij tot bezinning komt en niet wederom ongerust zult worden, 24, 197. *Nya (l. ndya) t-atakwatakwana kitāri, tārēngō tat-anon rikang bhuwana tibra duhkita umadāṇa tekikalarangkutansipi*, waar Gij ook mocht navraag doen, zusje, Gij zult niet hooren noch zien iemand zoo diep bedroefd als mij in mijn groot leed (eig. een diep bedroefde die zou evenaren mijn groot leed), 8, 147. *Sakrodha pwa hatinta yatt-inujaran, tad-wruh ri don ing wuwus*, Gij wordt echter toornig in Uw gemoed, wanneer Gij togesproken wordt, zonder de bedoeling van den gegeven raad te begrijpen (of: te erkennen), 14, 67. *Yadi yāt-hēnēngāta ring' musuh, tat-asēng-hit hana sāhasenghulun*, als Gij den vijand maar stil laat begaan, zonder vergramd te zijn over de jegens mij gepleegde gewelddadigheid, 4, 62. *Çāsana ya gēgēn, tang çāstra d-wulatilanā*, volg de ge-

¹ In *tucap* en *tucapēn*, laten wij spreken; wij zullen spreken; is *tzeker* geen 2^e ps.; men kan *t* opvatten als verkorting van *kita*, 1^e ps. mv. inclusief.

boden, en bestudeer steeds de leerboeken (of: terwijl Gij steeds de l. bestudeert), 3, 53. *Ri ḍaḍangku t-unggu t-aturū samena ka*, slaap aan mijne borst (terwijl Gij aan mijne borst zit) genoegelijk, 8, 121. *Apa ta guṇā nikāt-heneng*, waartoe zou het dienen, dat Gij U stil houdt? *Ike ḡatrunta d-don sahana pakēna mwang kira-kira*, Uwe vijanden, die Gij wilt beoorlogen, tracht allen meester te worden met beleid, 3, 81. *Matang yāt-laku t-ulih*, opdat Gij terugkeeret, BY. 36, 18. *Tañ jayā rikanang musuh adoh*, apatt-alah de nimusuh ta yāparō, Gij zult Uwe verwijderde vijanden niet overwinnen, omdat Gij zwicht voor Uwe nabijzijnde vijanden (d. i. in Uzelven), 13, 78. *Ujarkw ahayungūnitat-pituhuring sabhāpad-wihang*, mijn goeden raadt hebt Gij vroeger in de vergadering niet opgevolgd, omdat Gij koppig waart, 24, 34. *Nyāku mātya*, apatad-wulatingwang, zie ik zal sterven, omdat Gij niet op mij let (d. i. U niet om mij bekommert), 17, 67. *Tat-apituhualah mūḍa*, Gij geeft geen gehoor daaraan omdat Gij verdwaasd zit, 10, 55. *Prabhu turung tamad-wulati gēlis nira yan-pamanah*, nog nooit, Heer, hebt Gij de snelheid gezien van hem (Rāma) bij 'tschieten (d. i. de snelheid waarmede hij schiet), 5, 25. *Matangnya tānghera tamat-harohara; pahenak āmbēkta tamat-makingkinga*, daarom heb geduld zonder ontsteltenis te voelen; stel U gerust, zonder bekommert te zijn, 21, 52.

Derde persoon.

f. Derde ps. enk. Het aanwijzen van plaatsen waar *n* (ook in de verbindingen *an*, *yan*, *tañ enz.*) beslist als pers. vnv. moet opgevat worden, is aan bezwaren onderhevig, dewijl het gelijkluidend is met het relatief *n*. Het is gemakkelijker te zeggen waar *n* geen pers. vnv. is, dan waar het wel als zoodanig bedoeld is. Het is duidelijk, dat *n* in voorbeelden als *sopanangku n-lepas a en wēkasmu n-ahurip* niet anders wezen kan dan 't relatief, wegens het verschil van persoon; zoo ook in *hetu mamin-pēgatsakeng pitṛloka*, «de oorzaak dat wij van de wereld der Voorvaderen uitgesloten zijn». Voorts in gevallen als *hetu niran-wijil*, of *nāling nirang Kurupati n-pangu cap*, en *dalihan irān tinggalakēna sira stri*, «het was zijn plan de vrouw te verlaten», en *gēlis nira yan pamanah*, want *n* beantwoordt niet aan 't deftige *sira* en niets verhinderde den schrijver *r, ar, yar* te bezigen indien hij een pers. vnv. had bedoeld. Bijv.

¹ Voorbeelden van 't gebruik van *yā* als relatief zullen in een volgend Hoofdstuk gegeven worden. — (Het bedoelde Hoofdstuk schijnt ongeschreven te zijn gebleven; doch zie hierna p. 287—288. *Toevoeging van 1918.*)

mojar sira yarpamōh tatçesa ning lēmbu nusu, hij zeide: door 't overblíjfsel van de zuigende kalveren uit te melken; of kadi meg ha manghudanakēn pada nira yarwehakēn ikang dāna, hij geleek een zegen uitstortende wolk, wanneer hij zijn liefdegaven uitdeelde, Rām. 1, 5. Hier is *r* een verkorte vorm van 't pers. vnu. en heeft ya op zich zelf reeds de beteekenis van een relatief¹. Voorbeelden dat *r* pers. vnu. mv. is, zijn: mahyekang wira yarton ri sira pada suka, de helden juichten bij 't zien van hen die allen evenzeer gelukkig waren, Sutas.; en çighra hrū nira yar lēpas pada parēng, snel gingen hun pijlen alle te gelijk af, BK. 206. In een voorbeeld als nahani kana wuwusnya we npanembah, dat waren hare woorden daar zij haar s̄embah maakte (= denya manembah), Rām. 21, 62, zou men geneigd zijn *n* als pers. vnu. te nemen, naar analogie van we-k, we-t, waarvan we hierboven (p. 279) voorbeelden gezien hebben. Doch men vindt ook: awū sirākuṣāśū, wulati sirang Rag huputra we n-ka pāça, zij schreeuwden bedroefd, huilende, ziende dat R. gestrikt was geworden; sloeg *n* hier op R., dan zou men *r* verwachten. Er is trouwens geen reden om de *n* van we' n, althans in dit laatste voorbeeld, voor iets anders te houden dan het relatief, te minder omdat het volmaakt identische we' n van het Tombulusch bestaan moet uit we + relatief. Bijv. Niitumahapa'arpa'arsiinawo si amana, we' n si okki nera wiyamo, woan sera n-tuma'ar sumiwo um posan, toen waren zijn vader en moeder zeer verheugd, dat (eig. doordat, omdat) hun zoon (terug) gekomen was, en zij deden een gelofte om een offerfeest aan te richten. Niitu siwoen nera kariya um pa'ar, we' n nimakauntung witisitou'ng kasekenera, toen werd door hen een offerfeest aangericht uit blijdschap dat zij hun vijanden overwonnen hadden. Niitu woan siyamange witiwanua, woan siyan-tumalingase tou mēriyoriyo witu'm bale ēsa, we' n mahasiwo um posan, en als hij zich naar dit dorp begaf, toen hoorde hij de mensen in een huis rumoerig, daar zij een offerfeest aanrichtten. Uit deze plaatsen, die met een menigte andere kunnen worden vermeerderd uit de verhalen uitgegeven door 't Nederl. Zendelinggenootschap,¹ ziet men tevens dat het Tombulusch spraakgebruik ten opzichte van 't relatief *n* met het Oudjav. overeenstemt. Later komen we hierop terug.²

Bij de ontkenningsvormen tan, tapwan is, ingeval 't onderwerp een enkelvoudig en niet voornaam 3de persoon is, moeilijk uit te maken, welk *n* bedoeld is. Hetzelfde geldt van yan, yapwan, «wanneer, dat(hij, zij, het)» en maran, marapwan, narapwan, «opdat». Bij schrijvers die zich

¹ Bijdragen tot de kennis der Alfoersche taal in de Minahasa (ed. Niemann, 1866).

Zie hierna Aanmerking 1. (*Noot van 1918*).

regelmatig van *k*, *t*, *r* bedienen, zal waarschijnlijk 't pers. vnv. bedoeld zijn. In zeker opzicht is het een onverschillige zaak, daar beide constructies logisch hetzelfde uitdrukken en bij vertaling in 't Nederlandsch denzelfden toon vereischen. Bijv. een zin als deze: *k a d y a n g g ā n i k a n a n g p a r a - t h a m a n u l u n g w y ā d h i n - p a w e h o ş a d h a*, gelijk de onbaatzuchtige menschenvriend een zieke redt door hem geneesmiddelen te geven, Rām. 14, 66, laat beide verklaringen toe. Eenigszins dubbelzinnig is: *w ē k a s a n p u p a k t a i k a n a n g g u n u n g n - i b ē r a k ē n y a s a k ḷ a n a ḷ a t ē n g*, eindelijk werd de berg afgebrokkeld, waarmē hij wegvloog (en) in een oogenblik terug was, 23, 33; in 't KBWdb. (I, 510—511) wordt *n* hier opgegeven als verkorting van 't passiefvoorvoegsel *in*, doch om 't passief uit te drukken zou *i b ē r a k ē n* voldoende zijn; ik zou eerder denken dat *n* hier 't relatief is, dienende om den hoofdnadruk te leggen op 't voorgaande, en den bijtoon op 't nazindeel, of wel «hij vloog er mee weg» (of: het werd door hem in de vlucht meegenomen). Voor de opvatting van 't KBWdb. schijnt echter te pleiten Rām. 15, 57.

Zeer dikwijls wisselt het deftige *r* (*a r*, *y a r*) af met *n*, hoewel het denzelfden persoon geldt; bijv. *p i j ē r s a n g R ā m ā r t o n t a s i r a* (hen), en onmiddellijk daarop *t a n w r u h e n t a t a n w r u h* (hij, Rāma), 16, 166. Zelfs van een mv.: *a p a t a n p a s a h ī y a t ū n g g a l t u n g g a l*, dewijl zij (Rāma en Lakṣmaṇa) geen enkelen gezel hebben, 4, 66. Toch zegt dezelfde schrijver elders bijv. *a p a t a k - t o n k i t a*, dewijl ik U niet zie, 11, 23.

g. Derde ps. mv. (en hoog enk.). Waling nira musuh ḷ a t ē n g r - a d ē - g a k ē n l a n g k a p n i r a, in de meening dat een vijand aankwam, richtte hij zijn boog op (of: naar zijn meening kwam een vijand aan, zoodat hij z. b. oprichtte), Rām. 3, 42. Nā ling nīrār - a d ē g a k ē n t a l a r a s nīrāgōng, zoo sprak hij, terwijl hij zijn grooten boog oprichtte, 2, 43. Salawas nira r - u n g g u r i n g g a l a s, zoolang als zij in 't woud zich bevonden (Rāma en Lakṣmaṇa), 4, 23. A t i c ī g h r a m a g k i n a r u h u r t a s i r a, r i k a - n a n g U d a y a r - u n g g u k a t o n, zeer snel steeg hij (de Zon) al hooger en hooger, terwijl hij zichtbaar zich op den Opgangsberg bevond, 8, 42, doch onmiddellijk daarop ya matangnya n - unggū r i k a n a n g U d a y a , dat was de reden, dat hij zich op den Opgangsberg bevond. L a w a n s ē - ḷ ē n g n y ī a n n i y a t a ' n s i r ī a r - p ē j a h , en toen het beslist zeker was dat hij gesneuveld was, 21, 54; hier kunnen a n en *n* niet anders dan relatievezen zijn; logisch onverklaarbaar is het, dat door de toevoeging van *ar* het relatiefbegrip tweemaal wordt uitgedrukt. H a n a s a t w a ç ī a k a n a k ī a r - p i n a h a t, er waren dieren, hazen van goud, uitgebeiteld, 8, 44. Bharatār - p a r ö r i s i r a n g t i n a m u y , r - a d ē g a n g¹ b a l a w ī a n a r a y a r p a n a -

¹ De HSS. en gedrukte tekst (1900) hebben *i n g*, doch dit is foutief.

da h mang in um, mèt dat Bharata de gastvrij onthaalden naderde, stonden de apen op van 't eten en drinken, 26, 25; op te merken valt dat op «eten» in dezen zin ook in onze taal een nadruk valt, terwijl bij «drinken» de toon daalt. Hati nira hewa denya tamatan kawēnang sini-kép, r-ayatikanang laras, r-araharah ya rikang warayang, hij was inwendig wrevelig doordat (het wild) niet kon gepakt worden; hij legde zijn boog aan, mikte met den pijl, 5, 44; in dit voorbeeld en 't voorafgaande duidt de eigenaardige herhaling de gelijktijdigheid van twee handelingen aan². Tātan salah r-araharah ya ring arddhacandra, zonder falen, mikte hij op hem met den halvemaan-pijl, 2, 34; hier heeft *r* geheel dezelfde functie als 't relatieve *n*, namelijk om te doen uitkomen dat de handeling *tansalah* was. Kapindra Sugriwa wēruh ring ing-gita, ratagg ikang wresahananya mangkata, de Apenvorst S. begreep den werik, zoodat hij de apen alle opriep om te vertrekken, 11, 49. Kāla nirārtibā, op het oogenblik dat hij viel, 20, 63. Sadatēng ni-rārujari dewi Jānakī, zoodra hij gekomen was, sprak hij (Rāwanā) tot J., 8, 113. Mala rār-wulatri sira dewi Jānakī, (de boom) waren bedroefd bij het zien van J. (of: terwijl zij zagen), 8, 96; kadi luhnya yar-wulati dewi Jānakī, het (de afgevallen bloemen) waren als het ware hun tranen, terwijl zij J. aanschouwden, 95. Kadi duhka sang Raghutsūtar-hanengalas, gelijk het leed van R. terwijl (of: toen) hij in 't woud was, 8, 107. Nā ling nirang Daçawadanār-puji ng anak, zoo sprak D., zijnen zoon prijzende, 20, 76. Mari r-pawēdihan malit, hij (de koning) hield op met fijne kleederen te dragen, 3, 21. Malih ta sira, tūthawan r-angēnangēn ta sang Rāghawa, hij ging dan, den geheelen weg over steeds denkende aan Rāma, 3, 18. Malawas sirār-papangguh masne halawan mahādewī, langen tijd (reeds), was hij in huwelijksmin vereenigd met de koninginnen, 1, 20. Ling nikānang wanehr u manumana awaknya, zoo spraken anderen, op zich zelven grommende, 20, 69; u manumana is hier bedrijvend, doch een stam voorafgegaan door *r* kan evenzeer passief bedoeld zijn. Bijv. matang ika kom-pujīriya, gunangku tamar-puji ya, dat is de reden, dat gjij hem prijst, terwijl mijn deugden niet geprezen worden, 5, 35. Bedrijvend echter in: tamak-akadang tar-wulat rāma-reṇa, ik heb geen verwanten, daar mijnen ouders niet naar mij omzien (niet om mij geven, Skr. anapekṣa), 19, 24. Hanadūta yekana tēkā mēne, r-hidēp, er zullen aanstonds boden komen, begreep hij (Hanuman), 8, 100. Satēka nirāwarah ta si Marīca, zoodra hij gekomen was, gaf hij instructie aan M.; ar-warah duidt aan dat de hoofdnadruk valt op satēka. In 't

² In Skr. geschiedt zulks door ca-ca, dus op geheel andere wijze.

Skr. bezigt men in een overeenkomstig geval e v a; bijv. drṣṭvā is «bij 't zien, gezien hebbende»; drṣṭvaiva, «zoodra hij zag»; onze taal heeft tot haar dienst het rhetorisch accent; 't Oudjav. bedient zich van de constructies die wij hier behandelden.

Lumakusang mame tar-mangel, de zoekende ging op weg, onvermoeid, 3, 32. Kepwan sira tar-wēnang sumahur, hij werd verlegen en kon geen antwoord geven (of: zonder een antwoord te kunnen geven). Sumahur ta sirānumodā tarpamihang, antwoordde hij toestemmend zonder te weérstreven, 1, 56. Paradāra kewala manah-mu tar-waneh, slechts echtbreuk heb je in den zin, geen andere dingen, 8, 130. Malawas tarpānak, daar hij langen tijd geen kinderen had, 1, 21. Tātarpangguh Maithili, cīghralungħā, toen (of: daar) hij M. in 't geheel niet vond, verwijderde hij zich spoedig, 8, 63. Ndy a matangnya tarpapagakēn sireng alas, om welke reden is hem (Rāma) niet tegemoet gegaan in 't woud? 8, 129. Yekāsañding tar-madōh nityakāla, die naast hen zaten, steeds nabij, 8, 67. Anghing wwil kweh, tarparowang sira wwang, slechts een menigte demonen, zonder mensen tot gezellen te hebben, 8, 91. Āpa tar-warēg asangga, daar zij niet verzadigd waren van 't paren, 12, 24. Matang yar-intar sira, de reden dat zij heengingen, Ādip.; hier is 't pers. vnv. dubbel uitgedrukt. Munggw ing syandana, cīghra yar-putérakēn ta sañjata nira, hij nam plaats in zijn karos, spoedig zijn wapen ronddraaiende, BK. 219, 7. Siratapwayar-wruh irikang mahoṣadhi, għelāna kepwan angadēg, daar (of: toen) hij 't wonderkruid nog niet zag, stond hij moedeloos en verlegen, Rām, 23, 33.

Yarton, «bij 't zien, terwijl zij zagen»; ook: terwijl hij (een voornaam persoon) ziet; in 't gebruik is yar niet anders dan een deftig yan, doch alleen wanneer 't onderwerp een 3de pers. is.

Aanmerking 1. Het relatief *n*, in 't Nieuwjav. te loor gegaan, leeft in eenige van de verwante talen nog krachtig voort. In 't Sangireesch worden de vraagende voornaamwoorden *isai* en *apa* door toevoeging van *n* relativen. Dus *daringihē*, *isai'n piä tul'i ipakipēdēdaringihē*, hoore, die oren heeft om er meē te hooren; *isai'n piä*, sarung onggotang, *dingangu isai'n tala*, relain pangałakeng u apa'n si sie, die heeft, (dien) zal gegeven worden, maar die niet heeft, (dien) zal nog worden afgenomen wat hij heeft¹. Men vergelijke een verbinding als *apa'n*, eig. «wat dat», met het Fransche *qu'est ce que*; *isai'n* is eigenlijk «wie die».

In het Tombulusch hebben wij *n* reeds aangetroffen als bestanddeel van

¹ Zie Adriani, Sangir. Spr. (1893), bl. 248, vg.

* De *n* gaat voor gutturalen in *ng* over.

we'n, doordat, omdat, dat. Ook vóór werkwoordsyormen komt het gebruik van *n* met dat in 't Oudjavaansch overeen. Bijv. ja niitu siya'n sumalu u lalan itii, toen volgde hij dezen weg. Niitu siya'ng² kumua wiya si in a wo si a mani okki, tóén zeide hij tot de moeder en den vader van dit kind. Niet minder gebruikelijk is *a n*, gelijk in 't Oudj. Bijv. rei kamperou u linampangan, a n siya milek um banua ēsa, hij was nog niet ver daar (op dien weg) gegaan, toen hij een dorp zag. Niitu wo a n siya mange witi wanuaitii, en tóén begaf hij zich naar dit dorp. Wo a n siya'a n sumalu u lalan itii, ikaayo mo ma witi atas katoroa n um banua Pasambangko, èn hij volgde dezen weg, totdat hij zich vlak boven 't dorp P. bevond. Wo a n siya' mawuri witi tu'ur um punti itii, en hij ging terug naar dezen pisang-stam. Het gedurig voorkomende wo a n - wo a n duidt eene quasi-gelijkijdigheid van twee handelingen aan; bijv. Wo a n siya'a n tumonton un opas, wo a n nitu sokēppēn ni pongkor, nauwelijks liet hij den hengel dalen, of het werd opgeslokt door een visch; eig. èn hij liet den hengel dalen, èn het werd opgeslokt door een visch. Dit is te vergelijken met het Skr. gebruik van *c a - c a*, terwijl *a n* de functie heeft van onzen klemtoon. Dit verklaart ook het gebruik van *a n* vóór partikels ter versterking; bijv. a mbiya'm bale, in 't huis; a ntare, dádelijk; vgl. Oudj. a n mangkana, zóó.

Verder is m. i. met *a n* identisch het Makassaarsche *ang*, dat zoo dikwijls voorkomt in de uitdrukking *a ngkana*, zéggende. Het Tombulusch verkiest in een overeenkomstig geval *kuanna*, zijn zeggen, en 't Maleisch *katañia*; zeer verklaarbaar, dewijl de substantiefconstructie de relatieve vervangen kan. Vraagt men zich af in welke verhouding *a n* en *n* tot elkaar staan, dan komt men, gelet op het feit dat in 't Ibanag *a* als relatief dienst kan doen, tot het besluit dat *a n* in elk geval *n* bevat. Het is mogelijk, zelfs hoogstwaarschijnlijk dat *a* in de eerste plaats een demonstratief is, en als artikel in 't Makassaarsch optreedt, maar er is een nauw verband tusschen betrekkelijk *vnw.* en *lidwoord*, en het is niet noodzakelijk aan te nemen dat *a* in *a n* niet reeds als relatief gevoeld werd, want een verbinding van twee relativien tot één woord is niet ongewoon.

Een tegenhanger is *yadin*, *yadyan*, bestaande uit het relatief *yadi*, en *n*, *a n*; het onderscheid zou alleen daarin bestaan dat *yadi* Skr. is, en *a* inheemsch. Ak is dus *a*, «dat», + *k*: *dat'k*; *a t = a + t*: *dat ge*; enz. *Yan* is op dezelfde wijze te verklaren: *ya* is in 't Oudj., Ibanag, enz. «hij, zij, het; dezelfde», en ook «degene die, hetgeen»; in 't Ojav. ook «dat» = *y a n*.

Ziehier eenige bewijsplaatsen.

² Eigenlijk *sija'm*; de *n* gaat vóór lipletters over in *m*, en valt dan vóór *m* uit (zoo de spelling juist is).

De ni musuhta yāparō, door Uwe vijanden die nabij zijn, Rām. 13, 73. Mātus sang bala Daitya ya pējah, bij hónderden sneuvelden de Demonen-manschappen (eig. bij h. waren de D. die sneuvelden), Sutas. Niyata juga yāhurip muwah, het is geheel zeker, dat hij weder levend wordt, AW. 141. Mungöng tanwruh yāwaknya wuta tēkap ing rāga wiṣaya, hij verdwaast, niet merkende dat zijn persoon zelf verblind is door zinnelust, 58. Niyata ya mapasah mwang tibā ring Aweci, zeker is het, dat hij te gronde gaat en ter Helle daalt, Rām. 19, 30. Het veelvuldig voorkomende awās ya beteekent hetzelfde als byaktān; bijv. Awās ya kita kewala kahyunanya, zekerlijk zult Gij alleen door haar begeerd worden, 2, 52. Pējahāwās ya kasāmbya, hij zal omdelen, zékerlijk verschalkt worden, 1, 53; vgl. de Grieksche uitdrukking ὅπλοντι. Opmerkelijk is ook dat ya, waar het tusschen twee adjetieven staat, geheel overeenkomt met Sund. nja.¹ Bijv. hana ta prasāda maruhurya magöng, er waren torens hoog en groot; hana manḍapādbhuta ya ratnamaya, er waren wonderschoone, uit edelsteenen bestaande voorhallen, 8, 54. Zelfs in 't Nieuwjav. ofschoon in een ouderwets gekleurde taal, ontmoet men soms ya als relatief; bijv. sapaya asung swara, HS. Babad; dit vergelijke men met Sangir. isai'n. Of Sund. nja soms eenvoudig een bijvorm van ya is, is een vraag die we hier laten rusten.

Hoe licht een demonstratief overgaat in een relatief, blijkt o. a. uit ons eigen *die*, *dat*, Duitsch *der*, *die*, *das*, Engelsch *that*, en niet minder uit het Bugin. iya; bijv. Na iya ro arunge, ēngka-niseuwa anana, iya riyasēnge Muhamma, en die vorst had een zoon, die M. genaamd was²; doch men zou ook kunnen zeggen: «hij was genaamd M.», en dit is zelfs verkieselijk, omdat 't Bug. gelijk ook 't Makassaarsch een betrekkelijken bijzin uitdrukt op dezelfde wijze als 't Oudj. door de verbinding der verkorte voornaamwoorden met het gezegde. Het Maleische yang dankt zijn relatiefbetekenis aan ng, dat een verkorte vorm is van Ibanag n̄ga; ook in 't Oudj. komt ng op zich zelf een enkele maal als relatiefpartikel voor, o. a. BY. 1, 7.

Aanmerking 2. In 't Makassaarsch en Bugineesch dienen verkorte voornaamwoordsvormen om uit te drukken wat in 't Oudj. geschiedt door *n*, *an*, en anders door genoemde verkorte vormen. De meest gewone vormen zijn: 1 ps. enk. Mak. en Bug. ku; 2 ps. enk. Mak. nu, Bug. mu; 3 ps. na.

Bijv. Mak. n̄gapa nu-lampa, waarom (met klem) gaat gij? Vgl. Oudj. bijv. ndi'n hana, of Sund. ti man a nja asup? Fransch «pourquoi

¹ Verg. hiervóór p. 264. (*Noot van 1918*).

² Voor andere voorbeelden zie Matthes, Boeg. Spr. (1875), § 245.

est-ce que vous allez?». Mate na-lollong djing, hij stierf door een geest weggevoerd wordende (dewijl hij door een geest werd weggevoerd).¹ Bili na-katinrowi, een kamer, door hem beslapen (e. k. waarin hij slaapt). Leyang na-pamantangi, een hol, dat hij bewoont. Sura leba ki ku-djandji, een geschrift, dat ik u beloofd heb. Pon na-ta-nuw-asènga, zoo gij dat niet weet. Ta na-papisabiyangi, hij geeft er geen kennis van. Bugineesche voorbeelden: Iya-miku-ëngka, dáárom slechts, ben ik er. Wanuwa naonrowi, 't land, dat hij bewoont. U-papada ko taunatikëng setang, ik vergelijk u met iemand die door een duivel bezeten is. Engka-ni duwa ana na-djadjiang, er waren tweé kinderen, die hij teelde. Rilino tékumatjënnings, in deze wereld ondervind ik geen geluk. Muw-angauwiwo iko na-surowianu, gij erként, dat gij het zijt, die iets bevolen hebt (eig. die bevolen heeft, of: door wien bevolen is). Gangka iko naritaro djënnang, sedert gij tot Dj. aangesteld zijt.

In deze twee laatste voorbeelden nadert de constructie die van de Oudjawaansche met *n*, want wil men in deze taal 't pers. vnv. bezigen, dan zou na k o een vorm met *m* moeten volgen, ofschoon ik nooit iets anders aangetroffen heb dan bijv. het unya k o 'n-laku, e. dgl.

Aanmerking 3. Het gebruik van de verkorte voornaamwoordsvormen is zeer ontwikkeld in de zgn. Melanesische talen, die hoezeer ze phonetisch veel geleden hebben, in andere opzichten veel ouds bewaard hebben. Terwijl ik in 't algemeen verwijst naar 't inhoudrijke werk van R. H. Codrington, getiteld «The Melanesian Languages» (1885), vestig ik hier in 't bijzonder de aandacht op 't gebruik dier vormen in de taal van Norbarbar (Ureparapara) en van Maewo (Aurora).

't Norbarbarsch heeft in den Onbepaalden Tijd des werkwoords o. a. deze vormen: enk. 1 ps. no k a v a n (voor k o, door klinkerassimilatie), gewestelijk no k - v a n , ik ga; 2 ps. niek w u v a n ; 3 ps. kie ni v a n (gewest. ke n - v a n); mv. 1 ps. k e m e m (gewest. kamam) van (excl.); ren (gew. gen) van (incl.); 2 ps. k i m i v a n ; 3 ps. k e r v a n . No, in o, in 't Mota nau, in a u is de volle vorm van den 1 ps. == Aneityum ainyak, nyak, Tombulusch niyaku²; niek uit nikau, Tag. ikau van den 2 ps.; kie, ke van den 3 ps., eigenlijk een aanwijz. vnv. == Oj. iki, ike, of iki-hëñ en Nj. k i y e ; k e m e m (k a m a m), wij (excl.) bestaat eigenlijk uit den vollen vorm keme (kama) == Oj. kami + mami; ren (gen), wij (incl.); kimi, gjilieden == Oj. kam u ; kier (ker) bestaande uit kie (ke) en meervoud r == Oj. r a . No k - v a n , enz. komt geheel overeen met Oj. a k u

¹ Jonker, Biman. Spr. (1890), bl. 3, noot 1.

² Ten onrechte ziet Codrington, o. o. p. 387 in no een verbaalpartikel.

k-para; ko m-para of ko mu-p; iki (ya) n-para; kami kām-para; kitat-para; kamu para; ya r-para (ikir-para).

In 't Maewo staan de volle vormen gewoonlijk in hoofdzinnen, de korte in bijzinnen. Bijv. nau u to gane re vere eve, ik zit en schrijf; beter gezegd: ik zit te schrijven; nikout gor., gjij zit te schrijven; ia ut, tir., hij zit te s.; gida ut ter., wij (incl.) zitten te s.; gami ut ge r., gjijlieden zit te s.¹ De overeenkomst met het Oudj., Bug., Mak. is onmiskenbaar.

---

¹ Ook hier ziet Codrington o. o. p. 414 in nego, enz. verbaalpartikels.

Caetera desunt (verg. p. 282).

Appendix.

- I. Eenige imperatief-vormen van het Oudjavaansch.
  - II. Oudjavaansche absolutieven.
  - III. Regelen van klankverbinding in 't Oudjavaansch.
-

Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned.-Indië,
5^e Volgreeks, dl. IV (= Dl. 38).

's-Gravenhage, 1889.

I. EENIGE IMPERATIEF-VORMEN VAN HET OUDJAVAANSCH.

De vormen die Roorda in zijn Jav. Gramm. (1855), § 290 samenvat onder den naam van voluntatief, vertoonen in de oudere taal in veel meer opzichten dan in de hedendaagsche het karakter van eenen conjunctief. Niet ten onrechte maakt Roorda t. a. p. de opmerking, dat de benaming van conjunctief of subjunctief eigenlijk alleen voor die soort van voluntatief gepast mag heeten, welke gebruikt wordt in zinsneden die aan eenen anderen zin toegevoegd worden. Doch de geijkte benamingen der spraakkunst hebben, evenals alle andere woorden, eene ruimere beteekenis gekregen dan de etymologische, en daarom is het gebruik van eene benaming als conjunctief zeer wel te verdedigen, zoowel in de spraakkunst der Arische talen als in die van andere.

De Oudjavaansche conjunctief komt in karakter — en zelfs ten opzichte van het suffix — geheel overeen met den Indogermaanschen. Vooreerst wordt hij gebruikt in dezelfde gevallen waarin Oudindisch, Iraansch, Grieksch en Latijn gelijkelijk er zich van bedienen. Met dien conjunctief hangt nauw, wat de beteekenis aangaat, samen de optatief, die in 't Latijn, gelijk men weet, den ouderen conjunctief gedeeltelijk, en in 't Germaansch geheel, vervangt. De Oudjav. conjunctief is tevens optatief. Verder drukt hij een futurum uit, evenals bijv. in de Iraansche talen. Een conjunctief in etymologischen zin is de Oudjav. dán, wanneer hij strekt tot aanvulling van zulke begrippen als «willen, begeeren, kunnen», e. dgl., waarbij het Indogermaansch eenen infinitief pleegt te gebruiken, doch hier en daar ook eenen conjunctief toelaat. Eindelijk treedt in 't Oudjav. de conjunctief, vooral in den derden persoon, op als imperatief, doch in beperkter omvang dan in de nieuwere taal, waar hij in het meerendeel der gevallen als imperatief of zgn. jussief dienst doet. De echte, oude imperatief is in onbruik geraakt, behalve in enkele zegswijzen, bijv. Nieuwj. neh-unekake, z. v. a. unekén; kon, z. v. a. konén, e. dgl.¹ Trouwens ook in 't Bisaya en Tagalog zien wij, dat het gebied van den eigenlijken imperatief gedeeltelijk door een of meer soorten van conjunctief is ingenomen; daarenboven heeft het Tagalog ook den ouden conjunctief verloren, welke in het Malagasy daarentegen, evenals 't Nieuwjavaansch, als imperatief optreedt.

¹ Vgl. Brandes in Tijdschr. Indische T. L. en Vk. XXXII (1889), p. 341.

De imperatief bestaat in 't Oudj. meestal, niet altijd, uit eenen substantiefvorm, die buiten den imperatief niet als werkelijk gezegde kan dienst doen. Slechts in een beperkt aantal gevallen kan een praedicatieve vorm, d. i. een zoodanige die zich door bepaalde voor- of invoegsels als praedicaat kenmerkt, in den imperatief optreden, doch dan vergezeld van eene of andere partikel, welke het gezegde tot eenen imperatief stempelt.

Ter verduidelijking en aanvulling van hetgeen hier in 't algemeen gesteld is, volgen nu de noodige voorbeelden, zóó gerangschikt dat men de verschillende gevallen licht zal kunnen overzien. Eene stelselmatige indeeling is hierbij niet in acht genomen; alvorens zulk eene indeeling te beproeven, behoort men alle vormen des imperatiefs te kennen, en zulk eene volledigheid is in dit opstel op verre na niet bereikt.

De teksten waaraan de voorbeelden ontleend zijn, bepalen zich tot de volgende deels gedrukte, deels nog onuitgegeven geschriften: Kawi Oorkonden, van Cohen Stuart (1875; aangeduid door KO.); Arjuna-Wiwāha en Bhoma-Kāwya, uitg. door Friederich (1850 en 1852; AW. en BK.); Wṛtta-Saṁcaya, [mijne] uitgave van 1875 (WS.); en in handschrift: Ādiparwan (Āp.), Bhārata-Yuddha(BY.), Sutasoma(Sutas.), TantuPanggēlaran(Cosm.), Smaradahana (Smar.), Hariwangça (Har.), Rāmāyaṇa (Rām.).

1. Woorden met um.

Als imperatief der zgn. toestandswoorden wordt gebruikt de eenvoudige stam. Meermalen gaat deze imperatiefvorm, gelijk trouwens elke andere, vergezeld van een of meer partikels. Zeer gewoon is ta achter het woord, in den zin van ons «dan, toch»; ook kan een ta het woord voorafgaan; nu en dan staat ta vóór en achter tegelijk. Eenigsins verschillend van dit voorgevoegde ta schijnt t of a t, waarover later meer. Eene andere partikel is to h, toe! och toe! welaan!

Bij lumaku behoort als imperatief laku, zoowel voor een mv. als voor een enk.; bijv. laku tanayangku kabeh, gaat, mijne kinderen, alle! Cosm. Doh kopwa hāh laku, och wat gij, ga! BY. 472. Laku t-ulih mare¹ dalém, ga terug naar huis! BK. bl. 66. Turun pwa ri Yawadwipa, daal nu (Lat. autem) neder op Java! Cosm. 2. Ulih tānaku, keer dan terug, mijn kind! Āp. 17. In den indicatief zou het heeten tumurun, (u)mulih. Evenzoo is hēnēng de imperatief van humēnēng; bijv. hēnēng ta, kong asu, zwijg toch, gij hondsvot! BY. 587.

Bij umara, mara behoort para; dus arah para ngke kita ca-

¹ Ouder pare; doch mare is verklaarbaar, als hebbende geheel en al het karakter van een voorzetsel aangenomen. Desnoods zou mare verklaard kunnen worden als ontstaan uit marā, den conjunctief, met i.

krawāka, hei, kom hierheen, eend! WS. 46; thans zou men zeggen mrene ya. Para ngkāna Kuṇḍinanagara, ga daarheen, naar Kuṇḍinanagara! Har. 7, a.

Niets is gewoner dan dat twee imperatieve naast elkaar staan, waarvan de eerste eene manier van beweging, als «gaan, loopen, springen» enz. te kennen geeft; de tweede eene bewegingsrichting, als «heengaen, terugkeeren», enz. Hierboven hadden wij reeds laku t-ulih. Een ander voorbeeld is tāngkat pare sang asawang Madana, begeef U naar hem die den Minnegod gelijkt! WS. 76. Wijil ta kita, kom dan uit! Āp. 65, b. De imperatief van (u)mulat, zien (intr.), is wulat; dus: ai bhūmidewādi wulat kamu(n)g hyang, rānak mahāpañdita mūramatya, o gij goden, Aardgodin en de overigen, ziet! het kind van den grooten Wijze gaat verdwijnen, sterven; Smar. Zoo ook is lihat, kijk, zie! en kijkt! ziet! bijv. BY. 468; BK. 208; toh lihat, toe, kijk eens! AW. 325.

Welk onderscheid er gemaakt wordt tusschen de voorgevoegde partikel ta en t, of at heb ik niet kunnen opsporen. Alle drie worden gebezigd bij eene uitnoodiging; ta komt, voor zoover ik weet, nooit voor bij een bevel; van t is dit twijfelachtig. Een voorbeeld van zoo'n beleefd ta hadden wij reeds in tāngkat pare sang asawang Madana; ook iets verder, str. 88, lezen wij tāngkat tebu, vertrek dan, Dame! (een beleefd verzoek). Ook zoo BK. 47: tāngkat telu mare sira, maak U op dan (als ik U verzoeken mag), en ga (met mij) mede naar hem (Indra). Beleefd is ook t-angsö tebu, treed dan voorwaarts, Dame! Smar.; hier is t geheel en al gelijkwaardig met ta, zooals dit voorkomt in tolīh (uit ta + ulih) rantēn, keer terug, waarde vriend (eig. waarde jongere broeder)! WS. 81. Daarentegen ligt er niets beleefds in t in t-undur, haywa parēk ta kong, terug! kom toch niet nader, gij! Sutas. 67, b. Veronderstellen wij eens voor een oogenblik, dat het beleefdheidshalve voorgevoegde ta een verkorte vorm van het voornaamwoord kita is, dan kan het niet identisch zijn met t, want hierbij kan ko voorkomen en daarenboven wordt t ook verbonden met conjunctiefvormen, bijv. t-u capēn, t-u capa, waarvan de agens niet eens altijd een tweede persoon is. Daarentegen zou ta wel met kita in nauw verband kunnen staan, al kan het eerste niet eenvoudig in waarde gelijkgesteld worden met het tweede, want ware ta = kita, dan zou men niet zeggen: ta warah ta kita sayukti-nya i krama sang Pulomā, geef dan, als ik U verzoeken mag, naar waarheid inlichtingen omrent het gedrag van Pulomā! Āp. 19.

Eene vaak voorkomende uitdrukking is indah, verkort ndah, z. v. a. wees genadig, wees zoo goed, gelieve, verwaardig u. Bijv. indah bhaṭāra Brahmā, sang hyang Pr̥thiwī enz. KO. 1, 3, 17. Ndah pahenak

ta de-n-ta mangrēngō ri kacaritanikang nusa Yawa; geliefst welwillend te luisteren naar de geschiedenis van het eiland Java! Cosm. 1. In het Balineesch is *indah* het hooge woord voor *tēgar*, proef; *indayang* van *tēgarang*, beproef eens! wees zoo goed! Hiermede is te vergelijken het Sundaneesche *tjoba* waaraan in Basa beantwoordt *sumangga*, en dat dus met «eileve» gelijkgesteld wordt, hoewel het eigenlijk «beproef» beteekent; vgl. ook Mal. *tjoba*. Oorspronkelijk is *sumangga*, Jav. *sumānggå* een gansch ander begrip; in het spraakgebruik kan *sumangga* als de plaatsvervanger van het oude *indah* ta beschouwd worden.

Naast het min of meer bijwoordelijke *indah* staat geheel in dezelfde beteekenis *mindah* ta: bijv. KO. 7, 5: *Om mindah ta kita, kamung hyang Haricandana* enz.; » 2, 8: *Ong mindah ta, kamung hyang* enz. Op gelijke wijze wordt ook *mantuk* ta, keer terug! BY. 610, als imperatief gebruikt. In het Sundaneesch kan zoowel de stam als de indicatief, onveranderd, den imperatief aanduiden, bijv. *rampes*, *ka-diyō unggah*, 't is goed, herwaarts, kom binnen! (van *munggah*); doch ook *midér*; een toeroep van den drijver tot de buffelswanneer zij wenden moeten (Oosting, Soend. Gram., 1884, § 221; en Wdb., 1879, i. v. *मिदेर्*).

Het Tagalog kent nog imperatieve als *lakad ka* (of *lakad*), *ga!* = Oudj. *laku ko* (of *laku*), doch meestal bedient het zich van den indicatiefvorm; bijv. *sumulat ka*, schrijf! *masa of bumasa ka*, lees! *masuk ka* = Oudj. *pasuk ko*; *uminum* of *iminum*, drink! (Totanes, Arte, 1865, § 129 vg. en 140, vgg.).

Voor het Bisayasch wordt geen andere vorm voor den imperatief der toesstandswoorden opgegeven dan een die vormelijk een indicatief is: dus *umagika*, *ga!* *bumuhat ka*, maak! *umilis* of *imilis*, wissel af! van *ilis* (de la Encarnacion, 1885, i. v.; en Méntrida, Arte, 1818, p. 139).

2. Woorden met prefix *ma* of *a*.

Van deze is de imperatief identisch met het *nomen actionis*; d. i. *ma* of *a* gaat over in *pa*. Bijv. *maturū* of *aturū ko* is «gij slaapt»; *paturū* is «het slapen, dat (men) slaapt, hoe (men) slaapt», en tevens «slaap!» of «slaapt!» *Pawungw atānaku*, sta dus op, mijn zoon! Ap. 10, *a*. *Pastri ta ko gagak*, neem eene vrouw (of: trouw), kraai! Ap. 19. *Pasewata kita ri hyang Gaṇa*, maak dan Uwe opwachting bij den god *Gaṇeça*! Cosm. *Patūt padulur lawasanak*, leef in eendracht samen met uwe broeders! Ap. 110. *Pāṇḍēg*, halt! *Sutas*. 110, *a*, van *māṇḍēg*, gevormd als bijv. *māri*; in tegenstelling tot *maṇḍēg*, *sumāṇḍēg*, dat met (*u*) *māri* te vergelijken is. *Pagaway umah tirunēn ing mānuṣa*, maak huizen die nagevolgd kunnen worden door de menschen, Cosm. 2.

Pawarahwarah tikang mānuṣa, geef onderricht aan de mensen, ald. Een voorbeeld van pagawe als *nomen actionis*, in den zin van «'t veroorzaken» vindt men AW. 326: ri pagawe-nya turida.

Het Tagalog bezit nog eenige imperatieveen met pa- van woorden die een gaan ergens heen beteekenen: padini ka, kom hierheen; padoon, ga daarheen! en zoo ook padito; pasabahay ka, ga naar huis! Hierbij is echter op te merken, dat pa eene andere functie heeft en dan ook in het actief blijft. Ook in gevallen waar pa- een bepaald soort van causatieveen vormt, bijv. in painum ka kay P., geef te drinken aan P., is hetzelfde van toepassing (Totanes § 230—§ 233; vgl. § 366). Het prefix dat in de Filippijnsche talen in functie aan Oudj. pa en ma of a, waar dit niet bepaald possessieven zin heeft, beantwoordt, is dan ook pag en mag; hiervan is de imper. in 't Bisaya pag; dus pag buhat ka, maak gij; doch men kan ook mag buhat ka zeggen (zie Méntrida, o. c. p. 36, vg.). Het Tagalog gebruikt den zoogenaamden conjunctief-optatief, bijv. mag bahagi kayu, verdeelt! mag hanap ka, zoek! doch tevens: kun mag hanap aku, als ik zal zoeken, of in 't Spaansch si yo busque (Totanes, o. c. § 165; vgl. § 131—133).

In het Bataksch blijft ook de neusklank behouden, in een vriendelijk bevel of uitnoodiging; bijv. marsigantung bo ho di lai-laingkon, kom, ga aan mijn staart hangen (v. d. Tuuk, Tob. Spr., 2^e Stuk, 1867, bl. 345). Het Dayaksch laat de prefixen ba en ha in den imper. geheel weg; dus tirəh, slaap! van batiroh (Hardenberg, Gramm., 1858, bl. 120).

3. Woorden met maka, maha; en mang of ang.

Ook van deze wordt de imperatief door den substantievorm uitgedrukt¹. Bijv. nareçwaratikā pakādhipati ning bala mějahana çatru ning hulun, zij de Vorst (d. i. gij) dus opperbevelhebber der troepen, om mijne vijanden te doden, BY. 492. Pakādhipati is niet juist *nomen actionis*, maar het substantief van wat in het Sanskrit zou heeten adhīpatibhūta.

Voorbeelden van imperatieveen met paha zijn het reeds bovenaangehaalde ndah pahen ak ta de-n ta mangrēngō, en pahalēbāta manahata, uw gemoed zij gerust (voele zich gerust), Ap. 49.

Wanneer een actief-imperatief het prefix pang (pa met neusklank) vertoont, behoort hij bij hetgeen Roorda «het werkwoord» noemt, welks prefix in 't Oudj. natuurlijk mang of ang is. Bijv. harah pangher Duryyo-dhana, hei, wacht Duryodhana! BY. 428; zoo ook 648, en Ap. 118.

¹ Zoo ook in 't Dayaksch, dat één en denzelfden vorm van substantief als imper. actief en passief heeft (Hardenberg, Gramm. bl. 120).

Voor zoover ik heb kunnen nagaan, wordt deze laatste vorm niet gebruikt bij uitnoodigingen of verzoeken; dan bedient men zich van den indicatief, voorafgegaan van *t*. Dus *t-a ng u c a p t u h a n - k u*, spreek, mijn heer! BY. 106; *t-a ng a n u g r a h e n g h u l u n*, wees mij genadig, BK. 108; *ndah sahana-n ta w i r a t-a ng u s i r ya ç a s a p h a l a t i r u n*, al gij, helden, jaagt roem na, (als) navolgenswaardig (voorbeeld), BK. 190. Deze vorm heeft in vorm en beteekenis groote overeenkomst met den Jav. Kråmå-imperatief (Roorda, Jav. Gr. § 296), daargelaten dat de hedendaagsche taal *ndah* en *t* vervangt door andere woordjes.

In het Dayaksch wordt wat Hardeland een «zwakkere imperatief» noemt, d. i. niet bepaald een bevel, maar eene aanmaning, uitgedrukt door den indicatief voorafgegaan door de woorden *has*, *takan*, *buabuah* of *tototo*; bijv. *has man ē n g a akaë*, toe geef hem! Een nog beleefder imperatief, d. i. een verzoek, wordt uitgedrukt door *käläh*, gevuld hetzij door den eigenlijken imperatiefvorm of door den indicatiefvorm (zie Hardeland, Gramm. bl. 122).

Een eigenaardige vorm, die eigenlijk niet tot deze rubriek behoort, is *pamidér ta kita ring rät*, wees een zwerver op de aarde! Cosm. Hiervan moet de indicatief luiden *mamidér* of *amidér*, wat naar alle waarschijnlijkheid een duratief of veelvoud van (*u*)*midér* is. Op dezelfde wijze gevormd is *mamighna*, in *bhūta kabeh*, *äsing mamighna rikang yajña*, alle booze geesten die het offer plegen te storen (eig. aan het offer stoornis plegen te veroorzaken), Rām. 25. Men vergelijke Dayaksche vormen als *pamulang*, die dikwijls herhaalt, van *ulang*, 't herhaald worden; *pamulam*, die dikwijls den mond stopt, van *ulam*; *pamidjo*, die alles verschuift, van *idjo*; *pamihop*, die veel drinkt, van *ihop*; en dgl. (zie Hardeland's Wdb., 1859, i. vv.).

4. Praedicaatswoorden zonder voor- en invoegsels.

Er zijn verscheidene woorden, zoowel inheemsche als aan 't Sanskrit ontleende, die zonder verandering als gezegde optreden. Niet weinige er onder vertoonen wel is waar een formatief bestanddeel, maar een dat niet meer als zoodanig in de taal leeft; ook de vreemde woorden, zoals *yatna* e. dgl. zijn afleidsels, maar worden niet als zoodanig in 't Oudj. gevoeld. Dergelijke woorden blijven ook in den imperatief onveranderd; bijv. *yatna ko*, pas op! BK. 208. Bij de behandeling van den vetatief zullen wij nog ettelijke woorden van deze soort weder ontmoeten.

Misschien is hiertoe ook te brengen een voorbeeld als *gēlēk*, *pangan tahi ni lēmbu-n gku*, spoedig! worde de drek van mijnen stier gegeten! Áp. 14, a.

5. Passieve imperatief.

Deze wordt in de oudere taal gebezigd waar het grammatisch onderwerp bepaald is. In het nieuwere Javaansch is hij vervangen door den passieven conjunctief, ook wel «objectieve imperatief» of «imperatief met bepaald object» geheeten. Natuurlijk kan de vorm in talen welke geen passief-imperatief bezitten, zooals bijv. het Nederlandsch, slechts bij benadering weer-gegeven worden, tenzij men den zin in het actief omzet.

Voor dezen imperatief dient de werkwoordsstam, hetzij deze eenvoudig is of uitgebreid door de aanhechtsels *i* en *a k ē n*. In het laatste geval onderscheidt zich de passieve imperatief van het naamwoord, want bij naamwoorden gaat *i* in *a n* over, en naamwoorden op *a k ē n* kent het Oudj. evenmin.

Het passief karakter van dezen imperatief openbaart zich, ook uiterlijk, overal waar de agens wordt vermeld in een toegevoegd «door u». Bijv. alap ta d e - n t a k a n g a n g a r a n d e w i K., worde dan door U genomen zij, die Prinses K. heet! Cosm. 21, b. Tāsyasih ta, warah kami de-n-ta, wees zoo goed en onderricht ons, Āp. 58. Wighnani de-n-ta, hij moet door U gestoord worden, ald. Ting hali de-n-ta, Smar. 21, b. Het logische onderwerp, de agens, wordt verzwegen in ting hali çakti ni tapa ngkwi, zie de kracht der ascese van mij hier, Āp. 44; ting hali gati ning akung kēneng unēng, zie hoe de minnaar door zielsverlangen vermeesterd is, BK. 12.

Het ligt in den aard der zaak, dat de agens, zoo deze een 2de persoon is, niet behoeft vermeld te worden. Ting hali bijv. is op zich zelf voldoende om uit te drukken «door u (of: ulieden) moet gezien worden», evenals bijv. ook in 't Sanskrit met *dr̥çyatām* bedoeld kan zijn, en meestal is: door u moet gezien worden; *crūyatām*, door u (of: ulieden) worde gehoord. De reden, dat zoo dikwijls *d e - n t a* toch toegevoegd wordt, ligt zonder twijfel daarin, dat men, beleefd sprekende, *kita* (Fransch *vous*) bezigt, en niet het gewone *k o* (Fransch *tu*). Ting hali alleen kan evengoed wezen: (hij, zij, het) worde gezien *par toi*, als *par vous*. Vandaar dat men beleefd sprekende de toevoeging van *d e - n t a* betamelijk acht; voegt men er niets bij, dan wordt de aangesprokene behandeld als iemand tot wien men eenen meer gemeenzamen toon aanneemt of die al te hoog staat voor plichtplegingen.

Andere voorbeelden zijn: *g̊l̊ek, pangantahi nil̊embu-ŋku, inumuyuh-nya, d̊emwanike silit-nya*, spoedig, eet den drek van mijnen stier, drink zijn pis, blaas hem in zijn achterste hier, Āp. 14, a; *tunggangikudan-gku*, bestijg mijn paard, ald. *Pintakāsihi ta ya kon mānaka*, smeek hem toch en zeg dat hij kinderen moet verwekken, Āp. 25 en 72; hier zou ook het Nieuwj. *k on* voor *k on ē n* toelaten: dat zulk een *k on* geen verkorting is van *k on ē n*, maar de echte, oude im-

peratief, blijkt uit het aangehaalde duidelijk genoeg. Lyang ning tikus pañjingi, kruip in 't hol van de muis, Āp. 162; in 't Sanskr. kan pañjingi letterlijk vertaald worden met praviçyatām, terwijl pasukakēn, laat hem binnenkomen, Sutas. 29, b, in 't Sanskr. luidt praveçyatām. Toh tāngkat, hara pōngakēn hayu ning diwasa, komaan, vertrek, maak u het gunstige oogenblik ten nutte (of: komaan, laten wij vertrekken, enz.), BK. 15¹. Haywa suwesuve, patyani juga usön, draal niet, dood hem spoedig, Āp. 116; pějahi pwāku, dood mij nu, Smar. Toh warah ngwang i ngaranta, komaan, deel mij Uwen naam mede, WS. 53; hier onderscheidt zich warah uiterlijk niet van den imperatief des toesstandswoords; alleen uit de omstandigheid dat *ik* een bepaald persoon is, kan men opmaken dat het passiefbedoeld is. Lihat sěmbah ni Nakula, zie de nederige hulde van Nakula, BY. 517; de overeenkomstige conjunctief luidt lihatana, bijv. lihatana sěmbah inghulun, Har. 55, a. Mijila kaka-nta, mās-ku; pahawās ta, rari, raras iking sěděng kamasihēn, uw oudere broeder (ik, uw minnaar), mijn schat, moet uit-trekken, let dan, zusje, op de aandoeningen van hem die zoozeer aan minne-pijn lijdt, BK. 66. Als 1ste persoon van een passief imperatief kan opgevat worden ndak pahawās laris ni paněpi-nta, laat mij het beloop van Uwe leest beschouwen, AW. 149. Zoo ook ndak warah ta kita, laat ik U dan onderrichten (of: vertellen), Āp. 35; ndak warah ta kiteng dharmadeçānā, laat ik U dan onderrichten in de leer der deugd, 96; ndak pacaritakēn kita, laat ik U verhalen, 98; ndak wörakēn kita, 114; dak sěmbah kita, ik wil U hulde bewijzen, 6, a, b. Deze vorm laat zich vergelijken met wat Roorda noemt «objectieve propositief» (Jav. Gram. § 301), ofschoon het aanhechtsel van den 3^{den} pers. ontbreekt¹. Intusschen bestaat ook deze vorm; bijv. dak ta hap-ny a, ik wil het eens opslurpen, of: laat ik het eens opslurpen, Cosm. 6, a. Alleenwanneer het logisch voorwerp in den 3^{den} pers. staat, heb ik deze laatste (ook Nieuwj.) constructie aangetroffen. Woorden met aanhechtsel *z* behouden het natuurlijk onveranderd; dus kita ndak warahi kacaritan sang D., laat ik U vertellen (of: ik wil U eens vertellen) de geschiedenis van D., Āp. 143.

Om terug te keeren tot den 2^{den} pers. imp. passief. Verdere voorbeelden zijn: bhaya durgga ning kuṭa kawruhi, verken de versterkingsmiddelen der vesting, AW. 144; ta sapwani, veeg ze schoon, 345. Mah pātrēm tēkēmakēn i tēnggēk ni Nakula, ziehier een dolk, druk dien in de hals van Nakula, BY. 518. Kaka tānglilirt-t-usapiluh-ku,

¹ De oude taal bezit ook den actieven «propositiefs»; bijv. ndak aminta pěhaniri kita, ik zou U wel om melk willen vragen, mag ik U om melk vragen? Cosm. Ndak atāña, ik zou wel eens willen vragen, BK. 118.

kom weder tot u zelven, broeder, en veeg mijne tranen af, BK. 106. In een geval als dit, is 't echter niet duidelijk, of *t* eenvoudig strekt als imperatief-partikel dan wel of het zinverbindend is, gelijk het Tagalog *t*, at, «en». Hetzelfde is van toepassing op het tweede, doch niet op het eerste *t* in *t-a la p t-uli hak-en i ka-dat-wanta*, neem hem en breng hem terug naar Uwe hoofdstad, Ap. 81, a. Meer over *t* later (sub 7). Gelijkwaardig met *t* is at, wan-neer het eenen imperatiefzin openst, blykens KO. 7, b: *at rëngök-en teka sa-patha samaya, pamang mang mamiri kita kamung hyang kabeh*, luistert dan naar den eed dien ik u zweer, o gjij goden alle! Zonder at KO. 9, 9: *sahan-a-n-ta dewa kabeh, rëngö ta mang mang ning hulun*, hoort dan mijne aanroeping!

Als voorbeeld van eene eigenaardige constructie worde hier aangehaald *prih pet rarah*, doe uw best, zoek, spoor hem op! of, naar onze wijze van spreken: doe uw best hem te zoeken en op te sporen! WS. 76. *Prih* (vgl. Nieuwj. *prih*, *purih*) wordt doorgaans zóó geconstrueerd, dat het in *genus* en *Wijze* overeenkomt met het volgende, begrip-aanvullende woord. Terwijl dit laatste in onze taal aan een woord als «pogen, zijn best doen, zich bijveren» ondergeschikt wordt, is het in 't Oudj. gecoördineerd aan *prih*. En omgekeerd, staat het tweede woord in het passief, dan wordt ook van *prih* het passief gebruikt. Bijv. brengt men eene zinsnede als «*hij tracht hem te helpen*» over in het passief, dan luidt zij in 't Oudj. *pinrih tinulung de nira oftē kap nira*, BY. 131; zoo ook *pinrih pinahayu*, men (*hij, zij*) bijverde zich voor hem zorg te dragen, 680. Soms wordt het tweede woord aan *prih* ondergeschikt; dus *prih usirēn*, doe uw best hem (*hen*) te vervolgen, BK. 137; eene afwijking die reeds om de verwantschap tusschen imperatief en conjunctief licht verklaarbaar is. Het lijdt geen twijfel, dat de hier bedoelde echt Maleisch-Polynesische constructie eenmaal nog veel ruimer werd toegepast. Ik vergenoeg mij hier met de aandacht te vestigen op het Ibanag. Wanneer in deze taal een vorm van *a y* (*u m a y*), gaan, komen, in 't actief (met inbegrip van het onzijdig) staat, dan moet het daarbij behorende, aanvullende woord ook dat *genus* ver-toonen, of omgekeerd; vereischt de zin, dat een woord in 't actief gebruikt wordt, dan staat ook het voorafgaande «gaan, komen» in 't actief; is het eene passief, dan moet het andere het eveneens zijn. Dus *minayaku lan nikau naki mallok*, ik ben slechts gekomen om u te verzoeken; doch in 't passief: *inaiku nasanga kinagi*, ik ben het hem gaan zeggen. Daar het Ibanag geen eigenlijken conjunctiefvorm bezit, wordt, in 't algemeen, de onderlinge afhankelijkheid van twee begrippen aangeduid door overeenstemming in constructie; bijv. *manakita kuman*, hij heeft een afkeer van eten (eig. hij heeft afkeer dat hij eet); doch in den Verleden

Tijd: n a n a k i t a k i m i n a n , hij had een afkeer van eten (eig. hij had afkeer dat hij at); zie verder De Cuevas, Arte (1854), p. 337, sq.

Geheel anders dan prih wordt kon geconstrueerd. Hierop volgt, onverschillig of het in 't actief of 't passief staat, het aanvullende woord in 't actief (of toestandswoord) en wel in den conjunctief; dus kon mangsula = konēn mangsulå; Cosm. 38, b. De reden hiervan is dat (m)akon met het volgende woord als het ware één geheel vormt, daarvan een soort causatief maakt. Met prih is het een ander geval. Bijv. a m r i h a t a ñ a h a w a n a , BY. 376 is eigenlijk: zij gaven zich moeite, vroegen hoe te gaan, of z. v. a. met moeite vroegen zij hoe te gaan; a m r i h a t a h ē n , hij deed zijn best, hield zich taai, of z. v. a. had alle inspanning noodig om stand te houden, 691. Staat a m r i h a zelf in den conjunctief, dan ook het volgende bij-behoorende woord; dus a m r i h a s i d d h ā n i n g p u n a g i , 672.

Eene gansche reeks van passief-imperatieveen treft men aan in de vervloekingsformulen der oude oorkonden. De meest ouderwetsche, hoewel niet de oudste in datum, is de formule KO. 1, 3 [841 Çāka], luidende:

«Patyana-nyu ya, deya-nyu i pati ya, te-panoliha i wuntat, te-tinghali i likuran, tampyal i wirangan, uwahi i tēngannan, tutuh tuṇḍunya, blah ka-pāla-nya, sbittakan wtang-nya, rantan usūs-nya, wtuakan dalammanyā, ḫuduk hati-nya, pangan daging-nya, inum rāh-nya, tēhēr pēpēḍdakan, wkasakan hawu kerir, tibākan ing Mahārorawa, klān i kawah sang Yama, salwir ni lara hidapan-nya.»

Men ziet, dat imperatief en conjunctief elkaar afwisselen. In de parallelplaatsen der overige oorkonden wordt doorloopend de conjunctief gebruikt.

Bij eene vergelijking der verwante talen komt men tot de overtuiging, dat de behandelde passief-imperatief eenmaal gemeengoed der Indonesiërs geweest is. Wij vinden den vorm nog terug o. a. in het Sundaneesch; bijv. iyō surat bawa ka kantor pos, breng dezen brief naar het postkantoor;¹ ayoh bōnang kön a y a m t o h , komaan, maak u van die kip meester (Oosting, Soend. Gr., 1884, § 221 en 241).

Ook in het Bataksch wordt de imperatief van 't eerste passief door een naamwoordelijken vorm uitgedrukt. Dus b u w a t , (het) worde genomen, nl. door u, van m a m b u w a t in 't actief; b u n u , worde (hij, enz.) gedood, van m a m u n u . Zoo ook pauli; pain upp on , imp. pass. van «maken dat het gedronken wordt; enz. De tweede persoon, de agens, wordt begrijpelijkkerwijs meestal verzweven; wordt hij genoemd, dan wordt hij ingeleid

¹ Zonderling en geheel in strijd met MP. taaleigen is het, dat men den subjectieven imperatief ook bij een bepaald voorwerp mag gebruiken: gōra maneh mawa iyō surat ka kantor pos (Oosting t. a. p.). Of is dit soms een Hollandisme?

door 't voorzetsel di, te vergelijken met Oudj. de; over de onderlinge verhouding van di en de later meer (sub 8). Voor verdere bijzonderheden zij verwezen naar V. d. Tuuk's Tob. Spr., 2e Stuk, § 102; vgl. § 99.

Het Tagalog maakt nog ruimschoots gebruik van den passief-imperatief bij afgeleide werkwoorden met prefix *i*, die, behoudens in één functie, aan de Oudjavaansche op a k ē n beantwoorden. Dus *i b i g a y - m u*, het worde door u gegeven; = Oudj. *w e h a k ē n* (d e - m u), met verschil in constructie wanneer de *agens* vermeld wordt; *i s u l a t - m u i t u*, dit moet door u geschreven worden, doch Oudj. *s u r a t*; zie Totanes § 110 en 114. Van de afgeleide werkwoorden op *i* wordt minder gebruik gemaakt, en wel slechts wanneer men haastig of driftig iets beveelt; bijv. *b u k a s i*, open het!, *t i - g a s i*, doe het flink; etymologisch = een Oudj. *t w a s i*, dat mij echter nooit voorgekomen is. Ook van niet aldus afgeleide werkwoorden wordt de vorm wel eens gebruikt, bijv. *a b u t y a o n g t a u o*, grijpt dien man! «Se usan para mandar con priesa, aceleracion ó con eficacia», zegt Totanes, § 130. Behalve in de opgegeven gevallen bezigt men als imp. pass. een conjunctiefvorm op *in* = Oudj. *ě n*, en bij afgeleide werkwoorden op *i* een vorm op *a n*; dus heet *p a g h a h a n a p i n* een imperatief, hoewel het oorspronkelijk blijkbaar een conjunctief van het duratieve *praesens* is, en dus niet enkel in Wijze, maar ook in Tijd van het aoristische *á b u t e*. dgl. verschilt. Als imper. pass. van een afgeleid werkwoord op *a n* (= *i*) geldt bijv. *p a g h a n a p a n*, eigenlijk een substantief van plaats (Totanes § 134; § 138).

Voor het Bisayasch taaleigen gelden nagenoeg dezelfde regelen. Bijv. *i h a t a g - m u i n i k a n J u a n*, worde dit door u gegeven aan Juan; *i b u - h a t - m u a k u s i n g k a l o*, maak mij eenen hoed. Zoo ook van de werkwoorden op *i*, als *b u h a t i a k u*, worde bij mij gewerkt; of uitgebreid met het prefix *p a g*: *p a g b u h a t i*. Wordt echter de *agens* vermeld, dan bedient men zich van den conjunctief: *b u h a t a n* (of *p a g b u h a t a n*) *a k u n i ū* (Méntrida, p. 49; 54; 74). In 't algemeen mag men zeggen, dat in de twee Filippijnsche hoofdtalen de grens tusschen imperatief en conjunctief (futurum) evenmin als in 't Oudj. scherp is afgebakend.

6. *Vetatief.*

De gewone partikel om te verbieden of af te raden is *h a y w a*; uiterst zeldzaam vertoont zich *h a j a*, *a j a*, Jav. *åjå*.

H a y w a kan met verschillende rededeelen geconstrueerd worden, ten eerste met bijwoorden, bijv. *h a y w a m a n g k ā*, niet aldus! BY. 203; 280. Hierbij kan men brengen *haywa parék ta kong*, nader niet, gjij! Sutas. 67, b. Ten tweede kan *haywa* gevuld worden door allerlei praedicatieve of attributieve woorden, hetzij deze uiterlijk als zoodanig kenbaar zijn of

vormelijk zich niet van stamwoorden onderscheiden. Bijv. *haywa mang-hel*, word niet moede (of: wees onvermoeid). *Haywa ngwang sinəsöl*, bedroef (of: *kwel*) mij niet, BY. 680. *Haywen u cap Drupadasūnu Wirāṭaputra*, laat er niet gesproken worden van Drupada's zoon en den prins van *Wirāṭa*, d. i. om niet te spreken van enz., zoodat de imperatief hier de grenzen van den conjunctief overschrijdt, BY. 94; vgl. Mal. *d jangan di kata*. *Haywārowang patik sang nr̥pati juga*, laat Uwe Majesteits dienaar maar zonder makker wezen, d. i. laat mij maar alleen begaan, BY. 278. *Haywa magōng wuyung-ta*, matig Uwe gramschap (eig.: laat Uwe gramschap niet grooter worden), BY. 79. Hierbij mag opgemerkt worden, dat *magōng wuyung-ta* eene samengestelde uitdrukking is, waarvoor het Sanskrit een eigen vorm, het possessief adjectief bezit. *Haywa kita malarānaku*, wees niet bedroefd, mijn zoon, Āp. 65, a.

Nog andere voorbeelden zijn: *haywarahadyansanghulun prihatin*, wees niet misnoedig, edele Heer, Āp. 102; *haywasuwesuwe*, draal niet! 116. *Haywata sandeharing swaputra jayā*, twijfel er toch niet aan, dat Uw zoon zal overwinnen, Rām. 51. Sandeha behoort tot eene klasse van woorden die, eigenlijk substantieven zijnde, zonder verandering ook als adjectief dienst doen. Daartoe behooren ook *sangçaya*, *pramāda*, *krodha*, *yatna*, en andere aan 't Sanskrit ontleende woorden. Bijv. *haywā kamu sangçaya*, BY. 3, 125; 538. *Haywā ta kita pramāda*, wees Gij dan niet achteloos, BK. 215.

Van *haja*, *aja* heb ik slechts twee plaatsen aangetekend. Het wordt BY. 279 elliptisch gebruikt en kan daar gevoegelijk vertaald worden met «schei uit!». Ook in 't Skr. komt het vetatieve *mā*, of verdubbelde *mā-mā* elliptisch voor, en wel in dezelfde beteekenis. Aangezien de persoon wien *haja* in den mond wordt gelegd t. a. p. met minachting spreekt, mag men de gissing wagen, dat *haja* in de dagelijksche omgangstaal niet ongewoon was, maar plat klonk, en daarom bij wijze van minachting door den spreker gebezigt werd. De tweede plaats is Cosm. 45: *aja kami de-nta pateni*, dood ons niet!; waar echter het Nieuwjav. *p a t e n i* voor *patyani* het vermoeden wekt, dat de afschrijver den tekst gewijzigd heeft.

Wij vinden dezelfde vetatiefpartikel terug in het Malagasy *aza*, hetwelk ook in constructie met *haywa*, *haja* overeenkomt (Marre, Gr. Malg., 1876, p. 52; Parker, Malag. Lang., 1883, p. 28). Het overeenkomstige Bugineesche woordje luidt *adja*, dat, terloops zij het opgemerkt, niet dan in schijn iets in klank gemeen heeft met *dja*, slecht (uit *djahat*); van dit *adja* is niet te scheiden Makassaarsch *anra*, Saleiersch *anda* (Matth. Boeg. Spr, 1875, § 222; Mak. Wdb., 2^{en} dr., 1885, onder *anra*), en Bal. *hēda*.

Naar het schijnt, bevat ook het Maleische *djangan* een uit *adja* verkort

dja en een partikel die nog in 't Sundaneesch als n gan voortleeft. In andere verwante talen treft men geheel verschillende verbodswoordjes aan. Het Tagalog. huwag is hetzelfde woord als Oudj. huwā, uwā, 't laten schieten, van iets afslaten, laten varen, nalaten (verwant met NJ. u wal en lu war), doch dit komt, zoover ik weet, niet als een woordje ter vorming van den vetatief voor. Omgekeerd komt ook Tag. adya, «defendere», niet als partikel voor.

7. Beteekenis der partikel at, t.

Uit ettelijke boven aangehaalde voorbeelden is gebleken, dat aan 't begin eener zinsnede at eenen imperatiefvorm kan inleiden; het verkorte t komt zelden aan 't begin, des te vaker tusschen twee imperatieven voor. Aangezien men ook in het Tagalog at, en met verkorting t ontmoet, komt men er onwillekeurig toe, het bestaan van eenig verband tusschen het Oudj. en het Tag. woord te veronderstellen.

Volgens Tagalogsch spraakgebruik verliest at («en») zijne a achter eenen klinker, en gaat de n waarop een woord eindigt met een volgend at of t in at over. Derhalve gab i at a ñao, nacht en dag, wordt gab i't a ñao; kataua n at kaloloua, lichaam en ziel, wordt kataua 't kaloloua. Na eene rust blijft at onveranderd; dus si Pedro, at si Juan, si Pablo nam an, at ang bata pa, Peter en Jan, eveneens Paulus, en ook de knaap (Totanes § 5 en § 382). Dezelfde regelen blijven van kracht wanneer at eene andere waarde heeft. Nu is volgens Totanes (§ 384) at, als synoniem van ang en at ang, z. v. a. «dewijl, omdat» (Lat. *quod*); bijv. aku i hinampas, ataku i tungmanan, ik werd gegeeseld, omdat ik was gaan drossen. Verder dient at om eenen demonstratiefzin tot eenen betrekkelijken om te stempelen, of, wat dikwijls op hetzelfde neérkomt, van een bijwoord een voegwoord te maken. Het verricht derhalve juist dezelfde functie als in 't Oudj. an, n. Bijv. bista't laat zich vertalen met ons voegwoord «al» (synoniem van: hoewel, ofschoon), terwijl bista, niet op zich zelf bij Totanes opgegeven, kwalijk iets anders kan wezen dan Nieuwj. wis ta, hetzij in het Tag. overgenomen of een gewestelijke vorm; immers luidt het woord anders in het Tag. ubus, en is ta er ongebruikelijk in. Bista't bata, ay mabait is «al is hij een knaap, hij is schrander». Zoo ook betekent kahimat, «in spijt dat» (voegwoord), en is het ontstaan uit kahiman, spijt, en at, t; in 't Oudj. komt o. a. meman bijwoordelijk voor in den zin van «in spijt (van), ondanks»; bijv. BK. 81: meman ing upāya, kahilangan ira¹.

¹ De begripsovergang is dezelfde als in ons «spijt»; want heman, eman, NJav. eman, drukt het begrip van spijt, alsook van het Fransche *regretter* uit.

Uit het feit dat *a t* als een synoniem beschouwd wordt van *a n g*, in betekenis aan 't Maleische *y a n g* beantwoordende, mag men opmaken, dat het ook het voegwoord «dat» kan uitdrukken; hoe dit redengevend kan worden, blijkt o. a. uit het Lat. *quod*. Vermits een door «dat» ingeleide zinsnede declaratief is, laat het zich zonder moeite verklaren, hoe zulk een voegwoord te staan komt aan 't begin van eenen volzin die iemands gedachten, wensch, verzoek, bevel enz. bevat.

De meening dat het Oudj. *a t*, *t* in oorsprong één is met het Tagalogsche, wint aan waarschijnlijkheid, als men ziet, hoe ook in 't Oudj. *t* nu en dan dezelfde functie heeft als *n*, namelijk: den zin relatief te maken. Als zoodanig vertoont het zich in het thans nog in Lakon's gebruikelijke *n d a ' t a t ī t a*, NJ. *dataatata*, «*nadatdan nu*»: bijv. Rām. 32: *n d a ' t a t ī t a kāla lung-hā, mānak tānak-bisang Daçaratha*, nadat nu eenige tijd verlopen was, werden de vrouwen van Daçaratha moeder. Stond er *n d ā t ī t a k. l.*, dan zou de bedoeling wezen: en daarna verliep eenige tijd.

De vraag is, of men ook tot de gelijkwaardigheid van *t* en *n* zou mogen besluiten op grond van de omstandigheid, dat waar de op Bali gebruikelijke redactie der vervloekingsformule heeft *dayanta 'n patyananya*¹, de oudere oorkonden lezen *deya-nta 't patī*, *dāya-nta 't pati*. Dit zou men desnoods kunnen vertalen met «door U zij het dat hij gedood wordt»; immers *n* wordt in 't Oudj. *vóór* een substantief geplaatst om uit te drukken wat anders geschiedt door een substantief met volgend bez. voorwrd. Toch twijfel ik er aan, of in dit bijzonder geval 't *pati* iets anders is dan een passief-imperatief met voorgevoegde partikel *t*, en wel op grond dat in eene der oudste redacties (KO. 1) gelezen wordt *deya-nyu i patī*. Hoewel nu in het Tombul. *ing* (*im*, *i*) inderdaad dezelfde functie heeft als Oudj. *n*, bijv. *takar-ne mahatuari itii in nimēnesēlin dei ni-men-ne*, zoodat deze gezusters berouw kregen, dat zij niet toegestemd hadden (Niemann's Bijdr., 1866, p. XV, 7, en 1), is mij zulk een gebruik van *i* in 't Oudj. niet voorgekomen². Aanstands zullen wij op *i patī* terugkomen.

8. Imperatief met *den*, en met *i of ri*.

De eerste dezer vormen komt in hoofdzaak overeen met hetgeen in Roorda's Jav. Gr. (1855, § 303) qualitatieve of modale voluntatief heet. Volgens Oudj. taalgebruik ligt in deze soort imperatief het begrip van «maak dat —, zorg

¹ Deze lezing komt mij verdacht voor; ze is wellicht ontstaan uit vermenging van twee constructies: *patyananya*, het zullen gedood worden van hem, en 'n *patyanaya*, dat hij gedood zal worden.

² Het Tombulusche woordje is oorspronkelijk hetzelfde als het lidwoord *ing*, in den nominatief, van het Bisaya.

dat —, het moet (zoo en zoo)». Bijv. *den tēkeng nūsa Jawa*, maakt dat hij (de berg) op het eiland Java komt! Cosm. 6; *den tunggal kang* (l. *tang*) *warṇa*, het moet één kleur zijn, 21, a; *den padāgawe*, zorgt dat gijlieden maakt, 23, a; vgl. *den pada ngati-atı*, Adji Saka 113; *den kadi bhawa-ngku*, het moet evenzoo wezen alsof ik er ben, Cosm. 17, a; vgl. *di kaya ana aku*, R. Pirangon 29.

De verklaring van deze constructie gaat met moeielijkheden gepaard. Wij moeten beginnen met in het oog te houden, dat in de nieuwere taal *den* een deftig synoniem is van *di*, niet enkel in den imperatief, maar ook bij de vorming van een passief, en dat het reeds in het Oudj. in beide functies gebruikelijk was¹. Nu rijst de vraag: wat is de verhouding van *de*, «uit oorzaake (van), uit hoofde, -wegen, ten opzichte van» tot *de*, «zaak, toedoen, wat te doen is» (bijv. *in gde*), *mangde*, «veroorzaken, maken», en tevens tot Maleisch *dari*; en hoe staan alle tot *pānde*, NJ. d°, Sund. *panday*, Mal. *pāndei*, Bat. *pānde*, Tag., Pampanga, Bis. *panday*, Mongondousch *pāndoī*, Tombul. *pāndei*, Sumbasch *pāndoī*, Mak. *pāre*.

Volgens bekende klankwetten zou een Oudj. *de* identisch kunnen wezen met Mal. *dari*, waarmede het eenigermate in beteekenis doch niet in constructie overeenkomt. Het zou ook uit *da + i* kunnen ontstaan zijn: en eene derde mogelijkheid is, dat *de* eene sterke, vollere uitspraak van *di* vertegenwoordigt. De beslissing is hier des te moeielijker, omdat bij alle drie veronderstellingen de beteekenis dezelfde of nagenoeg dezelfde zou blijven; want, zooals ons nog nader blijken zal, zijn *ri*, 'i (met gutturalen triller) en *di* te beschouwen als varieteiten van *i*. Nu doet zich Mal. *dari* (d.i. *dari*) voor als eene reduplicatie met klinkerverschil en klankafwisseling van *di*, *di*, *ri* (vgl. o. a. *darah*, bloed), of wel als de samenkoppeling van een met *di* (*di*) zinverwant *da* (*da*) en het eerste². Voor oorspronkelijk hetzelfde woord als Mal. *dari* houd ik *djadi*, Day. *djadi*, Tag. *yadi*, enz. Als men uitgaat van de stelling, dat de grondbeteekenis van *di* (*di*) = *i* van den beginne af dezelfde is als die 't woordje thans nog in de MP. talen heeft, namelijk die van de plaats waar, van een locatief, dan laten zich alle begripsovergangen gereedelijk verklaren. De plaats waar iets groeit, kan beschouwd worden als de grond waaruit iets voortkomt; «grond» is een begrip hetwelk onmerkbaar overgaat in dat van oorzaak, oorsprong.

¹ Ter vorming van een passief bijv. BK. 205: *deñ cacah*, *den wawa* en *den wunuh*; 207: *den wēlēg* (de olifant) werd geprickeld (aangezet); Cosm. 14, *a* heeft *den* (ē) *tata-kēn*, afwisselende met *in* (ē) *tētakēn* (18, *a*).

² Madur. *aa?*, waarmede het Bataksche *da* in het Poda-passief vermoedelijkin oorsprong één is; *da bu wat* zou dan eigenlijk beteekenen: te nemen. Het schijnt mij toe dat het eenvoudiger is, *da* voor een overgeërfd synoniem te houden dan voor eene opzettelijke wijziging van *di*; vgl. Tob. Spr., 2e Stuk (1867), § 104, en vgl. blz. 125.

Bij «oorzaak» sluit zich een «zaak»; vgl. Latijn *causa*, in 't Fransch *chose*; en met «oorsprong», Latijn *origo*, is onafscheidelijk verbonden het begrip van «ontstaan», Latijn *oriri* en *ortus*. En «ontstaan, worden, gevolg», het ligt alles in Jav. dadi, djadi, enz. opgesloten; «worden», L. *fieri*, kan opgevat worden als het passief van «maken, doen», L. *facere*; en daarenboven zal zich uit een woord dat aanduidt de plaats waar, ontwikkelen eene uitdrukking voor «plaatsen», met behulp van een of ander middel om het actiefbegrip te doen uitkomen —, en «plaatsen» gaat over in «maken», bijv. Arisch dhā, ons *doen*; dat dit dhā als tweelingwortel bij het locatieve dhi, *dh*i behoort, is duidelijk. De verwantschap van de (Jav. de, den) en dadi openbaart zich ook thans nog in zinnen als de volgende, waar dadi zou kunnen vervangen worden door dene, dening; als apa mulane ratu nusa kēñcana dadi maring nusa Jawa?, Pandji (ed. Roorda, 1869) bl. 340; punapa marmine, peran kalana Jayeng-sari dados ngalih? bl. 338. Al is dadi hier geen voegwoord, maar bijwoord, in de gedachte drukt het geheel en al hetzelfde uit als dene zou doen.

Een locatifaanduidend woordje als *i*, benevens zijn varieteiten of synoniemen, is uit zijn aard geschikt om een passief te vormen. Dit behoeft, na hetgeen V. d. Tuuk en anderen hierover gezegd hebben, geen betoog meer. Wij vinden dan ook *i*, enz. zoo aangewend in allerlei Indonesische talen. Naast *i* met de bereids opgesomde bijkvormen staat nog een genasaleerd in of *ni*; het Bisayasche *gin* verschilt in 't gebruik niet van *gi* (zie Encarnacion, 1885, i. v. *gi*); dit laatste kan en zal wel rechtstreeks aan het Mal. *ri* in dari beantwoorden. Over de onderlinge verhouding van *di*, *ni*, *in*, *iri* — men mag er bijvoegen *gi*, *gin* — heeft V. d. Tuuk (Tob. Spr., 2^e Stuk, 1867, bl. 318—319) eenige beschouwingen geleverd, die belangrijk genoeg zijn om in hun geheel hier aangehaald te worden.

«De bijkvorm van *di* en *ni* is, zooals we gezien hebben, *i*, dat ook als aanechtesl, en in D. gebezigd wordt zoowel als praepositie als bij 't eerste passief. Ook vinden we *i* in plaats van *ni*, behalve in M. (zie boven), ook nog in *ibebere* (Aant. bl. 187), terwijl we *ni* uit *i* in D. zien ontstaan. In sommige constructies zien we *di* met *ni* verwisseld, zooals b.v. in 't gebruik van 't actief-verbale substantief (§ 121, 2°), en in de aanduiding van den persoon, ten behoeve van wien iets verrigt wordt (bl. 108, a). Hieruit moet men besluiten, dat *ni*, *di* en *i*, alle drie, oorspronkelijk één waren, en allen slechts een locatief uitdrukken. Van de drie vormen schijnt *i* de oorspronkelijkste, waaruit *ni* door inschuiving van een *n*, zooals nog in D., moet ontstaan zijn; zoodat het gebruik van *ni* achter woorden, die op een medeklinker eindigen, van lateren tijd moet zijn (vgl. *ning i* in M. met *ninna* in T.). Moeijelijker is 't ontstaan van *di* te verklaren, tenzij men aanneme,

dat *d* uit een vroegere *r* is ontstaan, want *r* wordt nog in 't Kawi ingeschoven (*i-r-i-ka* = *di si*, *i-ri-ja* = *di si ja*). In D. vindt men *i das*, dat moeijelijk anders te verklaren is dan uit eene omzetting van *di das* (§ 26), even als men nog in 't Mak. *irate* (boven) uit *ri ate*, *irawa* (beneden) uit *ri awa* (Bugineesch *ri-awa*) vindt. In 't Sundasch vindt men *d* ingeschoven (*di-d-inja*, *di-d-ijeu*, *di-d-itu*), maar kan hier dien medeklinker als uit *r* ontstaan verklaren, daar de *d* in die taal toch meer linguaal dan dentaal is. — Met dat al kan men *di en ni* even goed beschouwen als stammen van de demonstratieve voornaamwoorden *idi* (D.) en *ini* (Mal.), zoodat *i* even goed een verwakking van beiden kan zijn.»¹

Hoe verschillend men zich de geschiedenis van de zooeven genoemde woordjes ook voorstelle, het is moeielijk te ontkennen, dat zij alle slechts varieteiten van één en denzelfden hoofdwoord zijn. Waarom, waardoor en onder welke voorwaarden 't eenenvoudigste element als het ware eenige uitwassen heeft gekomen, vermogen wij bij den huidigen stand van kennis niet op te sporen, en wellicht zal ons zulks nimmer gelukken. Gerust mag men beweren, dat volgens de thans in de gansche MP. taalfamilie geldende klankwetten de bedoelde variaties niet te verklaren zijn. En dit is zeer natuurlijk. Want elke klankwet — dit wordt maar al te dikwijls vergeten — werkt slechts voor een beperkten tijd en op een zeker gebied, zoodat elke bestaande taal eene staalkaart vertoont van de meest tegenstrijdige klankwetten. Bijv. de klankwet volgens welke wij *kocht* zeggen voor *koop te* is lijnrecht in strijd met eene andere wet volgens welke *makede* in *maakte* is overgegaan. De oorzaak is in dit geval bekend; de eene klankwet is ettelijke eeuwen jonger dan de andere. Het zou niet moeielijk wezen aan te tonen, dat er in de grondtaal van 't Maleisch-Polynesisch, evenzeer als in die van 't Indo-Germaansch, eenmaal klankwetten geleefd hebben die in alle thans bestaande talen dier twee familien geheel dood zijn, sinds eenige duizenden van jaren; van de woorden echter, welke onder den invloed dier in onbruik geraakte wetten gestaan hebben, zijn er eene menigte van geslacht tot geslacht overgeërfd; dezulke leven, meestal door allerlei nieuwere en nieuwste klankwetten gewijzigd, voort. Om ons tot een enkel voorbeeld te bepalen: de regel dat een sluitende nasaal met eene daarop volgende *t* van een stam of wortel overgaat in *n*, zoodat bijv. uit *tipis* wordt *mani pis*, is in strijd met de heerschende klankwetten aller Maleisch-Polynesische talen; toch volgt uit het bestaan van het gewrocht in de meest uiteenlopende talen der familie, dat de oorzaak, d.i. de wet waaraan *manipis* e. dgl. gehoorzamen, eenmaal bestaan heeft, en wel in de ongesplitste

¹ Ter loops zij hier opgemerkt, dat een demonstratief uit den aard der zaak ook locatief-aanduidend is.

grondtaal, wie weet hoeveel eeuwen reeds vóór het ontwikkelingstijdperk der afzonderlijke talen. Enkele klankovergangen onder de hierboven aangevoerde, zooals van *d* in *d*, en van *d* in *r*, vindt men in allerlei talen en tijdperken terug; voor andere, bijv. van *n* in *d*, en omgekeerd, ontbreekt het niet aan analogieën in de hedendaagsche talen van Azië en Europa, doch meestal blijkt deze verwisseling van betrekkelijk jonge dagtekening te zijn; ze bewijst dus niet, dat in de M.P. grondtaal *n i* werkelijk uit *d i* ontstaan is, of omgekeerd, en kan alleen strekken om de mogelijkheid van zulk een overgang ook in den voortijd in 't licht te stellen.

Bij de volledige onzekerheid, waarin wij verkeeren, omtrent de wijze waarop *i*, *d i* en *n i* zich uit één wortel ontwikkeld hebben, kunnen wij geene gissingen daaromtrent tot grondslag van verder onderzoek maken. Gelukkig is dat ook niet noodig; voor ons doel is volkommen voldoende het vaststaande feit: *i* = *d i* (*d i*) in beteekenis. Als locatiefwoordjes duiden ze voor eerst het «waar»¹ aan; en «waar» wordt ook gebezigt om het «waarheen» uit te drukken. Het is voldoende hier er aan te herinneren dat *i* en *d i* in onze taal overgezet mogen worden met *te, toe*; vgl. Engelsch *to*. Wanneer men het in *toe, to* liggende begrip uitdrukt door een werkwoord, dan bezit onze taal daarvoor het werkwoord *gaan* of *lopen*. Men kan dus zeggen, dat *toe, to* in een werkwoord omgezet oplevert «gaan», en omgekeerd dat «gaan» in den vorm van een voorzetsel overgebracht, wordt *toe, te, to*. Vandaar dat het zoogenaamde tusschenwerpsel *toe!* feitelijk als imperatief gebruikt wordt van «gaan» of «lopen», en tevens van «doen»; in dit laatste geval kan het in 't Engelsch niet anders uitgedrukt worden dan door den imperatief van «doen», nl. *do!* Vallen het begrip «waarheen» en het begrip «gaan» in onze voorstelling samen, dan mag men verwachten, dat er hier en daar talen zullen gevonden worden, die voor «gaan» denzelfden wortel bezigen als voor «waar» en «te, toe». Inderdaad is dit het geval in 't Indo-Germaansch met *i*, sterke vorm *a i*, en volkommen hetzelfde verschijnsel keert terug in 't Maleisch-Polynesisch. Als werkwoordelijke stam van «gaan» kennen wij uit het Ibanag *a i* (vóór eenen medeklinker en eene rust thans uitgesproken als ē), waarvan o. a. *ē n, i n a i*, «waarheen» of «tot wien men gaat, gegaan is»; *u m a i, Iloko u m a i*, komen; eene afleiding van *a i* is Ibanag *a n g a i*, gang, komst; *Tombul. a n g e*, gaande, op weg; *m a n g e*, gaan; ook: om iets gaan, Jav. *marani*; Mak. *m a n g e*, gaan; enz. In dezelfde verhouding als *a i* (ē) tot *i*, staat *d a i* (d ē) tot *d i*. Nu is mij *d e* in de beteekenis van «gaan» niet bekend, maar in dien van «doen, handelen» is het,

¹ Hierbij sluit zich aan *n d i*, waar?; en uit het vraagwoord ontwikkelt zich de ontkenning *d i* (*d i*), in sterken vorm *d a i* (*d e i*), die in waarde gelijk staat met het verdubbelde *d i d i* (met klankafwisseling *d i r i, d i l i*).

gelijk men weet, zeer gewoon. Hoe deze twee beteekenissen anders elkaar raken, blijkt o. a. uit het Jav. *laku*, dat, gelijk ieder weet, zoowel gang als gedrag, handelwijze betekent; ook bij ons zijn handel en wandel synoniem, en het Skr. *car* is zoowel wandelen als bedrijven, doen. De samenhang tusschen de begrippen van handelen, gaan en den locatieaanwijzer is zóó innig, dat men in een gegeven geval moeite heeft ze te onwarren. Het Oudj. *d e*, in het Nieuwj. *d e n*, duidt ontgegenzeggelijk een handelen aan, en ook wanneer het als zoogenaamd hulpwoord optreedt, laat het zich heel wel als «handelwijze» opvatten; trouwens in 't Oudj. gebruikt men als hulpwoord ook *d o n*, dat zoowel aan een Skr. *kāryam* als aan *kṛte* beantwoordt; *d e - n y a* kan met een Skr. *tasya kāraṇāt* vertaald worden. En toch, wanneer men ziet, dat NJ. *d e n* als hulpwoord volkommen hetzelfde is als NJ. *ēnggon*, dan staat men in twijfel, of niet het plaatsbegrip bij de Javanen op den voorgrond staat ook waar *d e*, *d e n* alshulpwoord dient. Opmerkelijk is het ook, dat *ulih*, Jav. *oleh* evenzeer een woord van beweging is, en niet minder, dat synoniem met *d e* gebezigd wordt, het Skr. *gati*, dat zoowel eene vertaling van *laku*, als van *ungwan*, NJ. *ēnggon* mag heeten.

Wij komen nu tot de vraag: hoe is *d e n* in den imperatief te verstaan? Aangezien de gewone huidige vorm *d i* is, geloof ik, dat wij het als een locatiefvoorzetsel hebben te beschouwen¹. Dit strookt ook met het feit, dat *d e n* dient ter vorming van een passief. Wat de sluitende *n* betreft, de waarde en oorsprong daarvan is nog niet duidelijk, doch ik vergelijk die met de *n* in 't Bisayasche *g i n*, dat misschien dialectisch, maar zeker niet in beteekenis, verschilt van *gi*; de grammatische functie van *gi*, *g i n* is dezelfde als die van *d i*, *d e n*, in 't passief.

Doch, zal men vragen, indien *d i* en *d e n* voorzetels zijn, hoe kan dan een praedicatiefwoord in 't actief volgen, in zulke gevallen als *d i ngati-ati*, *d i ngrasa tuwa*, e. dgl.? Hierop kan ik alleen antwoorden met te verwijzen naar soortgelijke constructies in de verwante talen. In 't Maleisch dient *akan* tot vorming van een futurum; evenzoo in 't Dayaksch *akan*, *indu* om een soort futurum bij een wensch, een moeten, uit te drukken; bijv. *aku akan nguan arut tä*, ik heb de boot in orde te brengen; *olo handiat indu matäi*, alle menschen moeten sterven². Nog nauwkeuriger komt met *d e n*, *d i* in den imperatief overeen het Dayaksche *a wi*, dat zoowel «doen, gedaan worden» als «door» betekent en, evenzoo als in 't Oud- en Nieuwj. *den*, *d i*, voor een indicatief geplaatst eenen imperatief vormt; dus

¹ Ook de Indogermaansche imperatieveven op *dhi* (in den 2den pers. enk.) houd ik voor oorspronkelijk locatieveven. Natuurlijk hangt *dhi* samen met den wortel *d hā*, «plaatsen, doen». Het is alles dezelfde geschiedenis als met *di*, *d i*, *dai* (*p aṇḍai*).

² Hardeland, Gramm. (1858), bl. 118.

a w i b a t i r o h , slaap (in 't Oudj. zou dit luiden d e n (m) a t u r ū , Nieuwj. di turu), a wi man ē n g a akaë, geef hem (Hardeland, Gramm. bl. 122.)

Men zou kunnen zeggen, dat, bij ontstenteris van den infinitief, de indicatiefvorm dezen vervangt. In gevallen als Jav. di k ē b a t , «snel!» zou men kunnen denken aan ons gebruik van het voorzetsel *toe!*, maar ook hier, geloof ik, dat wij eerder een soort futurum, in den trant der zooeven vermelde constructie hebben te zien; hoe het begrip van futurum en dat van moeten in elkaar overgaan blijkt duidelijk genoeg uit ons eigen woord *zullen*, dat evenwel den omgekeerden weg heeft afgelegd. Met Day. indu, te, voor, om te, verwant is duan, hetwelk in één woord met Jav. oleh kan vertaald worden. Daar oleh als hulpwoord nagenoeg dezelfde waarde heeft als de, den en als Oudj. don, dwan, vormelijk=Day. duan, zien we hoe de verschillende beteekenissen der synonieme woorden elkaar raken. Nog vollediger wordt de overeenstemming, als men 't Oudj. don in den zin van «tocht, krijgstocht», d.i. Skr. y ā trā, vergelijkt; in deze beteekenis sluit zich du, waaruit don ontstaan is, onmiddellijk aan bij het begrip van «waarheen, te, toe», dat wij als de oorspronkelijke beteekenis van di en i hebben leeren kennen.

Even als den en di worden ook i en ri gebruikt om eenen imperatief te vormen. Zulk een imperatief drukt een stellig gebod of een ernstige vermaning uit en wordt meestal gevuld door een gewonen imperatief. In de door Holle uitgegeven oorkonde van 782 Çāka¹ leest men: i wruhan ira kabeh: prayatna! laat allen wèl weten (of: het zij ter kennisse van allen gebracht), dat zij moeten oppassen! 19; i wruhan i sakula (l. sakala) kulawangça, 22; ri wruhan ikang karāman ri Parung: prayatna rasa sang hyang ājñā, laat de vroedschap te Parung wèl weten dat zij in acht moeten nemen hetgeen Hooger bevel inhoudt! KO. 19, 1. In de late KO. 4 vindt men het eenigszins afwijkende wruhane si parasame enz., en wederom anders in 't Njav. wruhanamu, waarvoor in het Krama kauningana ing sampejan. De overeenkomstige formule in de Sanskr. oorkonden van 't vaste land is s a m v i d i t a m a s t u v a h .

De letterlijke beteekenis van i (ri) wruhan schijnt te wezen: ter kennisse, zoodat de constructie een datief van strekking vertoont. Met dezen vorm is m. i. rechtstreeks te vergelijken de Bataksche imperatief met het voorzetsel tu, dat ook een «waarheen», eene richting aanduidt; bijv. molo so targararsa, tu gadis ma i, indien hij het niet betalen kan, dan moet hij verkocht worden! tu gadis ma boru-boru i, die vrouw moet verkocht worden! tu bajang ma i, zet die in 't blok; doch ook tu bajangan, als eenvoudig passief van mamajakkon, iemand in 't blok

¹ Verhand. Bat. Gen., dl. 39 (1880). Verg. de studie uit 1881 van Prof. Kern over bovenbedoelde oorkonde, herdrukt in deze Serie, dl. VII (1917), p. 17 vgg. (Noot van 1918).

zetter; van dit tu bajangan nu is i (r i) wruhan de tegenhanger (vgl. Tob. Spr. § 101).

Ten slotte komen wij nog eens even terug op eene zinsnede, die hierboven reeds aangehaald werd, nl. deya-nyu i pati ya in KO. 1, terwijl andere redacties dayanta (deya-nta) t pati (pati) hebben. Wij zijn tot de slotsom gekomen, dat t-pati een passief-imperatief voorstelt, op gronden die niet herhaald behoeven te worden. Is het goed gezien, dat t-pati een imperatief is, dan moet ook i pati het wezen. Intusschen kan de constructie van i pati (d.i. i pati + i = pati + ani) niet gelijk gesteld worden met die van i wruhan of Bataksch tu bajang or tu gadis, maar er staat pati, niet patyan. Daarom schijnt het mij toe, dat i pati wel een imperatief is, doch een van ander soort dan i wruhan. Deya-nyu i pati zou men in onze taal kunnen weergeven met «door u, hoop ik, moet of zal gedood worden». Mogelijk zou i pati ook eenvoudig = NJ. di paten i kunnen wezen, aangezien de wensch van den spreker reeds door den conjunctief deya is aangeduid. Wegens het t-pati der andere redacties is het vooralsnog verkieselijk i pati te nemen als een vorm van den passief-imperatief.

II. OUDJAVAANSCHE ABSOLUTIEVEN.

Deze benaming wordt hier toegepast op zinsbestanddeelen, welker syntactische waarde door geen vormverandering wordt aangeduid. Ze komen voor: 1. als ondergeschikte gezegden in volzinnen met een ander hoofdgezegde; 2. als de plaats innemende van een hoofdgezegde, met uitsluiting van de gevallen waarin naakte stammen als imperatief dienst doen, alsmede van constructies met *a n*, '*n*', *y a n*, *y a r e*. dgl., welke hier buiten behandeling blijven.

De absolutieven van de eerste soort komen, ten opzichte van de rol die zij in de woordvoeging spelen, overeen met de Skr. absolutieven op *tvā* (of *ya*), of met het deelwoord van den aorist, actief of onzijdig, in het Grieksch; ten deele beantwoorden zij aan den Indischen *locativus absolutus* en den Latijnschen *ablativus absolutus*. Zulk een absolutief, al of niet vergezeld van een lijdend onderwerp, kan beschouwd worden als een verkorte bijzin, strekkende tot nadere bepaling van hetgeen in den hoofdzin gezegd wordt.

De absolutieven der tweede soort missen in de Indogermaansche talen hun tegenhangers. Wel bezitten wij — en in zekere mate ook het Oudindisch — een middel om hetzelfde uit te drukken als wat in 't Oudjavaansch door den naakten, tevens naamwoordelijken stam geschiedt, doch dat middel bestaat in eene eigenaardige stemverheffing of versterking van den klemtoon, niet in eenen bijzonderen vorm.

Als voorbeelden van absolutieven der eerste soort volgen hier eenige plaatsen, ontleend aan dezelfde geschriften die ook in het voorgaande opstel over den imperatief vermeld zijn. Beginnen wij met voorbeelden van onzijdige absolutieven. In AW. 164 leest men: *a tha haliwa s i r i k a k a t o n t a t a r a b a n* (of: *ta taraban*) *i s a b h ā n i k a n g m u s u h*; hetgeen men aldus zou kunnen vertalen: «en toen hij daar voorbij was, kreeg (of: toen kreeg) hij het grensgebied (of: de grens) van 't verblijf des vijands in 't gezicht». ¹ In het Skr. zou het heeten: *a thātikramya sa tatra da d a r ḡ o pāntyāni* (of *upāntyam*) *ri pu nivāsasya*. Het Latijn zal in een soortgelijk geval het verleden deelwoord van een deponens bezigen, wanneer zulk een werkwoord met de vereischte beteekenis beschikbaar is; ook wij zouden desnoods kunnen zeggen: «en daar voorbij zijnde, kreeg hij» enz.

¹ Eig.: het grensgebied kwam in 't gezicht.

Een tweede voorbeeld van een onzijdig absolutief levert Sutas. 103, δ: *lumpat sang wira mantri tēka hulu nikang sāmajānunggang ah yā*, «na op het hoofd van den olifant gesprongen te zijn, ging de manhafte Mantri er schrijlings op zitten en riep hoera!»; in 't Skr. *ā plutya sāmajasya mastakam adhyarohan mantrivīra unnadan*. Wij zouden ook, zonder noemenswaardig verschil in de beteekenis, kunnen zeggen: «met eenen sprong bereikte hij 't hoofd van den olifant, op wien hij schrijlings ging zitten», of «met eenen sprong ging hij zitten» enz. Hier drukt het bijwoordelijk «met eenen sprong» hetzelfde uit als «door te springen»; beide, door en met, duiden eenen instrumentaal aan, en reeds uit den vorm der Skr. absolutieven op tvā blijkt, dat bij voorkeur een instrumentaal dienst doet als absolutief. Dezelfde naamval heeft tevens zeer dikwijls de waarde van een bijwoord van omstandigheid. Trouwens ook in onze taal is dit geenszins ongewoon; «met macht; met liefde; met genoegen; met name» en dgl. zijn bijwoordelijk instrumentalen. In 't Oudjavaansch wordt de bijwoordelijke instrumentaal meestal eenvoudig aangeduid door den stam eens substantiefs. Ook het absolutief van de eerste soort voegt aan den zin eene bijwoordelijke bepaling toe, en wel eene dusdanige die gewoonlijk met behulp van *met*, *door* of *bij* in 't Nederlandsch, van *by* in 't Engelsch kan uitgedrukt worden. Wat het Nieuwjavaansch aangaat, zou men *haliwat* in de zooeven aangehaalde zinsnede kunnen weergeven met *saliwate*. Hoe licht nu de begrippen «met, bij» in «na» overgaan, blijkt genoeg uit NJ. *satēkane*, en dgl. aan ieder bekende uitdrukkingen.

Het is schier overbodig hieraan de opmerking toe te voegen, dat een volzin met een absolutief der eerste soort opgelost kan worden in twee zinnen, die door *en* verbonden zijn, tenzij men een bijwoordelijken bijzin verkiest. Willen wij den geest onzer taal geen geweld aandoen, dan moeten wij wel in verreweg de meeste gevallen tot zulke eene oplossing de toevlucht nemen, en van het huidige Javaansch en Balineesch geldt in zekere mate hetzelfde. Vandaar dat de woorden *a t̄ a haliwat sira* enz. in de Balineesche tus-schenregelige vertolking luiden *sđék mangliwat dane*, d.i. «toen hij voorbijging». Men vergelijke ook eene Maleische constructie als *sārta iya datang*, doch Javaansch *sađatēngipun*.

Het absolutief van niet-onzijdige werkwoorden, d. i. van alle die een voorwerp bij zich kunnen hebben, heeft eene passieve beteekenis; een daarbij behorend substantief is dan het lijdend onderwerp. Bijv. *sāmbut c̄ri-nṛpaputra Cāla winaweng ākāça*, Sutas. 113, 6; hetgeen vertaald luidt: «na den vorstenzoon Cāla gegrepen te hebben, voerde hij hem mede naar 't luchtruim», of, wanneer men den volzin oplost in twee zinnen: hij greep den vorstenzoon Cāla en voerde hem mede naar 't luchtruim. In 't

Skr. zou dit volgens de meest gewone constructie heeten: *çrīnṛpaputram Cālam gṛhitvākāçam* (of: *ādāyākāçam*) *nināya*. Volgens de regelen omtrent het gebruik van actief en passief, die, zooals bekend, in de M.P. talen anders en veel fijner zijn dan in de Arische, moet de prins, die hier het onderwerp der rede is en voorgesteld wordt als iets ondergaande, een gezegde in passiefvorm, *wina wa*, bij zich hebben. Dewijl nu de persoon, die de handeling, in *sāmbut* opgesloten, ondergaat, dezelfde is als het onderwerp van *wina wa*, moet ook *sāmbut* als een passief opgevat worden. Lost men den volzin in twee zinnen op, dan zouden de gezegden natuurlijk wezen *sināmbut* en *wina wa*.

Een ander voorbeeld uit hetzelfde gedicht, 103, a, luidt: *sāmbut sy Amogha sāmpun pinanah ika tikēl de nikang çatru*, d. i. nauwelijks had hij (het wapen) Amogha gegrepen, of het werd door den vijand in tweeën geschoten. Van denzelfden aard is AW. 43: *wwantēn māñūm-bana puðak ginurit-nya putra¹, ndā suswasuswani kinol-nya, hanan lin ingling*; d. i. eene andere (onder die vrouwen) kuste eene pudak-bloem, die een kind moest verbeeld'en, dat nu eens telkens aan hare borst gelegd en door haar omheisd, dan weer (vriendelijk) aangestaard werd. Hieruit leeren we tevens, dat van de afgeleide woorden op *i* in 't absolutief, evenals in den imperatief, de vorm op *i*, niet die op *a n* gebruikt wordt, en in zooverre kan men niet als regel zonder uitzondering stellen, dat de imperatief en absolutief den substantiefvorm vertoonden: de regel geldt alleen voor de niet met *i* en *a k ēn* afgeleide, of wil men samengestelde² stammen. Intusschen mag er aan herinnerd worden, dat in ettelijke M.P. talen, o. a. het Fidji en de Polynesische dialekten wel degelijk naamwoorden op *i* en *a k i* gevormd worden.

Niet altoos is het onderwerp van het hoofdgezagde hetzelfde als het grammatisch onderwerp van het absolutief. Bijv. Rām. 16: *sukhatṛpti sang narendra, bhuktikang bhoga tanapapa da dibya*, «tevreden en voldaan was de vorst van de onvergetelijke, heerlijke genieten die hij gesmaakt had». Hoewel *sang narendra* hier 't logisch onderwerp van *bhuktis* is, behoort dit laatste als passief gezegde bij het grammatisch onderwerp *ikan g bhoga*. Volgens deze verklaring, beantwoordt de constructie van *bhuktikang bhoga* volkommen aan den *ablativus absolutus* van het Latijn. Hetzelfde in twee zinnen uitgedrukt zou liden *sukha-*

¹ Zoo lees ik met de Balin. vertaling voor Pārtha. Zoo men dit laatste wil behouden, moet men er den zin aan hechten van «kleinkind van Pr̄thā».

² Als wij in onze taal *aandoen*, *besien*, en dgl. samengestelde werkwoorden noemen, is er niet de minste reden waarom wij op de M.P. op *i* en *a k ēn* niet denzelfden term zouden toepassen.

tr̥pti sang narendra, en bhinuktikang bhoga; «de vorst was tevreden en voldaan», en «de genietingen waren door hem gesmaakt». Nu valt niet te ontkennen, dat men in 't Skr. bij tr̥pta als aanvulling een tegenwoordig deelwoord bezigt, en dat een Skr. tr̥pto bhuñjānah in 't Oudj. overgebracht zou wezen tr̥pti m b h u k t i (voor n - b h u k t i); het is ook waar, dat de laatste lettergreep in narendra prosodisch lang behoort te wezen, zoodat men al licht aan eene fout in den tekst zou kunnen denken, eene fout welke door m b h u k t i zou verwijderd worden. Doch in 't Rām. geldt als regel, dat vóór de caesuur elke korte klinker van zelf lang wordt, zoodat bij de overeenstemming der HSS. elke verandering gewaagd is.

Het onderscheid tusschen het absolutief en een substantief met voorgevoegd *n*, zou men in hoofdzaak aldus kunnen beschrijven: eene verbinding als *anton*, *nton*, *anwulat* laat zich in 't Engelsch vertalen met *in of at seeing*; *ton* met Eng. *by or on seeing*, daargelaten dat *ton* passief is. In onze taal is het eerste te vertolken met «bij 't zien, daar (men) ziet of zag, ziende», soms met «die ziet of zag». Niet zelden nu treft men plaatsen aan, waar de lezing der HSS. tusschen *ton* en *nton* weifelt; bijv. BY. 49: rikā tang ratnawad hū padās rang amajang lek ton (v.l. *nton*) lengöng ning wulan. Voor de Nederlandsche vertaling is het vrij onverschillig, aan welke lezing men de voorkeur geeft: in beide gevallen is het «bij het zien van 't verrukkelijke der maan, gingen de schoone vrouwen zich ijlings in den maneschijn vermeien». In het Nieuwj. beantwoordt aan eene verbinding als *nton* een substantief, gewoonlijk het zgn. denominatief, met aangehecht bezittelijk voornaamwoord, of anders de omschrijving met een hulpwoord. Naar het mij toeschijnt, ligt in *ton* meer de zin van «doordat» of «nadat gezien werd»; in *nton* «ziende», Fransch gerundief *voyant*; is *ton* absolutief, dan zou de zin hier overeenkomen met een Latijnsch: *visā amoenitate lunae*. De keuze is moeielijk, althans voor mij; te meer omdat uit de schrijfwijze alleen niet met zekerheid kan opgemaakt worden, welke vorm door den schrijver bedoeld is. Immers een voorgeslagen nasaal wordt op echt Javaansche wijze herhaaldelijk verwaarloosd, zoodat ngkā en kā, ndak en dak, mak in en mangkin, en dgl. ons telkens ontmoeten. Soms is de nasaal zelve verdwenen, maar heeft zij een spoor van hare aanwezigheid achtergelaten. Vindt men bijv. dēngō geschreven, dan weet men, dat dit voor n dēngō staat, want de oorspronkelijke d van rēngō, NJav. rungu, blijft alleen achter eene n bewaard en gaat anders in r over.¹ Derhalve blijkt het reeds uit den vorm, dat niet het absolutief bedoeld

¹ Namelijk in de gewone taal, in Ngoko. Wanneer 't Oudj. in midēngō, en Nieuwj. in miđangēt de d behouden, dan is het juist, omdat deze vormen eene tegenstelling tot het Ngoko moeten vormen.

kan wezen in BK. 203: sang Bhōma kagyat dēngö hūng nikang¹ Wṛṣṇiyodha; d.i. «Bhāuma ontstelde bij 't hooren van (of: als hij hoorde, Fransch *entendant*) het gebrul der Wṛṣṇi-krijgers». Bij kagyat en verwante begrippen pleegt datgene wat aanleiding geeft tot de gemoedsaandoening niet door een absolutief uitgedrukt te worden; als voorbeeld strekke BY. 137: kepwan sang wara Bhīṣma pakṣa murudārēs nton Wirāṭātmaja. Ook het nieuwere taalgebruik, dat kaget aningali en dgl., zegt, strookt hiermede in zooverre dat het een praedicatief woord eischt, hetwelk niet anders van de constructie met *a*, *n* verschilt, dan dat het laatste als de nadruksvorm van het eerste optreedt.

Een eigenaardige vorm, dien men met den naam van «actief absolutief» zou kunnen bestempelen, ware het niet, dat hij een prefix bevatte en dus buiten den door ons getrokken kring viel, is pusap in BY. 684: pusap jōng sang paṇḍyāsēgēh inujaran de muniwara; d.i. «toen hij, zijn gastheersplicht vervullende, de voeten des Wijzen veegde (of begon te vegen), werd hij door den allervoortreffelijksten Ziener (aldus) togesproken». Stond er usap, dan zou het lijdend onderwerp hiervan, nl. jōng sang paṇḍya, hetzelfde wezen als dat van inujaran; doch in werkelijkheid is de persoon die togesproken wordt degene die de handeling van het voetvegen verricht; daarom moet pusap een actief wezen en jōng sang paṇḍya het voorwerp er van.

Het kan niet twijfelachtig zijn, dunkt me, dat het voorvoegsel *p*, te vergelijken is met het Dayaksche *p*. Hardeland (Gramm., 1858, bl. 49, vg.) is geneigd in vormen als pawat, helper, pihop, wie gaarne drinkt, pulang, wie dikwijls herhaalt (zie zijn Daj. Woordb., 1859, onder *ulang*), en dgl., tegenwoordige deelwoorden te zien; doch wat zouden dan pamihop, pamulang enz. zijn, waarvan hij de eerstgenoemden niet onderscheidt? Wat ook de tegenwoordige opvatting der Dayaks wezen moge, pihop, pawat, pulang en dgl. staan oorspronkelijk toch zeker wel tot pamihop, pamawat, pamulang, als aoristen tot duratieven of frequentatieve. Een aorist pihop kan niet uitdrukken «iemand die *nu* drinkt», maar wel «die drinkt» in 't algemeen; en «iemand die drinkt» en «een dronkaard» komen ook in onze taal op hetzelfde neér, al geeft het laatste meer rechtstreeks te kennen, dat de persoon zich eene gewoonte van 't drinken gemaakt heeft. Naar het schijnt, is pusap niets anders dan de naamwoerdelijke vorm van den aorist (*u*)musap; terwijl pangusap als naamwoord bij (*m*)angusap kan beteekenen: wie veegt (Imperfect); het vegen, wijze van vegen; middel om te vegen. Eindelijk zou een denkbaar pamusap, gevormd op de wijze van pamidēr, dat wij als frequentatief imperatief

¹ Zōō tel voor nika.

hebben leeren kennen, kunnen beteekenen «wie meermalen of gedurig veegt». Verdeelt men den inhoud van den boven aangehaalden volzin over twee zinnen, dan zouden de gezegden luiden *m u s a p e n i n u j a r a n*.

De absolutieven der tweede soort worden dikwerf, ten minste in gebonden stijl, zóó gebezigd, dat ze, oppervlakkig beschouwd, eenvoudig passiefvormen met verzwegen voor- of invoegsel schijnen te wezen: *tón* = *k a t o n*; *k o n* = *k i n o n*; *p a n g u h* = *k a p a n g g u h*; *sām b u t* = *s i n ā m b u t* of *k a s ā m b u t*; en dgl. Toch zal het bij nadere beschouwing blijken, dat er bij 't gebruik van deze absolutieven geenszins willekeur heerscht. Eenige uitgezochte voorbeelden zullen dit duidelijk maken.

In AW. 91 lezen we: *k a g y a t h y a n g Ç i w a r i h i l a n g n i k a n g ç i - l ā d r i*; *sām b u t n g ã y u d h a w a r a s a y a k ā g n i r ū p a*; d.i. «god Çiwa was onthutst over de vernieling der (als geschut gebezige) rotsgevaarten; hij greep (daarom) zijn voortreffelijkste wapen, de vuurschicht». Door het absolutief wordt uitgedrukt, dat de handeling in den tweeden volzin een onmiddellijk gevolg is van Çiwa's ontsteltenis; de bedoeling is: Çiwa was zóó onthutst, dat hij zijn allerbeste wapen nam. Had de dichter *k a s ā m b u t* gezegd, dan zou men uit hetgeen verhaald wordt wel kunnen raden, dat er tuuschen den eersten en den tweeden volzin een innig verband bestond, maar duidelijk uitgedrukt ware dit niet.

Hetzelfde gedicht, 75, heeft: *h e t u - n y ā n g l i l a l i l ā m i j i l a m a w a l a r a s h r ū t ē k e t a n g k u l a k - n y a : t o n t o n t e k a n g w a r ā h ā n g r u - r a h a c a l a ç i l ā ç ī r ñ a s i n w a b - n y a k ā b w a n g*; d.i. «daarom ging hij dood op zijn gemak naar buiten, pijl en boog meenemende, benevens het leder om de hand te beschermen, en hij zag het aan, hoe de ever den berg vernielde, welke door hem onderwroet en uiteengeworpen werd». M.i. veronderstelt het absolutief hier een groter nadruk op het gezegde, zoodat voor 't laatste een substantiefvorm gekozen wordt; men zou de zinsnede kunnen weergeven met: toen zag hij met eigen oogen! of, toen zag hij het aan! uitroependerwijs. Men vergelijke het Javaansche spraakgebruik vermeld in Roorda's Gramm. (1855), § 253.

Een eenigszins ander geval doet zich voor in Sutas. 86, *α*, waar de dichter, na gezegd te hebben, dat de vijanden eindelijk de hardnekkig verdedigde vesting binnendrongen, aldus voortgaat: *p a n g g u h t a n g b a l a w i r a - y o d h a p ē j a h i n g r a ñ a*, «men vond de dappere schare van krijgers die in den kamp gesneuveld waren». Hier schijnt een uitroep minder gepast, maar toch zal men, behoorlijk lezende, den volzin in 't Nederlandsch met een anderen toon uitspreken dan indien er *k a p a n g g u h* stond. Men zou den zin aldus kunnen omschrijven: (de vijand stormde de vesting binnen), en wat vond men daar? de lijken der gesneuvelde helden; of: wat men (in

de veroverde vesting) vond, waren slechts de lijken der gesneuvelde helden.

In het volgende voorbeeld komt een absolutief voor, dat men zou kunnen weergeven met behulp van een scheiteeken. In BY. 66 staat: *rikā sang Kṛṣṇā'n-tinghaling awangawang: ton ṛṣigāṇa, tēkā rēp sangkeng sūkṣma sira*; d.i. «tóén blikte Kṛṣṇa naar 't luchtruim; men zag (of: zie! daar zag men) eene schare van Ṛṣi's, die plots opdoemden uit het niet». Over 't algemeen wordt *ton* veelvuldig zóó gebruikt, dat men het zou kunnen omschrijven met: zie, daar vertoonde zich; wat zag men (hij, zij)? Dewijl dit absolutief een passief is, veronderstelt het, dat het lijdend onderwerp in de gedachte op den voorgrond staat; en de geheele constructie geeft een zeker nadruk, niet zelden een gevolg van haast, drift, verbazing of soortgelijke aandoeningen te kennen. Blijkt zulks duidelijk uit het geheele zinsverband, dan behoeven wij ons geen moeite te geven om bij de vertaling in 't Nederlandsch een aequivalent voor het absolutief te zoeken. Om een voorbeeld te geven: er wordt ons verhaald van eene koningsweduwe, dat zij zich op den brandstapel werpt, om als getrouwe gade (Skr. *sati*, pativrata) haren gemaal in den dood te volgen en met hem in het hemelrijk hereenigd te worden. Zoodra zij in de vlammen den dood heeft gevonden, geschiedt hetgeen in de Sutas. 88, a beschreven wordt: *rēp cīghra tekisira ring kṣaṇa ton mapanggih lawan naranātha monēng*, «fluks daarop, in hetzelfde oogenblik, zag men hoe zij (in den hemel) samenkwam met den koning (haren gemaal), die met smachtend verlangen (haar verbeidde)».

Het kan niet ontkend worden, dat een absolutief, waar het met een aanvullend begrip verbonden is, meermalen op ons den indruk maakt, alsof het niet anders is dan een afgeknotte gezegde-vorm zonder meer; bijv. AW. 125: *ginyākēn ing cāmara kon umāñjinga*, hij werd tot meer spoed aangezet door de draagster van den cāmara-waaier, die hem heette binnen te gaan. De Balin. tusschenregelige vertaling heeft *makon*, doch *makon umāñjinga* kan moeilijk iets anders beteekenen dan: «die heette binnen te gaan». Wat de zin vereischt, is: die *hem* heette binnen te gaan; daar nu het voornaamwoord niet verzwegen mag worden, tenzij het reeds in *ginyākēn* opgesloten ligt, en daar het hiervan onderwerp is, moet het ook onderwerp wezen van *kon*. Derhalve is *kon* passief, en wordt het dan ook in eene Jav. tusschenregelige vertolking te recht met *kinon* gelijkgesteld, daargelaten dat *kon* een absolutief is, en *kinon* niet. Vraagt men, welk onderscheid er is tusschen *giny. ing c. kinon umāñjinga* — wat op zich zelf onberispelijk Oudjav. is — en *kon um.*, dan zou ik antwoorden: m. i. is het eerste: «hij werd tot meer spoed aangezet door de cāmara-draagster en geheeten binnen te gaan», doch het laatste «hij werd

tot meer spoed aangezet, doordat de c. hem heette binnen te gaan». Kin on um. zou zijn een *hysteron proteron*, wat kon um. niet is. Derhalve ook hier is ton een absolutief, en wel een van de eerste soort, volkommen beantwoordinge aan het Skr. absolutief op tvā (ya), behoudens het verschil tusschen actief- en passiefconstructie. Het veelvuldig gebruik van het absolutief kon in zinnen van denzelfden aard als de zooeven aangehaalde, zal vermoedelijk het meest er toe hebben bijgedragen, dat in de huidige taal kon voor dikón, en nog meer andikakake voor di-andikakake in zwang is gebleven.

Van de absolutieven zijn te onderscheiden praedicatief gebezigde klanknabootsende, of wil men klankverbeeldende, tusschenwerpsels. Evenals onze taal in *plomp!* *plof!* *klets!* *tik!* *krak!* en dgl., tusschenwerpsels bezit, die behalve zekerken klank ook eene handeling welke van dien klank pleegt vergezeld te gaan ons voor den geest toepen, heeft ook het Javaansch van alle tijdperken zulke klanken in overgroote menigte; bijv. rĕp; krăk, NJ. krak; kryăk, NJ. krek; lĕs, NJ. los; pök, pĕk, pok, NJ. pĕk; ghĕr, gĕr, gör, grit, NJ. gar, gir, gur, grit; ghök, ghĕk, gok; bär (Mal. bar), bär pĕt, NJ. byar, byar pĕt; byür, NJ. byur (Mal. bur), byor; bhök, bhog, NJ. bug; bhĕk ghor, NJ. bĕgor; ngĕs, ngös, ngör, enz. enz.

Niet weinige onder die tusschenwerpsels nemen het karakter aan van werkwoordstammen, zoodat zich allerlei werkwoordelijke vormen er uit ontwikkelen, bijv. makrak, amök, amöki, kapökan, NJ. mĕk, ambyur, enz. enz.; juist hetzelfde treft men in onze taal aan, bijv. bij *plompen*, *ploffen*, *kletsen*, *tikken*, *kraken*. Dat van klanknabootsende tusschenwerpsels gevormde werkwoorden, als gezegde gebruikt, zich in niets van andere praedicaten onderscheiden, behoeft, als iets wat van zelf spreekt, niet uitdrukkelijk vermeld te worden.

Des te eigenaardiger daarentegen is het spraakgebruik volgens hetwelk zekere tusschenwerpsels zonder enige vormverandering als gezegde optreden. Hier slechts een enkel voorbeeld daarvan. AW. 83 heeft: cĕb-pĕng karṇa nṛpatiputra de Bhaṭāra, hetgeen men ten naasten bij kan weergeven met: «het oor van den Prins werd pijnlijk aangedaan door (de woorden van) Bhaṭāra», of: «de Prins werd kitteloorig». Cĕb en pĕng zijn min of meer synoniem; het eerst wekt de gedachte op aan iets prikkelends en het daarvan onafscheidelijke gevoel; het tweede is het grondwoord van NJ. prĕmpĕng (variëteit prampang) en plĕmpĕng. Volgens 't Jav. Hdwb. (1875) is prĕmpĕng «het branden» in een figuurlijken zin, ook van de oren als die iemand warm worden; prampang, een prikkelend gevoel door sterke warmte; bij plĕmpĕng wordt opgegeven «benauwde hitte, benauwd heet, van het weer en van het lichaam». Dit strookt niet best met de vroeger gegeven omschrijving van prĕmpĕng en prampang, en het

toevoegsel van «benauwd» kan gerust als zuiver denkbeeldig geschrapt worden. Dat het grondwoord van deze frequentatieveën pěng is, schijnt bij den bewerker dezer 2de uitgave niet opgekomen te zijn; een artikel pěng ontbreekt ten eenenmale. In de nieuwste uitgave van 't Hdwb. (1886), bezorgd door den Hoogleeraar A. C. Vreede, is pěng opgenomen geworden; de beteekenis hieraan toegekend, is die van «klanknab. van het suizen of tuiten in het oor». Dit past niet best bij hetgeen opgegeven is bij p r ē m p ē n g. Hoe het zij, in c ē b - p ē n g heeft p ē n g klaarblijkelijk eene beteekenis, die het dichtste staat bij die van p r a m p a n g , een prikkelend gevoel; c ē b - p ē n g is eene van de vele min of meer tautologische verbindingen, wáaraan de M.P. en alle overige talen in een zeker tijdperk zoo rijk zijn. De Balineesche glosse vertaalt c ē b - p ē n g dan ook met één woord, nl. pl ē m p ē n g ē n ; eene Javaansche glosse heeft nagenoeg hetzelfde: k a p a l ē p ē n g ē n . Men ziet, beide glossatoren hebben gemeend de ongewijzigde tusschenwerpsels niet te kunnen behouden en ze vervangen door eenen afgeleiden vorm. Alleen de Jarwa heeft in Palmer v. d. Broek's uitgave (1868) c ē k - p ē n g , dat wel op een verkeerd gelezen c ē b - p ē n g zal berusten.

Ucapa.

Het Bisaya, dat onder alle Fillippijnsche talen misschien de rijkste is in oude vormen, bezit van eenvoudige werkwoorden een zoogenaamd onpersoonlijken passief-imperatief op α ; bijv. b u h a t a k a n a , doe dat! (zie de la Encarnacion, 1885, i. v. α ; Méntrida, 1818, p. 61, vgl. p. 55). In waarde en gebruik komt deze vorm op α volkommen overeen met dien op $\check{\epsilon}n$ in 't Javaansch; vormelijk natuurlijk beantwoordt aan dit laatste het Bisayasche o n , bijv. in b u h a t o n , de meest gebruikelijke passief-imperatief, tevens futurum. De benaming van «onpersoonlijk» heeft deze imperatief te danken aan de omstandigheid, dat de agens gewoonlijk verzweegen wordt; doch een altijd doorgaande regel is dit niet; men kan, volgens De Méntrida p. 62 bijv. zeggen p a t y a n i f f u , «hij worde door ulieden gedood».

Reeds uit den vorm van het aanhechtsel blijkt, dat b u h a t a oorspronkelijk een conjunctief is, die tevens als futurum gebruikt wordt; ja het is naar alle waarschijnlijkheid de echte oude passiefconjunctief, terwijl de vorm op $\check{\epsilon}n$ eigenlijk een gerundief of part. fut. pass. is van dezelfde soort als in 't Skr. d ḍ ḍ y a , c ḍ ḍ y a en dgl., welke tevens, vooral wanneer ze verbonden worden met persoonsuitgangen, als praesens indicatief van het passief gelden; dus d ḍ ḍ y a t e , «(het, hij, zij) vertoont zich, wordt zichtbaar». Vandaar dat in het Tombul. de vorm op $\check{\epsilon}n$ uitsluitend als praes. ind. pass. verschijnt; bijv. il ē k k ē n = Skr. d ḍ ḍ y a t e , terwijl in 't Jav. t i l i k ē n thans uitsluitend imperatief is.

In het Oudjavaansch is die echte oude passief conjunctief nog niet geheel uitgestorven, al is het gebruik er van zeer beperkt. Het meest nog komt voor *ucapa*, soms met voorvoegsel *t* ook *t-ucapa*; in beteekenis niet verschillende van *ucapēn* en *t-ucapēn*. Bijv. Ap, 78, *a*: *ucapa ta mahārāja Pratīpa, sang ratu ri Hastinapura; sira ta magawe tapa ritīra ning Ganggā*, d. i. «wij zullen nu spreken (of: laten nu gesproken worden) van Koning Pratīpa, den vorst van Hastināpūra; deze nu verrichte ascese aan den oever van den Ganges». Zoo ook 78, *b*: *ucapa ta mahārāja Çantanu; sira ta mṛgayaçīla*, d. i. er zal nu gesproken worden (of: laten wij nu spreken) van Koning Çantanu; deze nu hield veel van de jacht. Met dit *ucapa* (dat ook Cosm. 12, *a* voorkomt) geheel gelijkwaardig is *t-ucapa* en *t-ucapēn*; het eerste bijv. BK, 67: *tucapa tikang musuh prasama manglēpasakēn i panah-nya tan papēgatan*, d. i. er worde verhaald, dat de vijanden altegader hunne pijlen onafgebroken afschieten; 135: *tēlas prāpteng rājya, nda tucapa ta sang Dānawapati*, d. i. nu zij in de hoofdstad aangekomen zijn, hebben wij verder te spreken van den heerscher der Demonen. Zoo ook AW, 76; 154, waar *tucapa ng katung kulan* in de Balin. glosse luidt *caritanēn ne unkulīn*; 227: *ryy angkat sang Daityarāja, nda tucapāta datēng Pāñḍuputra*, na 't vertrek van den koning der Daitya's, kwam, hetgeen wij nu te verhalen hebben, de zoon van Pāñḍu; zoo ook 310 en 312. *Tucapēn* in dezelfde beteekenis als *tucapa*, treffen we o. a. aan Sutas. 49, *b*.

Beide, *ucapa* en *ucapēn*, zoo kenmerkend voor den Javaanschen verhaaltrant, leven, gewijzigd, voort in NJ. *kocapa* en *kocap*; de laatste, thans meest gewone uitdrukking, is als zijnde een indicatief, geheel misplaatst, want de oude formule heeft geen ander doel dan om den overgang tot een ander onderwerp in te leiden.

Een synoniem van *tucapa* is *tujara*, dat men aantreft Sutas. 49, *a*. Een bewijs dat zulke vormen op *a* bepaaldeelijk als conjunctieven of futura gevoeld worden, levert AW. 351, waar gecoördineerd staan *panangisku tungsira* en *rēmēngkulihatana*.

(*Vervolg in Deel IX*).

CORRIGENDA:

- p. 6 r. 12: voor *namás*, *lees* *namas*.
 " 20: " *Batnāngā*, *lees* *Ratnāngā*.
 " 7 " 13 v. o.: voor *cākābdhi*, *lees* *Cākābdhi*.
 " 11 " 1 & 5 v. o.: voor *cākā*, *lees* *Cākā*.
 " 15 " 16: voor *pējah*, *lees* *pējah*.
 " 20 " 13 v. o.: voor *nipuna*, *lees* *nipuna*.
 " 47 " 18: voor *rin*, *lees* *ring*.
 " 53 " 13 v. o.: voor *harṣa*, *lees* *harṣa*.
 " 54 " 1: voor *umunggu*, *lees* *umunggw*.
 " 58 " 10 v. o.: voor *hetunyān*, *lees* *hetunyān*.
 " " 8 " : " *Palak*, *lees* *Palah*.
 " 61 " 18 " : " *prisadyā*, *lees* *prisadyā*.
 " 76 " 11: voor *wyakti*, *lees* *wyakti*.
 " 88 " 10 v. o.: voor *Panghawan*, *lees* *Panghapwan*.
 " 88 " 2: voor *ywānggēgnya*, *lees* *ywānggēnya*.
 " 93 " 4 v. o.: voor *cri-narendra*, *lees* *cri-na*.
 " 97 " 5: voor *nūṣantara*, *lees* *nūṣantara*.
 " 102 " 20: " *tingknh*, *lees* *tingkuh*.
 " 103 " 8 v. o.: voor *humarēk*, *lees* *umarēk*.
 " 118 " 14 " : " *Mankā*, *lees* *Mangkā*.
 " 114 " 11 " : " *mangara*, *lees* *mangaran*.
-

In dl. III, p. 259 r. 4: voor *Jihvāmūlya*, *lees* *Jihvāmūlya*.

In dl. IV, p. 292 r. 8 v. o.: voor *pagunangan*, *lees* *pagunungan*.

- In dl. VII, p. 247 r. 9 v. o.: voeg *bij* als Noot 2: De tuchtiging van Bali viel in 1256) Verg. Zang 49, 4, met noot 3.
 " 250 " 10 " : voor *hyang*, *lees* *hyang*.
 " 256 " 4 v. o.: voor *menggōngg*.
 " 257 " 6: voor 1250—51 A.D., *lees* *1250—51 A.D.*
 " 262 " 4 v. o.: voor *bhakti*, *lees* *bhakti*.
 " 263 " 17: voor *awēkendra*, *lees* *awēke narendra*.
 " 266 " 19: " *purā*, *lees* *pura*.
 " 268 " 10: " *ikā*, *lees* *ika*.
 " 272 " 9: " *amawa*, *lees* *āmawa*.
 " 275 " 1: " *Zuidelijk*, *lees* *Oostelijk*.
 " 279 " 6: " *Kanjapinirān*, *lees* *Kafjapinirān*.
 " 800 " 18 v. o.: voor *saksāṇā*, *lees* *sakṣāṇā*.
 " 806 " 15: voor *anahasa*, *lees* *analahaśā*.
 " 810 " 6: " *karuhpm*, *lees* *karuhun*.
 " 816 " 9: " *bhawīṣyāliris*, *lees* *bhawi*.
 " 820 " 8: " *maatregelen*, *lees* *maatregelen*.

Op de Kaart voorin dl. VII:

Bij nr. 12: voor p. 241—242, *lees* p. 141—142.
 " 17: " *Gedangan*, *lees* *Gēdangan*.

co
7
for

"A book that is still is but a block."

GOVT. OF INDIA
Department of Archaeology
NEW DELHI

Please help us to keep the book
clean and moving.